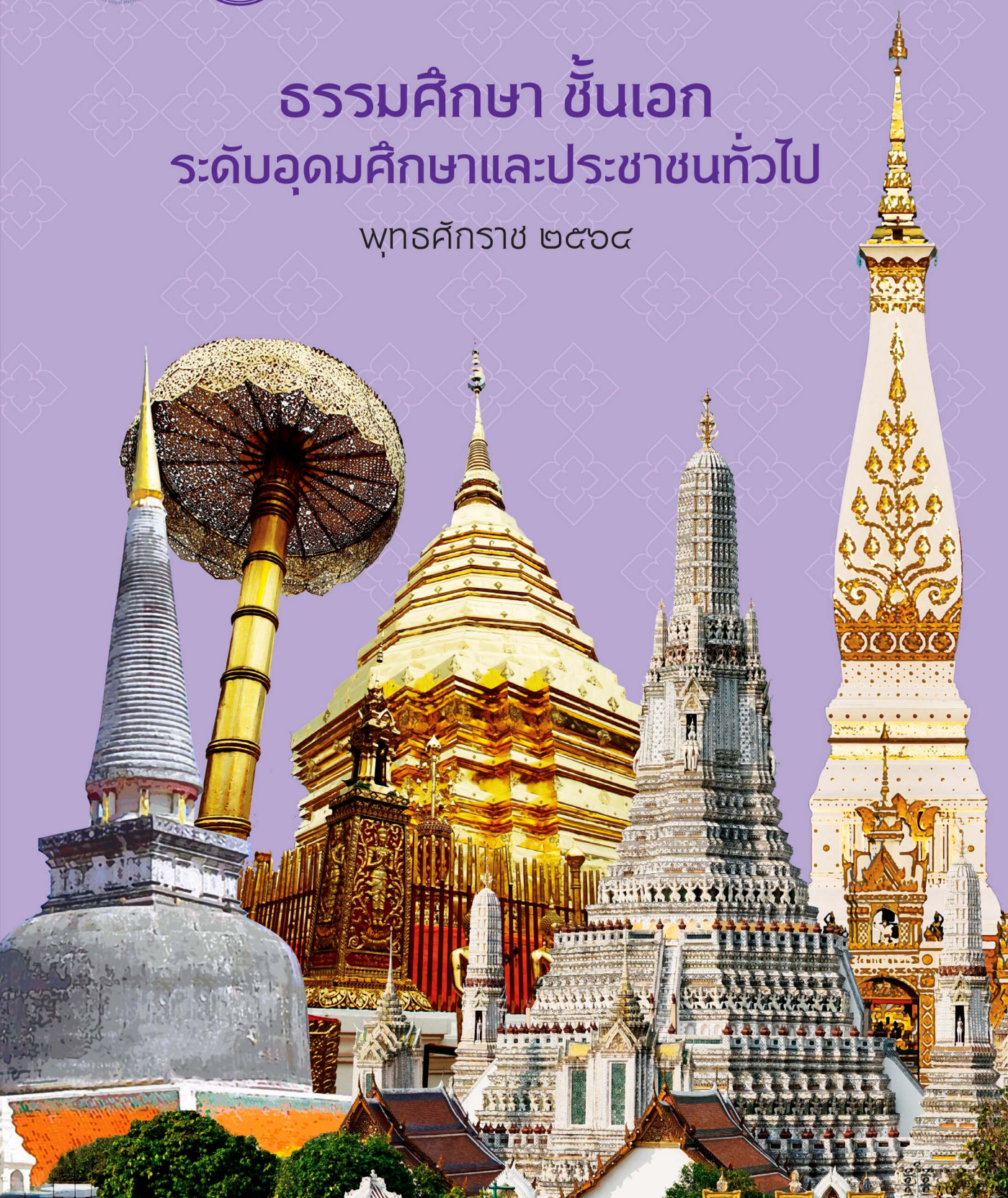

ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

พุทธศักราช ๒๕๖๔

ธรรมศึกษา ชั้นเอก
ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

หลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗
ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔

หนังสือธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ISBN : 978-616-93978-8-5

พิมพ์ครั้งที่ ๑ / ๒๕๖๕

จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ผู้จัดทำ

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง

ถนนพระสุเมรุ แขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

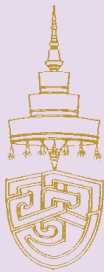
สถานที่พิมพ์

โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

ถนนบำรุงเมือง แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
๑๐๑๐๐ โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๓-๓๓๕๑, ๐-๒๒๒๓-๕๕๔๘

ภาพหน้าปก

ภาพศาสนสถานสำคัญใน ๔ ภาค ของประเทศไทย ได้แก่ พระปรางค์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร พระธาตุดอยสุเทพ วัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม และพระบรมธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งพระปรางค์และพระธาตุดังกล่าว นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ยังเป็นเครื่องสะท้อนพระราชศรัทธาและศรัทธาอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์และประชาชนชาวไทยที่มีต่อพระบวรพุทธศาสนา

คติธรรม

สำหรับนักศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษา ตามหลักสูตรสนามหลวง แผนกธรรม

ยथा จ พุทธา โลกสมิ

อุปปชชนติ ปภงกรา

เต อิม รมมิ ปกาเสนติ

ทุกขุปสมคามินิ.

เมื่อพระพุทธเจ้า ผู้ทำความสว่างอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ย่อมประกาศธรรมสำหรับดับทุกข์นี้

พ.ปฎิ. ๓๑/๔๑๘

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ธรรมอันสุขุมลึกซึ้ง แล้วได้ทรงพระกรุณาสั่งสอนพุทธสาวก พุทธสาวิกาให้ได้รับรู้ และรับประโยชน์จากธรรมที่ได้ทรงค้นพบนั้นด้วยตนเอง หาใช่ด้วยการวิงวอนไหว้กราบต่อพระองค์ผู้ทรงเป็นศาสดาแห่งศาสนาไม่ โดยที่สุด แม้เมื่อถึงคราวที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท่านพระอานนท์เถระเจ้าทูลถามว่าจะทรงตั้งผู้ใดเป็นศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาสืบแทนพระองค์ ก็ได้ทรงตั้งธรรมและวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้วเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว

ฉะนั้น “ธรรม” จึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา ทั้งในประการที่เป็นศาสดาสืบแทนพระองค์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพระพุทธบัญญัติ และในฐานะที่เป็นชีวิตจิตใจ เป็นแกนกลางที่สำคัญต่อความดำรงอยู่ของพระศาสนา

การที่จะดำรงพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้ จึงสำคัญที่จะต้องรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง การที่จะรักษาธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศไว้แล้วให้คงอยู่ได้โดยถูกต้อง ก็สำคัญที่พุทธบริษัทปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ การที่พุทธบริษัทจะปฏิบัติธรรมนั้นให้บริบูรณ์ได้ก็สำคัญที่จะต้องศึกษาธรรมนั้นให้เข้าใจถ่องแท้ด้วยปัญญาเป็นเบื้องต้น

โดยนัยนี้ การศึกษาธรรม คือ “ธรรมศึกษา” นั้น จึงเป็นกิจที่สำคัญที่ส่งผลไม่จำเพาะแต่จะเป็นหนทางไปสู่การพ้นจากทุกข์ตามกำลังการปฏิบัติของผู้ศึกษาแต่ละคนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นกิจสำคัญอันควรแก่การอนุโมทนา เพราะเป็นกิจที่จะมีผลช่วยดำรงพระพุทธศาสนาให้ถาวรรวัฒนาต่อไป

ธมโม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ.

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

พ. ข.ทสภ. ๒๗/๒๙๐. พ. เถร. ๒๖/๓๑๔.

ขออำนาจแห่งสิ่งจาวาจา นี้ จงอำนวยสิริสวัสดิพิพัฒน์ไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาแก่สาธุชน ผู้มีมนัสเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และได้อุทิศสาหะประกอบ “ธรรมศึกษา” ตลอดกาลนาน เทอญ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

คำปรารภ

การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์สยามแต่โบราณสมัย แบ่งออกเป็น ๒ แผนก คือ แผนกบาลี และแผนกธรรม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม เป็นการศึกษาภาษาบาลีเพื่อที่จะสามารถเข้าถึงและเข้าใจคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาซึ่งทรงไว้หรือรจนาไว้ด้วยภาษานั้นมาแต่เก่าก่อน ผู้ที่สอบไล่ได้ เรียกเป็นบาเรียน หรือเปรียญตามชั้นภูมิแห่งความรู้ อีกแผนกหนึ่งคือการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระดำริก่อตั้งและอุดหนุนขึ้น เป็นการศึกษาธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้น เข้าใจเนื้อหาสาระแห่งธรรม ซึ่งปริวรรตออกเป็นภาษาสยาม โดยวิธีศึกษาวิเคราะห์ เรียบเรียง และบรรยายธรรม ผู้ที่สอบไล่ได้เรียกเป็นนักธรรมตามชั้นภูมิแห่งความรู้เช่นกัน กล่าวโดยเฉพาะถึงชั้นภูมิของผู้สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของสนามหลวงแผนกธรรมนั้น จำแนกเป็นชั้น นักธรรมตรี นักธรรมโท และนักธรรมเอก โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น ทรงเอาพระทัยใส่ เป็นพระธุระในการเลือกเฟ้น ตรวจตราจัดทำหลักสูตร และตำราเรียน การเรียนการสอน ตลอดจนการสอบพระปริยัติธรรม แผนกธรรมอยู่ จนที่สุดแห่งพระชนมชีพ

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมนั้น ในชั้นต่อมาครั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงปกครองสังฆมณฑล แลพระเถรานุเถระ ที่ได้รับธุระเป็นกรรมการหรือดำเนินการสนามหลวงแผนกธรรม ได้เห็นกันว่าใช่จะเป็น ทิตานุกติประโยชน์เฉพาะแต่พระภิกษุสามเณรที่จักได้ศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น แม้คฤหัสถ์ หากได้ศึกษาเล่าเรียนก็จะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่นได้ตามอุดมคติแห่งการศึกษา

ธรรมในทางพระพุทธศาสนาด้วย จึงได้ขยายการเรียนการสอนไปสู่คฤหัสถ์ทั้งหญิงชาย เรียกการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมสำหรับคฤหัสถ์ว่า “ธรรมศึกษา” กำหนดหลักสูตรและชั้นภูมิความรู้เป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก เช่นเดียวกับนักธรรม โดยในชั้นเดิมนั้น ใช้หลักสูตรและตำราเรียน ตลอดจนการเรียน การสอน และการสอบเช่นเดียวกับหลักสูตรนักธรรม เป็นแต่ปรับปรุงลดทอนเฉพาะ เนื้อหาบางส่วนที่พ้นวิสัยหรือยังไม่ถึงคราวเหมาะจำเป็นสำหรับคฤหัสถ์ออก เช่น วิชาวินัย ปรับให้ผู้ศึกษาซึ่งเป็นคฤหัสถ์เล่าเรียนเบญจศีลและเบญจธรรม อันเป็นศีลเป็นวินัยสำหรับ ขรवासผู้ครองเรือน จึงได้จัดทำหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ แยกออกเป็นภาคเฉพาะ ซึ่งได้ใช้หลักสูตรและตำราเรียนที่จัดทำแยกออกมาในคราวนี้ สืบเนื่องมาช้านาน

จึงควรรำลึกแลสรรเสริญพระเกียรติคุณและเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ตลอดถึงพระเถรานุเถระผู้เป็นบูรพาจารย์ซึ่งได้สรรค์สร้าง ความรุ่งเรืองในการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมขึ้นไว้เป็นประโยชน์อย่างสูง ในพระพุทธศาสนาแต่เก่าก่อน

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๕๕๗ การศึกษาตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นที่นิยม แพร่หลายไปในหมู่ขรवासคฤหัสถ์ ดังปรากฏว่ามีสาธุชนซึ่งอยู่ในวัยผู้ครองเรือน และนักเรียนทั้งประถมและมัธยม ตลอดจนนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยได้มีศรัทธาสัมผัส เข้ามาเล่าเรียนพระสัทธรรมตามหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอันมาก สำนักงานแม่กองธรรม สนามหลวง กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จึงได้มีการลงนามใน บันทึกร่วมกันในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา ทำให้การเรียน ธรรมศึกษาแผ่ขยายอย่างยิ่งในสถานศึกษาทุกระดับ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๖๑ คณะกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม จึงเห็นสมควรปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษา ให้เหมาะสมแก่กาลสมัยและวัยของผู้ศึกษาเล่าเรียน โดยจำแนกการเรียนการสอนธรรมศึกษาออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาหรือเด็กผู้มีวัยในระยะนั้น ระดับมัธยมศึกษา สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาหรือเยาวชนผู้มีวัยในระยะนั้น

และระดับอุดมศึกษา สำหรับนิสิตนักศึกษา ในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษา ตลอดจนสาธารณชนอื่นทั่วไป แต่ระดับยังแบ่งย่อยออกเป็นธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท และธรรมศึกษาเอก ของระดับชั้นนั้น ๆ อีก รวมจำแนกชั้นภูมิความรู้ตามหลักสูตรธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่ได้ ๙ ชั้น

การปรับปรุงหลักสูตรธรรมศึกษาดังกล่าวเพื่อให้เป็นไปโดยเรียบร้อยและถูกต้อง สนามหลวงแผนกธรรมจึงได้แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการขึ้น ประกอบด้วยพระเถรานุเถระ และฆราวาสผู้ทรงภูมิรู้ในทางพระพุทธศาสนา ร่วมกันปรับปรุง จัดทำ พิจารณา ตรวจสอบ และประเมินผลหลักสูตรและตำราเรียนธรรมศึกษา เฉพาะสำหรับการจัดทำตำราเรียนหลักสูตรธรรมศึกษาที่ปรับปรุงใหม่นี้ ในเบื้องต้นคณะกรรมการฝ่ายบรรพชิตได้ยกร่างเนื้อหาขึ้น โดยปรับปรุงจากตำราเรียนธรรมศึกษาเดิม และส่งให้คณะกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ พิจารณาปรับรูปแบบและภาษาให้เหมาะกับความรู้ และความเข้าใจของคฤหัสถ์ซึ่งจะเป็น ผู้ใช้ตำรา รวมทั้งศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมในประเด็นต่าง ๆ จากนั้นจึงได้นำเข้าสู่การพิจารณา ของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นผู้สะท้อนความเข้าใจและต้องการของผู้ใช้ตำราเรียน ธรรมศึกษาแต่ละระดับได้ เมื่อได้รับผลการประเมินแล้วกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์จึงปรับปรุง แก้ไขให้สอดคล้องกับผลการประเมิน และทำยที่สุดจึงเสนอให้ที่ปรึกษาพิจารณาเห็นชอบ จึงเป็นอันสำเร็จขั้นตอนในฝ่ายเนื้อหา และเพื่อให้ผู้ใช้ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้น ใหม่นี้เกิดความเข้าใจเนื้อหามากยิ่งขึ้น คณะกรรมการจึงได้จัดทำและบรรจุภาพประกอบ ไว้ด้วย โดยภาพประกอบเหล่านี้ นอกจากที่คณะกรรมการได้อุตสาหะเดินทางไปบันทึก ภาพเอง ณ สถานที่ต่าง ๆ แล้ว ยังได้รับอนุเคราะห์จากพระอารามหลายแห่ง ตลอดจน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน แม้โดยที่ที่สุดผู้มีใจเอื้อเฟื้อด้วย เมื่อผ่านกระบวนการ ทุกขั้นตอนแล้วจึงดำเนินการจัดพิมพ์ภายใต้การอำนวยการของสนามหลวงแผนกธรรม จนสำเร็จเป็นเล่มสมุดอยู่ในบัดนี้ ในนามของสนามหลวงแผนกธรรมและคณะสงฆ์ไทย ขออนุโมทนาแก่ที่ปรึกษาและกรรมการ ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องในการจัดทำหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาที่ปรับปรุงขึ้นใหม่นี้ ทุกรูปและทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

อนึ่ง นับเป็นกาลบรรจบอัศจรรย์ที่การดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรและ ตำราเรียนธรรมศึกษาสามารถดำเนินการได้ลุล่วง ถึงขั้นได้รับอนุมัติหลักสูตรใน พุทธศักราช ๒๕๖๔ อันเป็นปีที่บรรจบ ๑๐๐ ปีนับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ผู้ทรงวางรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมซึ่งเป็น ต้นเค้าของการศึกษาธรรมศึกษา สิ้นพระชนม์ และองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์

และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก โดยเหตุแห่งพระคุณูปการที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้ดีแล้ว ฉะนั้น หลักสูตรและตำราเรียน ธรรมศึกษาที่สำเร็จลงในปีนี้ จึงยอมเป็นอนุสรณีย์ที่เฉลิมพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นในวาระอันสำคัญนี้ อีกโสดหนึ่งด้วย

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย ตลอดจนเทวานุภาพแห่งเทพดาผู้ทรง สัมมาทิฐิ ดำรงอนุภาพรักษาพระพุทธศาสนา จงได้รักษาคุ้มครองการศึกษา พระปรียัติธรรม คือการเล่าเรียนศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมา สัมพุทธเจ้า ทั้งในสยามรัฐสีมาอาณาจักร และในไพรัชประเทศต่าง ๆ ให้ดำรงคงอยู่ โดยสวัสดิ์ สัมฤทธิ์ และสิทธิทุกประการตลอดกาลนาน เพื่อพระศาสนาของสมเด็จพระชินวรมุณีจักดำรงอยู่ตราบกาลนั้น เทอญ

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

สารบัญ

พระคติธรรม ๓

คำปรารภ ๖

สารบัญ ๘

คำแนะนำการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา ๑๐

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๑๓/

- ขอบข่ายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๑๘

- ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒๒

- ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒๕

- ตัวอย่างการเรียบเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๒๖

- ตัวอย่างการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม ๓๑

บรรณานุกรม ๓๓/

วิชาธรรมวิจารณ์ ๓๙/

บทที่ ๑ บทนำ : ปรมัตถปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันเปี่ยมประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา ๔๐

บทที่ ๒ นิพพิทา : ความหน่าย ๔๓

บทที่ ๓ วิราคะ : ความสิ้นกำหนด ๖๓

บทที่ ๔ วิมุตติ : ความหลุดพ้น ๖๘

บทที่ ๕ วิสุทธิติ : ความหมดจด ๓/๔

บทที่ ๖ สันติ : ความสงบ ๘๖

บทที่ ๗ นิพพาน : ความดับทุกข์ ๙๐

บทที่ ๘ คติปฏิบัติ ๑๐๐

บรรณานุกรม ๑๐๖

วิชาพุทธธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี

ภาคพุทธธานุพุทธประวัติ

บทที่ ๑ พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์

บทที่ ๒ เจ้าชายแห่งศากยวงศ์เสด็จออกทรงผนวช

บทที่ ๓ ภิกษุณี

บทที่ ๔ ทรงโปรดพระพุทธมารดา

บทที่ ๕ ทรงโปรดพระโสณโกฬิวิสะและพระอัฐลุपालะ

บทที่ ๖ ปรินิพพาน

ภาคศาสนพิธี

บทที่ ๓๗ เทศกาลและประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนา

บทที่ ๔๘ พิธีสำคัญทางพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑๐๙

๑๑๐

๑๑๐

๑๒๓

๑๔๐

๑๕๓

๑๖๕

๑๓๒

๑๙๓

๑๙๓

๒๑๙

๒๓๑

วิชากรรมบถ

บทที่ ๑ กรรมบถ

บทที่ ๒ กายกรรม ๓

บทที่ ๓ วจีกรรม ๔

บทที่ ๔ มโนกรรม ๓

บรรณานุกรม

๒๓๕

๒๓๖

๒๔๒

๒๕๑

๒๖๔

๒๓๖

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวงที่ ๖/๒๕๖๓

๒๓/๓

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวงที่ ๙/๒๕๖๓

๒๓/๘

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา

๒๓/๙

คณะผู้จัดทำ

๒๔๐

คำแนะนำในการใช้หนังสือชุดธรรมศึกษา

ประวัติความเป็นมาของนักธรรม-ธรรมศึกษา

การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่เดิมนั้น เน้นการศึกษาภาษาบาลี เพื่อไปศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งเป็นภาษาบาลี รูปแบบการศึกษาเป็นการศึกษาจากเอกสารชั้นต้น เพื่อไม่ให้ข้อธรรมะนั้นผิดเพี้ยนไป ทำให้พระสงฆ์ผู้ศึกษาจำต้องรู้แตกฉานในภาษาบาลีก่อนจึงจะสามารถรู้ข้อธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้พระสงฆ์ผู้มีความรู้ในพระธรรมวินัยมีจำนวนน้อยไม่แพร่หลาย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล็งเห็นปัญหาดังกล่าว จึงทรงสร้างหลักสูตรการเรียนพระพุทธศาสนาในภาษาไทยขึ้น และได้ทดลองใช้ในวัดบวรนิเวศวิหารซึ่งทรงปกครองอยู่ ปรากฏว่าได้ผลดี จึงขยายผลไปสู่การจัดการศึกษาในระดับสังฆมณฑล รวมถึงปรับปรุงจนได้เป็นหลักสูตรที่เหมาะสมสำหรับพระสงฆ์ทั้งประเทศยิ่งขึ้น แบ่งออกเป็นลำดับขั้นตรี โท เอกในเวลาต่อมา

เมื่อการศึกษานักธรรมของพระสงฆ์นิยมแพร่หลายแล้ว ปรากฏว่าในฝ่ายฆราวาสเห็นประโยชน์และนำไปใช้กำหนดเป็นคุณสมบัติพิเศษ เช่น พระสงฆ์ผู้สอบได้นักธรรมเมื่อลาสิกขาจะสามารถรับราชการครูได้ คณะสงฆ์ในสมัยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า จึงจัดการศึกษานักธรรมขึ้นสำหรับฝ่ายฆราวาส มีชื่อเรียกต่อมาว่า “ธรรมศึกษา”

จากจุดเริ่มต้นในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน การเรียนการสอนและการสอบหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษา ได้เจริญวิวัฒนาการมาเกินศตวรรษ มีผู้สอบสำเร็จตามหลักสูตร

ไปแล้วทั้งในและต่างประเทศจำนวนมาก กล่าวได้ว่า มีพระสงฆ์และฆราวาสผู้รู้ธรรมมากขึ้นตามไปด้วย อันเป็นเครื่องยืนยันพระญาณทัศน์อันกว้างไกลของพระองค์ผู้ทรงเป็นต้นพระดำริ อย่างไรก็ตามสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงได้คำนึงอยู่เสมอว่า เมื่อวันเวลาผ่านไปสมควรจะได้ปรับปรุงหลักสูตรให้มีความเหมาะสมอยู่เสมอ จึงดำเนินการให้มีการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๗ ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช ๒๕๖๔ ปรากฏดังหนังสือชุดธรรมศึกษาที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้

โครงสร้างเนื้อหาและแนวทางการใช้หนังสือเรียน

หนังสือชุดธรรมศึกษานี้ แบ่งออกเป็นระดับชั้นตามความเหมาะสมของผู้ศึกษา จำนวน ๓ ระดับ และในแต่ละระดับชั้นยังแบ่งย่อยออกไปได้อีก ๓ ระดับ ดังนี้

ธรรมศึกษา ระดับประถมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

ธรรมศึกษา ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป แบ่งออกเป็นชั้นตรี โท เอก

การแบ่งเนื้อหาในหนังสือธรรมศึกษานี้อาศัยการแบ่งหมวดหมู่ใหญ่ในพระไตรปิฎกมาเป็นฐาน ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก คือ ประมวลประวัติและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในรูปเทศนา พระอภิธรรมปิฎก คือ ประมวลหลักธรรมและเนื้อหาของหลักธรรม และพระวินัยปิฎก คือ ประมวลระเบียบข้อบังคับการปฏิบัติตนของภิกษุ หนังสือธรรมศึกษาแต่ละเล่มจะประกอบด้วยหมวดเนื้อหา คือ

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

การแก้กระทู้ธรรมเป็นลักษณะเฉพาะของการศึกษาธรรมศึกษาของไทย มุ่งนำเสนอพุทธศาสนสุภาษิต ธรรมภาษิต และเถรภาษิต ยกเป็นหัวข้อกระทู้ให้ผู้ศึกษาได้อธิบายหัวข้อนั้น ๆ ด้วยการประมวลองค์ความรู้ต่าง ๆ ทั้งจากการเรียนวิชาธรรมศึกษา และจากภูมิรู้ในวิทยาการแขนงต่าง ๆ ของผู้เรียนมาเรียบเรียงในรูปแบบของ “เรียงความแก้กระทู้ธรรม” ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ เป็นเพียงตัวอย่างประเภทหนึ่งของการเขียนเรียงความอธิบาย ซึ่งมีใช้จะเป็นการกำหนดกลวิธีการเขียนเรียงความที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาประเภทอื่น ๆ สารสำคัญอยู่ที่การอธิบายหัวข้อใดหัวข้อหนึ่งให้สามารถเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งเท่านั้น

๒. วิชาธรรมวิภาค และธรรมวิจารณ์

ในหนังสือชุดนี้ได้คัดเลือกพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและที่พระเถระรุ่นหลังรวบรวมไว้ แบ่งหมวดตามองค์ประกอบของธรรมนั้น เช่น ธรรมหมวด ๒ หมายถึงบรรดาหลักธรรมอันมีองค์ประกอบภายใน ๒ ประการ เป็นต้น แล้วนำเสนอ นิยามและประเด็นบางประการที่นักวิชาการไทยให้ความสำคัญ อ้างอิงเอกสารและตำราของสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงเป็นสำคัญ และใช้คัมภีร์ในยุคต่าง ๆ เช่น พจนานุกรม สื่อออนไลน์ บทความวิชาการและบทความวิจัย เป็นต้น ขยายความและยกตัวอย่าง บางประเด็น อย่างไรก็ตาม พระธรรมมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมชโย และเชื่อมโยงกัน ในแง่มุมต่าง ๆ ฉะนั้น หากผู้ศึกษาปรารถนาจะศึกษาสืบค้นให้ลึกซึ่งขึ้นไป ควรค้นคว้า ตำราเฉพาะ เช่น พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา บทความหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เฉพาะทาง เป็นต้น

๓. วิชาพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พุทธานุพุทธประวัติ และศาสนพิธี

วิชานี้มุ่งนำเสนอรายละเอียดของเหตุการณ์ รวมถึงคติอันเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ ในพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าตลอดจนชีวประวัติของพระสาวก อุบาสกและอุบาสิกา ที่พึงรู้ โดยดำเนินความตามที่ปรากฏในคัมภีร์ รวมถึงวรรณกรรมที่เรียบเรียงโดย พระอรรถกถาจารย์และปราชญ์ในยุคสมัยต่าง ๆ แล้วเปรียบเทียบประเด็นที่คัมภีร์แต่ละเล่ม หนาไว้ต่างกัน พร้อมคัดเลือกบทวิเคราะห์ของนักปรัชญาพระพุทธศาสนาหลาย ๆ ท่าน ที่อธิบายความหมายของเหตุการณ์ตามทัศนะที่แตกต่างไป เพื่อกระตุ้นให้ผู้ศึกษาได้ คิด วิเคราะห์ และทำความเข้าใจแก่นแท้ของพุทธานุพุทธประวัติให้ได้มากที่สุด ดังนั้น ผู้ศึกษาจะสังเกตได้ว่า เนื้อหาในหนังสือเรียนเล่มนี้มี ๒ นัยควบคู่กันไปเสมอ ได้แก่

การนำเสนอลำดับเนื้อหาของพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก อุบาสก และอุบาสิกา เช่นที่ปรากฏในวรรณกรรมเล่มต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญพระคุณานุคุณ ของพระพุทธเจ้า และเสริมสร้างศรัทธาปสาทะให้เกิดขึ้นในใจศาสนิกชน บางครั้งมีเรื่องราว อธิปาฏิหาริย์หุ้มห่อหลักธรรมไว้อย่างแยบคาย นอกจากเรื่องราวพุทธประวัติ ประวัติพระสาวก อุบาสก และอุบาสิกาแล้ว ผู้เรียนยังจะได้ประเด็นความรู้เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมในช่วงเวลาต่าง ๆ เพิ่มเติมด้วย

การตีความเรื่องราวอธิปาฏิหาริย์ซึ่งเป็นส่วนที่ขึ้นกับอวัธวิสัยในการเชื่อถือ ให้ทราบถึงหลักธรรม หรือความหมายแท้จริงที่แฝงไว้ รวมถึงทำความเข้าใจเหตุการณ์

พฤติกรรม และพฤติกรรมของผู้คนตามบริบทแห่งยุคสมัย อันเป็นแนวคิดพื้นฐานในการศึกษาด้านประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจแก่นแท้ของพุทธานุพุทธประวัติได้อย่างถ่องแท้ และสามารถเชื่อมโยงเข้ากับปรัชญาแขนงอื่น ๆ สะท้อนความเป็นศาสตร์สากลของพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

ดังที่ทราบกันดีว่าเรื่องราวพุทธานุพุทธประวัติได้รับความนิยมเชื่อถือกันมาตั้งแต่โบราณ และกลายเป็นรากฐานสำคัญของวิถีชีวิตของสังคมไทย จนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ เพื่อสนองตอบเจตนารมณ์ที่จะจรรโลงพระพุทธศาสนา วิธีการศึกษาพุทธานุพุทธประวัติให้ได้รรถประโยชน์มากขึ้นจึงสามารถศึกษาเรื่องราวไปพร้อมกับศึกษาสังเกตงานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม โดยมีแหล่งเรียนรู้สำคัญคือ วัด หอสมุด พิพิธภัณฑ์สถานต่าง ๆ เป็นต้น ควบคู่ไปด้วย ทั้งนี้ในหนังสือชุดนี้ได้รวบรวมภาพจากแหล่งเรียนรู้บางส่วนไว้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในเบื้องต้น

นอกจากนั้น หนังสือชุดนี้ได้ผนวกเนื้อหาศาสนพิธีต่าง ๆ ที่พุทธศาสนิกชนพึงทราบ ทั้งนี้มีข้อควรตระหนักว่า ศาสนพิธีมีจุดมุ่งหมายโน้มน้าวจิตใจของศาสนิกชนให้สนใจ เข้าใจ และเข้าถึงหลักธรรมที่ซับซ้อนได้ ดังนั้น ระเบียบแบบแผนศาสนพิธีของแต่ละพื้นที่ย่อมมีรายละเอียดแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงทำทศนะและวางท่าทีให้เหมาะสมควรถูกต้องว่า ศาสนพิธีใดของพื้นที่นั้นของสำนักใด ถ้ายังสามารถรักษาจุดมุ่งหมายการโน้มน้าวชักนำศรัทธาได้ ก็ไม่พึงตัดสินว่าศาสนพิธีนั้นผิดถูกไปจากแบบแผนตามที่ได้ศึกษาในหนังสือนี้

๔. วิชาเบญจศิลป์และเบญจธรรม อุโบสถศิลป์ และกรรมบถ

พระวินัยมีหลักใหญ่ คือ ศิลของภิกษุสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ และศิลป์ของภิกษุณีสงฆ์ ๓๑๑ ข้อ ดังนั้นในฝ่ายฆราวาสจึงมุ่งนำเสนอกรอบการครองตน หรือเป็นวินัยฝ่ายฆราวาส ได้แก่ เบญจศิลป์ และขั้นสูง คือ อุโบสถศิลป์ ผู้ปฏิบัติตามวินัยและสิกขาบทดังกล่าว ย่อมเป็นผู้มีศิลป์ คือมีสภาวะแห่งความปกติ นอกจากนั้นแล้ว ยังนำเสนอนิยามและขอบเขตของกรรมอันนำไปสู่ความเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อสิกขาบทต่าง ๆ โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า มุ่งเน้นให้เข้าใจว่าอะไรคือความดี จะทำความดีได้อย่างไร อะไรคือความชั่วและทำอย่างไรจึงเป็นประพฤติชั่ว ความรู้ดีรู้ชั่ว การทำดี ละเว้นความชั่วและทำใจให้ตั้งอยู่โดยดีนั่นเอง คือลักษณะของบัณฑิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนา และเป็นประเด็นแก่นแท้

ของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ได้แทรกบทวิเคราะห์และตัวอย่างบางประการที่ นักวิชาการได้ค้นคว้าเพิ่มเติมไว้ด้วย

ในภาพรวม เมื่อพิจารณาขอบข่ายเนื้อหาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นแต่ละวิชามีเนื้อหา จำแนกได้มีการไล่เรียงความยากง่ายตามแต่ละชั้น เช่น วิชาเรียงความแก่กระทุ้ธรรม วิชาธรรมวิภาค วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม ดังนั้น ผู้อ่านหนังสือชุดนี้จึงสามารถศึกษา ได้โดยเอกเทศ ส่วนวิชาพุทธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี มีเนื้อหาที่ร้อยเรียงกันต่อเนื่อง ไปตามแต่ละชั้น เช่น ชั้นตรี เนื้อหาเริ่มที่การศึกษาพุทธประวัติจนถึงการตรัสรู้ ส่วนชั้นโท จะเป็นเหตุการณ์เริ่มตั้งแต่ทรงประกาศพระศาสนา ในขณะที่ชั้นเอก เริ่มที่เสด็จไปกรุง กบิลพัสดุ์เพื่อแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนถึงปัจฉิมโพธิกาล เป็นต้น ดังนั้น หากจะทราบ เรื่องราวพุทธานุพุทธประวัติโดยตลอดจึงต้องศึกษาไปที่ละชั้นจึงจะได้ความโดยสมบูรณ์

ข้อเสนอแนะในการจัดการสอนธรรมศึกษาและเป้าหมายปลายทาง ของธรรมศึกษา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ค่านำหนังสือ “เบญจศีลและเบญจธรรม” ความตอนหนึ่งว่า

“...หนังสือนี้แต่งเป็นแบบสำหรับครูใช้สอน ถ้านักเรียนเป็นเด็กก็จะไม่เข้าใจ เป็นธุระของครูจะดูแลให้เด็กเว้นข้อห้าม ประพฤติตามข้อที่แนะนำ ยิ่งหาเรื่องต่าง ๆ ที่เป็น เครื่องสาธกข้อความที่กล่าวไว้ในที่นี้ให้กระจ่างขึ้น นำมาให้เด็กเรียนอ่านได้ด้วยยิ่งดี นักเรียนจะได้เข้าใจและมีความรู้สึกด้วยตัวเอง ถ้านักเรียนเป็นคนรุ่นที่มีความรู้ความเจริญ สูงขึ้นไปแล้ว ครูจะใช้สมุดนี้เป็นหนังสือเรียนของเขาก็ได้ เมื่อเรียนจบบทหนึ่งแล้ว ครูควรตั้งปัญหาถาม...”

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษามีความเห็นเช่นเดียวกับพระตำริ ข้างต้นว่า หนังสือชุดธรรมศึกษาเป็นเพียงตำราแกนกลาง ผู้สอนสามารถจัดทำ แผนการสอนและเลือกใช้วิธีการสอน เครื่องมือประกอบการสอนที่เหมาะสมได้ รวมถึง การยกตัวอย่างและรายละเอียดเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับผู้เรียนได้ด้วย

ในพระนิพนธ์ค่านำข้างต้นนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอธิบายไว้ด้วยว่า การเรียนวิทยาคำความรู้แขนงต่าง ๆ นั้น มุ่งให้เป็นผู้รู้ผู้สามารถประกอบวิชาชีพ หรือใช้ วิทยาการเหล่านั้นได้ แต่หากปราศจากความประพฤติตัวดี ก็จะไม่มีความเหมาะสม

หรือจ้างใช้งาน การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ ดังนั้น จึงได้ทรงนิพนธ์หนังสือเล่มที่กล่าวถึงนั้นขึ้น เพราะเป็นข้อธรรมสำคัญที่จะเป็นหลักในความประพฤติของคนเรา อันจะนำชีวิตไปโดยผาสุกได้

คณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา เห็นตามพระมติข้างต้น และเห็นว่าคติจากประวัติความเป็นมาของนักธรรมและธรรมศึกษาคือ การจัดหลักสูตรการเรียน การทดสอบ ทั้งของคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง เป็นแต่เครื่องมือให้การศึกษาพระพุทธศาสนาสามารถแพร่หลายได้โดยเร็ว อำนวยความสะดวกแก่ผู้สอนและผู้เรียนให้มีโครงสร้างเนื้อหาที่ชัดเจนเป็นแกนกลาง ทั้งยังสามารถวัดประเมินผลได้มีมาตรฐาน และเป็นธรรม แต่เครื่องมือนั้นจะต้องนำไปให้ถึงเจตนารมณ์ต้นทาง กล่าวคือ พระสงฆ์เป็นผู้รู้พระธรรมวินัยเพียงพอที่จะสืบพระพุทธศาสนา และรับภาระปกครองเผยแผ่สั่งสอนได้ และฆราวาสเป็นผู้มีความรู้ธรรมปฏิบัติให้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและจรรโลงสังคมต่อไปได้ จึงจะเรียกได้ว่าสำเร็จวัตถุประสงค์ของธรรมศึกษาอย่างแท้จริง

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

ขอขยายเนื้อหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้อย่างสมเหตุสมผล และอ้างอิงสุภาษิตที่กำหนดให้เท่านั้น มาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระทู้สุภาษิตที่กำหนดให้ อย่างสมเหตุสมผล พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาษิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยชั้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๔ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑	กัมมวรรค คือ หมวดกรรม	อติสึด อติอุณห อติสายมัท อหุ อิติ วิสุตฏฐกมมุนเต อตถา อจเจนติ มานเว. ประโยชน์ทั้งหลายย่อมผ่านเลยคนที่ทำงาน ด้วยอ้างว่าหนาวเกิน ร้อนเกิน นี้ก็เย็นมากแล้ว	ทิมนิกาย ปฏิภากรรค
๒		ยาทีสั วปะเต พิชั ตาทีสั ลภเต ผลั กลยาดนการี กลยาดนั ปาปการี จ ปาปกั. บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
๓		อถ ปาปานี กมมานิ กรั พาโล น พุชณติ เสที กมเมที ทุมเมโฮ อคคิททุโฒว ตปฺปติ. คนโง่ไร้ปัญญา ทำชั่วอยู่ก็ไม่รู้สึก เขาย่อมเดือดร้อน เพราะการกระทำของตน เหมือนถูกไฟไหม้	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๔		สุขกามานิ ภูตานิ โย ทณฺเฑน วิทีสติ อตตโน สุขเมसानิ เปจจ โส น ลภเต สุขั. ผู้ใดมุ่งถึงความสุขตน ทำร้ายสัตว์ซึ่งรักสุข ผู้นั้น ละโลกไปแล้ว ก็ยังไม่ได้ความสุข	ขุททกนิกาย ธรรมบท

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๕	จิตตวรรค คือ หมวดจิต	อานาปานสสติ ยสส กาโยปี อนินฺชิตโต โหติ จิตฺตมฺปิ โหติ อนินฺชิตํ กายและใจของบุคคลที่อบรมอานาปานสสติได้สมบูรณ์ ย่อมไม่กระสับกระส่ายกระวนกระวาย	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทา มรรค
๖		ทีโส ทีสํ ญนฺตํ กยิรา เวรี วา ปน เวรีนํ มิจฺฉาปณฺธิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเร. โจรกับโจรหรือศัตรูกับศัตรู สร้างความพินาศให้แก่กัน ได้แค่ไหน จิตที่คิดผิด พึ่งทำให้เสียหายยิ่งกว่านั้น	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๗		ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนํ วุญฺจึ สมตฺวิชฺชติ เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ ราโค สมตฺวิชฺชติ. ฝนย่อมร่ำรดเรือนที่มุงไม่ดีฉันใด ราคะย่อมร่ำรดจิตที่ไม่ดีอบรมฉันนั้น	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๘		จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกฺกสฺสติ จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคฺ. โลกถูกจิตซึ่งนำบังการ ชาวโลกทั้งหมด ล้วนตกอยู่ใน อำนาจจิตซึ่งเป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๙	มัจจวรรค คือ หมวดความตาย	อจฺจยฺนฺติ อโหฺรตฺตา ซีวิตํ อฺปฺรชฺชติ อายุ ชียติ มจฺจจฺนํ กุณฺนทีนํ โอทกํ. วันคืนผ่านไป ชีวิตย่อมสิ้นไปอายุของสัตว์ย่อมหมดไป เหมือนสายน้ำลำธารเล็กๆ ไหลหายไป ฉะนั้น	ขุททกนิกาย มหานิสสเทศ
๑๐		ททฺธา จ มหนฺตา จ เย พาลา เย จ ปณฺธิตา สพฺเพ มจฺจวสฺสํ ญนฺติ สพฺเพ มจฺจฺปฺรายนา. ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ คนเขลาและคนฉลาดล้วนไปสู่อำนาจ แห่งความตาย มีความตายเป็นเบื้องหน้าหมดทุกคน	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
๑๑		ยถา วาริวโห ปูโร วเท รุกฺเข ปฏฺลเช เอวํ ชราย มรณฺเณ วุยฺหนฺเต สพฺพปาณินो. หัวน้ำที่เต็มฝั่ง พัดพาต้นไม้ที่เกิดริมฝั่งไป ฉันใด สัตว์ทั้งปวง ย่อมถูกความแก่และความตายพัดไป ฉะนั้น	ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต
๑๒		ยถา ทณฺเฑน โคปาโล คาโว ปาเชติ โคจฺรํ เอวํ ชรา จ มจฺจ จ อายุ ปาเชนฺติ ปาณินํ ความแก่และความตายย่อมไล่ต้อนอายุสัตว์ทั้งหลายไป เหมือนคนเลี้ยงโคถือท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปหากิน ฉะนั้น	ขุททกนิกาย ธรรมบท

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑๓	ปัญญาวรรค คือ หมวดปัญญา	<p>ปัญญา ทิ เสฏฐา กุสลา วทนต์ นกขตุตราชาวิว ตารกานัน สีล สิริ จาปี สตณจ ธมโม อนุวายิกา ปณฺณวโต ภาวนติ.</p> <p>คนฉลาดกล่าวว่า ปัญญาประเสริฐเหมือนดวงจันทร์ ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย แม้ศีล สิริ และธรรม ของสัตบุรุษ ก็ย่อมติดตามผู้มีปัญญาไป</p>	ขุททกนิกาย ชาดก
๑๔		<p>ยสํ ลพฺธาน ทุมเมโธ อนตถํ จรติ อตฺตโน อตฺตโน จ ปเรสณฺจ ทีสาย ปฏฺวิปชฺชติ.</p> <p>คนไร้ปัญญา ได้ยศแล้วย่อมประพตีสั่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่ตน ย่อมปฏิบัติเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น</p>	ขุททกนิกาย ชาดก เอกนิบาต
๑๕		<p>ปณฺณาย ติตฺตินํ เสฏฺฐํ น โส กามเทติ ตปฺปติ ปณฺณาย ติตฺตํ ปุริสํ ตณฺหา น กุรุเต วสํ.</p> <p>บรรดาความอ้อมทั้งหลาย ความอ้อมปัญญาประเสริฐสุด คนอ้อมด้วยปัญญา ย่อมไม่เดือดร้อนด้วยกาม ตัณหาทำคนที่อ้อมด้วยปัญญาให้อยู่ในอำนาจไม่ได้</p>	ขุททกนิกาย ชาดก
๑๖		<p>ปณฺณา สุตฺวินิจฺฉินิ ปณฺณา กิตฺติสิโลกวฑฺฒนนิ ปณฺณาสทิตโต นโร อโห อปี ทุกฺเขสุ สุขานิ วินฺทติ.</p> <p>ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยสิ่งที่ฟังแล้ว ปัญญาเป็นเครื่อง เพิ่มพูนเกียรติคุณและชื่อเสียงคนผู้ประกอบด้วยปัญญา ในโลกนี้ แม้ในความทุกข์ก็หาความสุขได้</p>	ขุททกนิกาย เถรคาถา

ที่	หมวด	สุภาษิต	คัมภีร์/ที่มา
๑๗	บุคคลวรรค คือ หมวดบุคคล	อกุโธรสฺส กุโธ โโกโธ ทนฺตสฺส สมชีวิโน สมมทณฺณา วิมุตฺตสฺส อุปสนฺตสฺส ตาทิโน. ผู้ไม่โกรธ ผิดตนแล้ว อยู่อย่างพอเพียงหลุดพ้น เพราะรู้ชอบสงบคงที่ จักมีความโกรธมาแต่ไหน	ขุททกนิกาย เถรคาถา
๑๘		อปฺปสฺสาทา ทุกฺขา กามา อิติ วิญฺญาย ปณฺทิตโต อปี ทิพฺเพสุ กามesu รติ โส นาธิตฺจจฺจติ. สิ่งที่ชอบใจทั้งหลาย มีสุขน้อย ทุกข์มาก บัณฑิตรู้งี้ตั้งนี้แล้ว จึงไม่ไยดีแม้ในกามสุขที่เป็นของทิพย์	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๑๙		ชยํ เวรํ ปสวติ ทุกฺขํ เสติ ปฺราชิตโต อุปสนฺโต สุขํ เสติ หิตฺวา ชยปฺราชโน. ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ก็เป็นทุกข์ ละชนะและแพ้ได้แล้ว ใจสงบ อยู่เป็นสุข	ขุททกนิกาย ธรรมบท
๒๐		น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ กมฺมฺนา วสโล โหติ กมฺมฺนา โหติ พฺราหฺมโณ. จะเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิด ก็หาไม่ จะเป็นคนดี เพราะชาติกำเนิด ก็หาไม่ แต่เป็นคนเลวเพราะการกระทำ เป็นคนดีก็เพราะการกระทำ	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

ตัวอย่างรูปแบบการเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

เลขที่.....

ประโยคธรรมศึกษาชั้น []ตรี []โท เอก ช่วงชั้น []ประถม []มัธยม อุดม

วิชา เรียงความแก้กระทู้ธรรม

สอบในสนามหลวง

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

(๑)	สุภาชิตที่โจทยยกมาให้

	คำแปลสุภาชิตที่โจทยยกมาให้

(๒) ณ บัดนี้	
(๓) อธิบายความว่า..... (อธิบายเนื้อความสุภาชิตที่โจทยยกมาให้)	
(๔) อธิบายความให้สัมพันธ์กับสุภาชิตที่จะนำมาเชื่อมประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด	
(๕) สมดังพหุศาสนสุภาชิตที่มานี้ (คัมภีร์ที่มา) ว่า	
(๖)	สุภาชิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาชิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า..... (อธิบายเนื้อความสุภาชิตที่นำมาเชื่อม)

	(๓) อธิบายความเชื่อมโยงให้รับกับกระทู้ที่ผ่านมาประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด
 สมเด็จพระศาสนสุภาสิต (ที่มาในคัมภีร์) ว่า
	สุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า

	(๔) อธิบายความเชื่อมโยงให้รับกับกระทู้ที่ผ่านมาประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด
 สมเด็จพระศาสนสุภาสิตที่มานิ (ที่มาคัมภีร์) ว่า
	สุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า

	(๙) อธิบายความเชื่อที่ได้รับกับกระตุ้ที่ผ่านมาประมาณ ๓ - ๕ บรรทัด
 สมเด็จพระศาสนาสุภาสิต (ที่มาในคัมภีร์) ว่า
	สุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	คำแปลสุภาสิตที่นำมาเชื่อม

	อธิบายความว่า

	(๑๐) สรุปความว่า (สรุปเนื้อความสี่สุภาสิตประมาณ ๕ - ๘ บรรทัด)

	(๑๑) สมเด็จพระศาสนาสุภาสิตที่ยกขึ้นมาเป็นนักเขปบทเบื้องต้นว่า
	สุภาสิตที่ใจทยกมาให้

	คำแปลสุภาสิตที่ใจทยกมาให้

	(๑๒) มีนัยตั้งได้พรรณนามาด้วยประการฉะนี้

ตัวอย่างข้อสอบวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ปัญหาวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป
สอบในสนามหลวง
วันจันทร์ ที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

อด ปาปานิ กมฺมานิ
เสถิ กมฺเมหิ ทุมฺเมโร

กริ พาโล น พุชฺฌติ
อคุติททไพว ตปฺปติ.

เมื่อคนโง่ มีปัญญาทึบ ทำกรรมชั่วอยู่ก็ไม่รู้สึก เขาเดือดร้อน เพราะกรรมของตนเหมือนถูกไฟไหม้
ขุททกนิทาย ธรรมบท

วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป ให้ผู้เรียนแต่งอธิบายความกระตุ้สุภาษิตที่กำหนดให้และอ้างอิงสุภาษิตที่กำหนดให้เท่านั้น มาประกอบการอธิบายไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต โดยต้องอธิบายร้อยเรียงและเชื่อมโยงแนวคิดสำคัญให้สัมพันธ์กับกระตุ้สุภาษิตอย่างสมเหตุสมผล พร้อมบอกชื่อคัมภีร์หรือที่มาของสุภาษิตที่นำมาอ้างอิงนั้นด้วย โดยขั้นนี้ กำหนดความยาวตั้งแต่ ๔ หน้าขึ้นไป (เว้นบรรทัด)

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

สุภาษิตที่กำหนดให้

<p>สีลาวา ทิ พหู มิตเต ทุสสีโล ปน มิตเตหิ ผู้มีศีลย่อมได้มิตรมาก เพราะความสำรวม ส่วนผู้ไม่มีศีล ประพฤติชั่ว ย่อมแตกจากมิตร ขุททกนิทาย ธรรมบท</p>	<p>สณฺณเมนาธิคฺจฺจติ ธัสเต ปาปมาจฺรึ. มรุตคฺคสฺส พฺราหฺมณ ตณฺหิ เจตฺตวา น โสจติ. พราหมณ์! พระอริยเจ้าย่อมสรรเสริญผู้หาความโกรธซึ่งมีโคธเป็นพิษแต่ปลายหวาน เพราะหากคนตัดความโกรธได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศก สังยุตตนิกาย สภาววรรค</p>
<p>ตเมว วา จ ภาเสยย ปเร จ น วิหิเสยย บุคคลพึงเปล่งวาจาที่ไม่เป็นเหตุทำให้ตนเดือดร้อน ไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นแล เป็นสุภาษิต ขุททกนิทาย สุตตนิบาต</p>	<p>ยายตฺตานํ น ตาปเย สา เว วาจา สุภาสิตา. ทีโส ทิสึ ญนฺตํ กยิรา มิจฺฉาปณฺหิตํ จิตฺตํ ใจรักกับใจหรือศัตรูกับศัตรู สร้างความพินาศให้แก่กันได้แก่ไหน จิตที่คิดผิด พึงทำให้เสียหายยิ่งกว่านั้น ขุททกนิทาย ธรรมบท</p>

ตัวอย่างการเรียบเรียงเรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

กมุฏปม กายมัท วิทิตวา นครูปท จิตตมัท ฤเกตวา
โยเธธ มารุ ปณฺณาวุเธน ชิตนฺจ รกฺเข อนิเวสน โสยา.

บุคคลรู้อยู่ที่เปรียบด้วยหม้อ กั้นจิตที่เปรียบด้วยเมืองนี้แล้ว
พึงรบบมารด้วยอาวุธคือปัญญา และพึงรักษาแนวที่ชนะไว้ไม่พึงยับยั้งอยู่

ณ บัดนี้ จักได้อธิบายขยายเนื้อความแห่งกระทู้ธรรมภาคที่ได้ลิขิตไว้ ณ
เบื้องต้น เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและประพฤติปฏิบัติสืบต่อไป

อธิบายความว่า บุคคลรู้อยู่ที่เปรียบด้วยหม้อ คือจะต้องพังแตกสลายไป
อันที่จริงแล้ว ภาชนะทั้งหลายมีหม้อเป็นต้นที่ทำจากดินเผาอันเปราะบางก็ตาม หรือ
ทำจากโลหะอันแข็งแกร่งก็ตาม ย่อมมีอันแตกหักสลายไปในที่สุดฉันใด กายนี้ก็ย่อมต้อง
แตกสลายไปอย่างมีอาภหฺลิกเสี่ยง ส่วนกั้นจิตที่เปรียบด้วยเมืองนั้นบ่งชี้ว่า เมืองนั้นเป็น
ที่สัญจรไปมาของประชาชนทั่วไป เป็นสถานที่รวบรวมของชนกลุ่มใหญ่ เมื่อชนอยู่ใน
สถานที่มีคนมากเช่นนั้น ความเจริญก้าวหน้าของสถานที่นั้น ๆ ก็ย่อมเจริญขึ้น การคมนาคม
มีถนนหนทางไปมาสะดวก ทั้งทางเศรษฐกิจ การค้าขาย ก็เจริญขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น
เมืองต้องตรวจตราความเรียบร้อย และรักษาความสงบ เพื่อป้องกันสวัสดิภาพของปวงชน
ภายในเมืองนั้น หรือมีทหารคอยรักษาขอบเขตแดนของเมือง เพื่อป้องกันข้าศึกศัตรู
ที่จะยกทัพโยธาเข้ามารุกรานบ้านเมืองนั้น ชื่อนั้นฉันใด กายนี้มีจิตเป็นเจ้าของ มีจิตเป็นใหญ่
มีจิตเป็นผู้นำ และเป็นหัวหน้าในการกระทำการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงควรป้องกันจิตนั้น
ไม่ให้นึกคิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอริฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ รักษาประตูเมือง
ทั้ง ๓ คือ กายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร อันเป็นที่เข้าไปแห่งอารมณ์ทั้งหลาย ให้สำรวม
ระวังอายตนะภายในและอายตนะภายนอกอยู่เสมอ ปิดกั้นทวาร ๓ ให้อยู่ในกำมือ
ประดุจเหมือนประชาชนพลโยธารักษาพระนครทั้งภายในและภายนอกฉะนั้น พึงใช้ปัญญา
ปราบปรามหมู่มารทั้งมวลที่จะมาให้ร้าย ข้อที่ว่าพึงรักษาแนวที่ชนะไว้ไม่พึงยับยั้งอยู่
อธิบายได้ว่า พึงรักษาแนวทางที่ชนะแล้วไว้ประดุจนักรบในสงคราม ย่อมจับข้าศึกมาไว้
ในกำมือของพวกตนฉะนั้น และไม่ยับยั้งอยู่ คือ ก้าวหน้าต่อสู้กับมารทั้งหลายที่เกิดขึ้น
ให้ย่อยยับไป ประดุจนักรบในสงครามเข้ารุกรบพวกข้าศึกที่เข้ามารุกรานเขตแดนของตน
ให้ถึงความปราศจกโดยไม่วโรชาฉะนั้น

พระนครมีตำราจคอยรักษาความสงบเรียบร้อย มีทหารคอยรักษาดินแดน ป้องกันข้าศึกไม่ให้เข้ามารุกรานได้ฉันทัด จิตนั้นก็เปรียบเหมือนกับเมือง ต้องคอยรักษา ป้องกันให้สงบสุข โดยที่ป้องกันระวังจิตไม่ให้มารซึ่งเป็นข้าศึกเข้ามาทำความไม่สงบ แต่ว่าการฝึกจิตนั้น ต้องเป็นผู้มีความเพียรเป็นอย่างยิ่ง ต้องทำด้วยตนเอง เป็นจิตนั้น เป็นของเรา เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมารสมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มา ในคัมภีร์ชุตถนิกาย ธรรมบท ว่า

ตุมเมติ กิจจํ อาตปปี อกฺขาตาโร ตถาคตา
 ปฏิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ ฌายีโน มारพฺพนา.

ท่านทั้งหลายต้องทำความเพียรเอง ตถาคตเป็นผู้บอก
 ผู้มีปกติเพ่งพินิจดำเนินไปแล้ว จักพ้นจากเครื่องผูกของมาร

อธิบายความว่า ผู้ที่ทำความเพียรอันจะถึงความสุขที่แท้จริงนั้น คือเป็นผู้ที่มีความเพียรที่จะทำให้จิตใจของตนสงบ ความสงบจะขึ้นกับผู้อื่นฝ่ายเดียวไม่ได้ ต้องขึ้นกับใจตนเป็นใหญ่ เมื่อตนเองมีความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติเป็นเหตุใจสงบจึงเป็นผลที่จักตามมา การฝึกใจให้สงบได้อันเป็นแนววิถีที่ทำให้จิตใจพ้นจากเครื่องผูกของมารนั้น ย่อมอาศัยการศึกษาเล่าเรียนจากครูอาจารย์ จากตำรา จากประสบการณ์ชีวิต หรือจากผู้ใดก็ตาม แต่การศึกษาเล่าเรียนจะเกิดผลได้ เมื่อผู้นั้นเพียรพยายามนำหลักการ มาปฏิบัติเพื่อที่จะให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามต้องการ ดังที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ตถาคตเป็นผู้บอกเท่านั้น ผู้มีปกติเพ่งพินิจดำเนินไปแล้ว จักพ้นเครื่องผูกของมารดังนั้นก็เห็นได้ชัดเจนอยู่แล้ว หลักระรมต่าง ๆ นั้น พระพุทธเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกกล่าว ผู้สอนเท่านั้น แต่ผู้ที่จะนำหลักธรรมนั้นไปปฏิบัตินั้น ขึ้นอยู่กับตนเองเท่านั้น ผู้อื่น จะปฏิบัติแทนตนไม่ได้ ผู้ใดปฏิบัติ ผลก็ย่อมเกิดกับผู้นั้น เหมือนกับการกินข้าว ผู้ใดกิน ผู้นั้นก็อิ่ม เมื่อได้ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ คือ มีปกติดำเนิน ปฏิบัติตามหลักที่ได้เล่าเรียนมานั้น ไม่ขาดตกบกพร่อง ก็จะทำให้พ้นจากบ่วงแห่งมารได้ คือจิตใจก็ไม่ไปเกี่ยวข้องกับเครื่องผูกของมาร หรือกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โภภฏฐัพพะ เมื่อจิตใจไม่ไปเกี่ยวข้องกับเครื่องผูกของมารแล้ว ก็จะไม่ทำให้มารคือกิเลสได้เกิดขึ้น เมื่อกิเลสไม่เกิดขึ้น จิตใจก็ไม่หม่นหมอง ก็มีปกติสงบสุข

เพราะฉะนั้น ผู้มีความเพียรในการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมเป็นผู้ที่ประเสริฐ ถึงแม้ว่าจะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว

ก็ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความเพียร และยังเป็นผู้ประเสริฐกว่าบุคคลแม้จะมีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี แต่ว่าไม่มีความเพียรเลย ก็จัดว่าเป็นผู้ที่ไม่ประเสริฐ สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มาใน คัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

โย จ วสสสตํ ชีเว สีโต หีนวีริโย
เอกาหํ ชีวิตํ เสโยโย วิริยํ อารภโต ทพฺพํ.

**ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรเลว จึงเป็นอยู่ตั้งร้อยปี
แต่ผู้ปรารถนาความเพียรมั่นคง มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้นั้น**

อธิบายความว่า ผู้ที่เกียจคร้าน มีความเพียรพยายามในการทำสิ่งที่ชั่ว ไม่ขยันทำความดี ไม่ว่าจะเป็นการเกียจคร้านด้านหน้าที่การงาน ด้านการปฏิบัติศีลธรรม ล้วนได้ชื่อว่าเป็นผู้เกียจคร้านด้วยกันทั้งหมด ธรรมดาผู้ที่เกียจคร้านมักจะกล่าวอ้างเหตุผล ๖ ประการ ว่าไม่ทำงาน คือ

๑. มักให้อ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “หนาวเกินไป” แล้วไม่ยอมทำงาน
๒. มักให้อ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “ร้อนเกินไป” แล้วไม่ยอมทำงาน
๓. มักให้อ้างว่า เวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “เวลาเย็นมากแล้ว” แล้วไม่ยอมทำงาน
๔. มักให้อ้างว่า ยังเช้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “ยังเช้าอยู่เลย” แล้วไม่ยอมทำงาน
๕. มักให้อ้างว่า ทิวหนัก แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “กำลังทิวมากเลย” แล้วไม่ยอมทำงาน
๖. มักให้อ้างว่า กระจายน้ำ แล้วไม่ทำงาน คือคนที่เกียจคร้านทำงาน มักอ้างว่า “กำลังกระจายน้ำมากเลย” แล้วไม่ยอมทำงาน

ผู้ที่เป็นผู้เกียจคร้านมักจะอ้างเหตุผลดังที่ยกมาอธิบายนี้ เป็นผู้ที่ไม่ประเสริฐ แม้เป็นผู้ที่มีความขยัน แต่ขยันในทางที่ไม่ถูกต้อง เช่น ขยันในการทำความชั่ว เป็นต้น เช่นนี้ ถึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้ขยัน แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประเสริฐ เพราะเหตุแห่งการที่ตนขยัน

ในทางที่ผิด คนเหล่านี้ถึงแม้มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี ก็ไม่มีประโยชน์อันใด ส่วนผู้ที่มีความเพียรขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ขยันหมั่นเพียรในการประกอบกุศลกรรมบถ มีความเพียรในการทำคุณงามความดีก็ยังคงเป็นผู้ประเสริฐ ถึงแม้จะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวก็ตาม ก็ยังนับว่าเป็นการอยู่ที่มีประโยชน์ และประเสริฐกว่าการที่เป็นผู้เกียจคร้านหรือมีความขยันทำความชั่วเสียอีก เพราะว่าการที่เป็นผู้ขยันทำคุณงามความดีนั้นยังหาประโยชน์ได้ ถึงได้ทำเพียงวันเดียวก็ยังมีประโยชน์ แต่การเป็นผู้เกียจคร้าน หรือมีความขยันทำความชั่วนั้นไม่มีประโยชน์เลย

หากบุคคลเพียรพยายามในการประกอบกุศล เพียรพยายามในการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระบรมศาสดาแล้ว ไม่นานก็จักได้บรรลุพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา เป็นความสุขที่แท้จริง ไม่มีความโศก ปราศจากอริ เป็นที่ดับทุกข์ เพราะเหตุดังที่กล่าวมานี้ จึงควรมีความเพียรที่จะได้ประโยชน์สุขที่แท้จริงมาเป็นของตน เพราะไม่มีความสุขใดที่เปรียบเท้านิพพานอีกแล้ว นิพพานนั้นเป็นความสุข ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความโศกเลย สมดังพุทธศาสนสุภาษิตที่มาในคัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถา ว่า

สุสุขํ วต นิพพานํ สมมาสมพุทฺธเทสิตํ
 อโสกํ วิรชํ เชม ยตถ ทุกฺขํ นิรุชฺชมติ.

พระนิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว

ไม่มีโศก ปราศจากอริ เกษม เป็นที่ดับทุกข์ เป็นสุขดีหนอ

อธิบายความว่า พระนิพพาน คือ ความดับ หมายถึง ความดับสิ้นซึ่งกิเลส กิเลสเป็นเครื่องทำให้จิตใจหม่นหมองเศร้าหมอง พระนิพพานนี้เป็นจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนา มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. นิพพาน แปลว่า ดับ หมายถึง การดับเพลิงกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และการดับกองทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะ ตามความหมายนี้ ได้แก่ อนุปาติเสสนิพพาน
๒. นิพพาน แปลว่า หาเครื่องเสียบแทงมิได้ หมายถึง ไม่มีต้นเหตุ ๓ คือ กามต้นเหตุ ภวต้นเหตุ วิภวต้นเหตุ เป็นเครื่องเสียดแทง ตามความหมายนี้ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

นิพพานนี้เป็นโลกุตระธรรม เป็นธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก เป็นสภาวะที่พ้นจากโลกอย่างยอดเยี่ยม ถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนต่างมุ่งหวังจะบรรลุถึงด้วยกันแทบทั้งสิ้น เมื่อจิตได้บรรลุถึงพระนิพพานแล้ว จิตก็ดับจากกองกิเลสและกองทุกข์ ไม่มีตัวตน ๓ เข้ามาเป็นเครื่องเสียดแทง เมื่อไม่มีสิ่งเหล่านี้ จิตก็สงบสุข ไม่ต้องมีความทุกข์ความสวาทอะไรอีก ไม่มีควมโลภ โกรธ หลง ไม่มีความทะเยอทะยานในสิ่งต่าง ๆ เป็นความสุขที่แท้จริง เป็นความสุขที่บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงสอนเรื่องนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่ละความทุกข์ได้สิ้น และถึงความสุขได้แท้จริง

สรุปความว่า เมื่อบุคคลรู้ว่ากายนี้เปรียบเหมือนกับหม้อที่สามารถจะแตกได้ทุกเมื่อ เป็นสภาพที่ไม่คงอยู่ถาวร และจิตนี้ก็เปรียบดังนคร ต้องคอยทำให้จิตนี้สงบสุข เช่นทำให้บ้านเมืองสงบสุขจากข้าศึกภายนอก จิตก็เหมือนกัน ต้องคอยระวังมาร คือกิเลสซึ่งเป็นข้าศึกภายนอกเข้ามารุกรานจิตใจ แต่การปฏิบัตินั้น จะต้องมีความเพียรเป็นอย่างยิ่ง จึงจะทำให้จิตใจสงบได้ คือมีความเพียรที่จะฝึกจิตให้สงบด้วยการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา แม้ว่าบุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติจะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวย่อมเป็นผู้ที่ประเสริฐ เมื่อมีความเพียรสม่ำเสมอตั้งนี้ย่อมสำเร็จบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นความสุขที่แท้จริง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องคอยป้องกันจิต ไม่ให้มารคือกิเลสเข้ามารบกวน และสร้างความเดือดร้อน เปรียบดังพระนครที่ต้องคอยระวังไม่ให้ข้าศึกเข้ามารุกรานได้ สมดังธรรมภาษิตที่ยกขึ้นมาเป็นนิกเขปบทเบื้องต้น ว่า

กุมภูปมํ กายมิมํ วิทิตวา

นครูปมํ จิตตมิมํ ฤเกตวา

โยเธถ มารํ ปณฺณาวุเธน

ชิตฺตญจ รุกฺเข อนิเวสโน สียา.

บุคคลรู้กายนี้ที่เปรียบเทียบกับหม้อ กั้นจิตที่เปรียบด้วยเมืองนี้แล้ว
พึงรบบมารด้วยอาวุธคือปัญญา และพึงรักษาแนวที่ชนะไว้ไม่พึงยับยั้งอยู่

มีนัยดังพรรณนาด้วยประการฉะนี้ ฯ

กถยานิมิตฺตํ เมตฺตํ สหฺมํ การุญฺญํ อหิงสํ การุญฺญํ ๒๐ ๒๑
 สามารถลบล้างโทษให้ไปจากตนได้โดยถูกต้อง การปฏิบัติโดยสภาม
 ตรัสว่า สมมุติธรรมของมนุษย์ในธรรม เห็นว่า เป็นผู้ที่ทรงธรรม ทั้งหมด
 คือ เห็นว่า สมมุติธรรมตามความเป็นจริงนั้น สมมุติธรรมที่ปรากฏใน
 สภาพที่เห็นว่าเป็นไปอย่างนี้ ดังนี้

วิสามันตํ ภูมิมิตฺตํ มิตฺตํ วิสามันตํ ภูมิมิตฺตํ
 สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ
 สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ
 สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ
 สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ
 สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ สหฺมํ

บรรณานุกรม

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๕) พุทธศาสนสุภาคีต เล่ม ๓ (พิมพ์ครั้งที่ ๒๑). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๖) พุทธศาสนสุภาคีต เล่ม ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๒๖). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาบรรจง ชุตินฺโด และคณะ. (ม.ป.ป.) คู่มือธรรมศึกษา ชั้นเอก. (ม.ป.ท.)

บทที่ ๑

บทนำ : ปรมัตถปฏิบัติ

ข้อปฏิบัติ อันเปี่ยมประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาหลักสูตรธรรมศึกษา ชั้นเอก ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป สนามหลวงแผนกธรรมได้กำหนดให้ผู้ศึกษาศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนาในรูปแบบของ “ธรรมวิจารณ์” หรือการพิจารณา ไตร่ตรอง สอบสวน และตรวจตราธรรมซึ่งเป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนาให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง สอดคล้องเป็นไปตามพระดำริที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า “ธรรมวิจารณ์ คือการเลือกเฟ้นธรรม การสอดส่องพิจารณาธรรม โดยใช้โยนิโสมนสิการพิจารณา สอดส่องให้ถ่องแท้ว่า ธรรมประเภทไหนเป็นสัทธรรมแท้ ประเภทไหนเป็นสัทธรรมเทียม (สัทธรรมปฏิรูป) โดยหาหลักฐานมาประกอบอ้างอิง ผู้ปฏิบัติจำต้องอาศัยการวิจารณ์ สอดส่องธรรมเป็นสำคัญก่อนจะลงมือปฏิบัติเพื่อให้ประโยชน์ที่มุ่งหมายหรืออธิบาย ที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์แล้วปฏิบัติได้ถูกต้อง” โดยได้เลือก “ปรมัตถปฏิบัติ” คือข้อปฏิบัติมีประโยชน์อย่างยิ่ง หรือข้อปฏิบัติซึ่งให้ถึงประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือการบรรลुพระนิพพาน แบ่งเป็น ๖ หัวข้อ ได้แก่ ๑) นิพพิทา ความหน่าย ๒) วิราคะ ความสิ้นกำหนัด ๓) วิมุตติ ความหลุดพ้น ๔) วิสุทธิ ความหมดจด ๕) สันติ ความสงบ ว่าด้วยทางแห่งสันติ ๖) นิพพาน ความดับทุกข์ ว่าด้วยจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา และคิหิปฏิบัติ อันเป็นหลักธรรมพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์ ผู้ที่โอกาสยังไม่อำนวยให้ได้ ประพฤติปรมัตถปฏิบัติโดยทันที มาให้ผู้ศึกษาได้เล่าเรียน

ธรรมวิจารณ์ที่จะอธิบายต่อไปในระดับนี้ จะนำเสนอในรูปแบบเช่นเดียวกับการศึกษาธรรมศึกษา วิชาธรรมวิจารณ์ ชั้นโท เริ่มต้นด้วยการยกพระพุทธพจน์จากพระสูตรต่าง ๆ มาตั้งเป็นบทอุเทศ หรือหมายถึง การยกขึ้นหัวข้อ หรือความเป็นหลักขึ้นแสดง แล้วจึงอธิบายขยายความธรรมซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงใน

พระพุทธพจน์นั้น เมื่ออธิบายขยายความแล้วสอดคล้องกับข้อความในพระบาลีไตรปิฎก หรือคัมภีร์อรรถกถาใด จะยกมารับรองสนับสนุนพร้อมทั้งบอกที่มาแห่งข้อความพระบาลีไตรปิฎกหรืออรรถกถานั้น ๆ กำกับไว้ด้วย ลักษณะการอธิบายเช่นนี้เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับวิธีการศึกษาสืบทอดพระสัทธรรมตามแบบวิธีของเถรวาทนิกายที่ถือพระพุทธพจน์ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้เป็นสำคัญที่สุด ในชั้นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา หรืออนุฎีกาเป็นแต่เพียงการขยายความ สนับสนุน หรือตีความพระพุทธพจน์ซึ่งได้ทรงแสดงไว้แล้วเท่านั้น ด้วยวิธีเช่นนี้ พระสัทธรรมในพระพุทธศาสนาจึงดำรงมาได้กระทั่งปัจจุบัน ธรรมวิจารณ์ในวิชานี้ ก็จะใช้วิธีการเช่นนี้ด้วยโดยอนุโลม

พุทธศาสนิกชนทุกผู้ทุกคนย่อมจะทราบอยู่ว่า “นิพพาน” เป็นเป้าหมายอันประเสริฐสูงสุดของการปฏิบัติตามวิถีทางในพระพุทธศาสนา นิพพานที่เป็นเป้าหมายนี้มีหนทาง หรือวิธีการที่จะไปถึง เรียกว่า “ปรมัตถปฏิบัติ” พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายคำว่า “ปรมัตถปฏิบัติ” ว่าหมายถึง *ข้อปฏิบัติที่มีประโยชน์อันยิ่ง ทางดำเนินให้ถึงปรมัตถ์ ข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงประโยชน์สูงสุดคือบรรลุนิพพาน* หรือแม้หากผู้ศึกษาวิเคราะห์ดูรูปศัพท์ที่ประกอบเป็นคำว่า “ปรมัตถปฏิบัติ” จะพบว่าประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือคำว่า “ปรมัตถ์” อันหมายถึง จุดมุ่งหมายสูงสุด (ของพระพุทธศาสนา-ผู้เรียบเรียง) คือ พระนิพพาน หรือประโยชน์อย่างยิ่ง และคำว่า “ปฏิบัติ” อันหมายถึง ทางดำเนิน ความประพฤติ หรือข้อปฏิบัติ เมื่อรวมความ “ปรมัตถปฏิบัติ” จึงสรุปความหมายได้ว่าเป็นวิธีการหรือหนทางที่ไปสู่ประโยชน์อันยิ่ง หรือสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน

แม้การบรรลุนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด อันมีปรมัตถปฏิบัติเป็นวิธีหรือเป็นหนทาง แต่ในระหว่างทางนั้น เมื่อยังไม่ถึงเป้าหมายปลายทางคือนิพพาน ผู้ปฏิบัติปรมัตถปฏิบัติเพียงเบื้องต้นหรือตามกำลังย่อมได้รับประโยชน์อย่างยิ่งตามวิถีทางแห่งพระพุทธศาสนา ในชั้นการศึกษาเล่าเรียนธรรมวิจารณ์ในหลักสูตรธรรมศึกษาของคฤหัสถ์ผู้ยังมีชีวิตข้องเกี่ยวกับโลกตามฆราวาสวิสัย จึงได้แสดงความหมายของปรมัตถปฏิบัติไว้ว่าเป็นข้อปฏิบัติซึ่งมีประโยชน์อย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนา ก่อนถึงกระนั้นผู้ศึกษาควรเข้าใจว่า การสั่งสมการปฏิบัติปรมัตถปฏิบัติของคฤหัสถ์เช่นผู้ศึกษานี้ ย่อมสามารถเป็นปัจจัยให้ไปถึงเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานได้ในอนาคตกาลอันใกล้หรือไกลขึ้นอยู่กับความเพียรของผู้นั้น ปรมัตถปฏิบัติ แบ่งเป็น ๖ หัวข้อดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว จะได้อธิบายเป็นลำดับในบทต่อ ๆ ไป

อย่างไรก็ดี ผู้ศึกษาพึงระลึกไว้ว่า ธรรมซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนนั้นมีมากมาย การที่หลักสูตรกำหนดเลือกแต่เฉพาะปรมัตถปฏิปทา ๖ หัวข้อ มาให้ศึกษานี้เป็นเพียงการให้ผู้ศึกษาได้เริ่มศึกษาธรรมในลักษณะที่เป็น “ธรรมวิจารณ์” ในเบื้องต้น หากผู้ศึกษาได้มีโอกาสกระทำธรรมวิจารณ์กับธรรมข้ออื่น ๆ ต่อไปย่อมจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเองยิ่งขึ้นไปอีก

บทที่ ๒

นิพพิทา : ความหน่าย

บทอุเทศ

๑

เอถ ปสฺสติมฺ โลกํ จิตฺตํ ราชรรูปมํ
ยตุถ พาลา วิสีทนต์ิ นตฺถิ สงฺโก วิชานตฺ.
สูทึงหลายจงมาดูโลกนี้ อันตรการดูจราจรด
ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาซ่องอยู่ไม่.

โลกวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๒

เย จิตฺตํ สลฺลเมสฺสนนต์ิ โมกฺกขนต์ิ มารพนฺธนา.
ผู้ใดจักระวางจิต ผู้นั้นจักพ้นจากปวงแห่งมาร.

จิตตวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๓

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ...
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ...
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสติ
อด นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ...
สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ...
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์
นั้นทางแห่งวิสุทธิ.

มัคควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

นิพพิทา คือ ความหน่าย หมายถึง ความเบื่อหน่ายที่เป็นผลจากใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นความจริงว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งทุกข์

เมื่อพิจารณาได้ดังนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในทุกขขันธหรือกองทุกข์ ไม่มีมาเมาเพิลิดเพิลินยึดมั่นในสังขารทั้งของตนและผู้อื่น ความเบื่อหน่ายเช่นว่านี้ เป็นความเบื่อหน่ายที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นสภาพความเป็นจริงของสังขาร เช่น ผู้หนึ่งใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง มีแต่จะเปลี่ยนแปลงเสื่อมโทรมไปตามกาลไม่ใช่ของที่ไม่เปลี่ยนแปลง จึงเลิกยินดีและยึดติดในความสวยงามหรือความคงอยู่ของสังขารนั้น ๆ จนที่สุดคือเบื่อหน่ายในภพการเวียนว่ายตายเกิด เช่นนี้จึงจัดเป็นนิพพิทา ความหน่ายที่กล่าวถึงข้างต้นนี้แตกต่างจากความเบื่อหน่ายเพราะแรงผลักดันแห่งกามตัณหา เช่น หญิงกับชายรักกันจนถึงขั้นอยู่กินเป็นสามีภรรยาแล้วเบื่อหน่ายจนเลิกร้างกันไปเพราะความประพฤติไม่ดีต่อกันหรือเอือมระอาในพฤติกรรมของกันและกันแล้วต่างคนต่างไปแสวงหาเสพสุขทางเพศกับชายหรือหญิงอื่น เป็นต้น หรือกรณีที่เป็นความเบื่อหน่ายเกียจคร้าน เช่น นักเรียนที่เบื่อหน่ายการศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ๒ กรณีหลังนี้เป็นตัวอย่างของสิ่งที่ไม่จัดเป็นนิพพิทา

โลกกับผู้ซึ่งและไม่ซึ่งอยู่ในโลก

ในบทอุเทศที่ ๑ กล่าวถึงคำว่า “โลก” ผู้ศึกษาอาจจะเข้าใจโดยความหมายในทางวิทยาศาสตร์ว่าหมายถึงดาวเคราะห์ดวงหนึ่งในระบบสุริยจักรวาล เป็นที่อาศัยของมนุษย์ สัตว์ และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งเป็นความเข้าใจในทางวิทยาศาสตร์ หากแต่คำว่า “โลก” ในที่นี้ ไม่ได้มีความหมายในทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังต้องพิจารณาโดยจำแนกความหมายเป็น ๒ นัย ได้แก่ *โลกโดยตรง* คือแผ่นดินเป็นที่อาศัย และ *โลกโดยอ้อม* คือหมู่สัตว์ผู้อาศัย

เมื่อพิจารณาแล้วมีสิ่งที่มีมนุษย์ผู้อาศัยบนโลกโดยตรง และอยู่ในท่ามกลางโลกโดยอ้อม จะต้องเกี่ยวข้องกับ ก็มี ๓ ลักษณะ อันอุปมาเปรียบเปรยกับสิ่งที่คนเราอาจบริโภคทางปากได้ ได้แก่ *สิ่งอันให้โทษโดยส่วนเดียว* เปรียบด้วยยาพิษ *สิ่งอันให้โทษในเมื่อเกินพอดี* เปรียบด้วยของมีนเมาเสพติด และ *สิ่งอันเป็นอุปการะ* เปรียบด้วยอาหารและยารักษาโรค ที่ทำให้ร่างกายดำรงอยู่ด้วยความสุข

ผู้หมกอยู่ในโลกและผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก

คำว่า “หมก” นั้น หมายถึง กริยาชุกไว้ได้ เช่น หมกดิน หมกโคลน หมกทราย หรือกริยาที่ทอดทิ้งสูมกันเข้าไว้ เป็นต้น คำ ๆ นี้ย่อมไม่ใช้กับสิ่งที่มีค่าหรือควรแก่การเชิดชูให้ความสำคัญ ดังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดตั้งใจนำสิ่งมีค่าไป “หมก” ไว้ในดิน

แม้ว่าโลกนี้ในทางฆราวาสจะมีโอกาสเป็นที่รื่นรมย์สวยงามสักปานใด แต่หากพิจารณาตามคติในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะพบว่า ไม่ใช่ที่หมายสุดท้าย หรือที่หมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ผู้ที่บรรลุดมคติในทางพระพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่าเป็น *ผู้ที่พ้นไปจากโลก หรือไม่ข้องอยู่ในโลก*

ผู้ซึ่งไม่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาโลกให้เห็นสภาพอันเป็นจริงโดยถ่องแท้ได้ ก็ประดุจดังเป็น *ผู้หมกอยู่ในโลก* เป็นผู้ถูกชุกซ่อน หรือทิ้งสูม ๆ ไว้ได้สิ่งกีดขวางต่าง ๆ ทำให้ไม่อาจพ้นไปจากโลกได้ ผู้ที่ถูกหมกอยู่ในโลกเป็นเพราะอาการ ๓ อย่าง คือ เพลิดเพลินในสิ่งที่เป็นโทษ ระเริงหลงเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้โทษ และติดอยู่ในสิ่งที่เป็นอุปการะล่อใจ

ผู้หมกอยู่ในโลกเช่นนี้ ย่อมได้รับสุขบ้าง ทุกข์บ้าง คละเคล้ากันไปตามแต่สิ่งที่เป็นโทษหรือเป็นเครื่องล่อใจนั้น ๆ จะอำนวยให้ แม้สุขที่ได้รับนั้น ก็เป็น *อามิสสุข* คือสุขที่อิงอยู่กับอามิส คือเครื่องล่อใจหรือเหยื่อล่อ อามิสสุขจึงเป็นความสุขที่คล้ายกับเป็นเหยื่อล่อให้ลุ่มหลงอยากจะสุขเช่นนั้น ๆ ต่อ ๆ ไป ถ้าจะเปรียบก็เหมือนเหยื่อที่ปลายเบ็ดปลาที่ไม่รู้เท่าทันก็จะได้รับผลร้าย อย่างน้อยก็ถูกชักจูงลากดึงไปได้รับความลำบากต่าง ๆ ความสุขเช่นว่านี้จึงไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง เป็นเพียงความสุขจากภายนอกที่มีสิ่งเร้าเท่านั้น

ในทางกลับกันผู้ที่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นสภาพความเป็นจริงของโลกว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย แล้วไม่ยึดติดหลงพัวพันในสิ่งอันเป็นโทษเป็นเครื่องล่อใจ ไม่ถูกผู้ใดหรือสิ่งใดยั่วให้ยึดติดหลงพัวพันในสิ่งภายนอกอันเป็นโทษเป็นเครื่องล่อใจได้ ผู้นั้นย่อมเป็นอิสระด้วยตนเอง เป็น *ผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก*

ผู้ไม่ข้องอยู่ในโลก เช่นที่กล่าวนี้ ย่อมได้รับ *นิรามิสสุข* คือสุขที่ปราศจากอามิส เป็นความสุขที่ไม่เป็นเหยื่อ ถูกล่อให้ลุ่มหลงจากภายนอกให้อยากจะสุขเช่นนั้นต่อ ๆ ไป แต่เป็นตัวความสุขโดยแท้ เป็นความสุขที่แท้จริงตามนัยคำสอนในพระพุทธศาสนา

ราชารถคืออะไร? เหตุใดสมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสสั่งสอนให้ดู?

คำว่า ราชารถ หากแปลโดยแยกตามรูปศัพท์ซึ่งประสมกันอยู่ ย่อมได้ความหมายว่า รถของพระเจ้าแผ่นดิน อันได้แก่ ยานพาหนะชนิดล้อเลื่อน มีเครื่องหลังคาเป็นเรือนยอด ประดับตกแต่งวิจิตรงดงามสมแก่พระเกียรติยศของผู้ทรงเป็นเจ้าของ คือ พระเจ้าแผ่นดิน

เหตุที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเปรียบเทียบโลกว่างามประดุจดังราชารถ ในพระบาลีอันเป็นบทอุเทศนั้น เนื่องด้วยว่าโลกนั้น หากมองโดยผิวเผินย่อมมีสิ่งสวยงาม เครื่องล่อใจต่าง ๆ อยู่เป็นอันมาก ประดุจดังราชารถของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่สวยงาม เมื่อพิจารณาเพียงรูปร่างนอก แต่ผู้รู้ย่อมไม่มองอะไรผิวเผินดังเช่นคนเขลา หากแต่จะมอง โดยใช้ปัญญาพิจารณา จะเห็นได้ว่าโลกนั้น ไม่ใช่สิ่งอันน่ายึดถือ น่าข้องเกี่ยวพัวพันอยู่ ดังกล่าวมาแล้ว เช่นเดียวกับราชารถที่จริง ๆ แล้วก็เพียงยานพาหนะ บางคราวก็ต้องใช้ในการสงครามประหัตประหารกันตามแบบยุทธวิธีสงคราม ไม่ใช่ของน่ายินดีตามนัย แห่งพระพุทธานุศาสน์

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสชักชวนเหล่าพุทธบริษัทมาดูโลก อันวิจิตรตระการตาเปรียบด้วยราชารถ มิใช่เพื่อให้หลงเพลิดเพลินในความงามของโลก ดุจดุหนังกุละครที่มุ่งหมายผลคือความบันเทิงรื่นเริงใจ หากแต่พระองค์ทรงประสงค์ให้พุทธบริษัททั้งหลายใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นคุณ เห็นโทษ เห็นประโยชน์ และเห็นสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ของสิ่งนั้น ๆ ที่รวมกันเข้าเป็นโลก เพื่อที่จะได้ก้าวไปสู่ความเป็นผู้ไม่ข้องอยู่ในโลกต่อไป

โดยนัยที่อธิบายมานี้ ผู้ศึกษาจึงพึงเข้าใจว่าพระบาลีที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสให้พุทธสาวกเห็นว่า โลกที่คนเขลาแลดูและพิจารณาผิวเผินว่ามีความงดงาม เพลิดเพลิน หลงใหลจนหมกอยู่ในโลกนั้น ผู้รู้ใช้ปัญญาพิจารณาแล้วย่อมเห็นความจริงว่าไม่เป็นสิ่งที่พึงจะข้องเกี่ยว หรือหมกอยู่อีกต่อไป

มารและทางพ้นจากบ่วงของมาร

ในบทอุเทศที่ ๒ ปรากฏคำว่า บ่วงแห่งมาร หากกล่าวถึง “มาร” ตามความนึกคิด โดยทั่วไปอาจจะทำให้เข้าใจหรือนึกถึงภาพเขียนตามผนังโบสถ์วิหารที่เป็นรูปยักษ์ มีเขี้ยวโง้ง แสดงอาการคอยขัดขวางการกระทำความดีต่าง ๆ อាកการของมาร กล่าวถึงว่าเป็นเจ้าของบ่วง อันเราพึงต้องสำรวมจิตเพื่อหลีกเลี่ยงให้พ้นได้นั้น คล้ายกับมารในรูปเขียนแสดง

คือ เป็นผู้ขัดขวางหรือเป็นสิ่งที่ขัดขวางการทำความดี แต่รูปยักษ์เขี้ยวโง้งนั้นเป็นแต่เพียงบุคลาธิษฐาน หรือคือการพรรณนาอธิบายโดยยกตัวบุคคลขึ้นอ้างเท่านั้น มารที่เราฟังต้องหลีกหนีบ่วงนั้น ไม่จำเป็นต้องมีรูปเป็นยักษ์เขี้ยวโง้ง หรือแม้ไม่จำเป็นต้องมีรูปเลยก็ได้ และบ่วงนั้นก็ได้เป็นเชือกที่จับต้องได้ แต่ย่อมหมาความถึงอุปกรณ์หรือหนทางนานาที่จะนำให้เราถูกขัดขวางมิให้ปฏิบัติหรือเข้าถึงคุณความดี แต่กลับไปติดอยู่กับมาร ซึ่งเป็นเจ้าของบ่วงนั้น

มาร แปลว่า ผู้ฆ่า ผู้ทำลาย หรือ สิ่งที่มาบุคคลให้ตายจากความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ เป็นตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ได้แก่ กิเลสกาโม กิเลสเป็นเหตุใคร่ ซึ่งจัดเป็นเจตสิก (องค์ประกอบภายในของจิต, สิ่งที่เกิดภายในใจ) อันเศร้าหมอง จัดเป็นอกุศลเจตสิก ที่มีอยู่ภายในจิตใจของคนเรา โดยคอยรุมเร้าจิตให้คิดโลภ โกรธ หลง มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น

ตัณหา คือ ความทะยานอยาก

ราคะ คือ ความกำหนัด

อรติ คือ ความขี้เกียจ

อิสสา คือ ความริษยา หรือหึงหวง เป็นต้น

กิเลสเหล่านี้เมื่อมีในจิตสันดานของบุคคลใด ย่อมเป็นเหตุยังจิตของบุคคลนั้นให้มีความยินดี รักใคร่ ทำให้ปรารถนาไขว่คว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีความเศร้าหมองให้เป็นที่ไปตามอำนาจของกิเลสเหล่านั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงนิยมกล่าวให้กระชับคล้องจองเพื่อสะดวกในการจดจำว่า กิเลสเป็นเหตุใคร่ เปรียบดังพืชที่มีเมล็ดพันธุ์ ย่อมสืบและขยายพันธุ์แห่งพืชนั้นต่อไป

ฉะนั้น กิเลสกาโมนี้ ท่านผู้รู้แต่โบราณจึงอุปมาว่าเป็นมาร เพราะเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน คือทำให้มีสภาพจิตที่ไม่ดี

การที่กิเลสกาโม ซึ่งถูกอุปมาว่าเป็นมารจะทำหน้าที่ของตนได้ ก็จะต้องมีบ่วงแห่งมาร อันอุปมาได้ว่าเป็นอุปกรณ์หรือหนทาง ที่มารใช้ขัดขวางมิให้มนุษย์ปฏิบัติหรือเข้าถึงคุณความดีนั้น ได้แก่อารมณ์เครื่องผูกจิตให้ติดในกิเลสกาโม มีลักษณะเหมือนเหยื่อล่อที่ถูกเบ็ดเกี่ยวไว้ ปลาที่หลงติดเบ็ดย่อมได้รับความลำบาก อุปมาเหมือนมนุษย์ที่ติดบ่วงของมารเช่นว่า ก็จะต้องได้รับความเสียหาย บ่วงแห่งมารอันเป็นบุคลาธิษฐานนี้ได้แก่ วัตถุกาโม วัตถุอันน่าใคร่ คือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ซึ่งเรียกว่า กามคุณ ๕

จิตรกรรมสีอะคริลิก เล่าเรื่องมารซึ่งเป็นบุคลาธิษฐานของอกุลศจิต
ขัดขวางพระพุทธเจ้าไม่ให้ทรงบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
จัดแสดง ณ มุลินีอเนกกุศลศาลา (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี
ผลงานอาจารย์ค่านวน ชานันโท

คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันเป็นอภิวรรณ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา
ถึงบ่วงแห่งมารนี้จะมีอนุภาพมาก จะเป็นของน่ากลัว แต่บ่วงแห่งมารไม่อาจคล้องบุคคล
ผู้ไม่ติดข้องอยู่ในโลกได้

เมื่อมารและบ่วงของมารเป็นบุคลาธิษฐานถึงกิเลสภพ และอารมณ์เครื่องผูกจิต
ให้ติดในกิเลสภพดังกล่าวแล้ว การที่จะพ้นจากบ่วงของมารจึงย่อมจะไม่ใช่การตั้งพิธีขับไล่
ปิดเป่ามารดังที่ชนนอกพระพุทธศาสนาย่อมจะกระทำ หากแต่เมื่อมารและบ่วงแห่งมาร
ซึ่งเป็นบุคลาธิษฐานนั้นเกิดขึ้นในจิต ทางที่จะทำให้เราพ้นจากบ่วงของมารขับไล่มาร
ไปจากจิตใจของเราได้ ย่อมได้แก่การสำรวมจิต

ผู้สำรวมจิต ไม่ปล่อยจิตให้เพิลิตเพลินระเริงหลงในโลกอันมีสิ่งล่อใจต่าง ๆ
ก็ย่อมเป็น ผู้พ้นจากบ่วงแห่งมาร โดยอาการสำรวมจิตนั้นมี ๓ อย่าง คือ

๑. *สำรวมอินทรีย์* หรือ*อินทรีย์สังวร* หมายถึง การสำรวมระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้อำนาจความกำหนดยินดีครอบงำได้ในเมื่อตาได้เห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ คือการสัมผัสทางกาย อันน่าปรารถนา ชักให้ใคร่ในทางกามารมณ์ หรือพาใจให้เกิดกำหนัด

๒. *มนสิการกัมมัฏฐาน* หรือ*สมถกัมมัฏฐาน* หมายถึง ความใส่ใจในอุบายฝึกอบรม จิตเพื่อลดละบรรเทาภวามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม ได้แก่ *ความใส่ใจในอสุภกัมมัฏฐาน* คือ กัมมัฏฐานที่พิจารณาดูความเปลี่ยนแปลง ความไม่คงงามของร่างกายตอนเป็นซากศพที่ แปรสภาพเปื่อยเน่าไปตามลำดับ *ความใส่ใจในกายคตาสติกัมมัฏฐาน* คือ กัมมัฏฐานที่ใช้สติกำหนดพิจารณากายให้ เห็นเป็นของไม่งามเป็นอารมณ์และ*ความใส่ใจในมรณัสสติ กัมมัฏฐาน* คือ กัมมัฏฐานที่ระลึกพิจารณาถึงความตายเนื่อง ๆ เป็นอารมณ์

๓. *เจริญวิปัสสนา* หรือ*วิปัสสนากัมมัฏฐาน* หมายถึง ความหมั่นฝึกจิตให้เกิด ปัญญาพิจารณาสังขารร่างกาย แต่มิใช่พิจารณาว่าสวยอย่างไร งามอย่างไร หากแต่ต้อง พิจารณาโดยว่าเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เท่านั้น หรือต้องพิจารณาว่าสังขารเป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ *ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนหรือบังคับไม่ได้*

การสำรวมจิตทั้ง ๓ อย่างนี้ล้วนมีวัตถุประสงค์ปลายทางคือเพื่อให้หลุดพ้นจาก บ่วงแห่งมาร คือไม่ตกไปตามกระแสกิเลส จิตซึ่งจะหลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร จะต้องถูก สำรวมโดยวิธีอันเป็นหนทางทั้ง ๓ อย่างนี้

การสำรวมจิตทั้ง ๓ อย่าง ต่างมีความสำคัญ ส่งเสริมเกื้อกูลกัน การสำรวมจิต ทั้ง ๓ อย่างนี้ หากจะพิเคราะห์ดูแล้ว ก็เหมือนเป็นขั้นตอนในการสำรวมจิตที่พึงปฏิบัติ เป็นลำดับ เริ่มจากการกระทำที่ง่ายไปหายาก เริ่มจากความสำรวมระวังมิให้ถูกความ กำหนดยินดีครอบงำเป็นลำดับแรก สู่การบรรเทาความรักใคร่ในกาม เป็นลำดับถัดมา และในที่สุด ไปสู่การวิเคราะห้แยกแยะให้เห็นว่าสังขารเป็นของที่ไม่พึงและไม่สามารถจะ ยึดติดได้ เป็นลำดับสุดท้าย

โดยนัยที่อธิบายมานี้ ผู้ศึกษาจึงพึงเข้าใจพระบาลีอันได้ยกเป็นบทอุเทศ ที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนพุทธบริษัทว่าอาการสำรวมจิตนั้น เป็นหนทางที่จะ ทำให้พ้นจากกิเลสภว และอารมณ์เครื่องผูกจิตให้ติดอยู่ในกิเลสภว ซึ่งทรงอุปมาโดย บุคคลาธิษฐานว่าเป็นประดู่ดั่งมารและบ่วงแห่งมาร ฉะนั้น

ปฏิบัติแห่งนิพพิทา : วิธีไปสู่ความหน่าย

เมื่อเราได้ทราบแล้วว่า นิพพิทา คือความหน่ายที่เกิดขึ้นจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็น ความจริงว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งทุกข์ ในที่สุดเมื่อมีความหน่าย ย่อมนำไปสู่การพ้นจากการหลงหมกอยู่ในโลก หรือข้องอยู่ในโลก การจะไปสู่นิพพิทาย่อมต้องมีวิธี ซึ่งวิธีไปสู่ความหน่ายนั้น เรียกว่า *ปฏิบัติแห่งนิพพิทา*

คำว่า ปฏิบัติแห่งนิพพิทา หมายถึง ข้อปฏิบัติให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดติดในโลก โดยใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสามัญคุณลักษณะหรือไตรลักษณ์ในสังขาร เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ และเป็นเหตุให้เข้าถึงวิสุทธิ คือภาวะที่จิตบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส

ส่วนคำว่า *สังขาร* หมายถึง สภาพปรุงแต่ง หรือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง มี ๒ ประเภท ได้แก่ *อุปาทินนสังขาร* คือ สังขารที่มีใจครอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นสังขารที่มีชีวิตจิตใจ เช่น มนุษย์และสัตว์ เป็นต้น และ *อนุปาตินนสังขาร* คือ สังขารที่ไม่มีใจครอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นสังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจ เช่น ก้อนหิน ดิน ภูเขา โຕะ แก้ว เป็นต้น ไม่ว่าจะ เป็น อุปาทินนสังขาร หรือ อนุปาตินนสังขาร ย่อมเป็นไปตามสามัญคุณลักษณะของสังขารทั้งสิ้น ไม่มีสังขารประเภทใดจะพ้นไปจากสามัญคุณลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์ไปได้

สังขารกับกฎไตรลักษณ์

สังขารทั้งปวงมีลักษณะเหมือนกัน ๓ ประการ เรียกว่า *ไตรลักษณ์* หรือ *อนิจจลักษณะ* ประกอบด้วย *อนิจจตา* หมายถึง ความไม่เที่ยง เป็นลักษณะที่แปรเปลี่ยนไม่แน่นอน ไม่คงทนถาวร *ทุกขตา* ความเป็นทุกข์ ลักษณะที่ทนอยู่ได้ยาก หรือทนไม่ได้ *อนัตตตา* ความเป็นอนัตตา ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน ทั้ง ๓ ประการสามารถอธิบายขยายความได้ว่า

๑. *อนิจจตา* คือ ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร กำหนดรู้โดยการพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยงได้ใน ๓ ทาง หรือระดับ ดังนี้

๑) *ในทางที่เห็นได้ง่าย* สังขารนั้นมีความเกิดขึ้นในเบื้องต้นและความสิ้นไปในเบื้องปลายเป็นธรรมดา กล่าวอย่างง่ายก็คือ เมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับ เช่น เมื่อเราเห็นคน ๆ หนึ่งเกิดขึ้น ก็ย่อมรู้ได้โดยทันทีว่าเขาจะต้องถึงซึ่งความตายในวันใดวันหนึ่ง ภายหน้า ดังปรากฏความตามพระบาลีในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ว่า

อนิจจา วต สงขาราน อูปาทายธมมิโน
 อูปชชิตวา นิรุชฌนติ ...

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา (ไม่เลือกกว่าเป็นสังขารชนิดใด ประณีตก็ตาม ทรามก็ตาม) เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป.

สังขารทั้งหลายจึงเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เว้นแต่ผู้ที่หลุดพ้นสิ้นอาสวะกิเลสไปแล้ว ย่อมดับสูญไปสิ้นเชิง แต่ระยะกาลระหว่างเกิดและดับแห่งสังขารของมนุษย์ หรืออายุของมนุษย์แต่ละคนนั้นแตกต่างกันไป

๒) ในทางที่ละเอียดกว่านั้น สังขารทั้งปวงนั้นมีความแปรเปลี่ยนไปในระหว่างการเกิดและดับ กล่าวคือ ในช่วงแห่งชีวิตของมนุษย์คนหนึ่งนั้น ย่อมประสบความเปลี่ยนแปลงไปของสังขารไปตามวัย จากวัยเด็ก สู่วัยผู้ใหญ่กลางคน จวบจนถึงวัยชรา สภาพร่างกายและความคิดความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งรอบตัวก็เปลี่ยนแปลงไป ดังปรากฏความตามพระบาลีในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

อจุเจนติ กาลา ตรยนติ รตติโย วโยคณา อนุพุพฺพ ชนฺติ.
 กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละไปตามลำดับ

ระยะเวลาระหว่างตั้งแต่การเกิดและการดับแห่งสังขาร โบราณจารย์กำหนดสังเขปไว้เป็น ๓ วัย ได้แก่ ปฐมวัย หรือวัยต้น คืออยู่ในระยะเวลาตั้งแต่เกิดจนไม่เกิน ๒๕ ปี มัชฌิมวัย หรือวัยกลาง คือตั้งแต่อายุ ๒๕ ปีขึ้นไปจนถึงอายุ ๕๐ ปี และปัจฉิมวัย หรือวัยท้าย คือตั้งแต่อายุ ๕๐ ปีขึ้นไปจนถึงสิ้นอายุ ในบางคัมภีร์ เช่น คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค กำหนดวัยโดยใช้อายุ ๑๐๐ ปีเป็นเกณฑ์ แล้วแบ่งช่วงวัย ดังนี้ ปฐมวัยหรือวัยแรก กำหนดอายุ ๑ - ๓๓ ปี มัชฌิมวัยหรือวัยกลาง กำหนดอายุตั้งแต่ ๓๔ - ๖๗ ปี และปัจฉิมวัยหรือวัยท้าย กำหนดอายุตั้งแต่ ๖๘ - ๑๐๐ ปี

ความแปรเปลี่ยนในระหว่างแห่งสังขาร ผ่านวัยทั้ง ๓ ดังกล่าวนี เปรียบไว้กับการเดินข้ามสะพานที่สูงขึ้น ๆ แล้วราบ แล้วต่ำลง ๆ ซึ่งการที่คนเราจะผ่านไปได้อย่างปลอดภัยให้ครบทั้ง ๓ วัยนั้นมีใช้เรื่องง่าย แต่ละช่วงแห่งวัยมีวิบากกรรม อันได้แก่ภาวะอันจะต้องประสบตามผลของกรรมต่างกัน กล่าวคือในแต่ละวัยก็มีสิ่งที่จะต้องประสบพบเจอ ฝ่าฟันแก้ไขไปเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ต่างกัน เป็นต้นว่าในวัยเด็กก็ต้องชวนขวายเป็นเรียน วัยผู้ใหญ่กลางคนก็ต้องบากบั่นทำงานสร้างเนื้อสร้างตัว จวบวัยชราก็ต้องเผชิญกับโรคภัยต่าง ๆ

๓) ในทางที่ละเอียดที่สุดสังขารทั้งปวงนั้นมีความแปรเปลี่ยนไปชั่วขณะหนึ่ง ๆ คือไม่คงที่อยู่นาน เพียงเวลาไม่นานก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น จิตบางขณะก็ ชุ่มมัว บางขณะก็เบิกบาน หรือบางขณะรับอารมณ์นี้แล้วก็พลันเปลี่ยนไปรับอารมณ์อื่น เป็นต้น แม้ในรูปกายก็เหมือนกัน เช่น เซลล์ผิวหนังเก่าหลุดร่วงไป เซลล์ใหม่เกิดขึ้นแทนที่เป็นต้น ดังปรากฏความในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า

ชีวิต อตตภาโว จ สุขทุกขา จ เวลา
เอกจิตตสมา ยุตตา ลหุโส วุตตเต ชโน.
ชีวิต อตตภาพ และสุขทุกข์ ทั้งมวล ล้วนประกอบกัน
เป็นธรรมเสมอด้วยจิตดวงเดียว ขณะย่อมเป็นไปพลัน.

นอกจากนี้ ความเกิดแล้วดับและความเปลี่ยนแปลงแห่งสังขารดังกล่าวมานี้ สรุปลงในพระบาลีที่ว่า “อุปปชฺชติ เจว เวติ จ อนฺณธา จ ภวติ” แปลว่า ย่อมเกิดขึ้นด้วยเทียว ย่อมเสื่อมสิ้นด้วย ย่อมเป็นอย่างอื่นด้วย”

๒. ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์แห่งสังขาร กำหนดเห็นได้ด้วยการพิจารณา ให้เห็นในทุกข์ ๑๐ อย่าง ดังนี้

๑) สภาวะทุกข์ หมายถึง ทุกข์ตามสภาพ ได้แก่ ทุกข์ประจำสังขาร กล่าวคือ ความไม่สบายกายหรือใจที่ไม่เป็นที่ปรารถนาของผู้ใดแต่เป็นสิ่งที่ต้องมี ต้องเกิดขึ้นกับทุกคนตามสภาพของชีวิต ได้แก่ ขาด คือ ความเกิด ขรา คือ ความแก่ มรณะ คือ ความตาย อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นประจำทุกสังขาร

ขณะที่คลอจากครรภ์มารดา ทารกย่อมได้รับความลำบาก จัดเป็นชาติทุกข์ ทุกข์เพราะการเกิด, ความทรุดโทรมเสื่อมลงแห่งสังขาร ทำความเป็นไปแห่งชีวิตทำให้เกิดความลำบาก เช่นการเจ็บป่วย หรือไม่แข็งแรงเหมือนเช่นในวัยหนุ่มสาว จัดเป็นชราทุกข์ หรือทุกข์เพราะความแก่, ความสิ้นไปแห่งชีวิต จัดเป็นมรณทุกข์ ทุกข์เพราะความตาย ไม่ว่าจะ เป็น ชาติ ขรา หรือมรณะที่เราต้องประสบทุกผู้ทุกนามล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น

๒) ปกิณณกทุกข์ หมายถึง ทุกข์เบ็ดเตล็ด ได้แก่ ทุกข์ที่จรมาในชีวิต ได้แก่ โสกะ คือ ความโศกเศร้า ปริเทวะ คือ ความรำไรรำพัน ทุกขะ คือ ความทุกข์กาย โทมนัส คือ ความทุกข์ใจ อุปายาส คือ ความคับแค้นใจ รวมถึง อัปปิเยทิสัมโยคทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดจากการประสบพบสัตว์ บุคคล สิ่งที่ไม่รักไม่ชอบใจ และ ปิเยทิวิปโยคทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดจากความพลัดพรากจากสัตว์ บุคคล สิ่งของที่รักที่ชอบ

การประสพความโศกเศร้าจนกระทั่งถึงร้องไห้รำพัน ย่อมเป็นภาวะที่เป็นความทุกข์ที่ไม่มีใครอยากประสพ การทุกข์กายหรือทุกข์ใจไม่ว่าโดยเหตุเพราะอะไรเป็นความทุกข์ที่ไม่มีใครอยากประสพ ความคับแค้นใจ เพราะโกรธเจ็บใจอยู่ไม่หาย เป็นความทุกข์ที่ไม่มีใครอยากประสพ การพบกับสิ่งที่เกลียดหรือไม่ชอบใจ หรือการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ย่อมเป็นความทุกข์ที่ไม่มีใครอยากประสพ ถึงกระนั้นทุกข์ที่กล่าวข้างต้นเหล่านี้ก็ยังมีจรมตามกาลตามโอกาส มีลักษณะเป็นทุกข์เบ็ดเตล็ด คือเป็นทุกข์ที่เล็ก ๆ น้อย ๆ หลาย ๆ อย่างรวมกัน โดยปริยายหมายความว่าไม่สู้จะสำคัญอะไรนัก แต่ก็ เป็นทุกข์ที่ผู้ศึกษาพึงจะต้องรู้เท่าทันไว้

๓) นิพัตถทุกข์ หมายถึง ทุกข์เนื่องนิตย์ หรือทุกข์ซึ่งมีอยู่เป็นประจำสังขาร เช่น ทุกข์เพราะความหนาว ร้อน ทิว กระทบ ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ เป็นต้น

ทุกข์ในข้อนี้คนเรามากจะไม่คำนึงถึง หรือรู้สึกว่าเป็นทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา เพราะเห็นว่าเรื่องธรรมดาของร่างกายมนุษย์ที่จะสามารถระงับบรรเทาได้โดยง่าย เช่น หนาว ก็หาเสื้อผ้าให้ความอบอุ่นสวม หรือหุ้มแก่ร่างกาย ทิว ก็ระงับบรรเทาโดยบริโภคอาหาร ปวดอุจจาระปัสสาวะก็ถ่ายออก แต่หากพิจารณาให้ละเอียดแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็เป็นทุกข์และเป็นสิ่งที่ไม่ใครอยากประสพแต่ก็มีอยู่เป็นประจำสังขาร ในประการสำคัญเป็นทุกข์ที่แสดงยืนยันให้เห็นว่าสังขารเป็นที่มาแห่งทุกข์ไม่มากนักน้อย

๔) พยาธิทุกข์ หมายถึง ทุกข์จากเจ็บไข้ได้ป่วย ได้แก่ ทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ ต่าง ๆ อันสร้างความเจ็บปวดทรมานให้แก่คนเรา เช่น ปวดศีรษะ ปวดท้อง ปวดฟัน หรือปวดเมื่อยร่างกาย เป็นต้น ในชีวิตมนุษย์ย่อมประสพพยาธิทุกข์อยู่แทบจะตลอดเวลา โรคภัยใหญ่น้อยย่อมมีในร่างกายของเราไม่มากนักน้อย ร่างกายจึงถูกอุปมาเป็นดุจรังแห่งโรค

๕) สันตปาทุกข์ หมายถึง ทุกข์คือความร้อนรุ่ม ซึ่งมีใช่ทุกข์ที่เกิดจากความร้อนของอากาศที่มาถูกร่างกาย แต่เป็นความร้อนรุ่มในจิตใจ ได้แก่ ความกระวนกระวายใจ เพราะถูกไฟกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะ หรือรัก โลภ โกรธ หลง เผาผลาญ นับเป็นทุกข์ที่ผู้ศึกษาพึงรู้เท่าทัน เพราะอาจเกิดขึ้นได้ง่าย เกิดขึ้นได้โดยลำพังจากความคิดหรือจิตใจของเรา และเป็นทุกข์ที่ทำให้เกิดเวทนาได้ยาวนาน

๖) วิปากทุกข์ หมายถึง ทุกข์ที่เป็นผลของกรรมชั่ว ธรรมดากรรมย่อมส่งผลให้แก่ผู้กระทำในภายหลัง กรรมดีย่อมส่งผลดีแก่ผู้กระทำ ให้ได้รับความดีความสุข กรรมชั่ว

ยอมส่งผลชั่วแก่ผู้กระทำทำให้ได้รับผลชั่ว วิปากทุกข์ จัดเป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นจากผลของกรรมชั่ว ที่ได้ทำแล้วในอดีตมาส่งผลให้เป็นทุกข์ เช่น การที่ทำชั่วไปแล้ว หวาดกลัวว่าผู้อื่นจะรู้จะทราบ ทำให้มีความเดือดร้อนใจดำรงชีวิตไม่เป็นปกติสุข การที่ทำความชั่ว แล้วถูกลงโทษ ถูกลงอาญาตามกฎหมายบ้านเมือง ทำให้ได้รับความทุกข์ รวมถึงการได้รับความทุกข์ เดือดร้อนทางกายและใจ และการตกทุกข์ได้ยากต่าง ๆ ด้วย โดยที่สุดท้ายการตายไปเกิดใน อบายภูมิตามคติในพระพุทธศาสนานี้ก็จัดว่าเป็นวิปากทุกข์

๓) สหคตทุกข์ หมายถึง ทุกข์ที่ไปด้วยกัน หรือกำกับมาด้วย ได้แก่ ธรรมดา เราย่อมเข้าใจว่าทุกข์ควรจะเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับโลกธรรมฝ่ายอนิฏฐารมณคือ อารมณ์ที่ไม่เป็นที่น่าปรารถนาหรือสิ่งที่คนไม่อยากจะพบเท่านั้น ส่วนโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าชอบใจควรยินดี ไม่มีทุกข์มาปะปน เพราะโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ ได้แก่ การมีลาภ การมียศ ได้รับการสรรเสริญและมีความสุข

แท้จริงแล้ว หากวิเคราะห์โดยละเอียดแล้วจะพบว่าโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ ก็ยังเจือปนด้วยทุกข์ที่กำกับมาด้วยเสมอ เช่น เมื่อมีลาภมีทรัพย์สมบัติแล้วก็ต้องคอยเฝ้ารักษาไม่ให้สูญหาย บางครั้งถึงกับพะวงอยู่กับการรักษาทรัพย์สมบัติจนกินไม่ได้นอนไม่หลับ บางคนต้องเสียชีวิตในการป้องกันรักษาทรัพย์ เมื่อได้รับยศถาบรรดาศักดิ์แล้ว ต้องคอยระวังรักษาตำแหน่งยศถาถัน หรือต้องคอยรักษาตนให้อยู่ในกิริยาการของผู้มีบรรดาศักดิ์ ตลอดจนถึงต้องรับผิดชอบหน้าที่ต่าง ๆ มากกว่าผู้ไม่มียศถาบรรดาศักดิ์ เมื่อได้รับสรรเสริญ ก็ทำให้เพลิดเพลินหลงไปว่าตนเป็นคนเก่ง คนดีกว่าคนอื่น หากปราศจากสติรู้เท่าทัน ก็จะหลงมัวเมาประมาทเป็นหนทางที่จะทำให้เกิดทุกข์ได้ แม้แต่การได้รับความสุข ก็เป็น ความทุกข์เพราะเร่งเร้าให้ปรารถนาอยากจะได้สุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่รู้จักอิ่มจึงไม่ได้รับความสุข ที่แท้จริง ที่กล่าวแล้วนี้ทำให้เห็นได้ว่า โลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณจึงยังมีทุกข์กำกับ ชอนเจือแฝงอยู่ด้วยเสมอ ผู้ศึกษาควรรู้เท่าทันทุกข์ประเภทนี้เพราะเป็นทุกข์ที่กำกับชอนเร้น มากับความสุขทำให้เห็นว่าเป็นทุกข์ได้โดยยาก

๔) อาหารปริณญาติทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะการแสวงหาอาหาร โดยเหตุที่ สรรพสัตว์ดำรงชีพอยู่ได้เพราะอาหาร จึงต้องดิ้นรนแสวงหาอาหารมาประทังชีวิต การดิ้นรนแสวงหาเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดทุกข์ขึ้น

ในที่นี้ หมายความว่า อาชีพทุกข์ คือ ทุกข์ในการหาเลี้ยงชีพด้วย เพราะเมื่อ ประกอบอาชีพการงานเพื่อหาทรัพย์เป็นปัจจัยในการเลี้ยงชีวิต จับจ่ายซื้ออาหารบริโภค

ก็ย่อมเกิดการแข่งขันช่วงชิงผลประโยชน์จนถึงขั้นทำร้ายร่างกายล้างผลาญชีวิตกัน ทำให้ไม่เป็นสุข ฉะนั้น มนุษย์ไม่ว่าจะประกอบอาชีพใด ๆ เพื่อให้ได้อาหารมาเลี้ยงชีวิต หรือ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาเป็นปัจจัยสำหรับจับจ่ายซื้ออาหารประทังชีวิตย่อมเป็นทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น

๙) **วิวาทมูลกทุกข์** หมายถึง ทุกข์ที่มีวิวาทเป็นมูล หรือทุกข์ซึ่งเกิดเพราะ การทะเลาะวิวาทกันเป็นมูลเหตุ ธรรมดาเมื่อคนตั้งแต่สองคนเกิดวิวาททะเลาะกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย หรือหลายฝ่ายที่ร่วมอยู่ในการวิวาทนั้นย่อมประสบความ ไม่ปลอดภัย ความไม่สบายใจ ความไม่ประสงค์จะเป็นผู้พ่ายแพ้ในการวิวาทนั้น หรือ ความหวาดหวั่นอย่างอื่นอันมีสาเหตุมาจากการทะเลาะวิวาทกันนั้น

ในที่นี้วิวาทมูลกทุกข์ยังหมายความรวมถึงทุกข์ที่เกิดจากการแก่งแย่งกัน การสู้ความสู้คดีกันตามกฎหมายบ้านเมือง การทำสงครามสู้รบกันระหว่างรัฐด้วย ซึ่งพฤติการณ์อันไม่เป็นไปโดยสามัคคีเช่นที่กล่าวแล้วนี้ล้วนแต่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ขึ้น ทั้งเป็นเหตุแห่งก่อเวรภัยแก่กันไม่รู้จบด้วย

๑๐) **ทุกข์ชั้นธ** หมายถึง กองทุกข์ หรือศูนย์รวมความทุกข์ ได้แก่ อุปาทาน ชั้นธ ๕ คือ ชั้นธอันเป็นที่ตั้งหรือประกอบด้วยอุปาทาน ๕ ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่บุคคลเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา อุปาทานชั้นธทั้ง ๕ นี้ เป็นที่รวมแห่งความทุกข์ทั้งหลาย เหมือนดังกองฟาง หรือกองดิน ที่เขาทับถมไว้ย่อมมีฟาง มีดินรวมอยู่มาก กรณีนี้ก็เช่นเดียวกัน ผิดกันแต่ว่าอุปาทานชั้นธ ๕ เป็นที่กองแห่งทุกข์ เป็นที่รวมทุกข์ไว้เป็นจำนวนมาก ดังพระบาลีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ว่า **“สงขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา”** แปลว่า **โดยย่อ อุปาทานชั้นธ ๕ เป็นทุกข์** และตรงกับพระบาลี แสดงหลักปฏิจจสมุปบาทที่ว่า **“เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โทติ”** แปลว่า **ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้นจึงมีด้วยประการดังกล่าวนี้**

จะเห็นได้ว่าสังขารทั้งปวงดำรงอยู่แล้วมีทุกข์มาเบียดเบียนทั้งสิ้น แม้แต่เมื่อ เวลาที่เราประสบสิ่งน่าปรารถนาน่าพึงพอใจ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นต้น ก็ยังมีทุกข์ แผงเร้นมากำกับอยู่ด้วยมิได้ขาด สรุปความได้ว่า

ทุกข์เมว हि สมโภติ

ทุกข์ํ ติฏฺฐติ เวติ จ

นาณฺณตฺร ทุกฺขา สมโภติ นาณฺณตฺร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ.

ก็ทุกข์นั้นแล ย่อมเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ด้วย ย่อมเสื่อมสิ้นไปด้วย

นอกจากทุกข์ หออะไรเกิดมิได้ นอกจากทุกข์ หออะไรดับมิได้.

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสังขารนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ อุปาทินนสังขาร คือสังขารที่มีใจครอง หรือสิ่งมีชีวิตมีลมหายใจ อันได้แก่ คนและสัตว์ต่าง ๆ และอนุปาตินนสังขาร คือ สังขารที่ไม่มีใจครอง หรือสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ก้อนหิน แก้วเหล็ก ต้นไม้ กระบอกร้าน้ำพลาสติก ทุกข์ทั้ง ๑๐ ประการซึ่งมีแก่สังขารนั้น ย่อมมีกับเฉพาะอุปาทินนสังขาร เพราะเป็นสังขารที่มีชีวิตจิตใจ สัมผัสและแสดงออกซึ่งทุกข์ได้

แต่ในอีกความเห็นหนึ่งก็เห็นว่า อนุปาตินนสังขารก็มีทุกข์ได้ กล่าวคือ สังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจแต่บุคคลเข้าไปยึดมั่นด้วยอุปาทาน ก็สามารถมีทุกข์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ได้เช่นกัน หรือ อากาโรที่เกื้อหนุนกับสังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจซึ่งมนุษย์เอาความคิดของตนเองเป็นบรรทัดฐานประมาณว่าเป็นสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่ทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย ก็นับรวมพิจารณาเห็นเข้าว่าทุกข์มีแก่อนุปาตินนสังขารหรือสังขารที่ไม่มีชีวิตจิตใจนั้น เช่น เห็นความเฉาความซีดของต้นไม้ใบหญ้าว่าเป็นทุกข์ของต้นไม้ใบหญ้านั้น เห็นความเสื่อมสลายของขวดน้ำพลาสติกว่าเป็นทุกข์ของขวดน้ำพลาสติกนั้น เป็นต้น

อย่างไรก็ดี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงไม่เห็นด้วยกับความเห็นที่ว่าอนุปาตินนสังขารอาจมีทุกข์ได้ เพราะทรงเห็นว่าอุปาทินนสังขารเท่านั้นอาจประสบทุกข์และเข้าใจทุกข์ที่ตนประสบได้ เนื่องจากทุกข์เป็นเจตสิกธรรม คือสิ่งที่เกิดและดับพร้อมกับจิต เมื่ออนุปาตินนสังขารไม่มีชีวิตจิตใจ ก็ย่อมไม่อาจมีทุกข์ได้

๓. อนัตตตา คือ ความมิใช่ตัวตนของสังขาร กำหนดรู้โดยการพิจารณาให้รู้ได้ด้วยอาการ ๕ ประการ คือ

๑) ด้วยไม่อยู่ในอำนาจ หรือไม่เป็นไปตามที่ปรารถนา หมายความว่า สังขารอันประกอบด้วยชั้น ๕ นี้ไม่เป็นไปตามความปรารถนาไม่มีใครสามารถบังคับสังขารให้เป็นไปตามที่ใจต้องการได้ ที่กล่าวสังขารเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจนั้น หมายความว่าคนเราจะบังคับสังขารให้แข็งแรงปราศจากโรคภัย หรือยืนยงอยู่จนอายุยืนนานตามใจปรารถนาไม่ได้ แม้จะระมัดระวังรักษาสุขภาพก็ยังสามารถเป็นได้แต่เพียงความพยายามที่จะป้องกันโรคภัยเท่านั้น ไม่สามารถบังคับสังขารให้เป็นไปตามปรารถนาได้ทั้งหมด คำกล่าวที่ว่า สังขารไม่อยู่ในอำนาจนี้ ไม่เกี่ยวข้องกับการบังคับร่างกายให้ยืน เดิน นั่ง นอน ได้ตามธรรมดาของธรรมชาติ แต่สังขารในความข้างต้นนี้กินความมากกว่าคำว่าร่างกาย

๒) *ด้วยแย้งต่ออัตตา* หมายความว่า โดยสภาวะของสังขารเองค้ำต่ออัตตา คือตรงกันข้ามกับความเป็นอัตตาอย่างประจักษ์ชัด เพราะเหตุว่าสังขารย่อมไม่เป็นของตัวเองของตนโดยสภาพ ไม่มีใครเป็นเจ้าของสังขาร สังขารมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ดังมีข้อความในอนัตตลักขณสูตรว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นตัวของเรา” และในยทนิจจุสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ว่า “*ยทนิจจุ ตํ ทุกฺขํ ยํ ทุกฺขํ ตทนต์ตา*” แปลว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”

๓) *ด้วยความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้* หมายความว่า สังขารนี้ไม่เป็นของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองได้ ดังข้อความในสูตรทั้งหลายมีอนัตตลักขณสูตรเป็นต้นว่า “*เนตฺ มม, เนโสหฺมสมฺมิ, น เมโส อตฺตา*” แปลว่า *นั่นมิใช่ของเรา นั่นมิใช่เรา นั่นมิใช่ตัวของเรา*” ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดของความในข้อนี้ คือแม่แต่กาย ซึ่งเป็นของจับต้องได้ในเวลาที่มนุษย์มีชีวิตอยู่บังคับให้เคลื่อนไหวตามอิริยาบถต่าง ๆ ได้ ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตลง ก็ยังไม่สามารถจะนำพาไปกับจิตที่ออกจากกายนั้น ๆ ไปได้ กายนั้นเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ ไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้

๔) *ด้วยความเป็นสภาพสูญ* คือว่างหรือหายไป หมายความว่า สังขารนี้เป็นเพียงการประชุมรวมกันเข้าขององค์ประกอบที่เป็นส่วนย่อย ๆ โดยว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเรา เขา หรือการสมมติเป็นต่าง ๆ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสแก้ปัญหของโมฆราชมาณพ ในปารายนวรรค ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ว่า “*โมฆราช เธอจงมีสติทุกเมื่อ เล็งเห็นโลกโดยความเป็นสภาพสูญ ถอนอึดตามทิฏฐิ คือความคิดเห็นว่าเป็นอัตตาเสีย เช่นนี้ เธอก็จะพึงเป็นผู้ข้ามพ้นพญามัจจุราชได้...*”

๕) *ด้วยความเป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย* หมายความว่า สังขารนั้นเป็นภาวะที่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ไม่มีอยู่โดยลำพัง แต่เป็นไปโดยอิงอาศัยกับสิ่งอื่น ๆ ข้อนี้เป็นลักษณะรวบยอดแห่งอาการทั้ง ๔ ที่กล่าวมา

จริงอยู่ว่า *อนัตตา* หมายถึง ความไม่มีตัวตนของสังขาร แต่ก็ไม่ใช่เป็นการถูกต้องที่ผู้ศึกษาจะเข้าใจว่าสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็นของที่ไม่มีจริง การพิจารณาเห็นสังขารเป็นอนัตตานั้น จำเป็นต้องประกอบด้วย *โยนิโสมนสิการ* คือ การพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย มิฉะนั้นอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า ความคิดความเชื่อที่ขอบด้วยหลักการทางพระพุทธศาสนา หรือที่เป็นความสัจจะความจริงต่าง ๆ ไม่มีจริง เช่น เห็นผิดว่าผลบุญจากการประกอบกุศลกรรมหรือผลบาปจากการประกอบ

อกุศลกรรมไม่มีจริง บุญคุณบิดามารดาไม่มีจริง เป็นเรื่องสมมติทั้งสิ้น เพราะความคิดเช่นนี้ ไม่ถูกต้องและเมื่อเกิดความเห็นผิดเช่นนี้ ไม่ใช่การกระทำโยนิโสมนสิการ ผู้กระทำ ย่อมไม่ได้รับประโยชน์ใด ๆ ในทางธรรม มีแต่จะได้รับความทุกข์และโทษ นับว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ คือ ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม ฉะนั้น จึงควรที่ผู้ศึกษาจะได้เข้าใจความจริง ให้ถูกต้องเสียก่อน ว่าเมื่อพิเคราะห์ตามนัยทางพระพุทธศาสนาแล้วมีนัยยะเช่นใด

สัจจะ หรือความจริงนั้นมี ๒ ลักษณะ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือมี ๒ ระดับ ได้แก่ สมมติสัจจะ และปรมาตตสัจจะ ซึ่งอธิบายขยายความได้ว่า

๑. สมมติสัจจะ หรือความจริงโดยสมมติ หมายถึง ความจริงที่มนุษย์ในโลกนี้ หมายถึงให้รู้ร่วมกันหรือสื่อสารระหว่างกันโดยเข้าใจเป็นความหมายเดียวกัน เป็นเพียง คำบัญญัติสมมติเรียกกันต่าง ๆ เช่น คำสมมติเรียกชายผู้ให้กำเนิดว่า บิดา เรียกหญิง ผู้ให้กำเนิดว่า มารดา หรือสมมติเรียกผู้ที่สอนหนังสือว่า ครู หรือ อาจารย์ สมมติเรียกสัตว์ต่าง ๆ ว่า ช้าง ม้า โค กระบือ สมมติเรียกพาหนะที่วิ่งไปด้วยแรง เครื่องยนต์ว่า รถยนต์ รถจักรยานยนต์ เป็นต้น หรือแม้แต่การสมมติเรียกชื่อมนุษย์ คนหนึ่ง ๆ ว่า นายสมชาย เด็กชายสมศักดิ์ ก็จัดเป็นสมมติสัจจะทั้งสิ้น

๒. ปรมาตตสัจจะ หรือความจริงโดยปรมาตต อันคำว่าปรมาตตนั้นเป็นคุณศัพท์ หมายถึงที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ที่เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน หรือที่เป็นความหมายที่แท้จริง ปรมาตตสัจจะ จึงหมายถึง ความจริงโดยความหมายสูงสุด กล่าวคือเป็นความจริงที่ค้นได้จากการเข้าใจ เข้าถึงวิชาหรือธรรมชั้นสูงในทาง พระพุทธศาสนา เป็นความจริงซึ่งเป็นสิ่งจริงแท้ ไม่เปลี่ยนแปลง หรือผันเปลี่ยนไปตาม การสมมติของมนุษย์ที่อาจตกลงเปลี่ยนแปลงสิ่งที่สมมติไว้แล้วโดยสมมติสิ่งใหม่ หรือความหมายใหม่ขึ้นแทนที่ เช่น ความเข้าใจว่าอริยสัจคืออะไร ประกอบด้วยอะไร ความเข้าใจว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คืออะไร ความเข้าใจเช่นที่ยกตัวอย่างนี้ ย่อมไม่อาจผันแปรไปได้ หรือสมมติให้เปลี่ยนแปลงไปได้

เมื่อมีโยนิโสมนสิการกำหนดรู้สัจจะ ๒ ระดับนี้แล้ว ก็จะไม่ไขว่ขวานมาคิดค้ำกัน เพราะการที่จะเข้าถึงความจริงโดยปรมาตตได้ ต้องยอมรับความจริงโดยสมมติเสียก่อน การกำหนดรู้ความจริงชั้นสมมติเป็นความรู้ขั้นพื้นฐาน เช่น การไต่ไม้กระดานสำหรับ ทำพื้นบ้านซึ่งผู้ทำอาจใช้ความรู้ไม่มากนักหรือไม่กว้างขวางนัก ส่วนการใช้ปัญญากำหนด รู้ความจริงชั้นปรมาตตนั้นเป็นความรู้ขั้นละเอียด อุปมาเหมือนการสร้างบ้านเรือนขึ้น ทั้งหลังซึ่งผู้สร้างจะต้องมีความรู้ความชำนาญกว้างขวางกว่าเป็นอย่างมาก

เมื่อกำหนดรู้ความจริงถึงขั้นปรมาตต์ ย่อมเห็นว่า สังขารทั้งหลายเป็นไปต่าง ๆ กัน ดีบ้าง เลวบ้าง เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ส่งผลให้เป็นเช่นนั้น เมื่อกำหนดรู้ได้อย่างนี้ จะเข้าใจเรื่องอนัตตาได้ประจักษ์แจ้ง สามารถละทิฐฐิมานะ คือความเห็นผิดและความถือตัว รวมทั้งกิเลสอื่น ๆ ที่มาจากการถือเราถือเขา ถือพรรคถือพวก การกำหนดรู้อนัตตา โดยอาศัยโยนิโสมนสิการเช่นนี้ จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ ดังนั้น ท่านโบราณบัณฑิตจึงกล่าวสรุปเรื่องอนัตตาในประเด็นนี้ไว้ว่า “อนัตตลักษณะย่อมปรากฏแก่ผู้พิจารณาเห็นโดยแยบคาย หรือย่อมเห็นด้วยปัญญา”

โดยนัยที่อธิบายมานี้ ผู้ศึกษาจึงพึงเข้าใจว่าพระบาลีอันได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๓ ย่อมหมายความว่าผู้ที่ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นของที่เป็นทุกข์ บรรดาธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ย่อมเกิดความหน่ายในทุกข์ กล่าวคือ ย่อมเกิดนิพพิทา คือ ความหน่าย ไม่ปรารถนาจะชองอยู่ในความทุกข์นั้นอีก ความหน่าย นั้นเองย่อมเป็นหนทาง หรือเป็นปัจจัยไปสู่วิสุทธิ คือ ความหมดจดในที่สุด ต่อเนื่อง เป็นลำดับกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งให้ง่ายคือ การเห็นสังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เห็นธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา จะทำให้เกิดความหน่าย เมื่อความหน่ายเกิด ย่อมนำไปสู่ การปฏิบัติให้ถึงความหมดจดของจิตใจ อันเป็นภาวะที่เรียกว่า วิสุทธิ ในที่สุด

สิ่งที่ปิดบังไม่ให้เห็นกฎไตรลักษณ์

เมื่อได้อธิบายถึงกฎไตรลักษณ์อันประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา มาแล้ว ผู้ศึกษาย่อมจะเห็นว่าไม่ใช่สิ่งที่ไกลตัวหรือเข้าใจได้ยาก หากแต่ในชีวิตจริง การที่จะพิจารณาสังขารให้เห็นเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์นั้น ไม่เป็นสิ่งที่ง่ายตาย เพราะมี สิ่งที่มาปกปิดความเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์นั้น ไม่ให้มนุษย์เห็นได้ง่าย แต่ผู้มีปัญญาย่อม สามารถที่จะค่อย ๆ พิจารณาให้เห็นว่าสิ่งที่ปกปิดนั้นคืออะไร และค่อย ๆ มองผ่านสิ่งที่ ปกปิดนั้นเข้าไปให้เห็นความเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ในสังขารได้ สิ่งที่ปกปิดไว้ดังกล่าวนั้น ได้แก่ สันตติ หรือความสืบทอด อิริยาบถ หรือความผลัดเปลี่ยนแห่งกริยาทางกาย และขณสังขยา หรือความสำคัญว่าเป็นกลุ่มก้อน ซึ่งทั้ง ๓ ประการสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. สันตติ หมายถึง ความสืบทอด โดยเฉพาะความสืบทอดในนามรูปทั้งหลาย เป็นการเกิดดับต่อเนื่องกันไปโดยอาการที่เป็นปัจจัยส่งผลแก่กัน ในทางรูปธรรม ตัวอย่างเช่น ร่างกายของเราประกอบด้วยเซลล์ต่าง ๆ ซึ่งประกอบเป็นเนื้อหนัง และอวัยวะ เมื่อเซลล์ที่มีอยู่เดิมหมดอายุสิ้นไป เซลล์ใหม่ก็เกิดขึ้นแทนที่อย่างต่อเนื่องทำให้เนื้อหนัง

และอวัยวะนั้นดำรงอยู่ได้ ไม่เสื่อมสลายไป และมนุษย์เราก็ไม่รู้ได้ถึงการเปลี่ยนแปลงนั้น เพราะความต่อเนื่องนี้เองที่ปิดบังไม่ให้เราทันได้รับรู้ หรือตัวอย่างที่ง่ายและเห็นภาพกว่านั้น ก็คือ การที่เส้นผม หรือ เส้นขนที่อยู่บนร่างกายเราหลุดร่วงไป ก็มีเส้นผม และ เส้นขนใหม่เกิดขึ้นแทนที่อย่างต่อเนื่อง เราสำคัญว่ามีเส้นผม และเส้นขนอยู่บนร่างกาย เราตลอดเวลา จึงไม่ได้รู้สึกหรือนึกถึงได้ว่ามี การเกิดขึ้นใหม่ และดับไปอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างนี้เป็นลักษณะที่สันตติ ปิดบังไม่ให้เราเห็นอนิจจตา คือความไม่เที่ยงในสังขาร

๒. อิริยาบถ หมายถึง ความพลัดเปลี่ยนแห่งกิริยาท่าทาง หรือ ท่าแห่งการ เคลื่อนไหว ท่าที่ร่างกายจะเป็นไป ท่าที่เคลื่อนไหวตั้งวางร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งยัง หมายถึงท่าทางหลักของมนุษย์ ๔ ท่า คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ด้วย การที่อิริยาบถ เป็นเครื่องบดบังไม่ให้นักบวชสามารถเห็นไตรลักษณ์ได้นั้น ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงซึ่ง อิริยาบถ จะทำให้คลายความทุกข์ที่เกิดมีประจำสังขารได้ในเวลาหนึ่ง ๆ แต่ไม่อาจที่จะ ตัดขาดความทุกข์นั้นได้ถาวร เช่น ในเวลาที่เรานั่งเขียนหนังสือ หรือทำงานนาน ๆ ร่างกาย ย่อมเมื่อยล้า ไม่สบายกาย เป็นความทุกข์ที่มีประจำสังขารร่างกายของมนุษย์เรา เกิดขึ้น มีขึ้นกับทุกคน จะมากหรือน้อยขึ้นกับสุขภาพ และวัย แม้จะดูเป็นทุกข์เล็กน้อยแต่ก็เป็นทุกข์ หากแต่เมื่อเรานั่งเขียนหนังสือหรือทำงานนาน ๆ จนเกิดมีความทุกข์เช่นว่านี้ขึ้นแล้ว ได้เปลี่ยนท่าทางร่างกาย จากที่นั่งเขียนหนังสือ ก็ออกไปเดินเล่นพักผ่อนสักครู่ หรือ ไปเอนตัวลงนอนพักผ่อนสักเวลา ความเมื่อยขบที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายอันเป็นสังขารของเรา ก็ย่อมจะหายไป หรือทุเลาลงมาก ทำให้เราลืมความเป็นทุกข์ หรือไม่เห็นว่าสังขารของ เรานี้เป็นทุกข์ เหล่านี้คือตัวอย่างของการที่อิริยาบถปกปิดทำให้เราไม่เห็นทุกข์ตา คือ ความเป็นทุกข์ในสังขาร

๓. ขนสัญญา คือ ความสำคัญว่าเป็นก้อน ความสำคัญเห็นเป็นขึ้นเป็นอัน ซึ่งบดบังปัญญาไม่เห็นภาวะที่เป็นอนัตตา คำว่า “ก้อน” ไม่ได้มีนัยว่า ขนสัญญาจะทำให้ เราเห็นสังขารเป็นรูปทรงเป็นก้อน ๆ ดังที่เราเห็นวัตถุต่าง ๆ เป็นรูปทรงเช่นนั้น แต่หมายความว่า ขนสัญญาจะทำให้เราสำคัญว่าสิ่งต่าง ๆ นั้น รวมกันเป็นเนื้อเดียว ไม่สามารถแยกจากกันได้ เช่น เราเห็นรถยนต์ทั้งคันเป็นของสิ่งเดียวไม่สามารถแยกออกได้ เช่นนี้ย่อมเกิดจากขนสัญญามาบดบังความจริงที่ว่า รถยนต์นั้นประกอบด้วย เครื่องยนต์ และอุปกรณ์ต่าง ๆ หลาย ๆ ชิ้น แต่ละชิ้นเมื่อแยกกันอยู่ก็ไม่เป็นรถยนต์ ไม่สามารถ จะขับหรือวิ่งได้ แต่เมื่อมารวมประกอบกันเข้าตามกรรมวิธีการผลิต จึงกลายเป็นรถยนต์ เป็นยานพาหนะที่ขับได้ วิ่งได้ หรือถ้าพิจารณาละเอียดไปกว่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่ารถยนต์นั้น

แท้ที่จริงประกอบด้วย เหล็ก พลาสติก ผ้า ยาง และสิ่งต่าง ๆ อีกมาก มาประกอบรวมกัน สิ่งที่เป็นยานพาหนะวิ่งได้ขับได้นั้นเป็นสิ่งที่เราสมมติขึ้นให้เรียกว่า รถยนต์ เท่านั้น ในความเป็นจริงก็คือ เหล็ก พลาสติก ผ้า ยาง และสิ่งต่าง ๆ มาประกอบกัน

ฉันใดก็ฉันนั้น สิ่งสมมติที่เราเรียกว่า มนุษย์ แท้จริงแล้วก็ยังเป็นเพียงสิ่งที่ประกอบด้วยขันธ์ ๕ หรือเบญจขันธ์ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แต่เพราะเราถูกขันธ์สัญญาบังคับทำให้เข้าใจว่าสิ่งทั้ง ๕ นั้นรวมกันอย่างแน่นเหนียวเป็นมนุษย์ อันสมมติโดยชื่อเรียกต่าง ๆ เป็นนายสมยศ นางสาวสุจิตรา เมื่อเราใช้ปัญญาขจัดขันธ์สัญญาออกไปแล้ว ก็ย่อมจะเห็นได้ว่าแท้ที่จริงแล้วแม้สิ่งสมมติที่ว่านี้ ก็เป็นอนัตตา ไม่ได้เป็นตัวตน *ขันธ์สัญญาจึงเป็นสิ่งปกปิดอนัตตาในสังขาร* ฉะนั้น

เมื่อผู้ศึกษาเข้าใจแล้วว่ากฎไตรลักษณ์ หรืออนิจลักษณะ คืออะไร มีลักษณะอย่างไรเป็นความจริงอย่างไร และได้ใช้ปัญญามองให้ทะลุผ่าน หรือยกสิ่งที่ยึดขวางไม่ให้เห็นกฎไตรลักษณ์ในสังขารออกไปแล้วก็ย่อมจะเกิด นิพพิทา หรือความหน่ายขึ้น และความหน่ายนี้เองที่จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ล่วงทุกข์ ยกกระดัดจิตใจสู่ความบริสุทธิ์หมดจดได้ต่อไป

กล่าวโดยสรุป *นิพพิทา* คือ ความเบื่อหน่ายที่เป็นผลจากใช้ปัญญาพิจารณาจนเห็นความจริงว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งทุกข์ ผู้ซึ่งไม่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาโลกให้เห็นสภาพอันเป็นจริงโดยถ่องแท้ได้ ก็ประดุจดังเป็น ผู้หมกอยู่ในโลก ซึ่งย่อมได้รับสุขบ้าง ทุกข์บ้าง แม้สุขที่ได้รับนั้น ก็เป็น อามิสสุข คือ สุขที่อิงอยู่กับอามิส ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ในทางกลับกันผู้ที่เห็นสภาพความเป็นจริงของโลกว่า จะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย แล้วไม่ยึดติด ย่อมเป็นอิสระด้วยตนเอง เป็นผู้ไม่ข้องอยู่ในโลกและย่อมได้รับ *นิรามิสสุข* คือสุขที่ปราศจากอามิส เป็นความสุขที่แท้จริงตามนัยคำสอนในพระพุทธศาสนา

บุคคลผู้ไม่ติดข้องอยู่ในโลกนี้จะพ้นจากบ่วงแห่งมาร ซึ่งมารในที่นี้คือ ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี การที่มารจะทำหน้าที่ของตนได้ จะต้องมียบ่วงแห่งมาร อันได้แก่ วัตถุทาง วัตถุอันน่าใคร่ คือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ซึ่งเรียกว่า กามคุณ การที่จะขับไล่มารไปจากจิตใจของเราได้ ย่อมจะกระทำได้โดยการสำรวมจิต ผู้สำรวมจิตไม่ปล่อยจิตให้เพลิดเพลินระเริงหลงในโลกอันมีสิ่งล่อใจต่าง ๆ

การเห็นสังขารเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ หรือ อนิจจลักษณะ จะทำให้เกิดความหน่าย เมื่อความหน่ายเกิด ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติให้ถึงความหมดจดของจิตใจ อันเป็นภาวะที่เรียกว่า วิสุทธิ ในที่สุด การจะไปสู่นิพพิทาย่อมต้องมีวิธี ซึ่งวิธีไปสู่ความหน่ายนั้น เรียกว่า ปฏิปทาแห่งนิพพิทา ทว่าในชีวิตจริง การที่จะพิจารณาสังขารให้เห็นเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์นั้นเป็นการยากเพราะมีสิ่งที่มาปกปิดความเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ แต่ถ้ามองผ่านสิ่งปกปิดที่กล่าวแล้วนี้ได้ ก็ย่อมจะเห็นกฎไตรลักษณ์ และเกิดความหน่าย ๆ นี้เองที่จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้ล่วงทุกข์ ยกระดับจิตใจสู่ความบริสุทธิ์หมดจดได้ต่อไป

บทที่ ๓
วิราคะ : ความสิ้นกำหนัด

บทอุเทศ

๑

นิพพินที วิรชชติ.

เมื่อเบื่อหน่าย ยอมสิ้นกำหนัด

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

๒

วิราโค เสฏโฐ ฌมมานัง.

วิราคะ เป็นประเสริฐ แห่งธรรมทั้งหลาย

มัคคาวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๓

สุชา วิราคตา โลเก กามานัง สมตักกโม.

วิราคะ คือความก้าวล่วงเสียด้วยดี ซึ่งกามทั้งหลาย เป็นสุขในโลก

พุทธอุทาน : วินัยปิฎก มหาวรรค

ในชีวิตคนเราธรรมดาย่อมประสงค์จะได้รับความสุขโดยประการต่าง ๆ แต่ความสุขที่เราสัมผัสได้หรือประสงค์จะได้ในวิถีอย่างปฏุชนั้นเป็นความสุขที่ไม่ใช่ของแท้จริง หรือไม่ใช่ของจริง ไม่ใช่สุขในทางพระพุทธศาสนา

การอบรมในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นถึงความทุกข์ และหนทางที่จะดับทุกข์นั้น ๆ แล้วจึงปฏิบัติดับทุกข์นั้น เมื่อดับทุกข์ได้แล้วความสุขอันแท้จริงเกิดขึ้น เจ้าลัทธิหรือผู้นำ ตลอดจนคนศาสนาในศาสนาอื่นบางท่านจึงมองและกล่าวถึงพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาที่เป็น “ทุกข์นิยม” หรือ นิยมในความทุกข์ แต่แท้จริงแล้วมิได้เป็นเช่นนั้น พุทธศาสนามีหลักการที่หวังจะให้ผู้ศึกษาได้ไปถึงความสุข แต่เป็นความสุขอันแท้ ไม่ใช่ความสุขที่เกิดจากความสำเร็จหรือสมหวังได้บำบัดความกำหนดยินดีในกามคุณของตน

วิราคะ คือ ความสิ้นกำหนัด กำหนัดในที่นี้หมายถึงความใคร่ในกามคุณ ความสิ้นกำหนัดจึงได้แก่ภาวะที่จิตปราศจากความรักความใคร่ในทางกามคุณ สภาพซึ่งชำระจิตใจให้พ้นจากกิเลสกามได้หมดสิ้นแล้ว หรือสภาวะธรรมใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกำหนัด หายรัก หายอยากในกามสุขทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งกำหนัดนี้ถ้าจะกล่าวให้เห็นภาพ ก็เปรียบจิตของเราเป็นเหมือนดั่งผ้า มีความรักความใคร่ในกามคุณเป็นสีมาเปื้อน ต่อเมื่อสามารถซักฟอกเอาสีที่มาเปื้อนออกจากผ้าได้หมดสิ้น จึงเป็นผ้าที่สะอาดสิ้นจากสีทั้งปวง เหมือนจิตที่สิ้นกำหนัดนั่นเอง ความสิ้นกำหนัดนี้เองเป็นทางไปสู่ความสุขที่สำคัญประการหนึ่ง

หากเราพิจารณาวิราคะให้ถี่ถ้วน เราจะพบว่า วิราคะเป็นทั้งทางไปสู่เป้าหมาย และเป็นเป้าหมายด้วย กล่าวคือ กรณีแรก วิราคะ ที่มาต่อจากลำดับแห่งนิพพิทา หรือกล่าวอย่างง่ายแปลว่า เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการเกิดนิพพิทา ดังปรากฏตามพระบาลี อนัตตลักขณสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค ซึ่งยกเป็นบทอุเทศที่ ๑

วิราคะในกรณีนี้จัดเป็นอริยมรรค อันหมายถึงทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของพระอริยะ หรือญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค เพราะความสิ้นกำหนัดเป็นทางที่จะไปสู่เป็น “อริยะ” ซึ่งเป็นคุณศัพท์แปลว่า ที่เจริญ ที่ประเสริฐ หรือเป็นนามแปลว่าบุคคลผู้บรรลุลุทธิพิเศษ ในกรณีนี้ วิราคะจึงจัดเป็นทางไปสู่เป้าหมาย เป็นอริยมรรค

อีกกรณีหนึ่ง *วิราคะ* เป็นอริยผล คือผลอันประเสริฐเป็นเป้าหมายในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ *วิราคะ* ที่ปรากฏในพระบาลีมคควรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ซึ่งยกเป็นบทอุเทศที่ ๒

วิราคะ คำนี้เป็นคำไวพจน์ คือคำที่มีความหมายเหมือนความหมายอย่างเดียวกับ “*นิพพาน*” โดยที่ *วิราคะ* มีความหมายอย่างเดียวกับ *นิพพาน* เช่นนี้ ย่อมเห็นได้ว่าสภาพสิ้นกำหนดนั้นเป็นเป้าหมายอันสูงยิ่งในทางพระพุทธศาสนา ถึงขั้นที่เป็นไวพจน์ของเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาทีเดียว หรืออีกนัยหนึ่ง คงจะไม่ผิดถ้าจะกล่าวว่า *วิราคะ* ก็เป็นสภาพอันหนึ่งของผู้ที่ถึง *นิพพาน* ได้ประสบหรือดำรงอยู่ นอกจาก *นิพพาน* แล้ว คำว่า *วิราคะ* ยังมีสิ่งที่ให้ผลเช่นเดียวกับ *วิราคะ* จึงสังเคราะห์ว่าเป็นคำไวพจน์อีก ๗ คำ ดังจะกล่าวต่อไป

นอกจาก *วิราคะ* คือ ความสิ้นกำหนดแล้ว มีสิ่งซึ่งจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับ *วิราคะ* จึงสังเคราะห์ว่าเป็นคำไวพจน์ใช้เรียกแทนกัน อีก ๗ ประการ ได้แก่ ๑) *มทนิมมทนะ* คือ ธรรมที่ทำให้สร้างเมฆา ๒) *ปิปาสวินยะ* คือ ธรรมที่ระงับเสียซึ่งความกระหาย ๓) *อาลยสมุคฆาตะ* คือ ความถอนห่างอาลัยขึ้นด้วยดี ๔) *วัฏฏุปัจเฉทะ* คือ ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ ๕) *ตัน्हักขะ* คือ ความสิ้นตัณหา ๖) *นิโรธ* คือ ความดับ และ ๗) *นิพพาน* คือ ภาวะจิตที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑. *มทนิมมทนะ* คือ ธรรมที่ทำให้สร้างจากความมัวเมา ความมัวเมาที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงความมัวเมาต่าง ๆ มิใช่แต่การเมาสุรา เช่น ความเมาในชาติกำเนิดสูง เมาในอำนาจ เมาในบริวารที่ห้อมล้อมยกยอ เมาในลาภที่ได้รับ เมาในยศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่ง หรือหน้าที่การงานที่ดำรง เมาในความสุข เมาในคำสรรเสริญที่ผู้อื่นกล่าวถึงตน เมาในวัยที่ยังหนุ่มสาว หรือในวัยที่สำคัญว่าตนได้เข้าใจโลกมามากแล้ว เมาในความไม่มีโรคของตน เมาในชีวิตที่ตนคิดว่าพึงปรารถนา เป็นต้น ธรรมที่ทำให้จิตสร้าง คือคลายจากความเมื่อดังกล่าวจึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับ *วิราคะ*

๒. *ปิปาสวินยะ* คือ ธรรมที่ระงับเสียซึ่งความกระหาย เวลาคนเรามีความกระหาย ก็ย่อมอยากจะดื่มน้ำเพื่อบรรเทาความกระหายนั้น ความกระหายที่กล่าวถึงในข้อนี้หมายถึงความกระวนกระวายใจอันมีสาเหตุมาจากตัณหาคือความทะยานอยากต้องการสิ่งหนึ่งสิ่งใด มาบำบัดให้คลายซึ่งตัณหาหรือความทะยานอยากนั้น ๆ เปรียบก็เหมือนอาการกระหายน้ำนั่นเอง ธรรมที่นำออกคือระงับความกระวนกระวายใจจึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับ *วิราคะ*

๓. *อालยสมุคมาตะ* คือ *ความถอนหวังอาลัยขึ้นด้วยดี* หวังอาลัยที่กล่าวถึงนี้หมายถึง ความติดพันหรือความหวังใยในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าพอใจ ธรรมที่ถอนหวังอาลัยขึ้นด้วยดี คือพรากจิตออกจากกามคุณ ๕ จึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับวิราคะ

๔. *วิญญูปัจเฉทะ* คือ *ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวิญญะ* วิญญะที่กล่าวถึงนี้หมายถึง ความเวียนตายเวียนเกิดในภุมิทั้ง ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ ไม่รู้จักจบสิ้น ด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก ที่เรียกว่า วิญญะ ๓ กิเลส กรรม และวิบากทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นวงจรแห่งทุกข์ เพราะเมื่อเกิดกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบากคือผลของกรรมนั้น เมื่อได้รับวิบากก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมได้รับวิบากหมุนเวียนเป็นวงจรเช่นนี้ต่อไปไม่รู้จักจบสิ้น ธรรมที่ตัดวิญญะให้ขาดจึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับวิราคะ

๕. *ตณ्हักขยะ* คือ *ความสิ้นตณหา* ตณหาที่กล่าวถึงนี้หมายถึง ความทะยานอยาก ความดิ้นรนอยากได้ มี ๓ อย่าง คือ

๑) กามตณหา ความทะยานอยากในกาม ได้แก่อาการที่จิตอยากได้กามคุณ ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าใคร่ที่น่าปรารถนายินดี เช่น อยากเห็นรูปที่งดงาม อยากสัมผัสร่างกายของเพศตรงข้ามด้วยความคิดในเชิงตณหา

๒) ภวตณหา ความทะยานอยากในภพ ได้แก่อาการที่จิตอยากเป็นนั่นเป็นนี่ หรืออยากเกิด อยากมีอยากอยู่คงอยู่ตลอดไป เช่น ความอยากจะได้มาชาติหน้าร่ำรวย มั่งคั่ง ความอยากได้อยากเป็นในตำแหน่งผู้จัดการบริษัทที่ทำงานอยู่

๓) วิภวตณหา ความทะยานอยากในวิภพ ได้แก่อาการที่จิตขัดข้องคับแค้นอยากพ้นไปจากภาวะที่ตนไม่ปรารถนา เช่น อยากตายไปเสีย อยากพ้นไปจากความลำบากที่กำลังประสบในชีวิต ธรรมที่ขจัดตณหาให้สิ้นไปจึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับวิราคะ

๖. *นิโรธ* คือ *ความดับ* ความดับที่กล่าวถึงนี้หมายถึง ความดับทุกข์ ซึ่งเปรียบเหมือนกองเพลิงเผาผลาญให้ความทรมาน เมื่อดับตณหาได้สิ้นเชิง ก็เป็นภาวะที่ปลอดทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้อีก ธรรมที่ใช้ดับทุกข์ดับตณหาจึงจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับวิราคะ

๗. นิพพาน คือ ภาวะจิตที่ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ในที่นี้อธิบายสังเขปในฐานะที่จัดว่าให้ผลเช่นเดียวกับวิราคะเท่านั้น จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปในหัวข้อที่อธิบายว่าด้วย นิพพาน

โดยนัยดังที่กล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาประกอบกับสิ่งที่ให้ผลเช่นเดียวกันและสังเคราะห์เป็นคำไวพจน์ของวิราคะทั้ง ๗ คำ การสิ้นกำหนดนั้นจะนำมาซึ่งความสุขได้เป็นสุขในโลก เป็นสุขที่เป็นหนทางและเป็นเป้าหมายอันสูงยิ่งของพระพุทธศาสนา ดังที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปล่งพุทธอุทาน ทรงอธิบายความหมายและคุณของวิราคะไว้ดังบทอุเทศที่ ๓

รวมความได้ว่าวิราคะ คือ ความสิ้นกำหนด หมายถึงความใคร่ในกามคุณ ความสิ้นกำหนดจึงได้แก่ภาวะที่จิตปราศจากความรักความใคร่ในทางกามคุณ สภาพซึ่งชำระจิตใจให้พ้นจากกิเลสกามได้หมดสิ้นแล้ว เป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล มีสิ่งซึ่งจัดว่าให้ผลเช่นเดียวกันและสังเคราะห์เป็นคำไวพจน์ของวิราคะอีก ๗ ประการ ดังที่ได้กล่าวและขยายความมาแล้ว

บทที่ ๔ วิมุตติ : ความหลุดพ้น

บทอุเทศ

๑

วิราคา วิมูจติ.
เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น.

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

๒

กามาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ, ภาวาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ,
อวิชชาสวาปี จิตต์ วิมูจจิตถ.

จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยกาม จิตหลุดพ้นแล้ว
แม้จากอาสวะเนื่องด้วยภพ จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะ
เนื่องด้วยอวิชชา.

เวรัญชกัณฑ์ : วินัยปิฎก มหาวิภังค์

๓

วิมุตตสมิ วิมุตตมิติ ฌานํ โทติ.
เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี.

อนัตตลักขณสูตร : วินัยปิฎก มหาวรรค

วิมุตติ คือ ความหลุดพ้น หมายถึง ความที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย อาสวะ แปลว่า สภาวะอันหมักดอง ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงอาหาร ผลไม้ หรือเครื่องดื่มที่หมักดอง แต่หมายถึงกิเลสตัณหาที่หมักดองอยู่ในจิตใจและสันดานของมนุษย์

ถ้าเราลองสังเกตเวลาเราใส่ผลไม้ลงในโถสำหรับหมักดองของ หากใส่วันละผล ผลไม้ในโถดองนั้นก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น เพราะของเดิมก็ยังคงถูกหมักดองอยู่ในโถ ของใหม่ ก็เพิ่มเติมเข้า ไม่มีลดน้อยลง อาการนี้เปรียบจิตใจของเราเหมือนโถถ้ามีกิเลสตัณหาหมักดองอยู่ นานวันก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้น ไม่ลดน้อยลง ทั้งของหมักดองนั้นก็ทราบกันอยู่ว่าเป็นของที่มีกลิ่น ภาชนะที่ใช้หมักดองแล้ว มักจะล้างกลิ่นออกได้ยาก ฉันทใดที่ฉันทนั้น จิตใจมนุษย์เราที่ถูกหมักดองด้วยกิเลสนานวันเข้าก็จะยิ่งไม่บริสุทธิ์ยากแก่การชำระล้าง ให้บริสุทธิ์ได้ การที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวงจึงเป็นของที่บำเพ็ญได้ยาก แต่ก็เป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดในทางพระพุทธศาสนา

การที่จิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ ย่อมใช้น้ำชำระล้างดังเช่นที่เราปฏิบัติเมื่อจะชำระล้างโถของหมักดองให้สะอาดไม่ได้ แต่ต้องอาศัยสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นพื้นฐานมาก่อน สภาวะธรรมนี้ คือ วิชาคะ ที่ได้กล่าวถึงแล้วในบทก่อน เพราะเมื่อสิ้นกำหนด สิ้นความยินดีในกามแล้ว ย่อมส่งผลให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะที่หมักดองฝังแน่นอยู่ได้ ทั้งนี้ เพราะกาม คือความใคร่ ความอยาก ความปรารถนา สิ่งที่น่าปรารถนา ย่อมเป็นสิ่งที่ ค่อยรัตรึงจิตใจมิให้เข้าสู่เป้าหมายอันสูงในพระพุทธศาสนา ซึ่งสูงที่สุดคือนิพพานได้ ฉะนั้น หากสามารถที่จะขจัดความกำหนัดยินดีในกามออกไปได้แล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเป็นสภาวะแห่ง ความหลุดพ้น เป็นการเข้าถึงวิมุตติ ดังพระบาลีในอนัตตลักขณสูตร วินัยปิฎก มหาวรรค ซึ่งได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๑

เครื่องบดบังวิมุตติ

วิมุตติเป็นเป้าหมายอันสูงและสำคัญสำหรับชนผู้เดินทางในวิถีของพุทธศาสนิก อีกทั้งก็ทราบความหมายซึ่งได้ยินได้ฟังเบื้องต้นแรก ย่อมจะรู้สึกว่าจะไม่ใช่สิ่งที่ยากเกินความ เข้าใจ แต่มีคำถามอยู่ว่า เมื่อเป็นดังนี้ เหตุใด น้อยคนจึงจะเดินทางถึงเป้าหมายคือ วิมุตติ ได้ คำถามนี้สามารถตอบได้ว่า ก็เพราะตัวอาสวะ ที่ได้กล่าวแล้วนั่นเองบดบัง ไม่ให้เข้าถึงวิมุตติได้ โดย อาสวะ ซึ่งเป็นเครื่องบดบังวิมุตติ มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. กามาสวะ คือ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานในทางพอใจรักใคร่ในกาม หมกมุ่นในกาม เกี่ยวเนื่องด้วยกามคุณ ๕ ตรงกับกามตัณหา

๒. *ภวาสวะ* คือ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานในทางพอใจที่ติดใจที่จะอยู่ในภพ มีภพ คือต้องการเกิด ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ ได้ตำแหน่งนั่นตำแหน่งนี้ ตรงกับภพัตถนา

๓. *อวิชชาสวะ* คือ กิเลสที่หมักดองอยู่ในจิตสันดานอันเนื่องมาจากอวิชชา ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ตรงกับโมหะ

เมื่อสามารถขจัดอาสวะทั้งสามประการได้ก็ย่อมสามารถเข้าถึงวิมุตติได้ ดังพระบาลีในเวรัญชกัณฑ์ วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ซึ่งได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๒

ความหมายของวิมุตติตามพระบาลีและตามอรรถาธิบาย ของพระอรรถกถาจารย์

ในพระบาลี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึง *วิมุตติ* ไว้สองอย่าง ทั้งสองอย่างหมายความว่าถึงรูปแบบความหลุดพ้นเช่นเดียวกัน แต่มีข้อแตกต่างกันคือ วิมุตติอย่างหนึ่ง เป็นความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งจิต แต่อีกอย่างหนึ่ง หลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา กล่าวคือ

๑. *เจโตวิมุตติ* คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งจิต หมายถึง ความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสเครื่องร้อยรัดผูกพันทั้งปวงด้วยการฝึกจิตหรือด้วยกำลังสมาธิ เป็นปฏิบัติของผู้นำเพ็ญเพียรที่เจริญสมณะและวิปัสสนามาโดยลำดับจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งจิตเช่นว่านี้ เรียกว่า *เจโตวิมุตติ* บุคคล

๒. *ปัญญาวิมุตติ* คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง หรือภาวะที่จิตใช้ปัญญาพิจารณาอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากเครื่องร้อยรัดผูกพันคือกิเลสและอวิชชาได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เป็นปฏิบัติของผู้นำเพ็ญเพียรที่มุ่งมั่นเจริญวิปัสสนาอย่างเดียวจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ โดยมีได้อรุปสมาบัติมาก่อน

ทั้ง*เจโตวิมุตติ* และ*ปัญญาวิมุตติ* จัดเป็นโลกุตตระ คือพ้นไปจากโลก หลุดพ้นจากกิเลสไปโดยสิ้นเชิงมีลักษณะ อนาสว คือ อันหาอาสวะมิได้ ดังพิจารณาได้จากพระบาลีว่า *อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ... : กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป*

วิมุตติในพระบาลีนั้น อาจอธิบายอีกทางหนึ่ง เป็นอย่างที่โบราณบัณฑิตร้อยเรียง วิมุตติ ในพระบาลีเป็นหัวข้อไว้ว่า วิมุตติ ๒ ประกอบด้วย วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ

วิมุตติ ได้มาในพระบาลีตามบทอุเทศบทแรกที่ว่า วิราคา วิมูจติ เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น จึงหมายถึงวิมุตติที่เป็นกิจอันเป็นเป้าหมายของจิตที่จะต้องกระทำใน เบื้องแรก เมื่อเป็นลักษณะการกระทำเพื่อไปให้ถึงเป้าหมาย วิมุตติ ในข้อนี้จึงจัดเป็นอริยมรรค

ส่วน วิมุตติญาณทัสสนะ ได้มาในพระบาลีตามบทอุเทศบทที่ ๓ ที่ว่า

วิมุตตสุมิ วิมุตตมิตติ ญาณ โทติ.

เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี.

หมายถึง ความรู้เห็นในวิมุตติ ความรู้เห็นว่าจิตหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย กล่าวอย่างง่าย คือภาวะที่ผู้ที่บรรลุเป้าหมายของจิตคือวิมุตติ รู้ว่าตนถึงเป้าหมาย คือ วิมุตติ และจิตได้หมดสิ้นปราศจากอาสวะกิเลสแล้ว เมื่อเป็นภาวะที่รู้ว่าตนถึงเป้าหมาย รู้ว่าจิตของตนได้หมดสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นผลแห่งการปฏิบัติตามทางแห่งอริยะหรืออริยมรรค วิมุตติญาณทัสสนะจึงจัดเป็นอริยผล

ฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นได้ทั้งอริยมรรค ดังพระบาลีซึ่งได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๒ และอริยผล ดังพระบาลีที่ได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๑ และ ๓

มีข้อสังเกตได้ว่าในพระบาลีนั้น มีการกล่าวถึงวิมุตติบางอย่างว่าเป็น อนาสวํ คือ หาอาสวะมิได้ หรือเป็นวิมุตติที่ อุกุปฺปา คือ ไม่กำเริบ ฉะนั้น จึงวินิจฉัยในทางกลับกันได้ว่า ย่อมจะต้องมีวิมุตติที่เป็นโลกิยะ ยังเกี่ยวข้องกับโลก ยังไม่หลุดพ้นไปโดยสิ้นเชิงด้วยเหมือนกัน จึงสรุปได้ว่า วิมุตติ มิได้ทั้งที่เป็นโลกิยะ คือ โลภวิมุตติ หมายถึง วิมุตติที่ยังเกี่ยวกับโลก ยังไม่หลุดพ้นไปโดยสิ้นเชิง และที่เป็นโลกุตตระ คือ โลกุตตรวิมุตติ หมายถึงวิมุตติที่พ้น ไปจากโลกหลุดพ้นไปโดยสิ้นเชิง โดยนัยแห่งการแบ่งเช่นนี้ พระอรธกถาจารย์ได้อธิบาย ขยายความเพิ่มเติมคำว่า วิมุตติ จากที่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยจำแนกวิมุตติออกเป็น ประเภทต่าง ๆ ได้ ๕ ประเภท ตามเหตุหรือวิธีแห่งความหลุดพ้นนั้น กล่าวคือ

๑. ตทังควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์นั้น ๆ หมายถึง ภาวะที่จิตพ้นจากกิเลส ด้วยอาศัยธรรมตรงกันข้ามที่เป็นคู่ปรับกัน เช่น เกิดความเมตตา ทำให้หายโกรธ ตัวอย่างคือ นายดำมีกิเลสเป็นความโกรธนายแดงซึ่งมาลักทรัพย์ของตน ต่อมาได้ ทราบว่านายแดงนั้นยากจนเหลือแสนไม่มีเงินจะซื้ออาหารเลี้ยงชีพจึงเกิดเมตตา ทำให้

นายดำหายโกรธ จิตของนายดำพ้นจากกิเลสคือความโกรธ, เกิดสังเวช หายกำหนด ตัวอย่างคือ นายดีมีความต้องการทางเพศ มีกิเลสเป็นความกำหนด แต่เมื่อได้เห็นชากศพ มนุษย์ที่กำลังเนาเหม็นเป็นของไม่งาม ก็เกิดปลงสังเวชในสังขารของมนุษย์ที่จะต้องเสื่อม ไปเป็นธรรมดา จึงสิ้นความต้องการทางเพศ จิตของนายดีพ้นจากกิเลสคือความกำหนด เป็นต้น การหลุดพ้นในลักษณะของตถังควิมุตติ เป็นการหลุดพ้นชั่วคราวโดยระงับ อกุศลเจตสิกได้เป็นคราว ๆ เช่นตามตัวอย่างข้างต้น ทั้งนายดำ และนายดี ก็อาจกลับ มีความโกรธ หรือความต้องการทางเพศขึ้นมาได้อีก ตถังควิมุตติจึงจัดเป็นโลกียวิมุตติ

๒. *วิกขัมภณวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้ หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลสภว และอกุศลธรรมทั้งหลายได้ด้วยกำลังฌาน ซึ่งเป็นการใช้ญาณข่มกิเลสไม่ให้ครอบงำจิต จึงอาจหลุดพ้นจากกิเลสไว้ได้นานกว่าตถังควิมุตติ แต่ธรรมดาญาณนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะทรงไว้ ได้ตลอด ฉะนั้นเมื่อฌานเสื่อมแล้ว กิเลสก็ยังสามารถเกิดขึ้นอีก เช่น ผู้ที่สามารถเข้าญาณได้ อาจข่มกิเลสไม่ให้ครอบงำจิตได้ในระหว่างเวลาที่เข้าญาณ แต่เมื่อออกจากญาณแล้ว กิเลส ก็กลับเข้ามาครอบงำจิตได้อีก ทั้งนี้ เพราะไม่มีญาณคอยข่มเสียแล้ว วิกขัมภณวิมุตติจึง จัดเป็นโลกียวิมุตติ

๓. *สมุจเฉทวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยตัดขาด หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลส ด้วยอริยมรรค กล่าวคือเป็นการหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการปฏิบัติคือเดินตามทางอัน ประเสริฐของพระอริยะ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และ อรหัตตมรรค ซึ่งปลายทางคือความสิ้นกิเลสอย่างถาวร กล่าวคือ กิเลสจะไม่สามารถ เกิดขึ้นในจิตสันดานได้อีก เป็นการตัดขาดจากกิเลสโดยสิ้นเชิง สมุจเฉทวิมุตติ จึงจัดเป็น โลกุตตรวิมุตติ

๔. *ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยสงบระงับ หมายถึงความหลุดพ้นจากกิเลส เนื่องจากได้รับอริยผล คือผลอันประเสริฐ ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล เมื่อบุคคลได้บรรลุได้ถึงอริยผลแล้วย่อมมีความสงบระงับ จิตย่อมไม่กลับ ชวนข้องด้วยกิเลสอีก ปฏิบัติสัทธีวิมุตติจึงจัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ

๕. *นิสสรณวิมุตติ* ความหลุดพ้นด้วยสลัดออกได้ หมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจาก กิเลส เสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสนั้นตลอดไป คือ ภาวะแห่งนิพพาน นิสสรณวิมุตติ จึงจัดเป็นโลกุตตรวิมุตติ

กล่าวโดยสรุป *วิมุตติ* หมายถึง ความที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะ หรือหลุดจากกิเลสต้นเหตุที่หมักดองอยู่ในจิตใจและสันดานของมนุษย์ทั้งหลาย วิมุตติเป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล จะเห็นได้ว่าวิมุตติ เป็นทั้งทางและผลอันประเสริฐ ผู้ศึกษาอาจจะรู้สึกว่าเป็นเรื่องไกลตัว เป็นทางที่ยากเกินจะไปถึง หรือเป็นผลที่ยากเกินจะหมายได้ แต่หากพิจารณาที่ดูแล้ว วิมุตติบางประการที่เป็นโลกียวิมุตติ ก็เป็นสิ่งที่เราสามารถจะตั้งใจเข้าไปให้ได้โดยกำลังหรือสภาพของเราซึ่งเป็นคฤหัสถ์ เช่น อาศัยธรรมตรงกันข้ามที่เป็นคู่ปรับกันกับกิเลสนั้น ๆ ปราบกิเลสดังกล่าวเสีย แม้จะเป็น *ตหังควิมุตติ* ซึ่งเป็นโลกียวิมุตติ ซึ่งไม่ใช่วิมุตติที่ถาวร แต่ก็นับว่าเป็นฐานอันน่าพึงใจสำหรับความพยายามที่จะก้าวไปสู่วิมุตติขั้นที่ถาวรกว่าในอนาคตกาล

บทที่ ๕

วิสุทธิ : ความหมดจด

บทอุเทศ

๑

ปณฺณาย ปริสุชฺฌติ.
ย่อมหมดจดด้วยปัญญา.

ยักขสังยุต : สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

๒

เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
นั่น (คือนิพพิทา) เป็นทางแห่งวิสุทธิ.

มคฺควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

ความหมดจดในศาสนาต่าง ๆ

ความหมดจด บริสุทธิ์ สะอาด เป็นสิ่งที่เป็นที่ปรารถนาของคนทั้งหลาย ดังเราจะเห็นว่าคนส่วนใหญ่ก็มักชอบใช้ของสะอาด รับประทานอาหารที่สะอาด หรืออยู่อาศัยในเคหสถานบ้านช่องที่หมดจดปราศจากสิ่งปฏิกูลหรือฝุ่นละออง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อความเลื่อมใสในศาสนาแล้ว ย่อมอยากให้ตนเป็นผู้หมดจดปราศจากโทษ หรือสิ่งไม่ดี ไม่งาม เช่น การมีบาป หรือการมีเคราะห์ ตามคตินิยมความเชื่อในศาสนาที่ตนนับถือ

ความหมัดจดในศาสนาต่าง ๆ มีลักษณะ และเหตุที่จะทำให้ถึงความหมัดจดได้แตกต่างกัน ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นกรกล่าวให้เห็นความแตกต่างในลักษณะและเหตุแห่งความหมัดจดซึ่งแตกต่างกันเท่านั้น ไม่มีความประสงค์จะให้เกิดการเปรียบเทียบในเชิงว่าศาสนาใดดีกว่าศาสนาใดทั้งสิ้น ในที่นี้จะกล่าวถึง ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

สำหรับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ในยุคศาสนาพราหมณ์ ย่อมถือว่าความหมัดจดจากบาปเป็นสิ่งสำคัญ โดยศาสนาพราหมณ์ถือว่ามนุษย์สามารถประกอบพิธีกรรมเพื่อชำระบาปได้เป็นต้นว่าต้องไปทำพิธีลอยบาปทิ้งไปเสียในแม่น้ำคงคาอันมีความเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือทำพิธีศราท คือพิธีสังเวยบรรพบุรุษฝ่ายบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยก้อนข้าวบิณฑเพื่อความเป็นมงคล เรียกว่าพิธี ศุทธิ เพื่อชำระบาป ส่วนในยุคศาสนาฮินดูนั้นก็มีการปฏิบัติที่จะทำเพื่อชำระบาปได้แก่การลงอาบน้ำในแม่น้ำคงคา ในเวลาอันมีกำหนดตามความเชื่อ จะสามารถชำระล้างบาปได้สิ้น จึงปรากฏว่าในเทศกาลพิธี เช่นว่านั้น มีผู้นับถือศาสนาฮินดูนับแสนนับล้านคนร่วมพิธีอาบน้ำล้างบาปนี้ จึงกล่าวได้ว่าความหมัดจดในศาสนาพราหมณ์ฮินดูจะมีได้ด้วยการพิธีชำระล้างบาป

สำหรับศาสนาคริสต์ ถือว่ามนุษย์นั้นเกิดมามีบาปติดตัวออกมาแต่กำเนิด บาปนี้ถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งมนุษย์คู่แรกของโลกที่เป็นต้นตระกูลของมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อทารกกำเนิดขึ้นมาแล้วไม่นานต้องทำพิธีรับศีลล้างบาป และให้บาทหลวงตั้งชื่อทางศาสนา ผู้ที่เข้ารีตในศาสนาคริสต์ใหม่ก็ต้องประกอบพิธีเช่นนี้ด้วย นอกจากนี้ยังถือเป็นหน้าที่ของคริสตศาสนิกชนที่จะต้องรับศีลล้างบาปอย่างน้อยปีละครั้ง แม้จนจะละโลกมลายไปก็ยังถือว่ามิบาปติดตัวอยู่ ต้องทำพิธีรับศีลสุดท้าย เพื่อล้างบาปที่มีอยู่ให้หมดไป และมีกำลังต่อสู้กับปีศาจ โดยประการที่สุด ในศาสนาคริสต์ ศาสนิกถือว่าความหมัดจดจะมีได้ด้วยการสวดมนต์อ่อนวอนพระผู้เป็นเจ้าเพื่อทรงยกโทษให้ จึงกล่าวได้ว่าความหมัดจดในศาสนาคริสต์นี้จะเกิดขึ้นได้จากการทำพิธีล้างบาปและสวดวิงวอนต่อพระผู้เป็นเจ้า ที่กล่าวถึงนี้เป็นความเชื่อในนิยายโรมันคาทอลิกซึ่งมีผู้นับถือมากที่สุด จึงได้ยกมาเป็นตัวอย่างอธิบาย

สำหรับศาสนาอิสลาม ให้ความสำคัญกับความสะอาดหมัดจดเป็นอย่างยิ่ง แต่เป็นความสะอาดทางกายดังจะเห็นได้ว่าคำสอนในศาสนาอิสลามที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตรักษาร่างกายนั้น มักจะกล่าวถึงและให้ความสำคัญกับความสะอาดหรือหนทางที่จะรักษาความสะอาดของร่างกาย ตัวอย่างเช่น ก่อนที่จะทำละหมาดมุสลิมจะต้องทำความสะอาดส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้ถูกต้องเสียก่อน นบีมุฮัมมัดตรัสไว้ว่าการปฏิบัติ

ศาสนิกจันชอบนั้นอยู่บนรากฐานแห่งความหมดจด อีกประการหนึ่งคำสอนในศาสนาอิสลามก็มีการสั่งสอนให้วิงวอนขอรับการยกโทษ เช่น เมื่อเวลาไปทำพิธีฮัจญ์หลังจากเดินเวียนรอบหินกาบะฮ์ครบ ๗ รอบแล้ว ผู้ไปทำพิธีจะต้องสวดกล่าวคำขอโทษที่ทำไว้แต่ก่อนให้หมดสิ้นไป เป็นต้น การรักษาความสะอาดของร่างกายและการวิงวอนขอรับการยกโทษนี้ จึงควรสังเคราะห์ได้ว่าเป็นหนทางสู่ความหมดจดในศาสนาอิสลามประการหนึ่ง

สำหรับศาสนาซุนโต ให้ความสำคัญกับความหมดจดในทางความสะอาดในทางร่างกายสิ่งของเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติพิธีกรรม นอกจากนี้ยังมีหลักการปฏิบัติเพื่อความดีสูงสุด ๔ ประการ ซึ่งเมื่อปฏิบัติได้แล้วเมื่อสว่างลับไปจะได้ไปปฏิบัติเป็นเทพเจ้า หนึ่งในนั้นคือการมีความคิดบริสุทธิ์สะอาด จึงกล่าวได้ว่าความหมดจดในศาสนาซุนโตนี้จะเกิดขึ้นได้โดยการรักษาความสะอาดและมีความคิดที่สะอาดบริสุทธิ์

สำหรับศาสนายิว มีคำสอนที่เกี่ยวข้องกับความหมดจดอยู่เป็นคำสอนสำคัญประการหนึ่ง คือศาสนิกจะต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะพระเจ้าในศาสนานี้เป็นผู้บริสุทธิ์ นอกจากนี้ ศาสนายิวยังให้ความสำคัญกับการป้องกันไม่ให้มีมลทินทางกาย โดยการปฏิบัติตามข้อกำหนดในศาสนาด้วยเช่น ห้ามมิให้ไปแตะต้องลูกชากส์ตว์ เพราะจะทำให้เป็นมลทิน ห้ามมิให้กินเนื้อสัตว์ที่ตายเอง หรือลูกสัตว์อื่นกัดตาย เพราะจะทำให้เป็นมลทิน เป็นต้น ฉะนั้นในทางกลับกัน การปฏิบัติดังกล่าวข้างต้นนี้จึงเป็นการปฏิบัติให้ถึงความหมดจดนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าความหมดจดในศาสนายิวหรือเฮบรูนี้จะเกิดขึ้นได้โดยการรักษาความเป็นผู้บริสุทธิ์และปฏิบัติไม่ให้มีมลทินทางกาย

วิสุทธิ: ความหมดจดในทางพระพุทธศาสนา

วิสุทธิ แปลว่า ความหมดจด แต่มิได้หมายความถึงความหมดจดในเนื้อตัวร่างกายหรือบ้านเรือนสิ่งของเพียงเท่านั้น หากแต่หมายถึงความหมดจดบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสและอาสวะทั้งหลายของจิตใจ ดังตัวอย่างมีปรากฏคำเรียกการทำอุโบสถกรรมซึ่งพระสงฆ์ที่ร่วมในอุโบสถกรรมนั้นเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะกิเลสแล้วทุกรูปว่า วิสุทธิอุโบสถ นั่นเอง

จากความหมายข้างต้นการจะทำความหมดจดที่เป็นวิสุทธิในทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การทำให้ร่างกายสะอาดด้วยการอาบน้ำชำระร่างกาย เพราะน้ำหรือสิ่งใดก็ไม่อาจชำระจิตใจให้สะอาดเป็นวิสุทธิได้ หากแต่ต้องอาศัยการใช้ปัญญาชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วปราศจากอาสวะกิเลส การใช้ปัญญาชำระจิตดังกล่าวนี้ไม่ใช่การนึกในใจว่าเราได้

อาบชำระจิตใจแล้ว แต่ต้องเป็นการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นไปตามอนิจลักษณะ ไม่ใช่สิ่งที่ควรยินดีเพลิดเพลิน เมื่อปัญญาระลึกได้ดังนี้แล้ว ก็จะเกิดความหน่าย เมื่อเกิดความหน่ายแล้วย่อมสละได้ซึ่งกิเลส ขจัดอาสวะออกไปได้ รวมความได้ว่า การจะชำระจิตใจให้ปราศจากกิเลสอาสวะนั้นจะต้องอาศัยปัญญา ดังพระบาลีซึ่งได้ยกขึ้นเป็นบทอุเทศที่ ๑

ความหมัดจดในพระพุทธศาสนา จะเกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาเท่านั้น จะมีด้วยเหตุอื่นไม่ได้ ไม่มีใครมาช่วยทำให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้ ผู้ที่ใช้ปัญญาชำระจิตใจของตนให้หมัดจด ใช้ปัญญารู้คิดระงับจิตและการกระทำของตนให้พ้นจากบาปย่อมหมัดจดโดยตนเอง ดังพระบาลีในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

อตตนา ว กตํ ปาปํ อตตนา สงฺกิลิสฺสตี
 อตตนา อกตํ ปาปํ อตตนา วิสุชฺฌตี
 สฺสuthi อสฺสuthi ปจฺจตฺตํ นาณฺโณ อนุณํ วิโสธเย.

ทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง

ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมัดจดเอง

ความหมัดจดและความเศร้าหมองเป็นของเฉพาะตน

คนอื่นยังคนอื่นให้หมัดจดหาได้ไม่

นอกจากจะต้องสร้างความหมัดจดขึ้นโดยลำพังตนแล้ว ความหมัดจดในทางพระพุทธศาสนา ยังเป็นสิ่งที่จะสามารถรู้ได้โดยเฉพาะตนอีกด้วย กล่าวคือ วิสุทธิตามความหมัดจด ในทางพระพุทธศาสนานั้น ผู้ที่ใช้ปัญญาพิจารณาขัดเกลาจิตจนหมัดจดย่อมทราบความหมัดจดได้ ดังที่ปรากฏในบทสรรเสริญพระธรรมคุณที่เราจะเคยได้เคยสวดกันทั้งภาษามคธ และภาษาไทยอยู่ว่า “**ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูตี**” แปลว่า พระธรรมอันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้ได้เฉพาะตน

วิปัสสนาญาณ ๙: หนทางอันละเอียดสู่ความหมัดจด

ได้กล่าวแล้วว่าความหมัดจดในทางพระพุทธศาสนาจะมีขึ้นได้ด้วยปัญญา ที่กล่าวนี้ย่อมสามารถเข้าใจได้โดยไม่ยากนัก แต่ว่าย่อมจะมีปัญหาตามมาว่าที่ว่าใช้ปัญญานั้นใช้อย่างไร คำถามนี้มีคำตอบจำแนกได้เป็น ๒ ระดับ ระดับแรกเป็นระดับการใช้ปัญญาอย่างเบื้องต้น กล่าวคือใช้ปัญญาพิจารณาหักห้ามจิตไม่ให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่เป็น

ความชั่วละเมิดศีลธรรม ใช้ปัญญาพาใจของตนให้ห่างพ้นจากความคิดที่เป็นบาป แต่ในระดับการใช้ปัญญาอย่างละเอียดลึกซึ้งนั้น ย่อมได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาความเป็นจริงของโลกอย่างถ่องแท้ โดยอาศัยความรู้ หรือ ญาณ ๔ อย่างซึ่งรวมเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๔ อันเป็นญาณซึ่งนับเนื่องในวิปัสสนา เป็นญาณที่ทำให้สามารถเห็นสังขารทั้งหลายว่าเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ โดยจะต้องใช้ปัญญาพิจารณาจนเกิดญาณทั้ง ๔ เป็นขั้นเป็นลำดับไปตามลำดับดังนี้

๑. อุทกัพพญาณ หรือ อุทกัพพานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความเกิดและความดับ คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งสังขารหรือเบญจขันธ์ จนเห็นประจักษ์ชัดว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป

๒. กังคณญาณ หรือ กังคานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความเสื่อมสลาย คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงมีการแตกสลายย่อยยับไป

๓. อาทีนญาณ หรือ อาทีนानุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นโทษ คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นโทษ มีความบกพร่องเจือปนด้วยทุกข์

๔. กยตุฏฐฐานญาณ ญาณหยั่งเห็นสังขารปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่เป็นไปในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ล้วนปรากฏเป็นของน่าสะพรึงกลัว

๕. นิพพิทาญาณ หรือ นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณหยั่งเห็นความหน่าย คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษน่ากลัวเช่นนั้นแล้ว จึงเกิดความหน่ายในสังขาร

๖. มนุจิกัมมตาญาณ ญาณหยั่งเห็นด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาจนเกิดความหน่ายสังขารทั้งหลายแล้วเกิดความปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๗. ปฏิสังขญาณ ญาณพิจารณาหาทาง คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาสังขารทั้งหลาย โดยยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เพื่อหาอุบายที่จะปลดเปลื้องจิตออกไปจากความหน่ายนั้น

๘. *สังขารเพกขาญาณ* ญาณวางเฉยในสังขาร คือความรู้อันเกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณารู้เห็นสังขารตามความเป็นจริงว่า มีความเป็นอยู่ เป็นไปอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางจิตเป็นกลางในสังขารทั้งหลาย จากนั้นจึงละความเกี่ยวเกาะในสังขารเสียได้

๙. *สัจจานุโลมิกญาณ* หรือ *อนุโลมญาณ* ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยสังข์ คือเมื่อเกิดสังขารเพกขาญาณ จิตก็เป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย และญาณนั้นมุ่งตรงต่อนิพพาน จึงเกิดปัญญาที่สูงขึ้นอีกขั้นหนึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ คือญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้หรือริยสังข์ในที่สุด

วิปัสสนาญาณทั้ง ๔ ประการนี้ โภราณจารย์ท่านเรียกว่า *โคตรกญาณ* คือญาณครอบโคตร คือเป็นญาณที่ทำให้ล่วงพ้นภาวะ คือพาให้ข้ามพ้นความเป็นปุถุชนขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นพระอริยบุคคลต่อไป นอกจากนี้มีข้อพึงสังเกตด้วยว่าญาณทั้ง ๔ ประการที่ได้กล่าวไปข้างต้นแล้วนี้ถ้าพิจารณาวิธีหรืออุบายที่ใช้เพื่อทำความสะอาดจิตให้หมดจดนั้น ก็กล่าวได้ว่าเป็นการมองให้เห็นความจริงและเกิดความหน่ายขึ้นโดยลำดับ ฉะนั้น โดยนัยเช่นนี้ นิพพิทา คือความหน่ายที่ได้กล่าวถึงแล้วโดยละเอียดพิสดารในบทที่ ๓ นั้น ย่อมเป็นทางแห่งวิสุทธิตี คือความหมดจดสิ้นอาสวะกิเลสทางสำคัญนั่นเอง

อริยมรรค ๘

นอกจากการใช้ปัญญาพิจารณาจนเกิดญาณทั้ง ๔ ประการคือ วิปัสสนาญาณ ๔ ซึ่งได้พรรณนาแล้วนั้น หนทางที่จะไปสู่วิสุทธิตี คือความหมดจดในทางพระพุทธศาสนา ยังมีอีกคือการปฏิบัติตามมรรค ๘

มรรค แปลว่า ทาง มรรค ๘ นี้ อธิบายโดยองค์ประกอบจึงหมายถึงทางอันประเสริฐซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ๘ ประการเป็นทางปฏิบัติที่จะให้ถึงความหมดจดคือ วิสุทธิตี ดังพระบาลีในมัคควรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

*มคฺคานญฺจจฺจโก เสฏฺโฐ ...
เอเสว มคฺโค นตถญฺโถ ทสฺสนสฺส วิสุทฺธิยา.*

ทางมีองค์ ๘ เป็นประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลาย ...
ทางนั้นแลไม่มีทางอื่น เพื่อความหมดจดแห่งทัสสนะ

โดยที่ทางไปสู่ความหมดจดดับทุกข์ทั้ง ๘ ประการนั้น เป็นทางอันประเสริฐ จึงเรียกมรรค ๘ อีกอย่างหนึ่งว่า *อริยอัฏฐังคิกมรรค* แปลว่า ทางประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ เป็นทางอันทำบุคคลให้เป็นอริยะ ทางอันทำผู้ปฏิบัติให้ห่างไกลจากกิเลส เรียกโดยย่อว่า อริยมรรค

อริยมรรคเป็นข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สำคัญอย่างยิ่งของพระพุทธศาสนา เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ หรือ มัคคสัจ เรียกอีกอย่างว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติอันมีในท่ามกลาง หรือทางสายกลาง หมายถึงข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาทางสุดโต่งทั้งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค การประกอบตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข และ อัตตกิลมณานุโยค การประกอบตนให้ลำบากเดือดร้อนโดยคิดว่าเป็นหนทางพ้นทุกข์ กล่าวอีกนัยหนึ่งให้ง่ายแก่ความเข้าใจได้ว่าอริยมรรคเป็นหนทางสู่ความหมดจดพ้นทุกข์ที่ปฏิบัติตามทางสายกลางไม่สุดโต่งไปในทางสุขหรือทุกข์

ทางอันประเสริฐ ๘ ประการซึ่งรวมเรียกว่า อริยมรรค ประกอบด้วย

๑. *สัมมาทิฐิ* คือ *ความเห็นชอบ* หมายถึงความเห็นถูกต้อง มี ๒ ระดับ คือ *ความเห็นชอบระดับโลกิยะ* ได้แก่ ความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม คือเห็นว่าบุญบาปมีจริง ผลแห่งทานที่ให้แล้วมีจริง มารดาบิดามีบุญคุณจริง เป็นต้น *ความเห็นชอบในระดับนี้* เป็นการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะพัฒนาตนเข้าสู่การฝึกอบรมตามหลักศีลธรรม และ *ความเห็นชอบระดับโลกุตตระ* ได้แก่ ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงตามสภาวะตามเหตุปัจจัย คือ ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ ๔ คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปัจจุสมุปบาท คือเห็นว่าสภาวะธรรมทั้งปวงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น สรรพสิ่งเป็นเหตุเป็นผลกัน เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เมื่อมีสิ่งนี้เป็นเหตุ จึงมีสิ่งนี้เป็นผลตามมา ดังนี้ เป็นต้น

๒. *สัมมาสังกัปปะ* คือ *ความดำริชอบ* หมายถึงความนึกตรึกตรองในทางที่ถูกต้องเป็นกุศล ประกอบด้วยมโนสุจริต หรือความคิดนึกที่เป็นไปในกุศลวิตก ๓ อย่าง ได้แก่ ความคิดนึกที่ปลอดจากกาม หรือความคิดนึกในทางเสียสละ ความคิดนึกที่ปลอดจากพยาบาท หรือความคิดนึกที่ประกอบด้วยเมตตา และความคิดนึกที่ปลอดจากการเบียดเบียน หรือความคิดนึกที่ประกอบด้วยกรุณา

๓. *สัมมาวาจา* คือ การเจรจาชอบ หมายถึงการใช้วาจาติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอย่างถูกต้อง หรือการใช้คำพูดตามหลัก *วจีสัจริต ๔* ได้แก่ ละเว้นจากการพูดเท็จ ละเว้นจากการพูดส่อเสียด ละเว้นจากการพูดคำหยาบ และละเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

๔. *สัมมากัมมันตะ* คือ การงานชอบ หมายถึงการมีพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายอย่างถูกต้อง หรือการปฏิบัติตามหลัก *กายีสัจริต ๓* ได้แก่ ละเว้นจากการผลาญพรากฆ่าชีวิต ละเว้นจากการลักทรัพย์ และละเว้นจากการประพฤตินิดในกาม

๕. *สัมมาอาชีวะ* คือ การเลี้ยงชีวิตชอบ หมายถึงการประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นวิธีเลี้ยงชีพที่ผิด เช่น การหลอกลวง การใช้เล่ห์เหลี่ยม การใช้กลโกง การขูดรีด การฉ้อฉล หรือการค้ำกำไรเกินควร เป็นต้น รวมถึงการเว้นจากการค้าขายที่ผิดธรรม ก่อให้เกิดโทษ ๕ อย่าง เรียกว่า *มิจฉนวนิชชา* ซึ่งอุบาสกอุบาสิกาไม่ควรทำ ได้แก่ *สัตถวนิชชา* การค้าเครื่องประหาร *สัตตวนิชชา* การค้ามนุษย์ *มังสวานิชชา* การค้าสัตว์มีชีวิตเพื่อนำไปฆ่า *มัชชวานิชชา* การค้าสิ่งเสพติดมีเมาให้โทษ และ *วิสวานิชชา* การค้ายาพิษ

๖. *สัมมาวายามะ* คือ ความพยายามชอบ หมายถึงการมีความเพียรพยายาม ที่ถูกต้องโดยเพียรละความชั่ว สร้างและรักษาความดี ตามหลักการสร้างความเพียรชอบ ที่เรียกว่า *สัมมัปปธาน ๔* ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรบำเพ็ญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดแล้วให้ตั้งมั่นเจริญยิ่งขึ้นไป

๗. *สัมมาสติ* คือ ความระลึกชอบ หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งเรียกว่า *การเจริญสติปัฏฐาน ๔* คือการตั้งสติกำหนดพิจารณาในเรื่องภายในตัวของคนเราที่สำคัญ ๔ เรื่อง อันได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ว่าเป็นแต่เพียงกาย เวทนา จิต ธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา

๘. *สัมมาสมาธิ* คือ ความตั้งใจมั่นชอบ หมายถึงการทำจิตให้แน่วแน่อยู่ในอารมณ์เดียว ที่แสดงออกมาในทางกุศลโดยส่วนเดียวและสามารถข่มระงับกิเลสเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลुकุณธรรมความดีไว้ได้ ด้วยหลักการฝึกจิตให้เป็นสมาธิที่จัดลำดับเป็นขั้น ๆ ตั้งแต่ขั้นหยาบไปจนถึงขั้นละเอียด ที่เรียกว่า *ฌาน ๔* คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

ในอัครคัมภีร์ปสาทสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสยกย่องมรรคมืองค์ ๘ ว่าเป็นยอดแห่งสังฆตธรรม คือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งหรือเกิดจากเหตุปัจจัย

เช่นเดียวกับที่ตรัสยกย่องว่ามรรค ๘ เป็นทางประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลายตามบทอุเทศ ที่ยกขึ้นแล้วในตอนต้น ทั้งนี้เพราะองค์ธรรมทั้ง ๘ แห่งอริยมรรคนั้นนับเป็นสัทธรรมอันดี จัดเป็นกุศลธรรม เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๘ ประการ ย่อมเป็นองค์ธรรมที่ดีเยี่ยม เป็นหนทาง สู่วิสุทธิ คือความหมดจด อันเป็นเป้าหมายสำคัญอันหนึ่งของพระพุทธศาสนา

วิสุทธิ ๗

อภิวรรค หรือมรรค ๘ ซึ่งเป็นทางอันประเสริฐนำไปสู่วิสุทธิ คือความ หมดจดในพระพุทธศาสนาดังที่ได้กล่าวแล้ว ในที่นี้พึงจะได้อธิบายความหมดจดซึ่งเป็น ผลแห่งอริยมรรค ซึ่งร้อยเรียงเรียกว่า วิสุทธิ ๗ คือ ความหมดจดแห่งทสสนะ ๗ ประการ ที่อุดหนุนส่งเสริมกันให้สูงขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ไปตามลำดับ ๗ ขั้น ดังนี้

๑. สีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล หมายถึงการรักษาศีลตามภูมิชั้นของตนให้ บริสุทธิ์ และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ กล่าวคือการรักษาศีลนั้นเป็นขั้นเบื้องต้นแห่งการ ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของศาสนา เพื่อให้ตนไม่ล่วงล้ำไปในทางไม่ถูกไม่ต้อง เมื่อมีศีล บริสุทธิ์ก็ย่อมยังให้เกิดความสงบสุขทางกายและจิตใจซึ่งเป็นเหตุเกื้อกูลให้เกิดสมาธิได้

๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต หมายถึงความหมดจดแห่งจิตที่เกิดจาก การบำเพ็ญสมาธิจิตจนสามารถทำวิปัสสนาได้ กล่าวคือภาวะที่ได้ฝึกฝนอบรมจิตจน เกิดสมาธิขึ้นเป็นรากฐานแห่งการทำวิปัสสนา เพราะการจะบำเพ็ญวิปัสสนาย่อมเกิดขึ้น ไม่ได้ หรือเกิดขึ้นได้โดยยากหากไม่มีจิตที่เป็นสมาธิเสียก่อน ฉะนั้น จึงเป็นความจำเป็นที่ จะต้องมีการบำเพ็ญสมาธิเป็นรากฐานของวิปัสสนา

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ หมายถึงความหมดจดแห่งความคิดเห็น ที่เกิดจากความรู้อย่างเข้าใจ สามารถมองเห็นนามรูปหรือเบญจขันธ์ตามที่เป็นจริง คลายความหลงติดยึดว่าเป็นบุคคลชื่อนั้น ๆ เป็นสัตว์ชื่อนี้ ๆ หรือแม้ความติดยึดในตัวตน ลงได้ การที่จะมีความรู้ความเข้าใจเช่นว่านี้ได้ย่อมจะต้องมีการทำวิปัสสนาเป็นทาง เป็นวิธีที่จะรู้ที่จะเข้าใจได้

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย หมายถึง ความหมดจดแห่งปัญญาที่พิจารณาเห็นความเป็นไปแห่งสังขารซึ่งเนื่องมาจากเหตุปัจจัย ประชุมแต่ง สามารถกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้ว่า เพราะมีสิ่งใดเกิด นามรูปจึงเกิด เพราะสิ่งใดดับ นามรูปจึงดับ กล่าวอย่างง่ายก็คือรู้ว่าสังขารเป็นไปเพราะปัจจัยประชุมแต่งแล้ว กำจัดความสงสัยทั้งปวงในนามรูปเสียได้ ดังพระพุทธพจน์ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่า

ยถาปี อนุตตรํ พิชํ	เขตเต วุตตํ วิรุหติ
ปจวีรสลฺย อากมฺม	สิเนทฺยจ ตทฺถุญํ
เอวํ ขนฺธา จ ธาตุโย	ฉ จ อายตนา อีเม
เหตุํ ปฏิจฺจ สมฺภูตา	เหตุกฺงฺกา นิรุชฺฌเรต.

พืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลหว่านในน่าย่อมงอกขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๒ อย่าง คือ รสในแผ่นดินและยางในพืช ฉนั้นใด ชันธ ธาตุ และอายตนะ ๖ เหล่านี้ ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัย ดับไปเพราะเหตุปัจจัยดับ ฉนั้น

๕. **มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทาง หรือมิใช่ทาง หมายถึง ความหมดจดด้วยการเห็นว่สิ่งใดที่พาไปสู่ความหมดจดที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่น่าพึงใจเพียงเบื้องต้นแต่ไม่ให้เกิดคือความหมดจดที่แท้ กล่าวคือเมื่อเริ่มเจริญวิปัสสนาจนเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย แล้วเกิดวิปัสสนูปกิเลส คือ สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้การเจริญวิปัสสนารุดหน้าไป ๑๐ อย่าง ได้แก่ โสภส หรือแสงสว่าง ญาณหรือความรู้ ปีติหรือความอิ่มใจ ปัสสัทธิหรือความสงบ สุขหรือความสบาย อธิโมกข์หรือความน้อมใจเชื่อ ปคคาหะหรือความเพียรประคองจิต อุပ္ภูฐาน หรือความปรากฏชัดแห่งสติ อุเบกขาหรือความวางจิตเป็นกลาง และนิกันติหรือความพอใจในวิปัสสนา ก็ใช้โยนิโสมนสิการกำหนดได้ว่ามิใช่ทางมิใช่หนทางไปสู่ความหมดจดอย่างแท้จริง วิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีต่างหากที่เป็นทางถูกต้องไปสู่ความหมดจดที่แท้ แล้วจึงเตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิปัสสนาญาณนั้นต่อไป

๖. **ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน หมายถึง ความหมดจดแห่งความรู้เห็นชัดในข้อปฏิบัติด้วยการประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณ ๙ ที่ได้กล่าวแล้ว โดยเริ่มตั้งแต่ อุทฺยัพพยานุปัสสนาญาณ ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางนั้นเป็นต้นไปจนถึง สัจจานุโลมิกญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณคั่นระหว่างวิสุทธิตั้งกับข้อสุดท้าย เป็นรอยต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล

๗. **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ หมายถึงความหมดจดที่เกิดจากความรู้เห็นด้วยปัญญาในอริยมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น เกิดขึ้นเป็นลำดับ ถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นแล้ว ผลจิตย่อมเกิดขึ้น เป็นอันบรรลุจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

มรรค ๘ กับ วิสุทธิ ๗

ดังที่ได้กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ผู้ศึกษาจะสามารถเห็นได้ว่าทั้งมรรค ๘ และ วิสุทธิ ๗ ต่างเป็นหนทางไปสู่เป้าหมายเดียวกันคือความหมดจด หรือวิสุทธิ อันเป็นเป้าหมายที่สำคัญยิ่งในทางพระพุทธศาสนา ต่างกันอยู่ที่มรรค ๘ เป็นหนทางที่จะนำไปสู่ปฏิบัติไปถึงความหมดจดแห่งญาณทัสสนะโดยผลแห่งการปฏิบัติโดยตรง แต่วิสุทธิ ๗ นั้น แต่ละข้อเป็นปัจจัยของกันและกันซึ่งเมื่อเกิดขึ้นโดยลำดับแล้วก็จะนำไปสู่ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะได้ มรรค ๘ และวิสุทธิ ๗ สามารถเทียบและจัดเข้าในประเภทของกันและกันได้ดังนี้

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าได้ใน สีลวิสุทธิ เพราะเหตุว่าการเจรจาชอบ การมีกรงานชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ ล้วนแล้วแต่สอดคล้องกับการมีศีลที่บริสุทธิ์ ผู้ที่เจรจาชอบ มีกรงานชอบ เลี้ยงชีพโดยชอบย่อมรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้

สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าได้ในจิตตวิสุทธิ เพราะเหตุว่าการพยายามชอบ การระลึกรชอบ และการตั้งจิตมั่นชอบ ล้วนแล้วแต่สอดคล้องกับการบำเพ็ญสมาธิซึ่งเป็นฐานของวิปัสสนาอันจะทำให้พิจารณาเห็นความจริงได้ ผู้มีความพยายามชอบ ผู้มีความระลึกรชอบ ผู้มีความตั้งจิตมั่นชอบย่อมสามารถจะชวนชวายพยายามและแน่วแน่งจนสามารถบำเพ็ญสมาธิจนเป็นรากฐานแห่งวิปัสสนาได้

ส่วนสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าได้ในหลายข้อของ วิสุทธิ ๗ เพราะเป็นทางที่ไปด้วยความเห็นชอบ และความดำริชอบ เริ่มต้นจากความเห็นชอบนั้นจะทำให้เกิด หรือจะพิจารณาความดำริชอบเป็นลำดับไป ถ้าเป็นการเห็นชอบดำริชอบพิจารณาเห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ย่อมจัดได้ว่าเป็นทิฐิวิสุทธิ หากเป็นการเห็นชอบดำริชอบพิจารณาเห็นว่าสังขาร เกิดขึ้นเพราะเหตุใดดับไปเพราะความสลายของเหตุใด ย่อมจัดได้ว่าเป็นกัณหาวิตรณวิสุทธิ ถ้าเป็นการเห็นชอบดำริชอบพิจารณาเห็นว่าวิปัสสนูปกิเลส ที่เกิดขึ้นในเวลาที่ทำวิปัสสนา ไม่ใช่หนทางสู่ความหมดจด พึงรักษาจิตบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไป จนถึงอริยมรรค ก็จัดได้ว่าเป็น ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และหากเป็นการเห็นชอบดำริชอบในอริยผลก็จัดได้ว่าเป็น ญาณทัสสนวิสุทธิ

กล่าวโดยสรุป ความหมดจดในศาสนาต่าง ๆ มีลักษณะ และเหตุที่จะทำให้เกิดความหมดจดได้แตกต่างกันสำหรับความหมดจดที่เป็นวิสุทธิในทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การทำให้ร่างกายสะอาดด้วยการอาบน้ำชำระร่างกาย หากแต่ต้องอาศัยการใช้ปัญญา

ชำระจิตของตนให้ปลอดแผ้วปราศจากอาสวะกิเลส ความหมัดจดในพระพุทศาสนา จะเกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาเท่านั้น จะมีด้วยเหตุอื่นไม่ได้ ไม่มีใครมาช่วยทำให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้

ทางหนึ่งซึ่งจะทำให้ถึงความหมัดจดในทางพระพุทศาสนา ย่อมได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาความเป็นจริงของโลกอย่างถ่องแท้ โดยอาศัยความรู้ หรือ ญาณ ๔ อย่างซึ่งรวมเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๔ อันเป็นญาณซึ่งนับเนื่องในวิปัสสนา เป็นญาณที่ทำให้สามารถเห็นสังขารทั้งหลายว่าเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ โดยจะต้องใช้ปัญญาพิจารณาจนเกิดญาณทั้ง ๔ เป็นขั้นไปตามลำดับ นอกจากการใช้ปัญญาพิจารณาวิปัสสนาญาณ ๔ แล้วนั้น หนทางที่จะไปสู่วิสุทธิ คือ ความหมัดจดในทางพระพุทศาสนา ยังมีอีกคือการปฏิบัติตามมรรค ๘ คือทางอันประเสริฐซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ตามนัยแห่งพระพุทศาสนา ๘ ประการ ซึ่งการปฏิบัติตาม มรรค ๘ นี้ย่อมจะให้ผลคือความหมัดจดแห่งทัสสนะ คือ วิสุทธิ ๗ ได้แก่ อัญฐังคิกมรรค หรือมรรค ๘ ซึ่งเป็นทางอันประเสริฐนำไปสู่วิสุทธิ คือ ความหมัดจดในพระพุทศาสนาดังที่ได้กล่าวแล้วในที่นี้พึงจะได้อธิบายความหมัดจดซึ่งเป็นผลแห่งอริยมรรค ซึ่งร้อยเรียงเรียกว่า วิสุทธิ ๗ คือ ความหมัดจดแห่งทัสสนะ ๗ ประการที่อุดหนุนส่งเสริมกันให้สูงขึ้นเป็นขั้น ๆ ไปตามลำดับ ๗ ชั้น

บทที่ ๖

สันติ : ความสงบ

บทอุเทศ

๑

สนธิมคฺคเมว พฺรุษย.

สูงพูนทางแห่งความสงบนั้นแล.

มคฺควรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

๒

โลกามิสํ ปชเท สนฺติเปกฺโข.

ผู้เพ่งความสงบ พึงละอามิสในโลกเสีย.

สังยุตตนิคาย สคาถวรรค

๓

นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ.

สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบ ย่อมไม่มี.

สุขวรรค : ขุททกนิกาย ธรรมบท

หากกล่าวถึงคำว่า “สันติ” ภาวะที่ผู้ศึกษาหลายคนนึกถึงอาจจะเป็นภาวะแห่งความสันติปราศจากการรบราฆ่าฟันกันของประเทศต่าง ๆ ต่างฝ่ายหรือหลายฝ่ายอยู่กันด้วยความสงบสุข ที่เรียกว่าสันติภาพ ภาวะที่นึกถึงเช่นนี้ก็มีความหมายของ สันติ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายถึง ความสงบ

สันติ คือ ความสงบ ความระงับดับหายไปซึ่งความพลุ่งพล่านเร่าร้อน ความระงับดับไปซึ่งกิเลสอันเป็นต้นเหตุแห่งความขุ่นมัวเร่าร้อน เป็นคำไวพจน์คำหนึ่งของนิพพานที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

สันติ จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ สันติภายนอก คือ ความสงบกาย และความสงบวาจา และ สันติภายใน คือ ความสงบจิตใจ

ทางไปสู่ความสงบ

ความสงบก็เป็นเช่นเป้าหมายอันสูงอื่น ๆ ที่มีหนทางไปสู่ตามพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา ทางไปสู่ความสงบ หรือทางแห่งความสงบนั้น เรียกว่า *สันติมรรค* เป็นหนทางที่จะนำไปสู่ทั้งสันติภายนอกและสันติภายใน ได้แก่

๑. เว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน
๒. เว้นจากการทะเลาะวิวาท กล่าวคำหยาบคายไม่สุภาพ
๓. กล่าวคำสุภาพไพเราะ
๔. นึกคิดหรือตั้งจิตเมตตากรุณาต่อกัน
๕. ฝึกหัดอบรมจิตให้เป็นไปในทางแห่งปรমัตถปฏิบัติ

สันติมรรค ที่กล่าวแล้วข้างต้น ๕ ประการนั้น หากพิจารณาจะพบว่าเป็นการปฏิบัติสันติมรรคโดยไตรทวาร คือ กายทวาร วจิตทวาร และมโนทวาร กล่าวคือ การเว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ย่อมเป็นการปฏิบัติให้เกิดความสงบโดยกายทวาร เพราะผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ย่อมอยู่เป็นสุขมีความสงบภายนอก ซึ่งอาจเป็นฐานพัฒนาไปสู่ความสงบสุขภายในต่อไปได้ ส่วนการเว้นจากการทะเลาะวิวาทกล่าวคำหยาบคายไม่สุภาพ กล่าวคำไพเราะ ย่อมเป็นการปฏิบัติให้เกิดความสงบโดยวจิตทวาร เพราะผู้ที่ไม่ทะเลาะวิวาทต่อผู้อื่นด้วยคำไม่สุภาพ เจริญแต่คำพูดสุภาพไพเราะ ย่อมอยู่เป็นสุขมีความสงบภายนอก ซึ่งอาจเป็นฐานพัฒนาไปสู่ความสงบสุขภายในต่อไปได้ ประการที่สุด การนึกคิดหรือตั้งจิตเมตตากรุณาต่อกัน และการฝึกหัดอบรมจิตให้เป็นไป

ในทางแห่งปรมาตถปฏิบัติย่อมเป็นการปฏิบัติให้เกิดความสงบโดยมโนทวาร ผู้นึกคิดหรือตั้งจิตเมตตากรุณาต่อผู้อื่น ย่อมประสบความสงบภายในด้วยอำนาจจิตเมตตาของตน โดยเฉพาะผู้ที่ฝึกหัดอบรมจิตให้เป็นไปในทางแห่งปรมาตถปฏิบัติ ย่อมเป็นหนทางไปสู่ความสงบภายในซึ่งเป็นความสงบอันลึกซึ้งเป็นเป้าหมายสำคัญในทางพระพุทธศาสนา อันหนึ่งได้ กล่าวโดยย่อได้โดยว่า จิตที่ประกอบด้วยมโนสุจริต ๓ จัดเป็นความสงบภายใน การประกอบด้วยกายสุจริต ๓ วชิสุจริต ๔ จัดเป็นความสงบภายนอก เมื่อสันติมรรคทั้งกายทวาร วจิตทวารและมโนทวารเป็นทางอันดีนำไปสู่ความเกษมดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้พอกพูนทางแห่งความสงบ ดังพระบาลีมคควรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ที่ได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๑

สันติมรรค หรือทางแห่งความสงบที่กล่าวถึงแล้วนี้ หากจะพิจารณาไปย่อมเป็นได้ทั้งทางไปสู่ความสงบสุขในเบื้องต้นหรือทางไปสู่ความสงบสุขอันละเอียดลึกซึ้ง แต่หากพิจารณาถึงทางแห่งความสงบในขั้นที่ละเอียดลึกซึ้ง เป็นไปเพื่อความสงบสุขทางจิตใจอันเป็นความสงบภายในแล้ว ย่อมจะต้องเพ่งบำเพ็ญไปสู่ความสงบโดยละทิ้งสิ่งที่เป็นโลกามิสเสีย

คำว่า “โลกามิส” นี้ มาจากคำว่า “โลก” รวมกับคำว่า “อามิส” จึงแปลความหมายได้ว่า เครื่องล่อใจหรือเหยื่อให้ชั่งอยู่ในโลก ได้แก่ กามคุณ ๕ อันประกอบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ ที่เป็นเครื่องล่อใจให้หลงเพลิดเพลินไป ชัดขวางการรักษาจิตให้สงบระงับ เป็นเหตุให้จิตไม่คงที่เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ จนไม่อาจรักษาความสงบแห่งจิตไว้ได้ ฉะนั้น ผู้ที่เพ่งปรารถนาความสงบย่อมต้องแลเห็นโลกามิสเหล่านี้เป็นศัตรูแห่งสิ่งที่ตนปรารถนา และพึงละโลกามิสนั้นให้ได้ ดังความในพระบาลีคัมภีร์สคาถวรรค ที่ได้ยกเป็นบทอุเทศที่ ๒ ในที่สุดเมื่อละโลกามิส คือกามคุณ ๕ ได้แล้ว ย่อมจะพ้นจากอำนาจของกิเลส ประสบความสุขอย่างละเอียดลึกซึ้งคือ สันติ ซึ่งหมายถึง พระนิพพาน

ผลแห่งสันติ

สันติ คือ ความสงบ ไม่ว่าจะเป็นสันติภายนอก คือ ความสงบภายนอก หรือสันติภายใน คือ ความสงบภายใน ย่อมนำมาซึ่งความสุข หากเป็นความสงบภายนอก อันได้แก่การสงบกายและวาจานั้น เป็นสิ่งที่จะทำให้ผู้คนที่ปฏิบัติต่างอยู่ร่วมกันได้โดยสงบสุข ไม่เบียดเบียนหรือมุ่งร้ายต่อกันนับว่าเป็นธรรมที่ให้คุณมาก แต่สันติภายในอันได้แก่ความสงบจิตใจนั้น จัดว่าให้คุณมากยิ่งกว่ามากนัก เพราะการบรรลุสันติภายใน ย่อม

ละโลกามิสพ้นจากกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถเข้าถึงความสุขอันประเสริฐที่ไม่กลับเสื่อมสูญเสื่อมทรามลงได้อีก สันติในความหมายอย่างสูงนี้จึงหมายถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็นบรมสุข ดังพระบาลีสุขวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ที่ได้ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศที่ ๓

คำว่า ความสงบ ที่ปรากฏในบทอุเทศที่ ๓ หมายถึง พระนิพพาน จึงอธิบายอีกนัยได้ว่า ความสุขอย่างอื่น แม้จะเป็นความสุขเหมือนกัน แต่ก็ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง ส่วนความสุขที่เกิดจากการละกิเลสได้เด็ดขาด จัดเป็นความสุขที่แท้จริง

สันติที่ได้กล่าวแล้วนี้มีทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ สันติที่เป็นโลกิยะนั้นอาจเสื่อมไปได้ ตัวอย่างเช่น สันติ ที่ปรากฏในพระบาลีขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท ว่า **น ทิ รุณฺเณน โสเกน สนฺติ ปปโปติ เจตโส บุคคลย่อมถึงความสงบแห่งจิต ด้วยการร่ำไห้ ด้วยการเศร้าโศกก็หาไม่** ก็เป็นโลกิยะ เพราะเป็นสันติที่มีใจของจริงแท้อาจจะเสื่อมไปได้ แต่สันติที่ปรากฏตามบทอุเทศที่ ๒ และ ๓ นั้นจัดว่าเป็นโลกุตระ ไม่เสื่อมไปได้

กล่าวโดยสรุป **สันติ** คือ ความสงบ ในความหมายอย่างละเอียดลึกซึ้งซึ่งเป็นคำไวพจน์ของพระนิพพาน จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ สันติภายนอก คือ ความสงบกายและวาจา และสันติภายใน คือ ความสงบจิตใจ ทางแห่งความสงบนั้น เรียกว่า **สันติมรรค** ได้แก่ เว้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เว้นจากการทะเลาะวิวาทกล่าวคำหยาบคายไม่สุภาพ กล่าวคำสุภาพไพเราะ นึกคิดหรือตั้งจิตเมตตากรุณาต่อกันและฝึกหัดอบรมจิตให้เป็นไปในทางแห่งปรมาตถปฏิบัติ การปฏิบัติสันติมรรคโดยไตรทวาร คือ กายทวาร วจิตทวาร และมนทวาร สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงสั่งสอนให้พอกพูนทางแห่งความสงบ

สันติมรรค ทั้งทางไปสู่ความสงบสุขในเบื้องต้นหรือทางไปสู่ความสงบสุขอันละเอียดลึกซึ้ง ผู้ที่เพ่งปรารถนาความสงบอันละเอียดลึกซึ้งย่อมละโลกามิสคือกามคุณ ๕ ให้ได้ จึงจะสามารถเข้าถึงความสุขอันประเสริฐที่ไม่กลับเสื่อมสูญเสื่อมทรามลงได้อีก สันติในความหมายอย่างสูงนี้จึงหมายถึงพระนิพพาน ซึ่งเป็นบรมสุข ทั้งนี้ สันติมีทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระแล้วแต่ระดับแห่งสันตินั้น

บทที่ ๓/
นิพพาน : ความดับทุกข์

บทอุเทศ

๑

นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา.
พระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวนิพพานว่ายอดเยี่ยม.

มหาปรินิพพานสูตร : ทีฆนิกาย มหาวรรค

๒

นิพพานํ ปรมํ สุขํ.
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.

สุขวรรค : ชุตทกนิกาย ธรรมบท

๓

นิพพานคมนํ มคฺคํ ชิปปเมว วิโสธเย.
พึงรีบรัดชำระทางไปนิพพาน.

มคฺควรรค : ชุตทกนิกาย ธรรมบท

ความหมายของนิพพาน

คำว่า นิพพาน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงพระมติไว้ ๒ นัย ดังนี้

๑. นิพพาน แปลว่า ดับ มาจาก วา ธาตุ, มี นิ เป็นบทหน้า, ยุ ปัจจัย, แปลง ยุ เป็น อน, แปลง ว เป็น พ สำเร็จรูปเป็น นิพพาน

๒. นิพพาน แปลว่า หายของเสียบแทงมิได้ ออกจาก วาน ศัพท์ อันเป็นชื่อของลูกศร มี นิ เป็นบทหน้า ในความหมายปฏิเสธ เข้ารูปเป็นปัญญาหรืออภิญญาพิพิทิสมาส เทียบได้กับบทว่า “อพฺพหฺตสฺสโล: ผู้มีลูกศรอันถอนแล้ว” เป็นคุณบทของพระอรหันต์

นอกจากนั้นแล้วนั้น นิพพานยังมีความหมาย ๒ นัย ได้แก่

นัยที่ ๑ นิพพาน แปลว่า ธรรมหาเครื่องเสียบแทงมิได้ หมายถึงภาวะที่จิตปราศจากต้นหาเครื่องเสียบแทง นิพพานตามความหมายนี้ ตรงกับคำว่า สอุปาทิเสส นิพพาน คือภาวะที่จิตดับกิเลสต้นหาได้ แต่ยังมีเบญจขันธ์อยู่ หรือภาวะจิตของบุคคลที่สิ้นกิเลสแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ ดังเช่นที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วแต่ยังดำรงพระชนม์อยู่และทรงสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่เวไนยชน หรือการที่ท่านพระอรหันต์บรรลุมรรคผลนิพพานแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง

ส่วนนัยที่ ๒ นิพพาน แปลว่า ความดับ หมายถึงภาวะที่ดับกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะได้อย่างเด็ดขาด หรือสภาพที่ดับกองทุกข์ในวิภวาทังมวลาอันมี ขาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย เป็นต้น ได้อย่างสิ้นเชิง นิพพานตามความหมายนี้ ตรงกับคำว่า อนุอุปาทิเสสนิพพาน คือภาวะที่ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือภาวะที่สิ้นทั้งกิเลสทั้งชีวิต ดุจประทีปสิ้นเชื้อดับไปฉะนั้น

ความสิ้นสุดไปแห่งการเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏตามแนวทางศาสนาอื่น

จากที่กล่าวแล้วข้างต้นผู้ศึกษาอย่าเข้าใจได้ว่า นิพพาน คือ การดับสิ้นไปของกิเลสที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และชาติภพที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น ใช่แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่จะมีแนวความคิดเกี่ยวกับการสิ้นสุดไปแห่งการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีความคิดหรือหลักธรรมเช่นนี้เหมือนกัน

ในที่นี้ควรจะกล่าวว่าทุกศาสนามีเป้าหมายสูงสุดแต่ไม่ใช่ทุกศาสนาที่จะมีหลักการเกี่ยวกับ หรือมีเป้าหมายสูงสุดความสิ้นสุดไปแห่งการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ การสิ้นสุด แห่งการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏในศาสนาต่าง ๆ เท่าที่ปรากฏมีสืบค้นได้ว่ามีแนวคิด คำสอนเรื่องนี้ คือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู และศาสนาคริสต์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

ในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลพระมติเกี่ยวกับหลักการสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นจุดหมาย สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ไว้ว่า ศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ถือว่า มีต้นเดิมอย่างหนึ่งเรียกว่า พรมาตมัน แบ่งภาคออกไปเข้าสิงรูปกายที่เรียกว่า อาตมัน ซึ่งตกอยู่ในคติแห่งกรรม ถ้าทำบาปหนัก ย่อมตกนรกไม่มีกำหนด ถ้าทำบาปไม่มากนัก ย่อมตกนรกชั่วคราวบ้าง เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ปิศาจ ยักษ์ และมนุษย์ชั้นเลวบ้าง ส่วนที่ทำความดีพอสมควร ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำ หรือเกิดในมนุษย์โลกเป็นคนชั้นดี ทำดีมากขึ้น คติย่อมดีมากขึ้น ความดีย่อมผลัดเปลี่ยนคติให้ดีขึ้น เมื่อท่องเทียวไปอย่างนี้แล้ว ในที่สุดย่อมถึงความบริสุทธิ์ จากบาปทั้งปวง ได้ชื่อว่า มหาตมัน มหาตมันนั้นจุดิจากร่างที่สุดแล้วย่อมกลับเข้าสู่ พรมาตมันตามเดิม แล้วเป็นอยู่คงที่ ไม่จุดีอีก ตามที่กล่าวมานี้เป็นที่สุดแห่งสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิดของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า นิรวาณม

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ อธิบายว่า ศาสนาพราหมณ์ มีวิธีปฏิบัติโดยบำเพ็ญโยคะ ปลุกฝังให้เกิดความรู้เกี่ยวกับพระพรหม ถือว่าชีวิตในโลกนี้มีหลายครั้ง มีการเวียนว่าย ตายเกิด มีจุดหมายปลายทาง คือความเป็นพรหม โดยกลมกลืนเป็นอันหนึ่งเดียวกับ พระพรหม คือ พรมาตมัน เป็นอันสิ้นสุดการเวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังประทานพระมติว่า ศาสนาคริสต์มีบัญญัติความสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกันกับศาสนา พราหมณ์ หากแต่ศาสนาคริสต์เน้นบุคลาธิษฐาน กล่าวคือ นักบุญหลังจากตายย่อมขึ้น สวรรค์ไปอยู่กับพระเจ้าเป็นนิรันดร ปฏิเสธการกลับมาเกิดเป็นมนุษย์และเป็นสัตว์ดิรัจฉาน สลับกันอีก ในขณะที่อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ อธิบายว่า ศาสนาคริสต์มีวิธีปฏิบัติ โดยทำตามบัญญัติของพระเจ้า และถือว่าชีวิตในโลกนี้มีเพียงครั้งเดียวมีจุดหมายปลายทาง คือสวรรค์ โดยคนเราเมื่อตายแล้วได้ไปอยู่กับพระเจ้าในสวรรค์ เป็นอันสิ้นสุดการ เวียนว่ายตายเกิดหรือสังสารวัฏ

นิพพานคือจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือเหตุปัจจัยอันปรุงแต่งสังขารคืออวิชชาเป็นต้นสาย นิพพานเป็นปลายสาย และปฏิเสธอดีต แต่ยอมรับความเชื่อมถึงกันแห่งจิตติดกับปฏิสนธิจิตในภพหน้า ยอมรับการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ เช่น ตกนรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ด้วยอำนาจกรรม แต่การตกนรกนั้นมีระยะเวลาสิ้นสุด เมื่อชดใช้กรรมจนหมด พระพุทธศาสนาปฏิเสธความบริสุทธิ์แห่งจิตด้วยการรอดคอยโชคชะตาวาสนา หรือเกิดจากสิ่งอื่นดลบันดาล แต่รับรองความบริสุทธิ์แห่งจิตให้เป็นบริสุทธิ์ได้ ด้วยการบำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนบรรลุอรหัตตผล นิพพานซึ่งเกิดจากการบำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างยิ่งยวดนั่นเองจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดที่อำนวยการบรมสุขตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา

นิพพานธาตุ

ในพระบาลีขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสเกี่ยวกับนิพพานธาตุไว้ว่ามีจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. *สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ* นิพพานธาตุยังมีอุปาทิเหลือ ได้แก่ภาวะที่ดับกิเลส มีเบญจขันธ์เหลือ คือสั่นกิเลส แต่ยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่า *กิเลสปรินิพพาน* ดังเช่นภาวะเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณสั่นกิเลสรู้แจ้งหมดสิ้นแล้ว แต่ยังดำรงพระชนมชีพอยู่ เป็นต้น

๒. *อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ* นิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือ ได้แก่ภาวะที่ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือสิ้นทั้งกิเลสและชีวิต เรียกว่า *ขันธปรินิพพาน* ดังเช่นภาวะเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธขันธ์ก็สิ้นไปหมดไม่มีเหลือ ประกอบกับกิเลสของพระองค์ก็สิ้นหมดไปตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจึงเป็นอันว่าทรงดับสิ้นหมด ไม่มีเหลือ

คำว่า *อุปาทิ* ในนิพพานธาตุทั้งสองนั้น ได้แก่ *เบญจขันธ์* คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่ถูกรวมกิเลสเข้าถือนั้นหรือยึดครองไว้มีมันนั่นเอง

จิตรกรรมไตรภูมิฉบับหลวง สมัยธนบุรี เล่าเรื่องมหานครนิพพาน
(กรมศิลปากรเอื้อเฟื้อภาพ)

พระบาลีแสดงปฏิบัติทางนិพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงปฏิบัติทางนิพพาน มีปรากฏดังพระบาลีอัปมาทวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ดังนี้

อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสี วา
 อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทแล้ว หรือเห็นภัยในความประมาทโดยปกติ
 ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อเสื่อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว.

ความไม่ประมาท ในที่นี้ คือการอยู่ไม่ปราศจากสติ เจริญสติปัฏฐาน ๔
 อยู่เสมอ ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญที่ทำให้ผู้ปฏิบัติให้บรรลุนิพพานได้ ดังพระบาลีการวสูตร
 อังคุดตฺรนิกาย สัตตกนิบาต ที่ว่า

สตฺถุครุ ฌมฺมครุ สํฆे จ ติพฺพการโว
 สมาธิครุ อาตาปี สิกฺขาย ติพฺพการโว
 อปฺปมาทครุ ภิกฺขุ ปฏิสนฺถารการโว
 อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเกติ.

ภิกษุหนักในพระศาสนา หนักในพระธรรม มีความเคารพกล้าในพระสงฆ์
 มีความเพียร หนักในสมาธิ มีความเคารพกล้าในสิกขา หนักในความไม่ประมาท
 และเคารพในปฏิสันถาร ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อเสื่อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว.

ความเคารพ ในที่นี้ คือความเอื้อเฟื้อต่อพระรัตนตรัย ในการบำเพ็ญสมาธิ
 ในการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ในความไม่ประมาทต่อการเจริญสติปัฏฐาน ๔
 และในธรรมปฏิสันถาร เมื่อผู้ใดมีความเคารพดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าปฏิบัติตนเพื่อความเจริญ
 มุ่งตรงต่อการบรรลุนิพพานอย่างแน่แท้ดังพระบาลีภิกขุวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

นตฺถิ ฌานํ อปฺพลฺลสฺส ปญฺญา นตฺถิ อฌายโต
 ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสนฺติเก.

ฌานและปัญญามีในผู้ใด ผู้นั้นปฏิบัติใกล้นิพพาน.

ฌานและปัญญา ในที่นี้ คือ ฌาน ได้แก่ จิตที่เป็นสมาธิแน่นแน่ว สงบจากนิรณธรรม
 ในภาคปฏิบัติ ได้แก่ การเจริญสมถกัมมัฏฐาน ส่วนปัญญา ได้แก่ จิตที่รู้เท่าทันความ
 เป็นไปของสรรพสิ่งตามเป็นจริง ในภาคปฏิบัติ ได้แก่ การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน
 ดังความปรากฏในพระบาลีภิกขุวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ว่า

สิณฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ สิตฺตฺตา เต ลหุเมสฺสติ
เฉตฺตฺวา ราคณฺจ โทสณฺจ ตโต นิพฺพานเมทิสฺสิ.
ภิกฺขุ เเธจฺจวิตฺเตโรนํ เรืออันเธอวิตแล้ว จักปล้นถึง
เธอตัดราคาและโทสะแล้ว แต่่นั้นจักถึงนิพพาน.

คำว่า เรือ หมายถึง อັตภาพร่างกายของคนเราอันลอยอยู่ในแม่น้ำคือ
สังสารวัฏฏ์ เรืออันเธอวิตแล้ว หมายถึง การบรรเทากิเลสและบาปกรรมให้เบาบางลงจน
ตัดได้เด็ดขาด เมื่อตัดกิเลสและบาปกรรมได้แล้ว เรือคืออັตภาพนี้ก็จักแล่นไปถึงท่าคือ
พระนิพพานได้ในที่สุด

พระบาลีแสดงสุอุปาทิเสสนิพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงสุอุปาทิเสสนิพพาน มีปรากฏเป็นคาถาในอุทฺยมาณวกปัญฺหา
ปารายนวรรค ขุทฺทกนิกาย สุตตนิบาต ว่า

นฺนทิสฺสยฺโบลฺลชโน โลกิโก วิตกฺกสฺส วิจฺจารณา
ตณฺหยา วิปฺปทาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ.
เพราะละตัณหาเสีย ท่านกล่าววว่า นิพพาน.

ในพระบาลีนั้นทวรรค ขุทฺทกนิกาย อุทาน ว่า

สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา อเสสฺวิราคฺคิโรโธ นิพฺพานํ
ความดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ เพราะสิ้นแห่งตัณหาทั้งหลาย
ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพาน.

และในพระบาลีคัมภีร์ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกะ ว่า

เอกา ทิ ธาตุ อธิ ทิฏฺฐธมฺมิกา สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา.
ธาตุอันหนึ่งแลเป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้วในโลกนี้ เป็นนิพพานธาตุ
มีอุปาทิยังเหลือ เพราะสิ้นธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ (คือตัณหา).

นอกจากนี้ ไวยาจณ์แห่งวิราคะมีคำว่า “มทนิมฺมทโน ธรรมยํความเมาให้สร้าง”
เป็นต้น ดังที่กล่าวแล้วในหัวข้อแห่งวิราคะ พึงทราบวว่าหมายถึงสุอุปาทิเสสนิพพาน

พระบาลีแสดงอนุปาติเสสนิพพาน

พระพุทธพจน์ที่แสดงอนุปาติเสสนิพพาน มีปรากฏในพระบาลีกัปปมาณวกปัญหา
ปารายนวรรค ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ว่า

อกิญจนํ อนาทานํ เอตํ ทิปํ อนาปรํ
นิพพานํ อิติ นํ พุรุมิ ชรามจจุปริกขยํ.
เรากล่าวทวีปนั้นมิใช่อื่น หาห้วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้
เป็นที่สิ้นรอบแห่งขราและมัจจุว่า นิพพาน.

ในพระบาลีคัมภีร์ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ว่า

อนุปาติเสสา ปน สมุปรายิกา
ยมฺหิ นีรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.
ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า ที่ภพทั้งปวงดับ
ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพานธาตุหาอุปาทิเหลือมิได้.

ในพระบาลีคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ว่า

อนิจฺจา วต สงฺขารธา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นีรุชฺฌนฺติ เตสํ วุปฺสโม สุโข.
สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเข้าไประงับสังขารเหล่านั้น เสียได้เป็นสุข

ในพระบาลีปาฎลิกาปิณฑวรรค ขุททกนิกาย อุทาน ว่า

อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ยตฺถ เนว ปจฺวี น อาโป น เตโช น วาโย น
อากาसानญายตฺนํ วิญฺญาณญายตฺนํ อากิญฺจญายตฺนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตฺนํ
นายํ โลโก น ปฺรโลเก น อุโภ จนฺทิมสุรียา ตมฺหํ ภิกฺขเว เนว อาคตฺตี วทามิ น คตฺตี น
จิตฺตี น จุตฺตี น อุปฺปตฺติ อปฺปตฺติจฺจํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมว ตํ เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสาติ.

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้น (คือนิพพาน) มีอยู่ที่ ดิน น้ำ ลมไฟ
อากาसानัญายตนะ วิญญานัญายตนะ อากิญจัญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ
โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์ทั้งสอง ย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ดูกรภิกษุทั้งหลาย
เราย่อมไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจืด
เป็นการอุปบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แล
เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ฯลฯ

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสเรียกนิพพานว่า *อายตนะ* ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตั้งข้อสังเกตว่าน่าจะได้แก่ธัมมายตนะ และทรงอาศัยใจความแห่งพระสูตรนี้สรุปลักษณะของนิพพานไว้ ๖ ประเด็น คือ

๑. การที่ตรัสว่าดิน น้ำ ไฟ ลมไม่มีในอายตนะนั้น แสดงว่านิพพานมิใช่รูปขันธ์
๒. การที่ตรัสว่าอากาศานัญจายตนะเป็นต้นมิใช่อายตนะนั้น แสดงว่านิพพานมิใช่นามขันธ์
๓. การที่ตรัสว่าโลกนี้ก็มิใช่ โลกอื่นก็มิใช่เป็นต้น แสดงว่านิพพานมิใช่โลกอย่างใดอย่างหนึ่งในทางโหราศาสตร์
๔. การที่ไม่ตรัสว่าอายตนะนั้นเป็นการมาเป็นการไปเป็นต้น แสดงว่านิพพานไม่มีการติดต่อสัมพันธ์กับโลกอื่น
๕. การที่ตรัสว่าอายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้เป็นต้น แสดงว่านิพพานมิใช่เป็นโลกเองพร้อมทั้งสัตว์โลก
๖. การที่ตรัสว่านั่นแลที่สุดแห่งทุกข์ แสดงว่านิพพานเป็นปลายสายแห่งกองทุกข์ที่สิ้นสุดลง

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่แสดงอนุภาติเสสนิพพาน โดยที่ตรัสเรียกว่านิพพานว่า *อายตนะ* อีกใน ปาฏลิกาไมวรรค ขุททกนิกาย อุทาน ว่า

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อญฺุตํ อกตํ อสงฺขตํ
ภิกฺขุทั้งหลาย *อายตนะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว*
อันปัจจัยไม่กระทำแล้ว ไม่แต่งแล้ว มีอยู่.

พระบาลีแสดงนิพพานธาตุทั้ง ๒

พระพุทธรูปที่แสดงนิพพานธาตุทั้ง ๒ มีปรากฏในพระบาลีมหาบาลุญโกยวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกั ว่า

ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพุปฺธิปฏินิสฺสคฺโค
ตฺนทฺทกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานนฺติ.

ธรรมชาตินั้นสงบแล้ว ธรรมชาตินั้นประณีต
ธรรมชาติไรเล่าเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง
เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา
เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับ คือนิพพาน.

คำว่า อุปธิ เป็นชื่อของกิเลสก็มี โดยมีความหมายว่าเข้าไปทรงคือเข้าครอง ตรงกับคำว่า อุปธิวิเวโก เป็นชื่อของปัญญาชั้นธัมมิกิ โดยมีความหมายว่า เข้าไปทรง คือหอบไว้ซึ่งทุกข์ ตรงกับข้อความว่า “ยัญญูทั้งหลายย่อมกล่าวยกย่องรูป เสียง รส กาม และสตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้ว่า นั่นมลทินในอุปธิทั้งหลายแล้ว เหตุนั้น จึงไม่ยินดีแล้วในการเช่น ไม่ยินดีแล้วในการบวบสรวย”

อุปธิ ในที่นี้ ได้แก่ ปัญจขันธ์หรือขันธ์ ๕ คำว่า เป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง และคำว่า เป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง หมายถึงอนุปาติเสสนิพพาน ส่วน ๓ คำหลังมีคำว่า เป็นที่สิ้นต้นเหตุ เป็นต้น หมายถึงสอุปาทิเสสนิพพาน

นิพพานเป็นบรมสุข และเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ควรแผ้วถาง ทางไปถึง

นิพพาน เป็นสิ่งอันยอดเยี่ยมสูงสุด เป็นอุดมการณ์สูงสุด เป็นเป้าหมายสูงสุดของ พระพุทธศาสนาดังพระบาลีมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย มหาวรรค ที่ได้ยกเป็นบทอุเทศว่า

นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา.

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวนิพพานว่ายอดเยี่ยม.

นอกจากนี้ยังเป็นบรมสุขไม่มีสุขอื่นเปรียบเทียบเทียมเสมอตามคติใน พระพุทธศาสนาดังพระบาลีสุขวรรค ขุททกนิกาย ธรรมบทที่ได้ยกเป็นบทอุเทศว่า

นิพพานํ ปรมํ สุขํ.

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.

การปฏิบัติบำเพ็ญตามแนวทางในพระพุทธศาสนาจึงเป็นไปเพื่อพุทธบริษัทให้ แผ้วถางทางไปนิพพานในอนาคตกาลอันใกล้หรือไกลตามกำลังแห่งความเพียรทางกาย ทางจิตของตน ดังพระบาลีมคควรรค ขุททกนิกาย ธรรมบท ที่ได้ยกเป็นบทอุเทศว่า

นิพพานคมนํ มคฺคํ ชิปปฺเมว วิโสธเย.

พึงรีบรัดชำระทางไปนิพพาน.

เมื่อนิพพานเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดหรืออุดมการณ์สูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นบรมสุขไม่มีสุขอื่นเปรียบเทียบเทียมเสมอตามคติในพระศาสนา นี้ การปฏิบัติบำเพ็ญ ตามแนวทางในพระพุทธศาสนาจึงเป็นไปเพื่อพุทธบริษัทให้แผ้วถางทางไปนิพพานใน อนาคตกาลอันใกล้หรือไกลตามกำลังแห่งความเพียรทางกายทางจิตของตน

บทที่ ๘ คิหิปฏิบัติ

คิหิปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ ในที่นี้กำหนดให้เรียน ๓ หมวดธรรม ได้แก่ ขรราวาสธรรม ๔ มัจฉาวณิชชา ๕ และคุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา ๕ ประการ ดังนี้

ขรราวาสธรรม ๔

ขรราวาสธรรม แปลว่า ธรรมของขรราวาส หมายถึง ธรรมสำหรับการครองเรือน หรือหลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ อันนำไปสู่ความสุข ความเจริญ คือ มี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. *สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน* หมายถึง ความจริงใจซื่อตรงต่อกัน ไม่คดโกง ไม่หลอกลวงกันและกัน ได้แก่ความซื่อสัตย์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน เช่น สามภรรยา มีความซื่อสัตย์ต่อกัน มารดาบิดาและบุตรธิดามีความซื่อสัตย์ต่อกัน ญาติพี่น้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน เพื่อนบ้านมีความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นต้น

๒. *ทมะ รู้จักข่มจิตของตน* หมายถึง การฝึกฝนข่มใจ ฝึกนิสัยปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัยแก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา ได้แก่ การบังคับควบคุมจิตใจไม่ให้ทะเยอทะยานใฝ่สูงเกินขอบเขต ไม่ให้โกรธเคืองมุทะลุ เอาแต่อารมณ์ตนเองเป็นใหญ่ ไม่ให้ลุ่มหลงในรูป เสียง ที่เข้ายวนใจ เป็นต้น โดยเป็นคนยอมรับฟังเหตุผลของผู้อื่น เช่น สามภรรยาฟังเหตุผลกันและกันแล้วปรับตัวปรับนิสัยเข้าหากัน หรือภรรยาซึ่งเป็นแม่บ้านดูแลเงินทองของครอบครัวก็รู้จักข่มใจไม่ซื้อสิ่งของที่ไม่ว่าจำเป็นแต่เป็นสิ่งของที่สวยงามและตนประสงค์ เป็นต้น

๓. *ขันติ อดทน* หมายถึง มีความอดทนต่อการทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็งไม่หวั่นไหว มั่นคงในจุดหมาย ไม่เดือดดาลลง่าย เมื่อประสบปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ก็ไม่ท้อถอย มีความอดทนต่อความลำบากในการทำงานเลี้ยงชีพ

ต่อทุกขเวทนา และต่อคำดูถูกเหยียดหยาม ตลอดถึงการมีจิตเข้มแข็งในการถอนตัวออกจากความชั่วและพยายามทำความดี เช่น ผู้ที่อยู่ในวัยทำงานต้องทำงานเลี้ยงชีพแม้ประสบความยากลำบากในการงานก็อดทนประกอบภาระงานให้สำเร็จ หรือผู้ที่อยู่ในวัยชรา ย่อมมีทุกขเวทนาจากโรคภัยหรือความชรานั้นเอง ก็อดทนต่อทุกขเวทนานั้นรักษาจิตไม่ให้ปรวนแปรไปตามทุกขเวทนานั้น เป็นต้น

๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน หมายถึง ความเสียสละ ได้แก่ การแบ่งปันสิ่งของที่ตนมีอยู่ให้แก่คนที่สมควรให้ เป็นคนใจกว้างพร้อมสละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อผู้อื่นได้ พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความเดือดร้อนและความต้องการของผู้อื่น แล้วพิจารณาให้ความช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตามควร ไม่เป็นคนใจแคบเห็นแก่ตัว ตลอดถึงการรู้จักสละกิเลสให้อภัยผู้อื่น เช่น เมื่ออยู่ในฐานะทางการเงินที่มั่นคงพอสมควรไม่ลำบากแก่ตนในการที่จะให้ปันสิ่งของ ก็ให้ปันสิ่งของแก่ผู้ที่สมควรให้ตามกำลังของตนด้วยในที่ระลึกในธรรมมิใช่เป็นไปเพื่อหวังชื่อเสียงหน้าตาหรือในเวลาที่เกิดความไม่พอใจผู้อื่นเป็นกิเลสขึ้นในใจของตนก็สละกิเลสนั้นออกไปจากตัว อภัยให้แก่ผู้อื่นนั้นก็นับอยู่ในข้อสละให้ปันแก่ผู้ควรให้ด้วยเช่นกัน

ฆราวาสธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นธรรมช่วยควบคุมให้คนในตระกูล ในครอบครัว มีความสมานสามัคคีกลมเกลียวกัน เข้าใจไว้ใจกันและกัน ทำให้ชีวิตในการครองเรือน มีความสุขความเจริญมั่นคง ตามสมควรแก่ชีวิตฆราวาส เพราะตามความเป็นจริง สิ่งที่ฆราวาสต้องการมากที่สุด ก็คือ ครอบครัวที่เป็นสุข การมีบ้านอยู่ มีคู่เคล้า มีข้าวกิน มีสินใช้ แต่จิตใจต้องมีคุณธรรมด้วย ฆราวาสธรรมนี้เป็นเสมือนยานานวิเศษที่ทำให้ความรักของคนที่มีคู่ครองมั่นคงยั่งยืน รักจะไม่ร้าง บ้านจะไม่ร้าง จะไม่ห่างจากความสุข เพราะมีธรรม ๔ อย่างนี้คอยค้ำยันให้ความรักเอื้ออาทรกันมั่นคงแนบแน่นตลอดไป

มิจฉาวณิชา ๕

มิจฉาวณิชา แปลว่า การค้าขายที่ผิดธรรม หมายถึง การค้าขายที่ไม่ถูกต้อง ก่อความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์และสัตว์อื่น ซึ่งอุบาสกอุบาสิกาไม่ควรประกอบ มี ๕ อย่าง คือ

๑. *ค้าขายเครื่องประหาร* คือ ค้าขายอาวุธในการฆ่าทำลายมนุษย์และสัตว์ เช่น หอก ดาบ ปืน ระเบิด เครื่องจับสัตว์ เป็นต้น เพราะการที่มีผู้ขายอาวุธย่อมเป็นปัจจัยทำให้ผู้ประสงค์จะฆ่าฟันกันมีเครื่องมือที่จะใช้ประกอบกรรมเช่นนั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นส่วนแห่งอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นจากอาวุธที่ตนค้าขาย การค้าขายอาวุธจึงจัดเป็นการค้าขายที่ผิดธรรม

๒. *ค้าขายมนุษย์* คือ การค้าขายมนุษย์เพื่อประโยชน์ทางธุรกิจของตนโดยไม่ชอบธรรม เช่น ค้าขายมนุษย์เป็นทาส ค้าขายแรงงานกรรมกรเพื่อทรมาน หรือโดยเอารัดเอาเปรียบ ค้าขายเด็กหรือสตรีเพื่อให้บริการทางเพศ เป็นต้น เพราะมนุษย์ต่างรักในชีวิตและความสุขของตนไม่ต่างกัน ฉะนั้น เมื่อมนุษย์ผู้ใดขายมนุษย์อื่น หรือกระทำการอย่างอื่นในทำนองเดียวกัน ย่อมไม่ชอบด้วยธรรม การค้าขายมนุษย์จึงจัดเป็นการค้าขายที่ผิดธรรม

๓. *ค้าขายสัตว์มีชีวิตสำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร* คือ ค้าขายสัตว์เพื่อฆ่าเป็นอาหาร ถ้าเป็นสัตว์ใหญ่มีคุณมาก ก็จะมีบาปโทษรุนแรง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น เพราะการที่มีผู้ค้าขายสัตว์มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร ย่อมเป็นปัจจัยให้การฆ่าสัตว์ แม้จะเป็นการฆ่าเพื่ออาหารนั้น เกิดขึ้นได้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการฆ่าสัตว์ขึ้น การค้าขายสัตว์มีชีวิตสำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหารจึงจัดได้ว่าเป็นการค้าขายที่ผิดธรรม ส่วนที่ว่าการค้าขายสัตว์ใหญ่ที่มีคุณมากก็จะมีบาปโทษรุนแรงนั้น ก็เพราะการฆ่าสัตว์ใหญ่มีคุณมากนั้นมีบาปโทษรุนแรง ไม่ใช่ว่าพระพุทธศาสนาองว่าชีวิตหนึ่งชีวิตมีค่าไม่เท่ากัน แต่เป็นเพราะสัตว์ขนาดใหญ่่นั้นมีความรู้สึก มีความคิดมาก ย่อมสัมผัสถึงความทรมานหรือความเจ็บปวดเมื่อถูกทำร้ายหรือถูกพรากชีวิตได้มากกว่าสัตว์ขนาดเล็ก ในเรื่องนี้โดยผลการพิสูจน์ทดลองทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่พิสูจน์ได้หลังพระพุทธบัญญัตินับพัน ๆ ปี ก็รับรองเป็นทางเดียวกัน นอกจากนี้ส่วนที่ว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณมากนั้น ก็สามารถเข้าใจได้ว่าในพระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับความกตัญญู แม้แต่เป็นสัตว์หากมีคุณก็พึงได้รับการยกย่องดูแลและกตเวที ฉะนั้น การฆ่าสัตว์ที่มีคุณย่อมเป็นบาปโทษมากกว่าสัตว์ที่ไม่มีคุณโดยเหตุนี้

๔. *ค้าขายน้ำเมา* คือ ค้าขายของมีนเมาและยาเสพติดทุกชนิด เช่น สุรา เบียร์ เป็นต้น รวมถึง ยาบ้า ยาอี ฝิ่น เฮโรอีน กัญชา หรือสารเสพติดให้โทษอื่นๆ ก็จัดเข้าในข้อนี้ เพราะว่าการที่มีผู้ขายย่อมเป็นปัจจัยให้ผู้อื่นสามารถซื้อหาของมีนเมาหรือยาเสพติดไปบริโภคดื่มกิน อันเป็นการล่วงละเมิดศีลพื้นฐานที่ห้ามดื่มสุราของมีนเมาและสงเคราะห์ รวมถึงยาเสพติดด้วย การค้าขายน้ำเมาและยาเสพติดทุกชนิดจึงจัดได้ว่าเป็นการค้าขายที่ผิดธรรม

๕. *ค้าขายยาพิษ* คือ ค้าขายยาหรือสารพิษสำหรับฆ่าหรือทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง เช่น ยาฆ่าแมลง ยาเบื่อหนู เป็นต้น ต้น เพราะการที่มีผู้ขายสารพิษ ย่อมเป็นปัจจัยทำให้ผู้ประสงค์ฆ่าหรือทำลายชีวิตมนุษย์และสัตว์ได้อุปกรณ์ที่จะใช้

ประกอบกรรมเช่นนั้น ย่อมมีส่วนแห่งอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นจากยาพิษที่ตนขาย การค้าขายยาพิษจึงจัดเป็นการค้าขายที่ผิดธรรม

การค้าขาย ๕ อย่างนี้ เป็นข้อห้ามสำหรับอุบาสกอุบาสิกา ไม่ให้ประกอบ เพราะก่อให้เกิดการเบียดเบียนชีวิตและความสุขของผู้อื่น บางอย่างเป็นปัจจัยให้เกิดการกระทำที่โหดเหี้ยม หรือไม่มีมนุษยธรรม คนทั่วไปอาจพิจารณาเห็นว่าทำได้ไม่ผิดกฎหมาย หากได้รับใบอนุญาตประกอบกิจการ เป็นต้นว่า กิจการสถานบันเทิง กิจการค้าขายอาวุธ กิจการโรงฆ่าสัตว์ ซึ่งล้วนเป็นกิจการที่ผู้คนในปัจจุบันเห็นเป็นเรื่องธรรมดา แต่ในพระพุทธศาสนาเห็นว่า เป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดการทำร้ายเบียดเบียนคนอื่น หรือสัตว์อื่น อุบาสกอุบาสิกาผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัยควรถือเคร่งครัดกว่าคนทั่วไป ไม่ควรประกอบการค้าขายอันเป็นมิจฉวนิชาตทั้ง ๕ ประการนี้

คุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกา ๕

คุณสมบัติประจำตัวของอุบาสกอุบาสิกาผู้ปฏิญาณตนขอถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งอย่างแท้จริงมี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. *ประกอบด้วยศรัทธา* หมายถึง อุบาสกอุบาสิกาจะต้องมีศรัทธาความเชื่ออย่างมีเหตุมีผล ประกอบด้วยปัญญา คือไม่เชื่ออย่างงมงาย ตามหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ

๑) กัมมศรัทธา เชื่อเรื่องกรรม

๒) วิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรมว่าให้ผลจริง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๓) กัมมัสมสกาศรัทธา เชื่อว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตนเอง ไม่มีผู้ใดมาบังคับบัญชาให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ได้

๔) ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระสัมพันธัญญ์ รู้จริงทุกสรรพสิ่ง

ศรัทธาทั้ง ๔ อย่างนี้ สามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักการแห่งปัญญา มีเหตุผล สามารถพิสูจน์ได้ทุกกาลสมัย

๒. *มีศีลบริสุทธิ์* หมายถึง อุบาสกอุบาสิกาต้องตั้งมั่นในศีล ๕ ศีล ๘ ตามควรแก่กำลังและกรณี เพื่อเป็นการฝึกหัดกาย วาจาให้สงบเรียบร้อย และได้ชื่อว่าเป็นคนดี มีศีลธรรม ทั้งนี้เพราะศีลเป็นพื้นฐาน รากแก้วของคุณงามความดีทั้งปวง ดังพระบาลีใน

ขุททกนิกาย เถรคาถาวา *ศีลนั้นเป็นที่พึ่งแรกของมนุษย์ เป็นมารดาแห่งความดีงาม และเป็นประมุขของคุณธรรมทั้งปวง*

๓. *ไม่ถือมงคลตื่นข่าว คือ เชื้อกรรม ไม่เชื่อมงคล* หมายถึง อุบาสกอุบาสิกา ต้องเชื่อกรรม ต้องมุ่งหวังผลจากการกระทำและการงานเป็นสำคัญ มิใช่หวังผลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าใดจะมาบันดาลให้เกิดความสุข โชคลาภ การถือมงคลตื่นข่าวนี้เป็นความเชื่อคำเล่าลือที่ขาดการพินิจพิเคราะห์ด้วยปัญญา เช่น ลือกันว่ามิบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์กินแล้วหายจากโรคร้าย ก็แตกตื่น เสียเงินเสียทอง เสียเวลาไป หรือลือกันว่ามิสำนักสร้างทรงบอกใบ้ให้หวยแม่ย่าก็พากันไปเสี่ยงโชค เป็นต้น อุบาสกอุบาสิกาไม่ควรแตกตื่นเช่นนั้น การที่ไม่พึ่งเชื่อมงคลนี้ หมายถึง พึ่งไม่ถือมงคล โชคลาภสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นสิ่งนอกไปจากมงคลที่แท้ซึ่งเป็นคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ส่วนมงคลในพระพุทธศาสนา เช่น มงคล ๓๘ ประการอันเป็นพระพุทธานุศาสน์ นั้นย่อมเป็นมงคลแท้พึงยึดถือปฏิบัติได้

๔. *ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา* หมายถึง อุบาสกอุบาสิกาต้องเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาว่ามีเขตบุญที่ประเสริฐยอดเยี่ยมที่สุดในโลก ทำบุญแล้วย่อมได้อานิสงส์ผลบุญจริง ได้แก่ การทำบุญกับพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นอริยสงฆ์และสมมุติสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบ ศึกษาปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าแล้วนำมาสั่งสอนมนุษย์ให้รู้และปฏิบัติตาม แต่การไม่แสวงหาเขตบุญอื่นนอกพระพุทธศาสนานี้ ไม่ได้หมายความว่าให้ยกตนหรือความเชื่อของตนชมศาสนาอื่นว่าเราดีกว่า เราถูกต้องกว่า เพราะนั้นก็ไม่ใช่หนทางที่สมควร เป็นแต่เพียงให้มันคงในทางบำเพ็ญบุญที่เป็นไปทางหรือสอดคล้องกับทางแห่งพระพุทธศาสนาเท่านั้น

๕. *บำเพ็ญบุญแต่ในพุทธศาสนา* หมายถึง อุบาสกอุบาสิกาต้องกระทำการส่งเสริมสนับสนุนกุศลกิจ และชวนชวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น เพราะกุศลกิจในพระพุทธศาสนายังมีมากมายที่จะให้พุทธศาสนิกชนได้ร่วมกันบำเพ็ญส่งเสริมทำนุบำรุงเพื่อเป็นบุญเป็นกุศล เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

อุบาสกอุบาสิกาผู้ประกอบด้วยสมบัติของอุบาสก ๕ อย่างนี้ ได้ชื่อว่า มีจิตวิญญูญาณแห่งความเป็นพุทธศาสนิกชน มีสรณะที่พึ่งอย่างมั่นคง มีจุดยืนไม่หวั่นไหวไม่เอนเอียงไปตามมงคลตื่นข่าว และอุบาสกอุบาสิกาผู้เข้าถึงพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ย่อมได้รับการยกย่องว่า เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่สมบูรณ์ควรแก่การยกย่องสรรเสริญโดยตนเองและผู้อื่น

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพอนาถบิณฑิกเศรษฐี (ชาย) และนางวิสาขามหาอุบาสิกา (ขวา)
ซึ่งเป็นหนึ่งตัวอย่างของอุบาสกและอุบาสิกาที่ดี

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๖). *พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๖). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๕). *พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓* (พิมพ์ครั้งที่ ๒๑). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จตุรงค์ อริณชโย, พัฒนทัช อินปัน และ ไพรัช พุทไธสงค์. (ม.ป.ป.). *คู่มือธรรมศึกษาชั้นเอก. รุ่งเรืองศาสนการพิมพ์.*
- จันทบุรินฤนาท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (๒๕๕๓). *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต* (พิมพ์ครั้งที่ ๕). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (พื้น ปาสาทิโก). (๒๕๖๐). *ทางไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ตอนที่ ๑-๔* (จบบริบูรณ์). เพ็ทแอนด์โฮม.
- พระศาสนโสภณ (แจ่ม จตตสลโล). (๒๕๕๔). *สวดมนต์แปล* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๗). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- สมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูรเถร). (๒๕๕๓). *ศาสนาต่าง ๆ*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตัมม์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). ผลิตัมม์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๔๔). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). ธรรมสภา.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๕๗). *พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๖). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๖๐). *นวโกวาท หลักสูตร
นักธรรมชั้นตรี* (พิมพ์ครั้งที่ ๘๔). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป (พระยาอนุমানราชธน-พระสารประเสริฐ). (๒๕๔๐).
ลัทธิของเพื่อน (พิมพ์ครั้งที่ ๑). พิราบ.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก*.
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๖๐). *หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก ฉบับปรับปรุง
พุทธศักราช ๒๕๕๗*. โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

วิชาพุทธธานุพุทธประวัติและศาสนพิธี

ภาคพุทธาณพุทธประวัติ

บทที่ ๑

พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์

มูลเหตุแห่งการเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์

นับตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จนได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและเสด็จจาริกไปทรงประกาศพระศาสนายังท้องถื่นต่าง ๆ พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาได้ทรงติดตามข่าวคราวพระราชโอรสอยู่เสมอ ครั้นต่อมาทรงทราบว่าพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ จึงมีพระราชประสงค์ที่จะพบพระราชโอรสอีกครั้งหนึ่ง ทรงส่งอำมาตย์และบริวารไปเชิญเสด็จพระบรมศาสดาให้เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ แต่เมื่ออำมาตย์และบริวารได้เข้าเฝ้าและฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดาแล้ว ต่างบรรลอรหัตตผลและทูลขออุปสมบท ลี้มพระราชอุระที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงสั่งมาจนหมดสิ้น แม้จะทรงส่งคณะอำมาตย์ไปทูลเชิญเสด็จพระบรมศาสดาถึง ๙ ครั้ง เหตุการณ์ก็ดำเนินไปเช่นเดิม

ในที่สุด พระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งกาฬุทายีอำมาตย์ ซึ่งเคยเป็นพระสหายกับพระบรมศาสดาเมื่อยังทรงพระเยาว์ไปเข้าเฝ้า เพื่อทูลเชิญเสด็จเป็นครั้งที่ ๑๐ กาฬุทายีอำมาตย์ได้ฟังธรรมเทศนาจนบรรลอรหัตตผลและทูลขออุปสมบทเช่นกัน แต่เมื่อครบ ๗ วันหลังจากอุปสมบทแล้ว ได้ระลึกถึงพระราชอุระของพระเจ้าสุทโธทนะขึ้น จึงทูลเชิญพระบรมศาสดาเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ครั้นพระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาแล้ว จึงทรงพระดำเนินวันละ ๑ โยชน์พร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป ใช้เวลา ๖๐ วัน จึงเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ พระกาฬุทายีได้ส่งข่าวไปแจ้งทางกรุงกบิลพัสดุ์เป็นระยะ ทำให้พระเจ้าสุทโธทนะและชาวเมืองต่างปลาบปลื้มที่จะได้รับเสด็จพระบรมศาสดา ด้วยเหตุนี้ พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องพระกาฬุทายีว่าเป็นเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุอื่นในด้านการทำให้ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

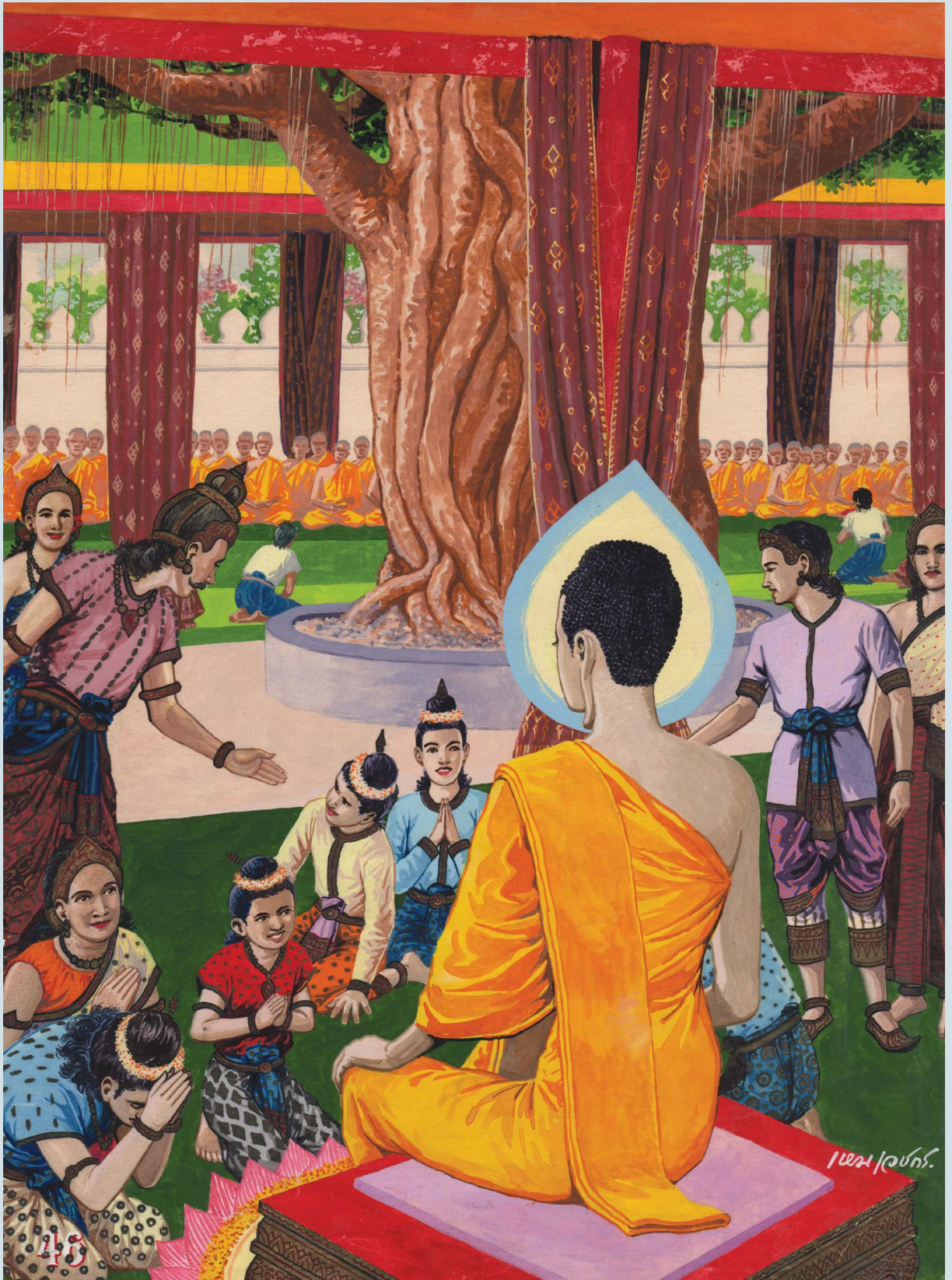

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพพระกาฬทายีเดินนำเสด็จพระบรมศาสดากลับกรุงกบิลพัสดุ์

ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว ได้ประทับอยู่ที่วัดนิโครธาราม ซึ่งพระประยูรญาติสร้างไว้รับเสด็จ แต่เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติทั้งหลาย มาเฝ้า ปรากฏว่าพระประยูรญาติชั้นผู้ใหญ่ไม่ยอมนมัสการพระบรมศาสดา เพราะศากยวงศ์ นั้นเป็นราชวงศ์ที่ถือเกียรติและมีขัตติยมานะสูงยิ่ง จึงไม่ทำความเคารพผู้มีอายุน้อยกว่าตน

คัมภีร์อรุทธกถากล่าวไว้ว่า ในคราวนั้นพระบรมศาสดาทรงแสดงปาฏิหาริย์ โดยทรงพระดำเนินในอากาศ ประดุจจะให้ละอองพระบาทตกลงเหนือพระเศียร พระประยูรญาติเพื่อให้ทรงละมานะ นักวิชาการบางกลุ่มตีความเพิ่มเติมว่า ปาฏิหาริย์ที่ พระบรมศาสดาทรงแสดงในครั้งนั้นเป็นอนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือ การทรงแสดงเทศนา อย่างดีเลิศเป็นอัศจรรย์ จนพระเจ้าสุทโธทนะและพระประยูรญาติทั้งปวง

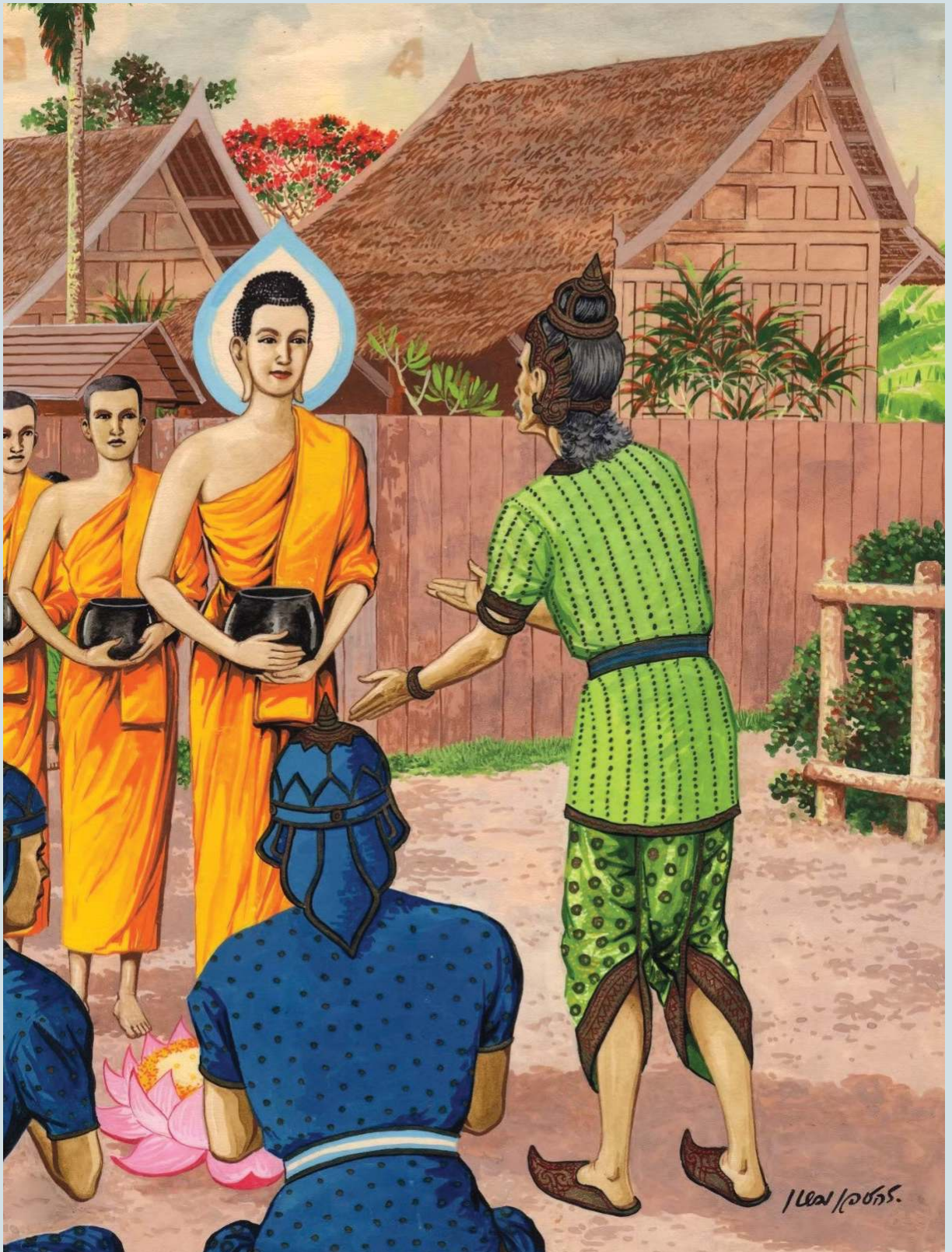

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าประทับท่ามกลางพระประยูรญาติในกรุงกิลพัสดุ์
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ยอมยกพระหัตถ์ขึ้นนมัสการด้วยความชื่นชมโสมนัส ในขณะที่นั้นได้เกิดฝนโบกขรพรรษ โปรงปรายตกลงมา ฝนนี้มีลักษณะพิเศษ กล่าวคือ เป็นเม็ดฝนสีแดง เมื่อตกถูกพื้นแล้ว ไม่ซังแฉะแฉะ ผู้ใดปรารภนาให้เปียกก็เปียก ผู้ใดปรารภนาไม่ให้เปียกก็ไม่เปียก ฝนนี้ ทำให้ผู้คนทั้งหลายอัศจรรย์ใจ จึงมีผู้ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า “ฝนโบกขรพรรษ ตกในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ อดีตกาลก็เคย ตกมาแล้วเช่นกัน” และได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเวสสันดรชาดกขึ้น เมื่อพระธรรมเทศนา จบลงแล้ว พระประยูรญาติต่างอิมเอมพระหฤทัยในรสพระธรรมนั้นแล้วพากันทูลลากลับ โดยไม่มีผู้ใดอาราธนาพระบรมศาสดาให้เสด็จไปเสวยภัตตาหารในวันรุ่งขึ้นเลย ดังนั้น ในเช้าวันต่อมา พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๒๐,๐๐๐ รูป จึงเสด็จออกบิณฑบาต ในกรุงกบิลพัสดุ์ สร้างความโกลาหลให้แก่ชาวเมืองเป็นอันมาก

ขณะนั้น พระนางพิมพาหรือยโสธรา พระมารดาแห่งเจ้าชายนันท ได้ยินเสียง โกลาหลของประชาชน จึงทรงสืบความจนทราบว่า พระบรมศาสดากำลังเสด็จออก บิณฑบาตในเมือง จึงกราบทูลให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ พระเจ้าสุทโธทนะทรงสลด สังเวชพระราชหฤทัยที่พระราชโอรสต้องเสด็จออกภิกษาจาร คือ รอนแรมขออาหารจาก ประชาชนเสวย จึงเสด็จจากพระราชนิเวศน์ไปประทับยืนต่อพระพักตร์พระบรมศาสดา แล้วตรัสถามว่า “ข้าแต่องค์พระผู้มีพระภาค ไฉนพระองค์จึงมาทำให้โยมได้รับความอภัยศ มาเที่ยวบิณฑบาต หรือเข้าพระทัยว่าโยมไม่สามารถที่จะจัดภัตตาหารแต่ภิกษุมีประมาณ เท่านั้นได้” พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “มหาบพิตร วัตรนี้เป็นจารีต ตามวงศ์ประเพณี ของตถาคตคือพุทธรวงค์” จากนั้นตรัสเทศนาโปรดพระพุทธรูปิตาด้วยสาระพระคาถาว่า “*อุตตมฺเณนปมฺขุเขยฺย ความว่า บุคคลใดไม่ประมาทในบิณฑบาต อันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับ มีอุตสาหะ ประพฤติสุจริตธรรม บุคคลนั้นพึงอยู่เป็นสุขสำราญทั้งในโลกนี้ โลกหน้า*” เมื่อจบพระคาถานี้แล้ว พระเจ้าสุทโธทนะก็บรรลุโสดาปัตติผล ทรงรับบาตรของ พระบรมศาสดาไปถือไว้ แล้วทูลอาราธนาพระบรมศาสดา พร้อมทั้งคณะภิกษุสงฆ์ขึ้นสู่ พระราชนิเวศน์เพื่อถวายภัตตาหารอันประณีต

จากนั้นในวันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาจึงเสด็จไปทรงรับภัตตาหารบิณฑบาตใน พระราชนิเวศน์ เมื่อทรงเสร็จภัตตาหารแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระนาง มหาปชาบดีโคตมีด้วยสาระพระคาถาว่า “*ธมฺมณฺจเรสุจิริตี ความว่า บุคคลผู้ใด ประพฤติสุจริตธรรม ไม่ประกอบทุจริต บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า*” เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วพระนางมหาปชาบดีโคตมีก็ทรงบรรลุโสดาปัตติผล ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะทรงบรรลุสกทาคามีผล

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ แสดงภาพพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จไปประทับยืนต่อพระพักตร์พระบรมศาสดา
ด้วยทรงสลดพระราชหฤทัยในการเสด็จออกภิกขาจาร
ผลงานอาจารย์เหม เวชกร

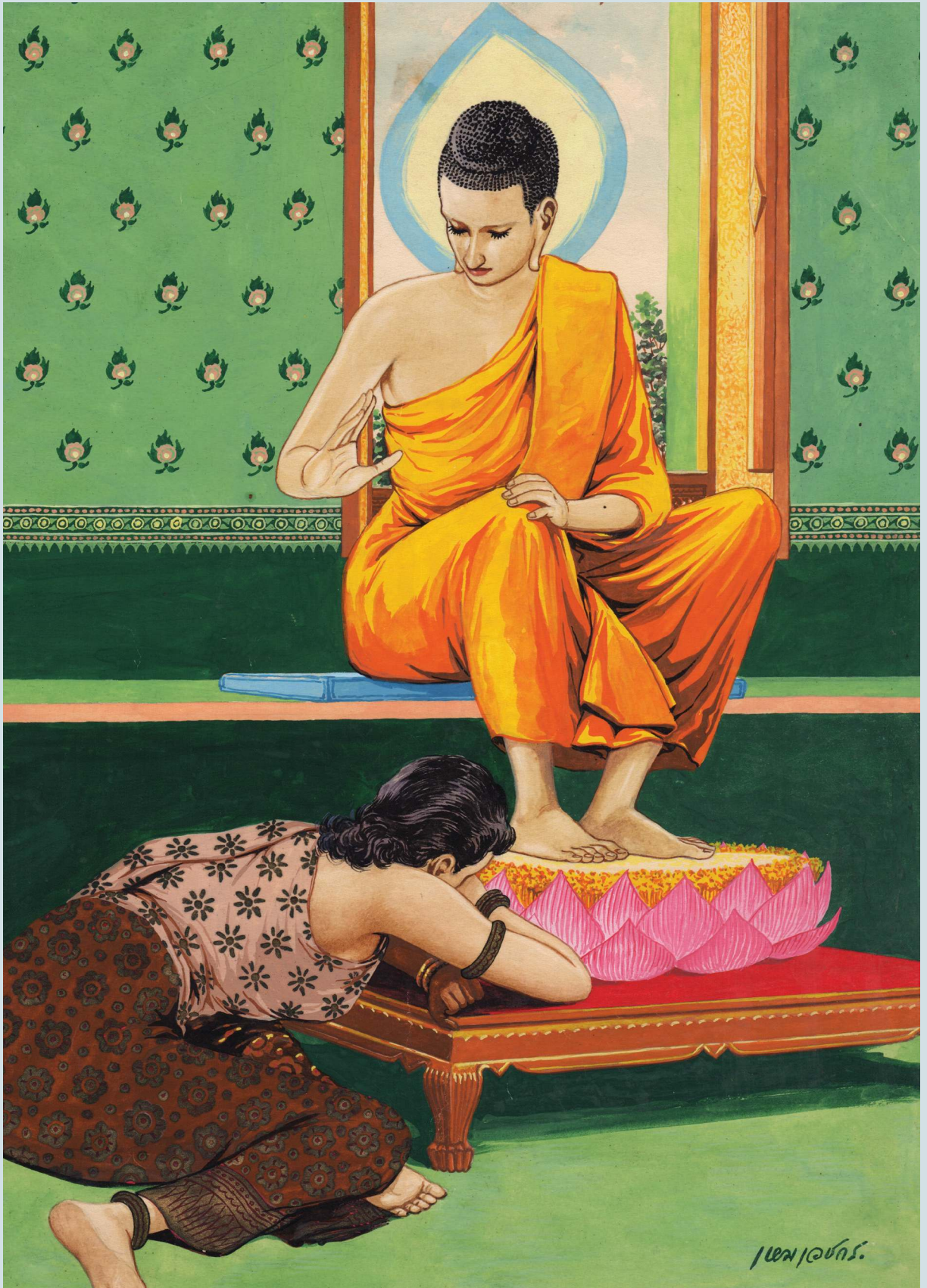
ครั้งต่อมาในวันที่ ๓ พระบรมศาสดาเสด็จไปเสวยภัตตาหารในพระราชนิเวศน์อีก พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ทั้งหมด ขณะเสวยอยู่นั้น พระเจ้าสุทโธทนะทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์กระทำทุกรกิริยา มีเทวดาองค์หนึ่งมาบอกว่าพระองค์มิได้เสวยพระกระยาหาร บัดนี้ ทำลายพระชนม์ชีพแล้ว ข้าพระองค์ไม่เชื่อ” จึงมีพุทธดำรัสว่า “มหาบพิตร ในอดีตกาล เมื่อตถาคตเป็นโพธิสัตว์ อาจารย์ที่ศากยาโมกข์ นำเอากรวดูกแพะแสดงแก่พระองค์ และบอกว่า บุตรของท่านตายเสียแล้ว พระองค์ยังไม่เชื่อ” ครั้นทรงเสร็จสิ้นภัตตาหารแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนา เรื่องมหาธรรมบาลชาดก โปรดพระราชบิดา มีเนื้อความตามที่ทรงแสดงไว้เมื่อครู่ แต่มีรายละเอียดครบถ้วน เมื่อจบพระธรรมเทศนานี้แล้วพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงบรรลุนาคามิพล

เสด็จไปทรงโปรดพระนางยโสธรา

แม้ว่าพระบรมศาสดาจะเสด็จเข้าไปเสวยภัตตาหารในพระราชนิเวศน์เป็นเวลาถึง ๓ วันแล้ว แต่พระนางยโสธราก็มีได้มาเข้าเฝ้า พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสให้นางสนมไปทูลเชิญเสด็จ แต่พระนางยโสธราก็ไม่ยอมเสด็จมาเข้าเฝ้า พระเจ้าสุทโธทนะจึงทูลอาราธนาพระบรมศาสดาให้เสด็จไปทรงโปรดพระนางยโสธราพร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสอง

เมื่อพระนางยโสธราทรงทราบว่าพระบรมศาสดาจะเสด็จมา พระนางยโสธราจึงทรงจูงเจ้าชายราหุลไปรอเฝ้า ครั้นได้ทอดพระเนตรพระบรมศาสดาแล้ว พระนางก็ทรงคลานเข้าไปขอบพระเศียรที่หลังพระพุทบาท ทรงกอดข้อพระบาทไว้แล้วทรงกันแสง ทอดพระองค์เกลือกถึงไปมาด้วยพระวิปโยค พระเจ้าสุทโธทนะจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้า จะหาหญิงใดที่ซื่อสัตย์เหมือนพิมพาไม่มี จำเดิมแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา จะนั่งนอนยืนเดินก็ไม่เป็นสุข มีแต่ทุกข์โศกเศร้าทุกเช้าเย็น แม้ซัดตียประยูรญาติจะรับไปเลี้ยงบำรุงรักษาก็ไม่ปรารถนา ตั้งใจสวามิภักดิ์ ซื่อสัตย์ เสน่หาเฉพาะพระองค์ผู้เดียว” พระบรมศาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร ยโสธรา จะมีจิตเสน่หาสวามิภักดิ์ ตถาคตในกาลบัดนี้หามิได้ แม้ในอดีตกาลบังเกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ก็มียินดีในถ้อยคำแห่งพระเจ้าพาราณสี ที่มาวิงวอนประเล้าประโลม ถวายชีวิตเป็นทานแก่ตถาคต”

ผู้เข้าเฝ้า ณ ที่นั้นจึงทูลอาราธนาให้ทรงเล่าถึงอดีตภพของพระบรมศาสดาและพระนางยโสธรา พระองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง จันทกนิรชาดก มีเนื้อความโดยย่อ กล่าวถึงนางจันทากินรีซึ่งเศร้าโศกเสียใจที่พระเจ้าพรหมทัตทรงยิงจันทกนิร

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระนางพิมพาทรงกั้นแสงขณะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

โพธิสัตว์ สามีของนางจันทาเจ็บ แม้พระเจ้าพรหมทัตจะเสนอให้นางจันทากินรี เป็นอัครมเหสี นางก็ไม่ไยดี คงคร่ำครวญถึงแต่สามีของตน จนที่สุดแล้วพระอินทร์ต้องมา ช่วยรักษาบาดแผลให้เพราะเห็นแก่ความรักดีของนาง

ขณะที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอยู่นั้น พระนางก็ได้ทอดพระเนตรพระพักตร์ พระบรมศาสดาบ้าง สดับพระธรรมเทศนาบ้าง จนในที่สุดก็ทรงเกิดปสาทะ คือ ความปีติ เลื่อมใส ทรงระลึกขึ้นว่า “เรานี้ได้ประสานชีวิตแห่งพระตถาคตให้คืนคงในอดีตภพ” จากนั้นพระนางก็ระงับเสียได้ซึ่งความเศร้าโศกด้วยปีติปราโมทย์ จนได้บรรลุโสดาปัตติผล

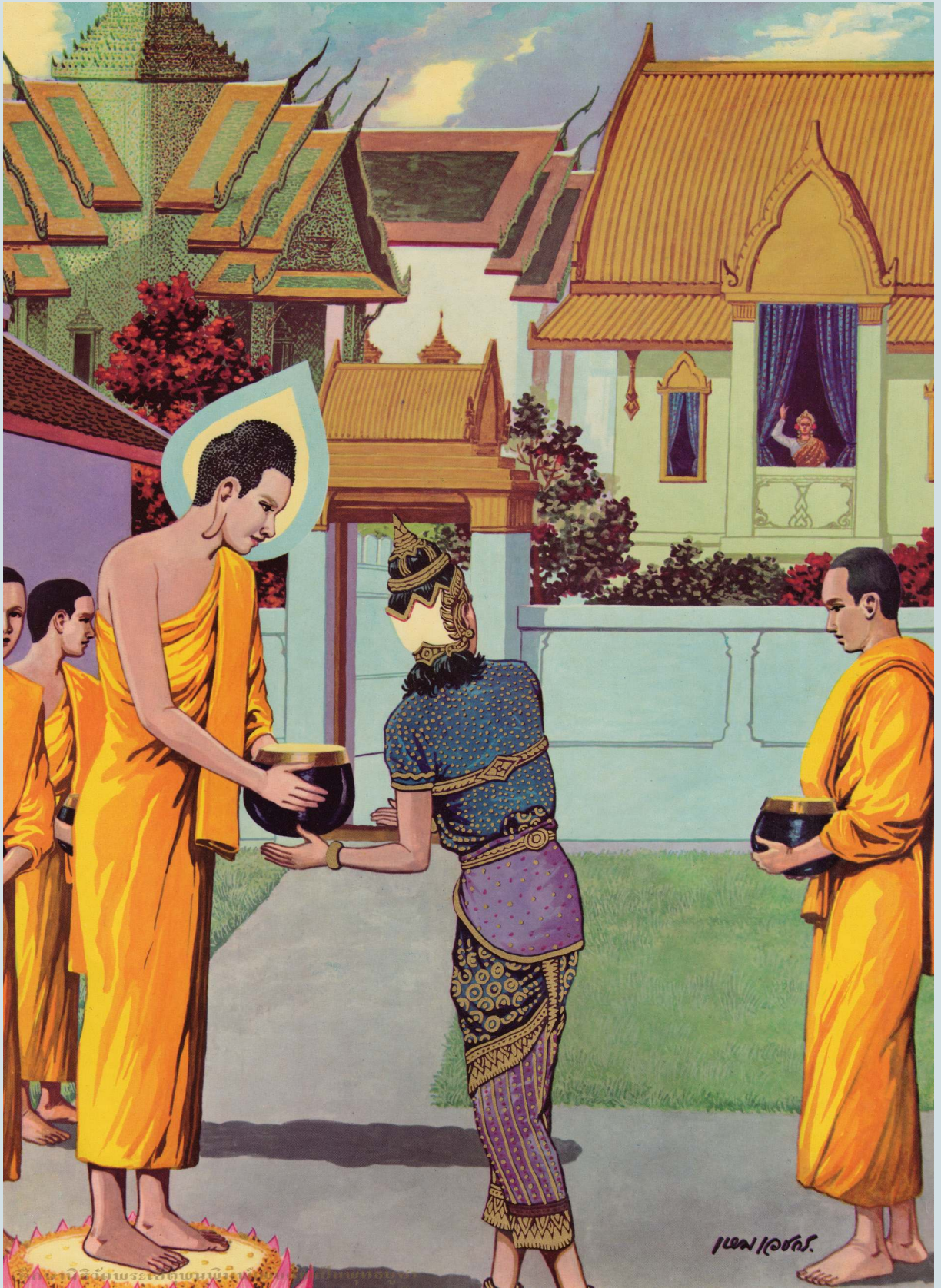
เจ้าชายนันทะเสด็จออกทรงผนวช

ในระหว่างที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์นี้เอง ได้มีพิธีอภิเษกสมรส และเฉลิมพระตำหนักของเจ้าชายนันทะ พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ กับพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาไปเสวยภัตตาหารใน พระตำหนักแห่งนั้น เมื่อเสร็จพิธีแล้วและจะเสด็จกลับ เจ้าชายนันทะทรงถือบาตรออกมา ส่งเสด็จ ด้วยเข้าพระทัยว่าเมื่อพ้นเขตตำหนักแล้ว พระบรมศาสดาจะทรงหันกลับมา รับบาตรไป

ครั้นเสด็จกลับถึงวัดนิโครธาราม พระบรมศาสดาจึงตรัสถามเจ้าชายนันทะ ว่า “นันทะ ท่านจักบวชหรือ” เจ้าชายนันทะแม้ไม่สมัครพระทัยจะทรงผนวช แต่ไม่อาจ ขัดพุทธดำรัสได้ เพราะทรงเคารพและเกรงพระทัยพระบรมศาสดามาก จึงทรงยอมผนวช

ครั้นเมื่อผนวชแล้ว พระนันทะก็ทรงทวนระลึกถึงแต่นางชนบทกัลยาณี ผู้เป็นคู่อภิเษก ไม่มีความผาสุกที่จะประพาศพรหมจรรย์ มีแต่ความคิดอยากจะทรงลาสิกขา ภายหลังพระบรมศาสดาทรงพาเที่ยวจาริกไปในที่ต่าง ๆ เพื่อให้ทอดพระเนตรหญิงที่มี รูปงามกว่านางชนบทกัลยาณี พระนันทะทรงตามเสด็จไปเรื่อย ๆ ได้ทอดพระเนตรหญิงงาม ก็ทรงพึงใจ พระบรมศาสดาทรงทำอุบายว่า หากพระนันทะทรงสามารถบรรลุอรหัตตผล ได้แล้ว จะทรงหาหญิงงามมาประทาน ท่านก็ตั้งพระทัยบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก จนบรรดา ภิกษุที่ทราบความพากันล้อเลียน ท่านจึงทรงละอาย และทรงหลีกไปบำเพ็ญเพียรแต่ผู้เดียว จนระลึกได้ว่า ความรักนั้นไม่มีสิ้นสุด ก่อให้เกิดความเศร้าโศก เป็นทุกข์ จึงเกิดความสลดใจ และละวางได้ ในไม่ช้าก็ได้บรรลุอรหัตตผล

เมื่อท่านบรรลุธรรมแล้ว เป็นผู้มีความสำรวมระวังอินทรีย์สังวรเป็นอย่างมาก พระพุทธเจ้าจึงยกย่องท่านว่าเป็นเอตทัคคะผู้เลิศในทางอินทรีย์สังวร

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายนันทะทรงรับบาตรจากพระพุทเจ้าและทรงถือบาตรนั้นตามเสด็จ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

เจ้าชายราหุลทรงบรรพชา

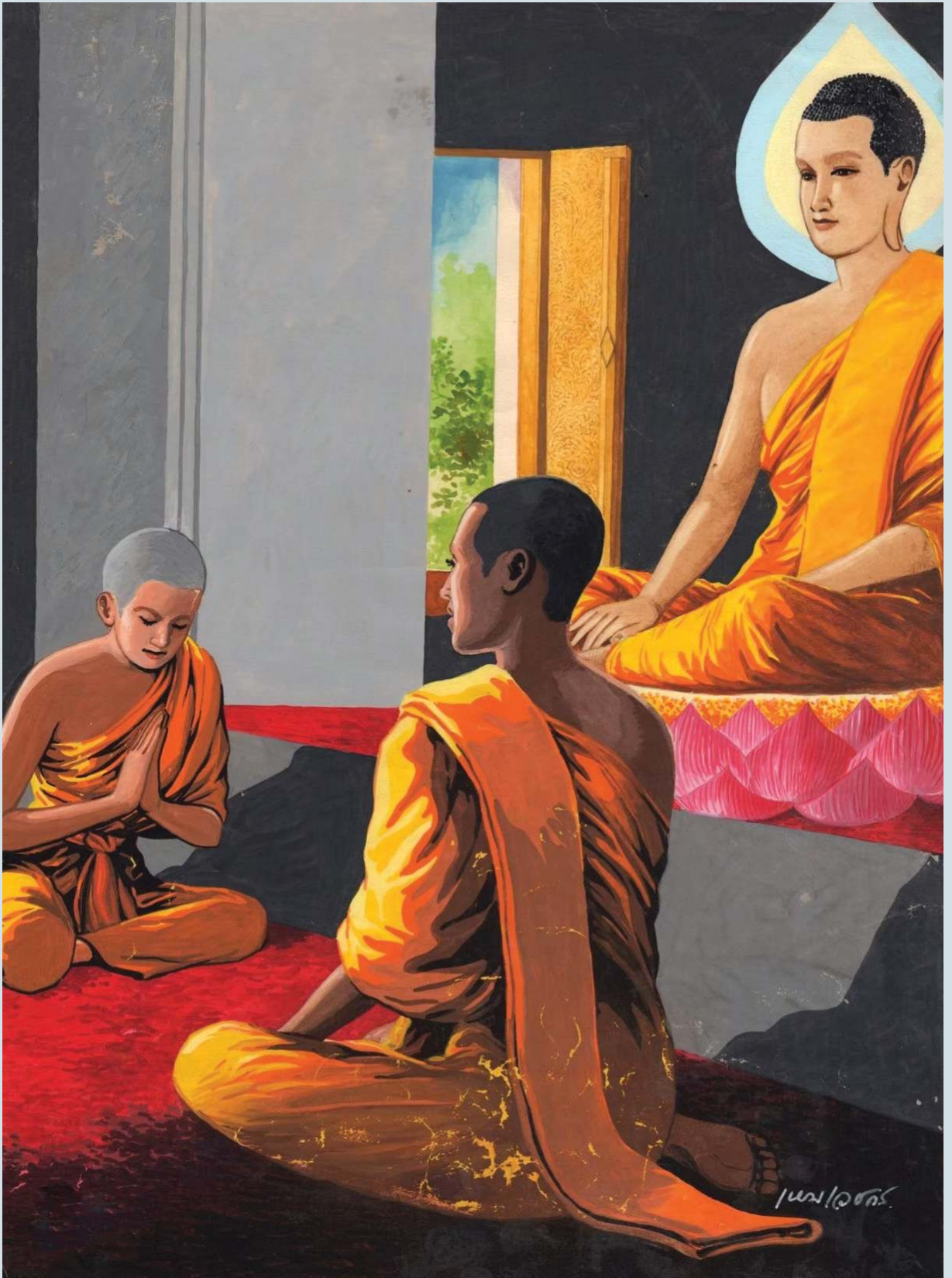
วันหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จไปยังพระราชานิเวศน์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราทรงส่งเจ้าชายราหุลผู้เป็นพระโอรสออกมาทูลขอราชสมบัติที่พระองค์พึงจะได้ครอง เพราะพระบรมศาสดาทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าสุทโธทนะ จึงควรจะได้รับราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงรับแล้ว ราชสมบัตินั้นก็ควรที่จะตกมาถึงพระโอรส

เมื่อเจ้าชายราหุลเสด็จไปเฝ้าและทูลขอราชสมบัติ พระบรมศาสดาทรงดำริว่า ทรัพย์ที่เป็นโลกียะนั้นเป็นของไม่ยั่งยืน แต่ว่าอริยทรัพย์นั้นเป็นสิ่งที่ยั่งยืนกว่า ในเมื่อเจ้าชายราหุลได้ทูลขอราชสมบัติ จึงจะได้ประทานอริยทรัพย์นั้นให้ แล้วมีพุทธดำรัสให้พระสารีบุตรบรรพชาเจ้าชายราหุลเป็นสามเณรด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์ เนื่องด้วยมีพระชันษายังไม่ครบเกณฑ์การอุปสมบท จึงนับได้ว่าสามเณรราหุลทรงเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา

ครั้งพระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบว่า เจ้าชายราหุลทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ทรงโทมนัสเป็นอย่างยิ่ง จึงรีบไปเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลถึงความทุกข์ในพระราชหฤทัยว่า เมื่อพระราชโอรสเสด็จออกทรงผนวชนั้น ถือเป็นทุกข์ใหญ่หลวงครั้งแรกของผู้เป็นพระราชบิดา ครั้นเมื่อเจ้านายนันทะเสด็จออกทรงผนวชอีก ก็นับได้ว่าประสบทุกข์ใหญ่หลวงเป็นครั้งที่ ๒ แต่ก็ยังหวังในพระราชหฤทัยว่า เจ้าชายราหุลจะยังเป็นผู้สืบพระราชวงศ์ต่อไปได้ ครั้นเจ้าชายราหุลทรงบรรพชาเสียแล้ว ก็สิ้นผู้ที่จะสืบพระราชวงศ์ จึงต้องทรงประสบกับความโทมนัสเป็นครั้งที่ ๓

ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ทูลขอพรว่า “ต่อไปเมื่อพระสงฆ์จะบวชผู้ใด ก็ให้ผู้นั้นได้รับอนุญาตจากบิดามารดาก่อน เพราะได้ทรงปรารถนาถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระองค์ครั้งนี้ว่ามากมายนัก ก็อย่าให้ความทุกข์เช่นนี้เกิดขึ้นแก่บิดามารดาอื่นเลย” พระบรมศาสดาทรงอนุญาต จึงกลายเป็นธรรมเนียมมาจนปัจจุบันว่าผู้ขอบรรพชาอุปสมบท ต้องได้รับอนุญาตจากบิดามารดาหรือผู้ปกครองเสียก่อน

สามเณรราหุลทรงเป็นผู้ที่เอาพระทัยใส่ต่อการศึกษาอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากวัตรปฏิบัติในการตั้งเป้าหมายในการเรียนรู้ของพระองค์เองทุกวัน โดยทรงตั้งตั้งแต่เช้าตรู่และทรงไถ่ทราดยกขึ้นมาเต็มกำพระหัตถ์ก่อนจะตั้งจิตอธิษฐานว่า “ในวันนี้ขอให้เราได้ฟังคำแนะนำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าและพระอัครสาวกมากเท่าเมล็ดทรายในกำมือ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ แสดงภาพพระสารีบุตรกำลังประกอบพิธีบรรพชาสามเณรราหุล
ผลงานอาจารย์เหม เวชกร

ภาพบิดามารดากำลังมอบผ้าไตรแก่ลูกบุตรสำหรับประกอบพิธีอุปสมบท โดยแสดงให้เห็นว่าการเข้าร่วมพิธีนี้ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาแล้ว อันเป็นผลสืบเนื่องจากการขอประทานพรของพระเจ้าสุทโธทนะเมื่อครั้งพุทธกาล

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในวัดเชตวัน

ของเรา” นอกจากนั้นสามเนรราหุลยังทรงเป็นผู้กตัญญูรู้คุณยิ่ง ทรงเป็นผู้ว่าง่ายอยู่ง่าย ไม่ถือพระองค์เองว่าเป็นพระโอรสของพระบรมศาสดา เมื่อสามเนรราหุลมีพระชันษาได้ ๒๐ ปี ได้สดับธรรมของพระบรมศาสดา ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และทรงได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางการศึกษา

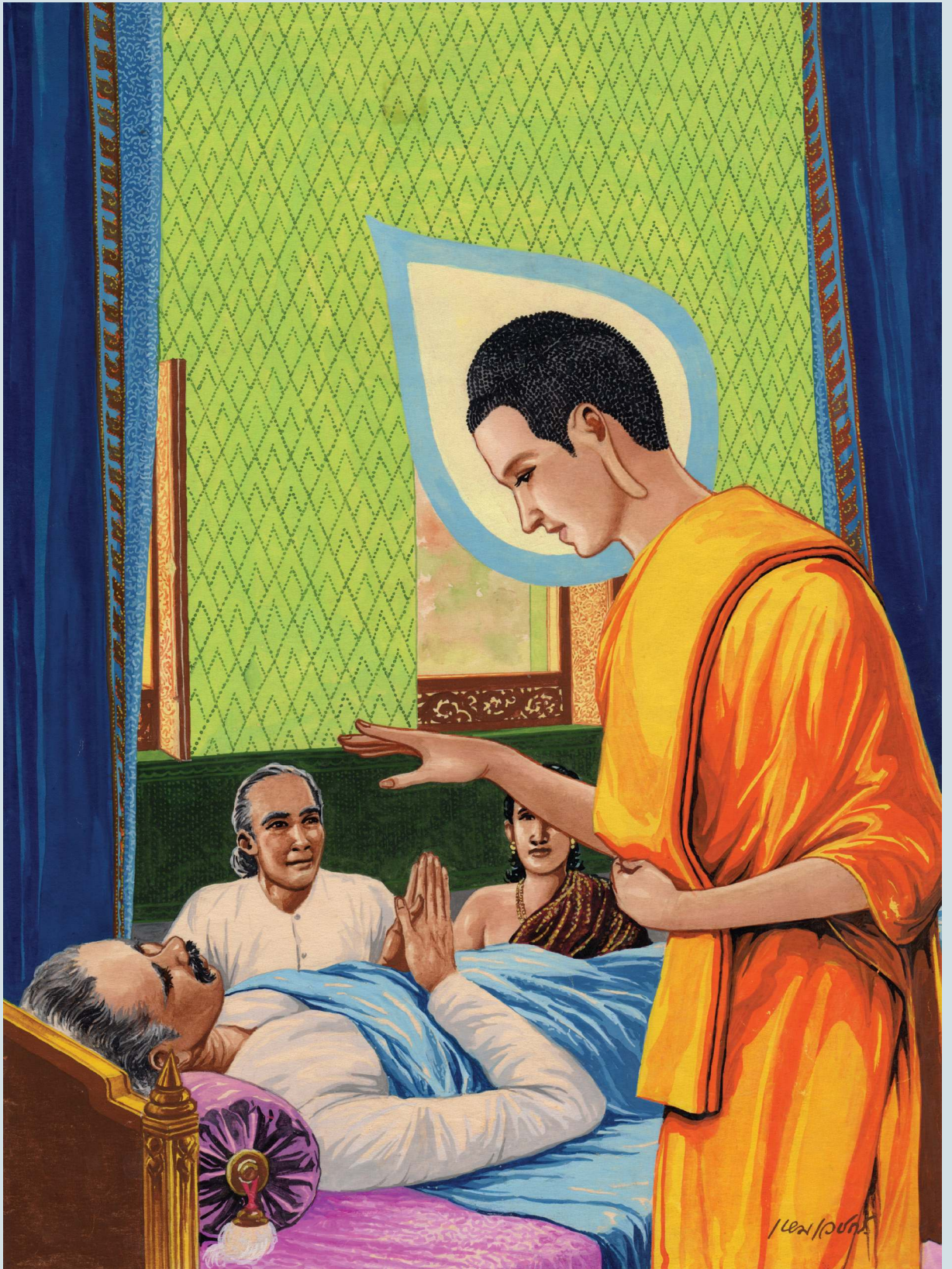
หลังจากที่พระบรมศาสดาทรงโปรดพระประยูรญาติในกรุงกบิลพัสดุ์เรียบร้อยแล้ว พระองค์พร้อมด้วยพระสาวกได้เสด็จสู่กรุงราชคฤห์ โดยประทับแรมอยู่ ณ สีตวัน

ในกาลนั้น อนาคตินทิกเศรษฐีเดินทางมายังกรุงราชคฤห์ ได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาและได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องอนุปพพิกขาและอริยสัจ ๔ ก็บรรลุโสดาปัตติผล แล้วกราบทูลนิมนต์ให้เสด็จไปยังกรุงสรวัดดี แคว้นโกศล โดยที่ตนเองรีบกลับไปก่อน เพื่อจัดแจงสร้างวัดเชตวันไว้ถวาย เมื่อพระองค์เสด็จถึงยังกรุงสรวัดดี อนาคตินทิกเศรษฐีได้ถวายวัดเชตวันแด่พระบรมศาสดาเพื่อเป็นที่ประทับ วัดเชตวันนี้เป็นวัดที่พระบรมศาสดาทรงประทับจำพรรษามากที่สุด รวมทั้งสิ้น ๑๕ พรรษา โดยพระองค์ประทับชั่วคราวในพรรษาที่ ๓ และประทับถาวรในพรรษาที่ ๑๔ นอกจากนั้นยังมาประทับกลับไปมา ระหว่างวัดเชตวันและวัดบุพพารามของนางวิสาขาในระหว่างพรรษาที่ ๒๑ - ๔๔

พระพุทธบิดาประจวบและทรงบรรลุอรหัตตผล

ต่อมา ขณะที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามहांวัน ได้ทรงทราบข่าวว่าพระเจ้าสุทโธทนะประจวบและทรงระลึกถึงพระบรมศาสดามาก โดยทรงปริวิตกรำพันว่าหากพระบรมศาสดาเสด็จไปทรงลูบพระเศียร พระนันทะทรงลูบพระวรกายข้างซ้าย พระอานนท์ทรงลูบพระวรกายเบื้องขวา และสามเนรราหุลทรงลูบพระวรกายเบื้องหลังของพระองค์แล้ว ความทุกขเวทนาโรคาพยาธิก็จักบรรเทาหลงได้

ในยามใกล้รุ่งวันนั้น พระบรมศาสดาทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ ได้ทอดพระเนตรในพระญาณเห็นพระพุทธบิดากำลังประจวบหนัก ทรงปรารถนาจะได้พบพระบรมศาสดาในวันนี้ สมควรที่จะเสด็จไปทรงเยี่ยม จึงตรัสชวนพระอานนท์และให้บอกภิกษุทั้งหลายที่เป็นพระศิณาสพ อันมีพระอัครสาวกเป็นต้น มาประชุมพร้อมกันแล้วจึงมีพุทธดำรัสว่า “เธอทั้งหลาย จงไปทัศนาศาพุทธบิดากับตถาคต อันเป็นปัจฉิมทัศนาศา” แล้วจึงเสด็จไปทางอากาศ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป สู่กรุงกบิลพัสดุ์

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนทรงบรรลอรหัตตผลก่อนสวรรคต
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ครั้งนี้เสด็จถึงพระราชมนเฑียรแล้ว จึงประทับที่พระแท่นบรรทม ทอดพระเนตร พระราชบิดา ตรัสถามพระอาการ พระเจ้าสุทโธทนะได้สดับพระสุรเสียงก็ทรงพระกันแสง กราบทูลว่า “ทุกขเวทนาแห่งข้าพระพุทธเจ้านี้เหลือกำลังที่จะอดทน พันที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้”

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า “มหาบพิตร พระองค์อย่าทรงพระปริวิตก” จากนั้น ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวากระทำสัตยาธิษฐานและลูบที่พระเศียรแห่งพระราชบิดา ขณะนั้นพระอานนท์ก็ทรงลูบที่พระหัตถ์ขวา พระนันทะก็ทรงลูบพระกรซ้าย สามเณรราหุล ก็ทรงลูบที่พระปฤษฎางค์ ทันใดทุกขเวทนาอันแรงกล้าก็สงบระงับไป พระเจ้าสุทโธทนะ จึงทรงสามารถเสด็จลุกจากพระแท่นบรรทมแล้วถวายสักการะพระบรมศาสดาได้ พระบรมศาสดาจึงทรงพิจารณาพระชนมายุสังขารพระราชบิดา ทรงทราบว่าจะดำรง พระชนม์ชีพอยู่ได้อีกเพียง ๗ วันเท่านั้น และทรงทราบอุปนิสัยแห่งอรรถัตตผลด้วย จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาประทานทั้งกลางวันและกลางคืนด้วยอนิจจาภิปฏิสังขยุต และอริยสัจจนพระพุทธบิดาทรงบรรลุอรหัตตผล

ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา

ในกาลนั้น พระเจ้าสุทโธทนะจึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระบรมศาสดา ข้าพระองค์นี้ พ้นจากบ่วงแห่งสงสาร เห็นนิพพานสักโดยประจักษ์จิต ชีวิตยังเหลืออยู่น้อยนักจักขอ ทูลลา นิพพาน อนึ่ง สิ่งอื่นใดที่ข้าพระองค์ประมาทด้วยกายวจีจิตในพระสुकต ขอจงทรง พระกรุณาอดโทษานุโทษทั้งปวงแก่ข้าพระบาท ขอจงทรงอนุญาตแก่ข้าพระพุทธเจ้าอัน จะทูลลาสู่นิพพาน ณ กาลบัดนี้” แล้วเอนองค์ลงเหนือพระแท่นบรรทมนั้นเข้าสู่นิพพาน

ในขณะนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางยโสธรา หม่อมสนมนางในพร้อมทั้ง เหล่าศากยวงศ์ก็ทรงโศกเศร้ารำพัน พระบรมศาสดาก็ทรงระงับความโศกเศร้านั้นด้วย พระธรรมเทศนาเรื่อง อนิจจาภิปฏิสังขยุต แล้วมีพุทธดำรัสให้พระมหากัสสปไปจัดเตรียม สถานที่ที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพ

เมื่อพระมหากัสสปกระทำสถานที่ถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว พระบรมศาสดา ทรงยกพระเศียรพุทธบิดา ทรงสร่งพระบรมศพด้วยน้ำหอม ทรงลูบพระเศียร และตรัสกับ พระธรรมเสนาบดี คือ พระสารีบุตร ว่า “บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริต และมี จิตปรารถนาโพธิภูมิบารมีญาณใด ๆ ผู้นั้นจงอดส่ำห่อภิบาลบำรุงเลี้ยงบิดามารดา จะสำเร็จ ตามปรารถนาทุกประการ”

แล้วทรงยกพระบรมศพเข้าประดิษฐานในหีบแก้วอัญเชิญไปสู่พระเมรุ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ จากนั้นเสด็จกลับไปประทับที่วัดนิโครธาราม

อนึ่ง เหตุการณ์พระเจ้าสุทโธทนะนิพพานนี้ ต่อมาภายหลังได้มีผู้ยกประเด็นอ้างว่าผู้ที่บรรลอรหันต์ต้องบวชภายในวันนั้น หากไม่บวชก็จะนิพพานในวันเดียวกัน ประเด็นนี้สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า ตามความเชื่อของคนไทยนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาที่ได้บรรลอรหรมเป็นอรหันต์แล้ว ต้องรับบรรพชาภายใน ๗ วัน ดังที่พบในมิลินทปัญหา ซึ่งพระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสถามพระนาคเสนไว้ โดยพระนาคเสนได้ตอบไว้ มีใจความสำคัญว่า เพศคฤหัสถ์นั้นไม่เหมาะสมในการบรรลอรหันต์ เพราะเป็นเพศอันไม่สม อุปมาเหมือนอาหารสำหรับเลี้ยงดูชีวิตของคนเรา แต่เมื่อระบบย่อยมีปัญหา เมื่อกินเข้าไปอาจทำให้เจ็บป่วยถึงตายได้ เป็นโทษของระบบย่อยมิใช่เป็นโทษของอาหาร

ในสมัยพุทธกาลนั้นได้มีบุคคลที่ได้บรรลอรหันต์โดยที่ไม่ได้บวช เช่น พระพาหิยทวารุจิริยะ สันตติมหาอำมาตย์ เป็นต้น พระพาหิยทวารุจิริยะได้เดินเรือทะเลมาค้าขายยังสุวรรณภูมิ จนกระทั่งเกิดอุบัติเหตุเรือแตกกลางทะเลเสียก่อน แต่ก็สามารถรอดชีวิตมาได้ ต่อมาได้ไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาในขณะที่ทรงบาตรอยู่ ได้ทูลขอให้ทรงแสดงธรรมเมื่อทรงแสดงธรรมเสร็จแล้วก็ได้บรรลอรหัตตผล ท่านจึงทูลขอบรรพชากับพระบรมศาสดา แต่เพราะไม่มีบาตรและจีวร จึงได้ออกไปแสวงหา ในขณะที่กำลังแสวงหาอยู่นั้น ได้ถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดสิ้นชีวิตเสียก่อน พระบรมศาสดาจึงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้ตรัสรู้ฉบับพลัน ส่วนสันตติมหาอำมาตย์นั้น ได้ไปปราบกบฏที่ชายแดนแคว้นโกศลได้สำเร็จ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก จึงได้พระราชทานราชสมบัติให้ครอง ๗ วัน พร้อมทั้งดาราสาวันักพ่อนราชขั้บร้อง มหาอำมาตย์ได้เสพสุรานารีตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ นั้นได้มีดาราสาวนางหนึ่งได้เป็นลมแล้วเสียชีวิตลง เนื่องจากต้องอดอาหารเพื่อให้มีร่างกายอ่อนแอสามารถพ่อนราชขั้บร้องได้ เหตุการณ์นั้นได้ทำให้มหาอำมาตย์รู้สึกเศร้าโศกเป็นอย่างยิ่ง จึงนึกถึงพระบรมศาสดาเป็นที่พึ่ง และได้ไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาช่วยปิดเป่าให้หายโศกเศร้า พระบรมศาสดาจึงตรัสสอนจนทำให้มหาอำมาตย์รู้แจ้งบรรลอรหัตตผล ครั้นนั้น ท่านรู้ตัวว่าหมดอายุขัยแล้ว จึงทูลลา นิพพานต่อหน้าพระพักตร์พระบรมศาสดา

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ทั้งพระพาหิยทวารุจิริยะและสันตติมหาอำมาตย์ รวมถึงพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงนิพพานลงนั้น มาจากเรื่องอันมีเหตุทำให้ได้นิพพานเอง ไม่ว่าจะเป็นการถูกโคขวิด รู้ตัวว่าหมดอายุขัย หรือป่วยหนัก มิใช่ไม่ได้บวชแล้วจึงนิพพาน

บทที่ ๒

เจ้าชายแห่งศากยวงศ์เสด็จออกทรงผนวช

ครั้งหนึ่งพระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปสู่แคว้นมัลละ ประทับอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน ใกล้หมู่บ้านอนุปิยนิกมของเหล่ามัลลกษัตริย์ กษัตริย์และเจ้าชายทั้ง ๖ พระองค์ แห่งราชวงศ์ศากยะ ได้แก่ พระเจ้าภัททิยะ เจ้าชายอนรุทธะ เจ้าชายอานนท์ เจ้าชายภัคคุ เจ้าชายกิมพิละ และเจ้าชายเทวทัต ซึ่งล้วนแต่ทรงเป็นผู้มีชื่อเสียง มีผู้คนรู้จักมาก รวมถึงนายอุบาลี ซึ่งเป็นช่างกลบ (ช่างตัดผม) ทรงปรารถนาจะผนวชและอุปสมบทพร้อมกัน จึงพากันเดินทางออกจากกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อไปเฝ้าพระบรมศาสดา

มูลเหตุที่เจ้าชายอนรุทธะเสด็จออกทรงผนวช

วันหนึ่ง เจ้าชายมหานามะซึ่งเป็นพระโอรสของพระอมิตถะ ทรงระลึกถึงเรื่องนี้แล้ว จึงตรัสปรึกษาเจ้าชายอนรุทธะ ผู้เป็นพระอนุชาว่า ไม่มีผู้ใดจากตระกูลนี้เสด็จออกทรงผนวชตามพระบรมศาสดาเลย ควรที่ท่านทั้งสองผู้ใดผู้หนึ่งจะทรงผนวช เจ้าชายอนรุทธะ ทรงมีความยึดติดในความสุขในทางโลก ไม่ปรารถนาจะทรงผนวช จึงทรงขอให้พระเชษฐา ผนวชแทน เจ้าชายมหานามะจึงตรัสสั่งสอนวิธีการทำนา ความว่า “ผู้อยู่ครองเรือน เมื่อถึงหน้าที่นาพึงให้ไถนาก่อน ครั้นให้ไถเสร็จแล้ว พึงให้หว่านหรือให้ตกลำไ้ไว้ พอได้ที่แล้ว เอาลงดำ ครั้นให้หว่านหรือดำแล้ว ต้องให้ขุดลำราง ซึ่งเป็นทางให้น้ำเข้าออกเตรียมไว้ ถ้าน้ำน้อยไม่มีพอเลี้ยงต้นข้าว ต้องให้ให้น้ำเข้า ถ้าน้ำมากเกินไปจนท่วมต้นข้าวต้องให้ ให้น้ำออก เมื่อต้นข้าวออกรวง ต้องคอยระวังให้ชันนที่มากินข้าว ครั้นรวงข้าวแก่ได้ที่แล้ว จึงพึงให้เกี่ยว ครั้นให้เกี่ยวแล้ว พึงให้ชนมารวมทำให้เป็นลอมไว้ ครั้นให้ทำเป็นลอมไว้แล้ว พึงให้ทำลานที่นวด แล้วเอาข้าวที่นวดแล้ว ครั้นให้นวดแล้ว พึงให้เก็บฟางออกเสีย ครั้นให้เก็บฟางออกแล้ว พึงให้โรยหรือสาดข้าวลีบไม่มีเนื้อออกเสีย แล้วเลือกตวงไว้แต่ ข้าวที่มีเนื้อเสร็จแล้วให้ชนเอามาเก็บไว้ในฉาง ถึงหน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้นทุกปีไป”

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพเจ้าชายอนुरुทธะขณะทรงตีคิลิกับเจ้าศากยวงศ์ทั้งหลาย
มีเทวดากำลังนำขมทิพย์มาบรรจุไว้ในพานที่นางก้านลือมา

อุปมาเหตุที่เจ้าชายมหานามะทรงสอนเจ้าชายอนุรุทธะ โดยทรงยกเรื่องการทำนา ขึ้นเป็นตัวอย่างนั้น แท้จริงพระองค์มีประสงค์จะสอนวิธีการครองเรือน แต่เพราะในเวลานั้น การทำนาเป็นกิจสำคัญในประเทศและนับถือว่าข้าวเป็นทรัพย์สำคัญกว่าทรัพย์อื่นใด ดังที่พระเจ้าสีหหนุจึงตั้งนามพระโอรสทุกพระองค์ลงท้ายด้วยคำว่า “โอทนะ” ซึ่งแปลว่า ข้าวสุก แม้พระบรมศาสดาตรัสสอนในประโยชน์ฆราวาส ก็ทรงยกข้าวว่าเป็นทรัพย์ใหญ่ ภาษิตของคนบางคนว่า “บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี บรรดาทรัพย์ ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี บรรดาแสงสว่างที่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี บรรดา ที่ขังน้ำมีบึงหนองเป็นต้น มีทะเลเป็นอย่างไร”

หากอธิบายความแห่งภาษิตนี้ สามารถอธิบายได้ว่าการสืบวงศ์ตระกูลนั้นต้อง อาศัยลูก เพราะลูกนั้นเป็นหน่อเนื้อเชื้อไขที่ได้ให้กำเนิดมา อบรมเลี้ยงดูมาแต่เยาว์วัย ดังนั้น บิดามารดาจึงต้องรักลูกของตนมากกว่าลูกของผู้อื่นอยู่แล้ว จึงกล่าวได้ว่าบรรดา ความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี

ส่วนโคหรือวัวนั้น ใช้เป็นพาหนะในการทำนา และถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เพราะว่าเป็นพาหนะของพระศิวะตามคติของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู อีกทั้งน้ำนมวัวสามารถนำมา ใช้ดื่มได้ และสามารถนำมาแปลงเป็นเนยเพื่อบริโภคได้เช่นกัน ส่วนมูลโคที่ดูเหมือนจะ ไร้ประโยชน์ กลับสามารถนำมาเป็นของเจิมหน้าและทาฉาบบ้านเรือนได้อีก จึงกล่าวได้ว่า บรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี

ดวงจันทร์และดวงดาวเป็นดาวเคราะห์ที่ไม่มีแสงสว่างในตัวเอง จะต้องอาศัย แสงจากดวงอาทิตย์เพื่อจะฉายแสงออกมาได้ แม้ว่าไฟที่ไว้ใช้เพื่อการมองเห็น ไม่ต้องอาศัยแสงของดวงอาทิตย์ แต่ไม่สามารถเทียบเท่าพลังแสงของดวงอาทิตย์ได้ จึงกล่าวได้ว่า บรรดาแสงสว่างที่เสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี

ส่วนทะเลมหาสมุทรนั้น ตามธรรมชาตินับว่าเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่ที่สุดในโลก และมีพื้นที่มากกว่าแผ่นดินทั่วโลก จึงกล่าวได้ว่า บรรดาที่ขังน้ำมีบึงหนองเป็นต้น มีทะเลเป็นอย่างไร

ส่วนพระบรมศาสดาตรัสภาษิตเทียบตามแบบนี้ แสดงความโดยอย่างอื่นว่า “บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี บรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนยิ่งกว่าข้าวไม่มี บรรดาแสงสว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มี บรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างไร”

อธิบายนในพระพุทธรูปนี้ว่าแม้จะรักลูกมากเท่าไร แต่ผู้คนส่วนใหญ่ก็ต้องรักตัวเองมากกว่า จึงควรว่าบรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่มี

ข้าวเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ที่ใช้ในการบริโภค นับว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์และคุณค่าในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่ควรหาไว้มากกว่าวัว เพราะบรรดาสัตว์อื่นก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน จึงควรว่าบรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยข้าวไม่มี

แสงอาทิตย์ นับได้ว่าเป็นแสงธรรมชาติที่หาได้ง่าย สามารถให้แสงสว่างได้ แต่ก็ข้อจำกัดบางประการที่แสงอาทิตย์ไม่สามารถส่องแสงสว่างไปได้ เช่น ในถ้ำหรือใต้ท้องทะเล เป็นต้น หากแต่ว่าปัญญาที่เปรียบเสมือนแสงสว่างที่ส่องในทางที่มีด แม้ว่าจะอยู่ในที่ลำบาก หากว่ามีปัญญาก็สามารถเอาตัวรอดได้ จึงควรว่าบรรดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วยปัญญาไม่มี

ทะเลและมหาสมุทร แม้ว่าจะเป็แหล่งน้ำที่ใหญ่ที่สุด แต่การที่จะเกิดแหล่งน้ำใหญ่ได้ก็ต้องอาศัยฝน ถ้าไม่มีฝน ก็คงจะไม่มีที่กักเก็บน้ำได้ จึงควรว่าบรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง

เนื่องด้วยข้าวเป็นที่นับถือว่าเป็นทรัพย์สำคัญของชาวประเทศนั้น ณ เวลานั้น เจ้าชายมหานามะจึงทรงยกกรทำนาขึ้นสอนเจ้าชายอนุรุทธะ ดังที่กล่าวมา

ในเวลานั้น เจ้าชายอนุรุทธะยังทรงอยู่ในวัยหนุ่ม ไม่เคยทอดพระเนตรการงานมัวแต่เที่ยวเล่น ครั้นได้สดับเจ้าชายมหานามะตรัสสอนด้วยเรื่องการทำงานของผู้อยู่ครองเรือนอย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสถามพระเชษฐาว่า “การงานเหล่านี้เมื่อใดจะสิ้นสุด” เมื่อได้รับคำตอบว่ากรงานเหล่านี้ไม่มีวันสิ้นสุด เจ้าชายอนุรุทธะจึงทรงเกรงกลัวการครองเรือน และสมัครพระทัยเสด็จออกทรงผนวช

กระนั้นพระมารดากลับไม่ทรงอนุญาต แม้เจ้าชายจะทรงอ่อนน้อนเพียงใดก็ตาม ในที่สุด เมื่อเจ้าชายอนุรุทธะทรงรบเร้าหนัก พระมารดาจึงทรงระลึกถึงพระเจ้าภัททิยะผู้ปกครองราชวงศ์ศากยะ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระนางกาฬโคธาและเป็นพระสหายของเจ้าชายอนุรุทธะมาแต่เดิม จึงรับสั่งว่าหากพระเจ้าภัททิยะทรงผนวชด้วย ก็จะยอมให้เจ้าชายอนุรุทธะทรงผนวช ด้วยมั่นพระทัยว่าพระเจ้าภัททิยะจะไม่สละราชสมบัติเสด็จออกทรงผนวช

เจ้าชายอนุรุทธะได้สดับคำพระมารดาแล้ว จึงเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยะ ทูลว่า หากไม่ทรงผนวชด้วย พระมารดาของเจ้าชายอนุรุทธะก็จะไม่ทรงอนุญาตให้ทรงผนวช

ในคราแรกพระเจ้าภัททิยะไม่ทรงยอมผนวชด้วย แต่เพราะขัดพระสหายมิได้ จึงทรงขอผ่อนผันเวลาอีก ๗ ปี เจ้าชายอนรุทธะก็ไม่ทรงยอม หลังจากผ่อนเวลาลงเรื่อย ๆ จนถึงครึ่งเดือน และ ๗ วัน เจ้าชายอนรุทธะก็ยังไม่ทรงยอม จนในที่สุดพระเจ้าภัททิยะเกรงพระทัยพระสหาย จึงทรงยินยอมผนวช

เจ้าชายอนรุทธะจึงได้ทรงชักชวนเจ้าศากยะอีก ๓ พระองค์ ได้แก่ เจ้าชายอานนท์ เจ้าชายภัคคุ และเจ้าชายกิมพิละ พร้อมด้วยเจ้าชายแห่งโกถียะวงศ์ อีก ๑ พระองค์ คือ เจ้าชายเทวทัต รวมถึงอุบาสี ช่างกลบ ก ออกผนวชและอุปสมบทด้วยกัน

ในที่สุด ทุกพระองค์พากันไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่อนุปิยนิกม ทูลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นศากยะ มีมานะถือตัวกล้า อุบาสีผู้นี้เป็นคนรับใช้ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมานานแล้ว ขอพระองค์จงให้อุบาสีบวชก่อนเถิด ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักได้ทำการไหว้กราบ ลูกต้อนรับ ประณมมือ และกิจที่สมควรอื่น ๆ แก่อุบาสี เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักละมานะความถือตัวว่าเป็นศากยะได้” พระบรมศาสดาได้ประทานพระอนุญาตตามคำทูลขอนั้น

พระอุบาสีได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดา และได้บำเพ็ญเพียรปฏิบัติตนจนบรรลุอรหัตตผล และได้ศึกษาและจดจำพระวินัยปิฎกได้อย่างแม่นยำ จึงได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาให้เป็นเอตทัคคะผู้เลิศในทางผู้ทรงพระวินัย ภายหลังเมื่อพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านยังเป็นกำลังหลักในการสังคายนาพระธรรมวินัยอีกด้วย

ส่วนพระภัททิยะก็ได้ทรงบรรลุพระอรหัตตผลในพรรชาที่ทรงผนวชนั้น เมื่อเสด็จไปในป่าก็ดี ประทับอยู่ได้ร่มไม้ก็ดี อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ก็ดี มักทรงเปล่งพระอุทานว่า “สุขหนอ ๆ” ดังนี้เนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายจึงนำความกราบทูลพระบรมศาสดาว่า “พระภัททิยะ ทรงเปล่งอุทานอย่างนี้ คงไม่ยินดีประพตติพรหมจรรย์ มัวนึกถึงสุขในราชสมบัติเป็นแน่ ไม่ต้องสงสัย” พระบรมศาสดารับสั่งให้หาพระภัททิยะมา แล้ว ตรัสถามเหตุ ท่านกราบทูลว่า “เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต้องจัดการรักษาป้องกัน ทั้งภายในวังนอกวัง ทั้งภายในเมืองนอกเมืองจนตลอดทั่วอาณาเขต ข้าพเจ้าแม้มีคนรักษาตัวอย่างนี้แล้ว ยังต้องหวาดกลัว รังเกียจ สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ เดียวนี้ข้าพเจ้าแม่ไปป่า แม่อยู่ได้ร่มไม้ แม่อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ไม่กลัวแล้ว ไม่หวาดแล้ว ไม่รังเกียจแล้ว ไม่สะดุ้งแล้ว ไม่ต้องขวนขวาย มีขนเรียบเป็นปกติ ไม่ลุกชัน เหตุความกลัว อาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้เลี้ยงชีวิต มีใจเป็นดุจมฤคอยู่ ข้าพเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์อย่างนี้ จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น”

พระเทวทัตทรงทำอนันตริยกรรม

คราวหนึ่งพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ กรุงโกสัมพี มีมหาชนเข้ามาถวายลาภสักการะเป็นอย่างมาก และได้ถามถึงพระอัครสาวกทั้ง ๒ รวมถึงพระภิกษุอื่น ๆ แต่ไม่มีผู้ใดถามถึงพระเทวทัตเลย พระเทวทัตจึงทรงรู้สึกน้อยเนื้อต่ำพระทัยว่า พระองค์เองก็ทรงเป็นหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์เหมือนกัน เหตุใดจึงไม่มีผู้ใดถามหาและอยากจะให้มีผู้เลื่อมใสและสักการะบ้าง ท่านจึงทรงนึกถึงเจ้าชายอชาตศัตรู พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร แห่งแคว้นมคธ และได้เนรมิตกายเป็นกุมาร เอาสรพิษ ๗ ตัว พันพระวรกายแล้วเหาะไปยังกรุงราชคฤห์ แสดงพระองค์ให้ปรากฏแก่เจ้าชายอชาตศัตรูซึ่งตกพระทัยกลัว แต่พระกุมารแปลงได้ตรัสลอบแล้วกลับกลายเป็นพระเทวทัตตามเดิม เจ้าชายอชาตศัตรูจึงเลื่อมใสและถวายลาภสักการะเป็นอันมาก

ต่อมาพระเทวทัตทรงมีอกุศลจิตหมายจะครอบงำพระภิกษุทั้งปวง จึงไปยังวัดเวฬุวัน แล้วกราบทูลพระบรมศาสดาท่ามกลางผู้คนและภิกษุทั้งหลายว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้พระองค์ทรงพระชราภาพแล้ว ขอจงทรงพระสำราญด้วยทิฏฐุธรรมสุขวิหารเถิด ข้าพระองค์จะรับภาระ ช่วยว่ากล่าวครอบครองพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขอพระองค์ทรงมอบพระภิกษุสงฆ์สาวกแก่ข้าพระองค์เถิด” พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตเสียพระทัยที่ไม่สมหวัง จึงทรงผูกอาฆาตพระบรมศาสดาเป็นครั้งแรก แล้วเสด็จออกจากสำนักไปหาเจ้าชายอชาตศัตรู ทรงแนะนำให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นบิดา แล้วตั้งตนเป็นกษัตริย์ ส่วนพระองค์เองจะปลงพระชนม์พระบรมศาสดาแล้วเป็นพระพุทธเจ้าเสียเอง

เมื่อเจ้าชายอชาตศัตรูเชื่อและกระทำปิฎฆาตสำเร็จแล้ว จึงทรงร่วมกันวางแผนกับพระเทวทัตให้นายขมังธนูไปลอบปลงพระชนม์พระบรมศาสดา แต่นายขมังธนูกลับได้บรรลู่โสดาปัตติผล พระเทวทัตจึงเสด็จขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏเพื่อกลิ้งหิน หวังจะให้ทับพระบรมศาสดาเมื่อทรงพระดำเนินผ่าน แต่สะเก็ดหินกระทบนิ้วพระบาทเพียงท้อพระโลหิตเท่านั้น ภายหลังจึงคิดปล่อยช้างนาฬาคีรีให้เข้ามาทำร้ายพระบรมศาสดาอีก ในครั้งนั้นพระอนันตจะทรงสละพระชนม์เข้าขวางไว้ และพระบรมศาสดาทรงทรมานช้างจนหายพยศ

แต่แล้วความชั่วของพระเทวทัตก็ปรากฏความจริงแก่มหาชนทั้งสิ้น พระเจ้าอชาตศัตรูได้สติคิด ทรงละอายพระทัย จึงทรงสั่งให้ยกเลิกการทำสำรับไปถวายพระเทวทัต และไม่ทรงอุปฐากพระเทวทัตอีกเลย พระเทวทัตจึงทรงเสื่อมจากลาภอันยิ่งใหญ่ แม้ประชาชนก็ไม่ใส่บาตร จึงคิดที่จะเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวงต่อไป วันหนึ่ง

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนพระเวทิตถทรงปล่อยช้างนาฬาคีรีเข้ามาทำร้ายพระพุทธเจ้า

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระเวทที่ตทรงถูกธรณีสูบเพราะทรงทำอนัตตริยกรรม
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

พระเทวทัตได้เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาทูลขอวัตถุ ๕ ประการ ให้ภิกษุทั้งหลายยึดถือ โดยเคร่งครัด คือ อยู่ป่าเป็นวัตร อยู่โคนไม้เป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร บิณฑบาตเป็นวัตร และเว้นการบริโภคเนื้อและปลา โดยกราบทูลสำคัญว่า ถ้าภิกษุรูปใดจะถือข้อใด ก็ต้องถือตลอดชีวิต จะละการปฏิบัติไม่ได้ พระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต แต่ทรงเปิดโอกาสให้ปฏิบัติโดยศรัทธาตามทางสายกลาง ฝ่ายพระเทวทัตก็ทรงกล่าวโทษพระบรมศาสดา โดยทรงยกพระองค์ขึ้นข่มว่ “คำของใครจะประเสริฐกว่ากัน ผู้ใดใคร่พ้นทุกข์จงมาไปกับเรา” แล้วทรงพาภิกษุที่บวชใหม่ผู้มีปัญญาน้อยที่เชื่อฟังคำของพระองค์ประมาณ ๕๐๐ รูป ไปด้วยเพื่อกระทำความเลว แม้พระบรมศาสดาตรัสเตือนก็ไม่เชื่อฟัง

ครั้นพระเทวทัตได้ทรงพบพระอานนท์ก็ยังได้กล่าวว่า “อานนท์ จำเดิมแต่วันนี้ เราแยกจากพระบรมศาสดาและหมู่สงฆ์ทั้งหมด จะทำอุโบสถสังฆกรรมเฉพาะพวกของเราเท่านั้น” พอถึงวันอุโบสถจึงทรงให้ภิกษุเหล่านั้นจับสลากปฏิบัติตามวัตรประการ แล้วทรงพาหมู่ภิกษุไปยังคยาสิสประเทศ ต่อมาพระบรมศาสดาตรัสให้พระอัครสาวกทั้ง ๒ ไปนำหมู่ภิกษุที่หลงผิดนั้นกลับมา ในระหว่างนั้นพระเทวทัตบรรทมหลับอยู่ครั้นตื่นมาไม่พบภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป จึงตรัสถามพระพระโกกาลิกที่นั่งเฝ้าอยู่ เมื่อทรงทราบความจริงก็โกรธและตรัสตำหนิพระโกกาลิก

ฝ่ายพระโกกาลิกได้ยกเข้าขึ้นกระทุ้งยอดพระอุระจนพระเทวทัตทรงอาเจียนเป็นพระโลหิต และทรงอาพาธหนักอยู่ถึง ๙ เดือน เมื่อเห็นว่าจะทรงดำรงพระชนม์ไม่ได้ ก็ทรงปรารถนาจะขอมาพระบรมศาสดา จึงขอร้องให้ศิษย์นำไปเข้าเฝ้า แต่เมื่อถึงสระโบกขรณี บริเวณนอกวัดเชตวัน พระเทวทัตทรงปรารถนาจะสร่งน้ำก่อนเข้าไปเฝ้าทันทีที่พระบาทเหยียบลงบนพื้น แผ่นดินก็แยกสูลงไปจนกระทั้งพระหนุ (คาง) จรดพื้นดินสามารถกล่าวขึ้นได้เพียงว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายลมปราณพร้อมกระดูกพระหนุ (คาง) นี้บูชาพระสัพพัญญูผู้เป็นอัครบรมครู” เมื่อกล่าวจบก็จมลงไปสู่อเวจีมหานรก ด้วยทรงกระทำอนันตริยกรรมหรือกรรมที่เป็นบาปหนักที่สุดมาตลอด แต่อานิสงส์ที่ได้ถวายพระอัฐิส่วนพระหนุ (กระดูกคาง) บูชาพระพุทธเจ้าก่อนสิ้นพระชนม์ทำให้พระเทวทัตจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต ทรงพระนามว่า **อัฐิสังขระ**

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระมหาปุริสวิตก ๘ ข้อ

ขณะที่พระอนุรุทธะทรงบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ ป่าจันทาสายวัน นั้น ได้ทรงระลึกถึงธรรม ๗ ข้อ เรียกว่า มหาปุริสวิตก แปลว่า ความตรึกของมหาบุรุษ โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงข้อสุดท้ายไว้ รวมเป็น ๘ ข้อ อันได้แก่

๑. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีความปรารถนามาก
๒. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้สันโดษ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้ไม่สันโดษ
๓. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้สงบสงัดจากหมู่คณะ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้คลุกคลีด้วยหมู่คณะ
๔. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้เกียจคร้าน
๕. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีสติที่หลงลืม
๖. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ใช่เป็นของบุคคลผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ
๗. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา ไม่ใช่เป็นของบุคคลทรมปัญญา
๘. ธรรมนี้ เป็นของบุคคลผู้ยินดีในธรรมที่ไม่เนิ่นช้า ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมที่ให้เนิ่นช้า

พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงอานิสงส์ของการตรีกอยู่ในวิตกทั้ง ๘ ข้อนี้ว่า หากภิกษุใดมีความระลึกอยู่เสมอ จะว่าเมื่อนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ก็จะเหมือนกับนุ่งห่มผ้าที่ตีพิเศษของเศรษฐีคฤหบดี เมื่ออาศัยอาหารบิณฑบาต ก็เหมือนได้บริโภคสิ่งที่มีรสเลิศต่าง ๆ ของเศรษฐีคฤหบดี เมื่ออยู่โคนต้นไม้ ก็เหมือนอยู่บนเคหาสน์ที่งดงามของเศรษฐีคฤหบดี เมื่อฉันยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า ก็เหมือนอย่างได้ฉันยา ๕ อย่าง อันได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยที่ตีพิเศษของเศรษฐีคฤหบดี ทั้งนี้เพราะเมื่อตรีกธรรมทั้ง ๘ นี้ จะทำให้เกิดความสันโดษมากขึ้นและยินดีในปัจจุบันที่บริโภคน

หลังจากตรัสกับพระอนุรุทธะแล้ว พระบรมศาสดาได้เสด็จกลับมาที่ประทับแล้วทรงแสดงมหาปุริสวิตก ๘ ข้อ แก่ภิกษุทั้งหลาย และอธิบายโดยย่อว่า

- ข้อว่า ปรารถนาน้อย คือ ไม่อวดตน
- ข้อว่า สันโดษ คือ พอใจในสิ่งที่มี
- ข้อว่า สงบสงัดจากหมู่คณะ คือ ไม่พูดพร่ำทำเพลง
- ข้อว่า ปรารถนาความเพียร คือ บำเพ็ญเพียร
- ข้อว่า มีสติตั้งมั่น คือ มีสติไม่หลงลืม
- ข้อว่า มีใจตั้งมั่นเป็นสมาธิ คือ บำเพ็ญสมาธิอย่างแน่วแน่
- ข้อว่า มีปัญญา คือ อบรมให้รู้ว่ สิ่งที่เกิดมีดับเป็นธรรมดา
- ข้อว่า ยินดีในธรรมที่ไม่เนิ่นช้า คือ ยินดีในการปฏิบัติให้ถึงมรรคผล

พระอนุรุธะทรงสรรเสริญสติปัฏฐาน ๔

ต่อมาพระอนุรุธะได้ทรงบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผล เมื่อมีภิกษุไปหาท่าน แล้วถามว่า ท่านชอบเจริญธรรมหัวข้อใด ท่านตรัสตอบว่า เจริญสติปัฏฐาน ๔ คือพิจารณาเห็นในกาย เป็นสักแต่ว่ากาย พิจารณาเห็นในเวทนา เป็นสักแต่ว่าเวทนา พิจารณาเห็นในจิต เป็นสักแต่ว่าจิต พิจารณาเห็นธรรมที่เกิดกับจิต เป็นสักแต่ว่าธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ นำอภิชฌาความมุ่งหมายและโทมนัสความเสียใจในโลกเสีย

ท่านได้ทรงสรรเสริญผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ด้วยข้ออุปมาว่า “เปรียบเทียบแม่น้ำคงคาอันไหลไปในทิศตะวันออก มหาชนมาด้วยหวังจะทอดให้ไหลกลับไปข้างหลัง ท่านทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน จะทำได้เช่นนั้นหรือทำไม่ได้เลย ท่านผู้มีอายุ เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะว่าแม่น้ำคงคาที่ไหลไปในทิศตะวันออกนั้นจะทำให้ไหลกลับไปข้างหลังนั้นไม่ง่ายเลย มหาชนนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่าเท่านั้น ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้แลฉันใด ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มากก็ฉันนั้น ถ้าจะมีพระราชา หรือมหาอำมาตย์ญาติมิตร มาลอบเล้าโลมด้วยโศคทรัพย์ว่า พ่อเอ๋ย เจ้าจักนุ่งท่มผ้า ย้อมน้ำผาดทำอะไร เจ้าจักโกนหัวถือภาชนะกระเบื้องเที่ยวขอทำอะไร เจ้าจงสึกมาบริโภคนิสสัยและทำบุญเถิด ภิกษุผู้นั้นจะลาสิกขาสิกขาตามคำที่วานั้น ไม่มีเลย เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะจิตของเธอจมไปในวิเวกเสียนานแล้ว”

พระอานนท์ทูลขอประทานพร ๘ ประการ

ฝ่ายพระอานนท์นั้น ครั้งหนึ่งได้สดับโอวาทของพระปุนณมณฑานีบุตรก็ได้บรรลุพระโสดาปัตติผล และได้ทรงเพียรพยายามบำเพ็ญเพียรเรื่อยมา

ต่อมา พระบรมศาสดาทรงขอให้คัดเลือกบุคคลซึ่งจะทำหน้าที่ถวายอุปัฏฐากพระองค์ ด้วยแต่ก่อนนี้ผู้อุปัฏฐากพระบรมศาสดาไม่ได้เฉพาะเจาะจงให้ใครผู้ใดผู้หนึ่งทำหน้าที่ แต่หมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันไป ในบางเวลาผลัดเปลี่ยนกันไม่ลงตัว ยังไม่มีผู้รับช่วงต่อ พระบรมศาสดาต้องประทับอยู่เพียงพระองค์เดียว สร้างความลำบากแก่พระองค์ คณะสงฆ์จึงเลือกพระอานนท์ให้เป็นผู้ถวายอุปัฏฐาก พระอานนท์ทูลขอประทานพร ๘ ประการ ดังนี้

๑. พระบรมศาสดาต้องไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๒. พระบรมศาสดาต้องไม่ประทานบิณฑบาตอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๓. พระบรมศาสดาต้องไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพพระอานนท์ทูลขอประทานพร ๘ ประการ

๔. พระบรมศาสดาต้องไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์
๕. พระบรมศาสดาต้องเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระองค์รับไว้
๖. ข้าพระองค์จักต้องสามารถพาผู้คนที่มาแต่ที่ไกลเข้าเฝ้าได้
๗. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น
๘. พระบรมศาสดาต้องทรงแสดงธรรมเทศนาซึ่งทรงแสดงไว้ในที่อื่น แก่ข้าพระองค์
อีกครั้งหนึ่ง

พระบรมศาสดาจึงตรัสถามถึงเหตุผล พระอานนท์จึงตรัสตอบว่า “ถ้าข้าพระองค์
ไม่ได้รับพร ๔ ข้อแรก จะมีคนพูดได้ว่าเพราะพระอานนท์ได้ลาภอย่างนั้น ๆ จึงบำรุง
พระศาสดา ถ้าข้าพระองค์ไม่ได้รับพร ๓ ข้อหลัง จะมีคนพูดได้ว่าพระอานนท์จะบำรุง
พระศาสดาไปเพื่ออะไร เพราะพระองค์ไม่ทรงอนุเคราะห์แม้ด้วยกิจเท่านี้ และถ้าข้าพระองค์
ไม่ได้รับพรข้อสุดท้าย หากมีผู้ถามว่าธรรมนี้พระองค์ทรงแสดงในที่ไหนข้าพระองค์
ตอบไม่ได้ เขาจะพูดได้ว่าท่านไม่รู้แม้แต่เรื่องเท่านี้ แล้วจะตามเสด็จพระบรมศาสดาดูจ
งตามตัวเพื่ออะไร”

พระบรมศาสดาประทานพระอนุญาตตามที่พระอานนท์ทรงขอทุกประการ
และพระอานนท์ได้ทรงอุปัฏฐากพระบรมศาสดาเป็นที่เรียบร้อยมาโดยตลอด

การที่พระอานนท์ได้ทรงอยู่ใกล้ชิดพระบรมศาสดา จึงได้สดับธรรมที่ทรงแสดงแก่
พระองค์เองและผู้อื่น ทรงมีสติและความทรงจำดีมาก ไม่มีข้อผิดพลาด ทรงมีความเพียร
เอาพระทัยใส่ในการเรียนสาธยาย จึงทรงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะแสดงธรรมมาก
พระบรมศาสดาทรงสรรเสริญว่า พระอานนท์ทรงเป็นเอตทัคคะ คือ เป็นยอดของพหูสูต
มีสติ มีคิติ และมีความเพียร ถ้าบริษัทหมู่ใดหมู่หนึ่งเข้าไปหาพระอานนท์ บริษัทนั้นมีใจยินดี
แม้เพียงแค่นี้ได้เห็น ถ้าพระอานนท์ทรงแสดงธรรม บริษัทนั้นมีใจยินดีแม้เพียงแค่นี้ฟัง
เหล่าบริษัทนั้นยังไม่ทันเบื่อในการฟัง พระอานนท์ต้องหยุดก่อน ท่านเอาพระทัยใส่อุปัฏฐาก
พระบรมศาสดาอันเป็นที่พอพระทัยและทรงเป็นผู้อุปัฏฐากยังยืนกว่าภิกษุที่ได้เคยอุปัฏฐาก
มาแล้ว พระศาสดาจึงทรงยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้อุปัฏฐากพระองค์ เมื่อพระศาสดา
ปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะทำสังคายนาพระธรรมวินัย คณะสงฆ์ได้เลือกท่าน
ขึ้นเป็นผู้วิไลสนาในส่วนพระธรรม เพราะท่านทรงเป็นพหูสูต

นอกจากเรื่องราวของพระภัททิยะ พระอนุรุทธะ พระอานนท์ และพระเทวทัต
ที่กล่าวมาแล้ว พระภักคฺ และพระกิมพิละ ได้ทรงผนวชและบำเพ็ญเพียรในวิปัสสนาใน
พระพุทธศาสนาจนได้ทรงบรรลุพระอรหัตผลด้วยเช่นกัน

บทที่ ๓ ภิกษุณี

ทรงรับผ้าคู่จากพระนางมหาปชาบดีโคตมี

ในคราวที่พระบรมศาสดาเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์เป็นวาระที่ ๒ พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีพระดำริจะถวายพระสาฎก (ผ้าหรือผ้าห่ม) จึงทรงเพาะเมล็ดฝ้ายในอ่างทองคำ เมื่อต้นฝ้ายออกปอย ทรงเก็บใส่ลงในผอบทองคำ ทรงเลือกหีบติดปั้นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง จึงได้เส้นด้ายละเอียดมีสีเหลืองดุจทองคำ แล้วโปรดให้หาช่างหูกฝีมือเยี่ยมมาทอผ้า และเสด็จไปทอดพระเนตรการทอผ้านั้น เมื่อสำเร็จได้ผ้า ๒ ผืน ความยาวผืนละ ๑๔ ศอก เป็นพระภุษาที่มีมูลค่าประเมินมิได้ จึงพับใส่ผอบแก้ว ยกขึ้นทูลเหนือพระเศียร เสด็จพร้อมด้วยบริวารนำไปถวายพระบรมศาสดาที่วัดนิโครธาราม แต่พระบรมศาสดาตรัสให้ถวายแต่พระสงฆ์รูปอื่น เพื่อให้การถวายทานนี้มีอานิสงส์มาก พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลอ่อนวอนให้ทรงรับไว้เองถึง ๓ ครั้ง พระบรมศาสดาก็ยังทรงยืนยันให้ถวายแต่พระสงฆ์ผู้อื่น

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเสียพระทัยจึงเสด็จเข้าไปหาพระอานนท์ ทรงเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระอานนท์ฟัง พระอานนท์จึงเสด็จเข้าไปทูลวิงวอนพระบรมศาสดาอีกครั้ง พระองค์จึงตรัสเทศนา *ทักขินาวิภังคสูตร* ว่าด้วยการจำแนกทักขินาทานที่เป็นปาฏิบุคคลิกทาน ๑๔ ประการ สังฆทาน ๗ ประการ และทักขินาทานอันบริสุทธิ์ ๔ ประการ เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมิได้สดับพระธรรมเทศนาก็ทรงบังเกิดปริดาปราโมทย์

พระนางจึงน้อมนำผ้าเข้าไปถวายพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระอสีติมหาสาวกทั้ง ๘๐ รูป พระคุณเจ้าทั้งหมดก็ไม่ยอมรับ จนกระทั่งถึงพระอชิตะซึ่งเป็นนวกภิกษุหนึ่งอยู่ท้ายพระสงฆ์ทั้งปวง ได้รับผ้าไว้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงโทมัส

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระนางปชาบดีโคตมีเชิญผ้าคูไปถวายอชิตภิกษุ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

จนพระอัสสุชลนองพระพิศตรด้วยทรงดำริว่า “ตัวเรานี้บุญน้อย อดส่ำทำผ้าคู่นี้ตั้งจิตว่าจะถวายพระชินสีห์ ทั้งพระองค์อัครสาวก และพระมหาเถระ ก็มีอมรรับ บัดนี้ ภิขุหนุ่มเป็นนวกะมารับผ้าของเรา” พระบรมศาสดาทรงทราบเช่นนั้น จึงตรัสให้พระอานนท์ทรงไปนำบาตรของพระองค์มา แล้วทรงอธิษฐานว่า “ขอพระสาวกทั้งปวงจงอย่าเห็นบาตรนี้ เว้นเสียแต่อดีตภิขุหนุ่มผู้เดียว” จากนั้นทรงขว้างบาตรไปในอากาศ บาตรนั้นก็ลอยหายลับเข้ากลีบเมฆไป พระมหาสาวกทั้งหลายล้วนเป็นเอตทัคคะต่าง ๆ ก็มีความคิดค้นหาได้พบพระบรมศาสดาจึงตรัสให้พระอชิตะออกไปค้นหาบ้าง ท่านจึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า “อาตมาบรรพชาในพุทธศาสนาด้วยปรารถนาปัจจัยลาภ และมีอาจจะเลี้ยงชีพในฆราวาสได้ก็หาไม่ อาตมาตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหมายมั่นที่จะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ผิดว่าศีลของอาตมามีขาด มีทำลายบริสุทธิ์เป็นอันดี ขอให้บาตรแห่งองค์พระชินสีห์ จงมาประดิษฐานในมือแห่งอาตมาที่เหยียดออกไปโดยพลัน” พอสิ้นคำอธิษฐาน บาตรก็ตกลงมาจากอากาศประดิษฐานอยู่ในมือแห่งพระอชิตะเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ทอดพระเนตรดังนั้น ก็หมดความน้อยเนื้อต่ำพระทัย ทรงเกิดปีติโสมนัสเป็นกำลังและศรัทธาปลาบปลื้มอย่างแรงกล้า

ส่วนพระอชิตะมีจิตคิดว่า “ประโยชน์อันใดแก่อาตมาด้วยผ้าที่เลิศคู่นี้ ด้วยจะปิดกายก็มีสมควร อาตมาจะนำผ้าคู่นี้ไปกระทำบูชาพระพุทธรูปชินสีห์ จะเป็นการสมควรยิ่ง” เมื่อดำริเช่นนั้น ก็ถือผ้าผืนหนึ่งเข้าไปคาดเป็นเพดานเบื้องบนพระคันธกุฎี อีกผืนหนึ่งฉีกเป็น ๔ ชิ้น ทำเป็นม่านห้อยลงทั้ง ๔ มุมแห่งเพดาน เพื่อเป็นพุทธบูชา แล้วจึงเปล่งวาจา “วัตถุบูชานี้เจริญจิตยิ่งนัก ด้วยอานิสงส์วัตถุนี้ อาตมามีได้ปรารถนาสิ่งอื่นนอกเสียจากพระโพธิญาณ” พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นการกระทำของอชิตะภิขุนี้ ก็กระทำพระอาการแย้มพระโอษฐ์ พระอานนท์ทรงกราบทูลถามเหตุผลแห่งการแย้มพระโอษฐ์ให้ปรากฏ พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า “อานนท์ อชิตะภิขุนี้จะได้ตรัสรู้เป็นองค์พระชินสีห์ ทรงพระนามว่าเมตไตย ในอนาคตในมหาภทฺธกัปนี้”

ในกาลอนาคตนั้น พระเมตไตยโพธิสัตว์จะกำเนิดเป็นบุตรของสุพรหมพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตอาจารย์แห่งพระเจ้าสังขบรมจักรพรรดิและพระนางสุพรหมวดีพราหมณี ได้ประสูติ ณ ที่ป่าอสิปตนมฤคทายวัน กรุงเกตุมวดี เมื่อเจริญวัยได้สมรสกับนางจันทรมุขีพราหมณี ครอบครองสมบัติอยู่ในเขตมรวาสาบริโกตสมบัติอยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลัง ๗๐,๐๐๐ ปี มีโอรสนามว่า พรหมวัฒน์กุมาร ต่อมาได้เห็นเทวทูตทั้ง ๔ จึงดำริที่จะออกบวชเพื่อสละความทุกข์ ขณะนั้นปราสาทได้เลื่อนลอยขึ้นบนอากาศ ลงมาประดิษฐานบนพื้นใกล้ต้นกาคะทิง พระโพธิสัตว์ลงจากปราสาท และทรงครองผ้าทิพย์กาสาวัสตร์แล้ว

บรรพชา บวชที่เป็นบวชนั้นบรรพชาตามทั้งหมด พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทุกรกิริยา ๗ วัน พอถึงวันวิสาขบูชาจะมีจะฉันทามธุปายาสแห่งนางสุนันทาพราหมณี ครั้นเวลาเย็นได้รับ หน้ำคาจากโสถียพราหมณ์ ๘ กำมือ อธิษฐานเป็นรัตนบัลลังก์สูง ๑๕ ศอกนั่งบนบัลลังก์ ก็สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีนั้น

พระนางมหาปชาบดีโคตมี ปฐมภิกษุณี

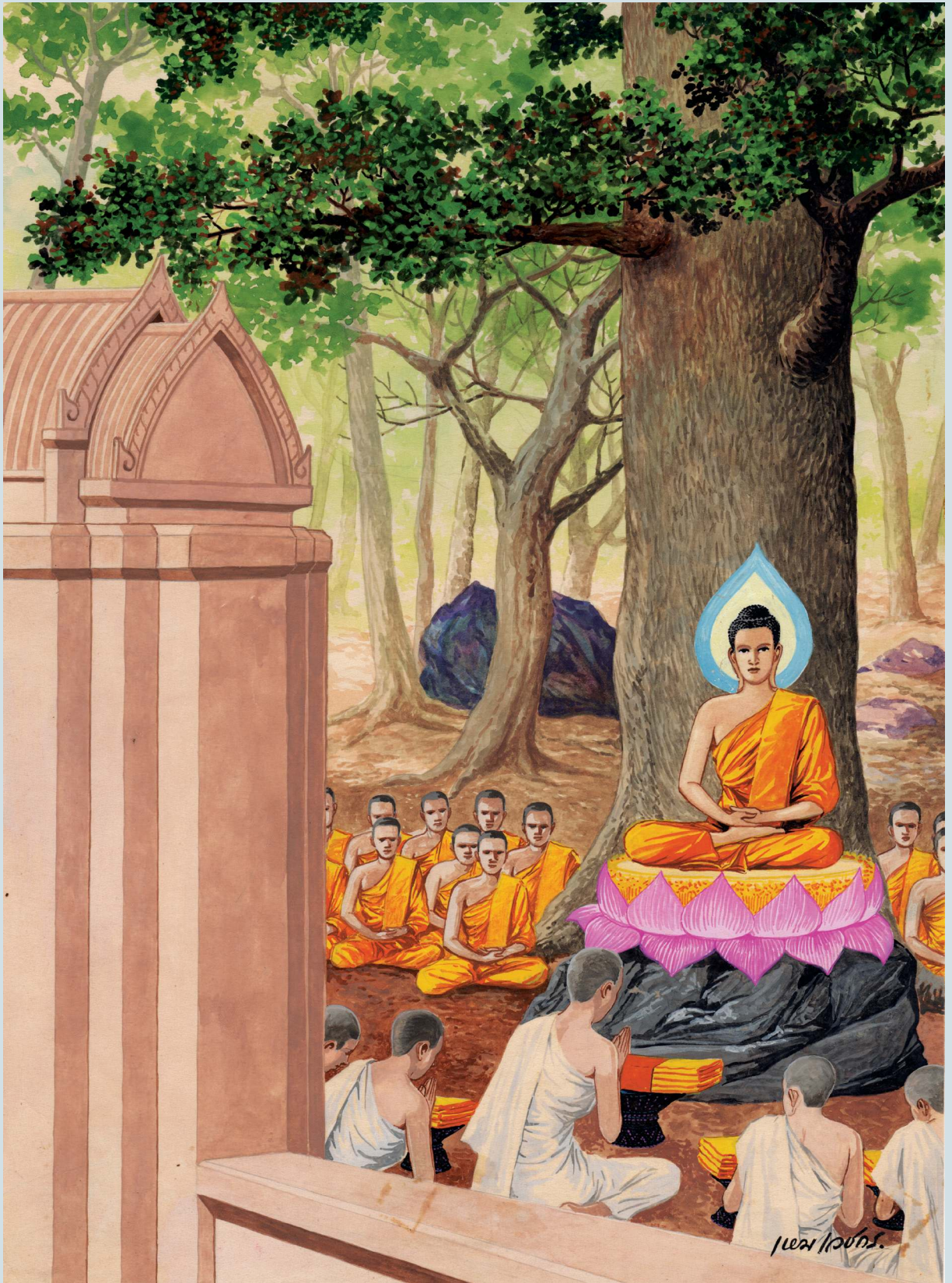
หลังจากที่พระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีเสด็จไปเฝ้า พระบรมศาสดา ณ วัดนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทูลขอประทานพระอนุญาตให้สตรี ได้อุปสมบท ในครั้งแรกพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต พระนางทูลอ้อนวอนอีกหลายครั้ง ก็ไม่ทรงอนุญาต เป็นเหตุให้พระนางทรงกันแสงเสียพระทัย แล้วเสด็จกลับสู่พระนครไป

ครั้นพระพุทธองค์เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ป่ามทวัน กรุงเวสาลี พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งยังต้องการที่จะเสด็จออกทรงบรรพชา จึงได้ทรงปลงพระเกศาและทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ พร้อมกับนางกษัตริย์ศากยวงศ์ เป็นจำนวนมาก และตามไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ณ กุฎาคารศาลา การเดินทางไกล ทำให้พระบาทบอบช้ำ พระวรกายหมองคล้ำไปด้วยธุลี เมื่อเสด็จไปถึงพระทวารก็ประทับยืน กันแสงอยู่

ฝ่ายพระอานนท์ได้ทอดพระเนตรก็ทูลถามจนทรงทราบความว่า พระนาง เสียพระทัย เพราะพระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบท พระอานนท์จึงทูลให้ พระนางทรงรอรออยู่ครู่หนึ่ง แล้วเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดากราบทูลเรื่องพระนางมหาปชาบดี โคตมีทรงปลงพระเกศา ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ พร้อมด้วยนางสาภิกยานี (เจ้าหญิงวงศ์ศากย) จำนวนมาก มายืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวาร และทูลขอให้ทรงอนุญาตให้สตรีได้อุปสมบท อยู่หลายครั้ง

หลังจากนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมีเสด็จไปถวายนมัสการและกราบทูลชื่อว่า “ข้าแต่พระบรมศาสดา สตรีนี้จะบวชในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ประการใด” จึงมี พระพุทธภูทกตรัสว่า “เธอจงอย่าได้ขอบในบรรพชาเลย มาตุคามจะบวชนั้นไม่ควร” ถึงแม้พระนางจะกราบทูลถึง ๓ ครั้ง ก็ยังมีทรงอนุญาต พระนางทรงโทมนัสถวาย อภิวัตแล้วเสด็จกลับไป

เมื่อถึงฤดูออกพรรษา พระบรมศาสดาเสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี พระอานนท์ ทรงดำริจะทูลขอประทานอนุญาตให้สตรีสามารถบวชได้ โดยอุบายอย่างอื่น

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขออุปสมบท
ผลงานของอาจารย์แหม เวชกร

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพพระนางอโนชาราชเทวี พร้อมภริยาอำมาตย์ ๑,๐๐๐ นาง
ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขออุปสมบท

จึงทูลถามว่า “สตรีถ้าได้บวชในพระธรรมวินัยแล้วจะสำเร็จมรรคผลได้หรือไม่” พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “สำเร็จได้” พระอานนท์จึงทูลถามต่อว่า “ถ้าสำเร็จได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งเป็นพระน้านางของพระองค์ ทรงมีอุปการะมากเมื่อพระชนนีของพระองค์สิ้นพระชนม์ได้เป็นผู้เลี้ยงและถวายน้ำนมมา ขอให้ท่านได้อุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้เถิด” พระบรมศาสดาตรัสว่า “หากพระนางมหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘ ประการ ก็ให้อุปสมบทได้”

ครุธรรม หมายถึง ธรรมอันหนัก หรือหลักความประพฤดีสำหรับภิกษุณี เป็นเรื่องสำคัญที่ต้องปฏิบัติด้วยความเคารพไม่ละเมิดตลอดชีวิต มี ๘ ประการ ดังนี้

๑. ภิกษุณีแมंबวชได้ ๑๐๐ ปี ต้องทำการกราบไหว้ ลูกต้อนรับ ประนมมือและทำการอันสมควรอื่น ๆ แก่ภิกษุแมंबวชได้แต่วันเดียว
๒. ภิกษุณีจะจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุไม่ได้
๓. ภิกษุณีต้องไปถามวันอุโบสถและฟังโอวาทจากภิกษุทุกกึ่งเดือน

๔. ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยรังเกียจ

๕. ภิกษุณีต้องอาบัติหนัก ต้องประพฤติมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (ภิกษุและภิกษุณี) ๑๕ วัน

๖. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อนางสิกขมานา (นางผู้กำลังศึกษา, สามเณรีผู้จะบวชเป็นภิกษุณี) ผู้ศึกษาในธรรม ๖ ประการ (ตั้งแต่ปาณาติปาตา เวรมณี ถึง วิกาลโภชนา เวรมณี) ครบ ๒ ปีแล้ว

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงกล่าวโทษต่อภิกษุ

๘. ไม่ให้ภิกษุณีว่ากล่าวภิกษุ แต่ภิกษุว่ากล่าวภิกษุณีได้

เมื่อพระอานนท์ทรงจำครุธรรม ๘ ประการนั้นได้แล้ว ทรงนำไปบอกแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีตามรับสั่ง พระนางก็ทรงรับรองด้วยพระทัยยินดี พระพุทธองค์จึงประทานอนุญาตให้พระนางผนวชได้

พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ ถ้าสตรีจักไม่ได้บวชในพระธรรมวินัยนี้แล้ว พรหมจรรย์จักตั้งอยู่ได้นาน เพราะสตรีได้บวชแล้ว พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่นาน เหมือนตระกูลใดตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก ผู้ชายน้อย ตระกูลนั้นโจรกำจัดได้ง่าย อีกอย่างหนึ่งเหมือนขยอก (ตัวเพ็ชร์) ที่ลงในนาข้าวสาเลที่บริบูรณ์และเพ็ชร์ที่ลงในไร่อ้อย ทำให้ข้าวสาเลในนาและอ้อยในไร่เสียไปไม่ตั้งอยู่นานได้ เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการนี้ ไม่ให้ภิกษุณีก้าวล่วงตลอดชีวิตเสียก่อน เหมือนบุรุษกั้นทำนบแห่งสระใหญ่กั้นน้ำไม่ให้ไหลออกฉนั้น”

ครั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ทรงเป็นภิกษุณี ด้วยการยอมรับปฏิบัติครุธรรม ๘ ประการนี้แล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลถามว่า “ข้าพเจ้าจะปฏิบัติกับนางสาวกียานีเหล่านั้นอย่างไร” พระบรมศาสดาทรงอนุญาตให้อุปสมบทแก่นางสาวกียานีเหล่านั้น นางภิกษุณีเหล่านั้นได้อุปสมบทแต่ในภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อนเพราะภิกษุณียังมีไม่ครบคณะสงฆ์ ภายหลังเมื่อภิกษุณีมีครบคณะสงฆ์แล้ว ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์อุปสมบทหญิงที่จะอุปสมบทก่อน แล้วจึงพาไปอุปสมบทในภิกษุสงฆ์อีกคราหนึ่ง และทรงอนุญาตให้ภิกษุณีบวชกุมาริที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทเป็นสามเณรี เมื่อสามเณรีนั้นมีอายุใกล้จะอุปสมบทได้ ให้รับสิกขาสมมติจากภิกษุณี แล้วรักษาสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่เว้นปาณาติบาต จนถึงเว้นจากวิกาลโภชนาให้ครบ ๒ ปีก่อน จึงจะสามารถอุปสมบทได้ แต่ถ้าหากรักษาไม่ได้ จักต้องเริ่มต้นนับใหม่

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาสภาพสังคมอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาลจนกระทั่ง สมัยพุทธกาล จะเห็นว่า สถานะของผู้หญิงนั้นต่ำกว่าผู้ชาย คัมภีร์ *มนุสมฤติ* อธิบายไว้ว่า ผู้หญิงจะถูกจองจำกับผู้ชายตลอดชีวิต ถูกจำกัดให้อยู่แต่ในบ้าน เพื่อรับใช้บิดาและพี่ชาย หรือน้องชาย และเมื่อแต่งงานไปก็ต้องรับใช้สามี อีกทั้งผู้หญิงไม่มีสิทธิศึกษาพระเวท เพื่อบรรลุโมกษะได้ มีเพียงแต่ความจงรักภักดีและการยอมสวามีภักดีต่อสามีอย่างซื่อสัตย์ เท่านั้น เป็นเพียงหนทางเดียวที่จะได้รับความสุขในสวรรค์ ความซื่อสัตย์จงรักภักดีของ ภรรยา มิได้จำกัดแต่เฉพาะตอนที่สามีดำรงชีวิตอยู่เท่านั้น แต่ยังต้องติดตามสามีหลังจาก สิ้นชีพ โดยภรรยาควรปลิดชีพตนเองด้วยการเข้าไปในกองฟืนที่เผาศพของสามี อันเป็น ที่มาของพิธีสตีตามแบบฮินดูโบราณ

การที่พระบรมศาสดาทรงอนุญาตให้สตรีบวชนั้น มุ่งหมายการบรรลุธรรม เป็นเหตุผลสำคัญ ตามที่พระอานนท์กราบทูลถามและพระบรมศาสดาทรงตอบว่า สตรีก็สามารถบรรลุธรรมได้ แต่หากพิจารณาสภาพสังคมในเวลานั้น จะเห็นว่า ศาสนาทั้งหลายไม่ยินยอมให้สตรีออกบวช เนื่องจากขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมสมัยนั้นไม่เอื้ออำนวย ดังนั้นหากศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาใหม่ที่ยังไม่มี รากฐานมั่นคงเท่าศาสนาอื่น เปิดโอกาสให้สตรีบวช จะกลายเป็นจุดอ่อนให้ศาสนาอื่นโจมตีได้ พระบรมศาสดาจึงกำหนดครุธรรม ๘ ประการขึ้น เพื่อเป็นกุศโลบายเตือนสตรีทั้งหลาย ให้รับรู้ถึงสภาพสังคม และพิสูจน์ตนเอง

อนึ่ง หลังจากพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะ ให้ประชุมพระสงฆ์เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัยเป็นครั้งแรก พระอานนท์ทรงถูก คณะสงฆ์อาบัติจำนวน ๕ ข้อ หนึ่งในนั้นคือการชวนชวายเป็นให้สตรีสามารถบวชใน พระพุทธศาสนาได้ ซึ่งพระอานนท์ทรงชี้แจงว่า เพราะท่านเห็นแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งทรงอภิบาลพระบรมศาสดามาแต่ทรงพระเยาว์ จึงทรงชวนชวายให้ได้ผนวชใน พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามพระอานนท์เคารพในคณะสงฆ์จึงทรงยอมแสดงอาบัติ ในข้อนี้

พระนางยโสธราเสด็จออกทรงผนวช

หลังจากที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงผนวชแล้ว เหล่าเสนาอำมาตย์และปุโรหิต ประชุมปรึกษาพร้อมใจกันยกราชสมบัติให้แก่เจ้าชายมหานามะ พระโอรสของพระเจ้า อมิโตทนะ และได้ประกอบพิธีราชาภิเษกครองราชสมบัติกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อไป

ส่วนพระนางยโสธราทรงดำริว่า “ราชสมบัติไม่แน่นอน เป็นมรดกแห่งพระสวามีของเรา เมื่อเราดำรงชีวิตอยู่ยังคงไปเป็นของผู้อื่น พระสวามีก็มีทรงอาลัยเสด็จออกบรรพชา จะมีประโยชน์อะไรแก่เราในเพศฆราวาส เราควรสละสมบัติแล้วบรรพชาโดยเสด็จพระภักศดาในบัดนี้” จึงไปทูลลาพระเจ้ามทานามะ เพื่อเสด็จออกทรงผนวชพร้อมด้วยนางสนมกำนัลประมาณ ๕๐๐ นาง จากนั้นเสด็จไปยังวัดเชตวัน กรุงสาวัตถี เพื่อทูลขอผนวชพระบรมศาสดาก็ประทานครุธรรม ๘ ประการ พระนางทรงเล่าเรียนกรรมฐาน ณ สำนักพระบรมศาสดา ทรงเจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตตผล

ภิกษุณีที่บรรลุอรหัตตผลและเอตทัคคะ

สตรีที่มีความเลื่อมใสออกบวชเป็นภิกษุณี ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และได้รับเอตทัคคะ มีจำนวน ๑๓ รูป ได้แก่

ลำดับ	พระภิกษุณี	เอตทัคคะ
๑	พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	ผู้เลิศทางรัตตัญญู
๒	พระเขมาเถรี	ผู้เลิศทางมีปัญญามาก
๓	พระอุบลวรรณาเถรี	ผู้เลิศทางมีฤทธิ์มาก
๔	พระปฏาจาราเถรี	ผู้เลิศทางพระวินัย
๕	พระธรรมทินนาเถรี	ผู้เลิศทางธรรมกถึก
๖	พระนันทาเถรี	ผู้เลิศทางยินดีในฌาน
๗	พระโสนาเถรี	ผู้เลิศทางปรารภความเพียร
๘	พระสกุลาเถรี	ผู้เลิศทางทิพยจักขุ
๙	พระภัททาภุณฺทลเกสาเถรี	ผู้เลิศทางตรัสรู้เร็ว
๑๐	พระภัททาปิลาณีเถรี	ผู้เลิศทางระลึกชาติ
๑๑	พระภัททาภักจจนาเถรี	ผู้เลิศทางมหาอภิญญา
๑๒	พระกีสาคอตมีเถรี	ผู้เลิศทางทรงจิวรเศร้าหมอง
๑๓	พระสิงคาลมาตาเถรี	ผู้เลิศทางสัทธาธิมุต

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพสำนักของเหล่าภิกษุณี

พระสังฆมิตตาเถรีกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ ปราภฏเรื่องราวของพระนางสังฆมิตตาเถรี พระราชธิดาพระองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศกมหาราช และเป็นพระชนิษฐาของพระมหินทเถระ ซึ่งทั้งสองได้ทรงผนวชเป็นภิกษุและภิกษุณีที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ของโลกเรียบร้อยแล้ว ทรงตั้งพระธรรมทูต ๘ สาย เดินทางแยกย้ายกันออกไปประกาศพระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ พระมหินทเถระกับพวกเดินทางไปเผยแผ่พระศาสนาที่ลังกาทวีป ทำให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระราชวงศ์ และประชาชนมีศรัทธาเลื่อมใสพากันเข้ามาขออุปสมบทในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก

พระนางอนุฬา พระชายาของเจ้าชายมหานาค พระอนุชาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะมีพระประสงค์จะทรงผนวชในคราวนั้นด้วย แต่พระมหินทเถระทรงแจ้งว่า คณะพระธรรมทูตนี้มีเพียงพระภิกษุ ไม่มีภิกษุณีเดินทางมาด้วย จึงไม่สามารถอนุญาตให้พระนางอนุฬาผนวชได้

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงทรงส่งราชทูตไปกราบทูลพระเจ้าอโศกมหาราชเพื่อเชิญเสด็จ พระสังฆมิตตาเถรีมายังลังกา เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว พระเถรีพร้อมด้วยภิกษุณีอีก ๘ รูป ได้แก่ พระอุตตรา พระเหมา พระธัมมาสี พระมหาเทวี พระปทุม พระเหมสา พระอนุнала พระอัญชลี และพระสุมา ซึ่งมีความชำนาญในหลักการทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ กัน และได้อัญเชิญกิ่งพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาลงเรือเดินทางไปยังลังกาด้วย

ทันทีที่เรือของคณะพระเถรีเทียบท่าแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงโสมนัสพระราชหฤทัยมาก ทรงพระดำเนินลุยน้ำเพื่อไปถวายการต้อนรับพระเถรีและกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ถึงเรือ ในคราวนั้นพระนางอนุฬาพร้อมบริวารของพระนาง ๕๐๐ นาง และสตรีชาววังคนอื่น ๆ อีก ๕๐๐ นาง ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาและสำเร็จอรหัตตผล จากนั้นได้ช่วยกันกับภิกษุ อุบาสก และอุบาสิกาตำรงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองอยู่ตลอดมา

คณะภิกษุณีที่นำโดยพระสังฆมิตตาเถรีจึงเป็นคณะพระภิกษุณีธรรมทูตคณะสำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นคณะธรรมทูตที่อาณาจักรปลายทางเป็นผู้ร้องขอให้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยืนยันว่า พระเถรีมรณภาพในอารามภิกษุณีที่ลังกานั้นเอง แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ในเวลาต่อมาภิกษุณีแห่งลังกาได้สูญวงศ์ไปจนหมดสิ้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพเหตุการณ์เมื่อพระนางสังขมิตตาเสด็จไปเผยแผ่พระศาสนาในลังกา

อย่างไรก็ตาม ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ หลวงจินฟาเขียนได้เขียนบันทึกถึงความเจริญของภิกษุณีในลังกา และการนิมนต์พระเทวสรเถรีจากลังกาไปเป็นปวัตตินี หรือพระอุปัชฌาย์ฝ่ายภิกษุณี ให้แก่สตรีชาวจีนที่เมืองนานกิง มีสตรีอุปสมบทถึง ๓๐๐ นาง ปัจจุบันนี้ภิกษุณีในเมืองเฉิงตูและนานกิง ยังอ้างว่าสืบวงศ์ภิกษุณีมาจากลังกา แต่เพราะภิกษุณีเหล่านี้ถือปฏิบัติอย่างนิกายมหายาน มิใช่ในกายเถรวาทอย่างลังกา คณะสงฆ์ในหลายประเทศจึงมีมติไม่รับรองสถานะ เพราะอาจขัดกับหลักการห้ามอุปสมบทข้ามนิกาย

สถานะของภิกษุณีนิกายเถรวาทในประเทศไทย

คนไทยนับแต่โบราณมา รู้จักภิกษุณีในฐานะองค์ของพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา แต่ไม่มีหลักฐานยืนยันการมีอยู่ของภิกษุณีในดินแดนแถบนี้ นอกจากเอกสาร เช่น วรรณกรรมพุทธประวัติ พระไตรปิฎก คัมภีร์พระพุทธศาสนา พงศาวดาร เป็นต้น ซึ่งมักมีเรื่องภิกษุณีแทรกอยู่ เช่น เรื่องพระภิกษุณีเอตทัคคะ หรือเรื่องของพระนางสังฆมิตตาเถรี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพงศาวดารลังกา เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องประวัติพระภิกษุณีเอตทัคคะในพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ซึ่งวาดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการหล่อประติมากรรมรูปพระภิกษุณี จำนวน ๕๒ รูป ประดิษฐานในพระวิหารวัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร คือหลักฐานทางศิลปกรรมที่ยืนยันการรับรู้สถานะของพระภิกษุณีว่า เป็นกลไกสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มาโดยตลอด และสร้างขึ้นในช่วงที่โลกทัศน์ของชาวสยามกำลังเปลี่ยนไปสู่โลกทัศน์แบบใหม่ ให้ความสำคัญกับหลักปัจเจกชนนิยม อย่างไรก็ตาม รูปแบบทางศิลปกรรมก็ตอกย้ำความสูญวงศ์ไปของพระภิกษุณีแล้ว กล่าวคือ ทั้งจิตรกรรมและประติมากรรมภิกษุณีนี้นั้นคล้ายคลึงกับประติมากรรมภิกษุมากจนแทบแยกไม่ออก

นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายสถานะของภิกษุณีในนิกายเถรวาทไว้ว่า หากย้อนกลับไปเมื่อครั้งพระบรมศาสดาประทับอยู่บนพระแท่นที่ปรินิพพานนั้น มีบันทึกว่าพระภิกษุจำนวนมากมาประชุมกันอยู่ แต่ไม่มีการกล่าวถึงภิกษุณีเลย และในการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ซึ่งเป็นสังฆกรรมส่วนหลักของภิกษุสงฆ์ที่มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ก็ไม่ปรากฏว่ามีภิกษุณีเข้าร่วมด้วย เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะเป็นธรรมเนียมตามระบบสังฆกรรมของพระวินัยที่จะไม่มีภิกษุณี ตลอดจนอุบาสกหรืออุบาสิกาเข้าร่วม แต่ด้วยพระไตรปิฎกบันทึกการสังฆกรรมครั้งนี้ไว้เพียง ๒ หน้าเศษ ทำให้ไม่อาจทราบ

รายละเอียดว่าตลอดระยะเวลา ๓ เดือนของการสังคายนา มีขั้นตอนหรือรายละเอียดปลีกย่อยใดบ้าง เช่น ภิกษุณีสงฆ์อาจได้รับมอบหมายกิจในส่วนของภิกษุณี นำเสนอต่อที่ประชุมสังคายนา เป็นต้น จึงไม่อาจสรุปได้แน่ชัดว่าภิกษุณีสงฆ์ได้ร่วมการสังคายนาครั้งนี้หรือไม่ แต่นักวิชาการหลายท่านแสดงทัศนะว่า ภิกษุณีได้หมดไปแล้วในเวลานั้น

อย่างไรก็ตาม หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชขึ้น กลับมีการกล่าวถึงพระสังฆมิตตาเถรีและคณะพระภิกษุณีเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา ทำให้สันนิษฐานตามหลักฐานนี้ได้ว่า นับจากเสด็จดับขันธปรินิพพานจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๓ นั้น พระภิกษุณียังคงมีอยู่ แต่อาจไม่ได้เป็นที่นับถือแพร่หลาย หรืออาจมีบทบาทน้อยในหมู่สงฆ์ แยกทำสังฆกรรมกับพระภิกษุอย่างชัดเจน ทำให้ไม่มีการกล่าวถึง ทว่าเหล่าภิกษุณีในขณะนั้นยังคงดำรงสมณเพศและปฏิบัติสมณธรรมอยู่

นอกจากนั้น ในการเดินทางมาประกาศพระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิของพระสมณทูตสายพระโสณะและพระอุตตระ นักวิชาการคาดการณ่กันว่า ควรจะมีพระภิกษุติดตามมาด้วยไม่ต่ำกว่า ๕ รูป เพื่อที่จะสามารถอุปสมบทให้แก่กุลบุตรผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ แต่จากหลักฐานไม่พบว่ามีภิกษุสงฆ์ติดตามแต่อย่างใด เมื่อพิจารณาถึงอุปสมบทวิธีแล้วจะพบว่า การบวชภิกษุณีนั้นจะสำเร็จด้วยสงฆ์ ๒ ฝ่าย เช่นในประวัติศาสตร์ของประเทศศรีลังกา ภิกษุสงฆ์ได้หมดสิ้นไปถึง ๒ ครั้ง ทำให้ไม่สามารถบวชกุลบุตรได้ จึงต้องส่งทูตมาขอพระภิกษุสงฆ์จากประเทศที่ยังมีภิกษุสงฆ์อยู่ ได้แก่ สยามและพม่า และหากในอนาคตเกิดเหตุการณ์ที่ทำให้พระสงฆ์ขาดช่วงไปอีก ก็จะสามารถไปขอพระสงฆ์จากดินแดนอื่นมาบวชกุลบุตรตามประเพณีได้อีกเช่นกัน จนกว่าจะไม่มีภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย แต่ทั้งนี้ก็มีเงื่อนไขอยู่ว่า การบวชนั้นจะต้องบวชตรงตามคณะหรือนิกายเดิมเท่านั้น จะบวชข้ามนิกายกันไม่ได้ ยกเว้นการบวชแปลงนิกาย

หากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะพบว่า ภิกษุณีฝ่ายเถรวาทได้หมดสิ้นลงแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมนัด็จพระสังฆราชเจ้าในฐานะพระประมุขสงฆ์ของประเทศไทยและประธานมหาเถรสมาคม จึงได้ทรงออกประกาศห้ามพระเถระไม่ให้บวชหญิงเป็นบรรพชิต ฉบับลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๑ ความว่า “หญิงซึ่งจักได้สมมติตนเป็นสามเณรีโดยถูกต้องพระพุทธานุญาตนั้น ต้องสำเร็จด้วยนางภิกษุณีให้บรรพชา เพราะพระองค์ทรงอนุญาตให้นางภิกษุณีมีพรรษาสิบสองล่วงแล้วเป็นปวัตตินี คือ เป็นอุปัชฌาย์ ไม่ได้อนุญาตให้พระภิกษุเป็นอุปัชฌาย์ นางภิกษุณี

จิตรกรรมฝาผนังในวัดเกลานิยา ประเทศศรีลังกา
เล่าเรื่องพระนางสังฆมิตตาเถรีไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา

หมดสาบสูญขาดเชื้อสายมานานแล้ว เมื่อนางภิกษุณีผู้รักษาขนบธรรมเนียมสืบต่อ
สามเณรีไม่มีแล้ว สามเณรีผู้บวชสืบต่อมาจากภิกษุณีก็ไม่มี เป็นอันเสื่อมสูญไปตามกัน
ผู้ใดให้บรรพชาเป็นสามเณรี ผู้นั้นชื่อว่าบัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติ เลิกถอน
สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว เป็นเสี้ยนหนามแก่พระศาสนา เป็นตัวอย่างที่ไม่ดี
เพราะเหตุนี้ ห้ามไม่ให้พระเณรทุกนิกายบวชหญิงเป็นภิกษุณีเป็นสิกขมานาและเป็นสามเณรี
ตั้งแต่นี้ไป”

ต่อมา เมื่อเกิดมีการเรียกร้องสิทธิตามรัฐธรรมนูญในการให้อุปสมบทแก่สตรี
มหาเถรสมาคมพิจารณาว่าสตรีมีสิทธิบวชในสมัยพุทธกาลอย่างไร ปัจจุบันยังคงมีสิทธิ
อยู่เช่นนั้น เพียงแต่ติดขัดในกรณีที่ว่า บุคคลผู้มีสิทธิบวชให้สตรีเป็นภิกษุณีนั้นในเวลานี้
ไม่มี และไม่ทราบขั้นตอนการบวชภิกษุณีว่าต้องทำอย่างไร แม้กระทั้งการบวชสามเณรี
พระภิกษุสงฆ์ก็ไม่สามารถบวชให้ได้เช่นกัน ด้วยเหตุที่ว่า ภิกษุสงฆ์บวชเด็กผู้ชายให้เป็น
สามเณร ภิกษุณีก็บวชเด็กผู้หญิงให้เป็นสามเณรี ไม่ยุ่งยากกันและกัน ให้เกียรติต่างฝ่าย
กันและกัน ด้วยเหตุนี้ในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๓๑/๒๕๔๕ เมื่อวันที่ ๒๙
พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๕ ได้มีมติที่ ๕๑๒/๒๕๔๕ เรื่อง การบวชภิกษุณี ว่า

“เลขาธิการมหาเถรสมาคมเสนอว่า ในการประชุมคณะกรรมการความมั่นคง
แห่งพระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๘/๒๕๔๕ เมื่อวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ ที่ประชุมซึ่งมี
พระพรหมมุนี^๑ เป็นประธาน ได้พิจารณารับรองมติเรื่องการบวชภิกษุณี ซึ่งได้ประชุม
ในครั้งที่ ๗/๒๕๔๕ เมื่อวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๔๕ ไว้ดังนี้ คณะสงฆ์ยึดถือพระธรรมวินัย
ซึ่งเป็นพระพุทธบัญญัติว่าด้วยการให้การบรรพชาอุปสมบทหญิงเป็นภิกษุณี สิกขมานา
และเป็นสามเณรี เป็นหลักปฏิบัติเห็นควรปฏิบัติตามประกาศมหาเถรสมาคม
ว่าด้วยเรื่องห้ามพระภิกษุ สามเณรไม่ให้บวชหญิงเป็นบรรพชิต พ.ศ. ๒๔๗๑ ต่อไป
ถึงแม้ว่าจะไม่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีก็สามารถสมาทานศีล ๘ เพื่อเป็นแนวทาง
ปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้ และที่ประชุมได้พิจารณาเอกสารว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ
ภิกษุณี ซึ่งรวบรวมและเรียบเรียงโดยคณะกรรมการความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
พร้อมทั้งลงมติให้นำเสนอมหาเถรสมาคมเพื่อโปรดทราบ และในโอกาสที่สมควร
จะได้ขออนุมัติเพื่อจัดพิมพ์เป็นเอกสารเผยแพร่แก่สาธารณชนต่อไป”

^๑ สมเด็จพระวันรัต (จุนท์ พรหมคุตโต) วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประติมากรรมพระภิกษุณีในพระวิหารวัดเทพธิดาราม กรุงเทพมหานคร

บทที่ ๔

ทรงโปรดพระพุทธมารดา

ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

เมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน ได้มีเศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ อยากรจะอาบน้ำในแม่น้ำคงคา จึงให้บ่าวซึ่งตาข่ายเป็นรั้วล้อมทำบริเวณที่ตนอาบ เพื่อป้องกันอันตรายจากสัตว์น้ำ ปรากฏว่ามีไม้จันทน์แดงท่อนหนึ่งลอยมาติดตาข่าย เศรษฐีเห็นดังนั้นแล้ว จึงดำริว่ามีผู้อ่างตนเป็นพระอรหันต์จำนวนมาก แต่ไม่มีใครทราบได้ว่าจริงหรือไม่ จึงดำริให้กลิ้งไม้จันทน์แดงทำเป็นบาตร แล้วเอาไม้ไผ่ต่อกันให้สูง ๑๐ ศอก เอาบาตรแขวนไว้ที่ปลายไม้นั้น ถ้าผู้ใดเหาะมาเอาบาตรไปได้ จะเชื่อถือว่าผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ ตนเองและครอบครัวจะถือผู้นั้นเป็นสรณะตลอดชีวิต จากนั้นเศรษฐีได้ทำตามที่ดีตนดำริแล้วป่าวประกาศว่า “ผู้ใดเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ ผู้นั้นจงเหาะมาเอาบาตรนี้ไป เราให้เป็นสิทธิ”

ครั้งนั้น พรหมณ์ผู้เป็นครูทั้ง ๖ มีปุณณกัสสปะ เป็นต้น กล่าวกับเศรษฐีให้มอบบาตรไม้จันทน์แดงนั้นให้แก่ตน แต่เศรษฐีไม่ยอม ครั้นถึงวันที่ ๖ นิครนถนาฎบุตรใช้ให้ศิษย์มาขอบาตรนั้นว่า “บาตรนี้สมควรแก่อาจารย์ของเรา ท่านอย่าต้องให้เหาะมา เพราะเหตุเพียงบาตรซึ่งเป็นวัตถุเล็กน้อยนี้เลย จงมอบให้อาจารย์ของเราโดยเคารพเถิด” เศรษฐียังคงยืนยันคำพูดเช่นเดิม นิครนถ์ (นักบวชในศาสนาเซน) จึงไปด้วยตนเอง โดยสั่งศิษย์ว่า “ถ้าเรายกมือเห่าทำท่าจะเหาะ พวกเจ้าจงเข้าอุ้มมือเห่าเราไว้ แล้วพึงกล่าวห้ามว่า โฉนท่านอาจารย์จึงทำอย่างนี้ อย่าแสดงอรหันต์คุณที่ปกปิดไว้ เพราะเหตุเพียงบาตรใบนี้ มิบังควร” เมื่อสั่งแล้วจึงไปพูดขอบาตรจากเศรษฐี เศรษฐีไม่ยอมให้ นิครนถ์จึงยกมือเห่าทำท่าจะเหาะ พวกศิษย์ก็เข้าอุ้มไว้แล้วกล่าวห้ามตามที่ตกลงกันได้

นิครนถ์จึงกล่าวแก่เศรษฐีว่า “เราจะเหาะขึ้นไปเอาบาตรแต่ศิษย์ห้ามไว้ท่านจงให้บาตรแก่เราเถิด” เศรษฐีก็ยังไม่ยอมให้บาตรดังกล่าว

ในวันที่ ๗ พระโมคคัลลนากับพระปิณโฑลภารทวาชะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้ยินนักเลงทั้งหลายกล่าวว่า “ครูทั้ง ๒ กล่าวอวดว่า ตนเป็นพระอรหันต์ จนถึง ๗ วัน เข้าวันนี้แล้ว ใครสักคนจะเหาะมาก็ไม่มี พวกเรารู้กันวันนี้เองว่า พระอรหันต์ไม่มีในโลก” พระโมคคัลลนาก็ขอให้พระปิณโฑลภารทวาชะเหาะขึ้นไปหยิบบาตรนั้นมา

พระปิณโฑลภารทวาชะจึงเข้าจตุตถฌานสมาบัติและแสดงอิทธิฤทธิ์เหาะขึ้นไปในอากาศเวียนรอบกรุงราชคฤห์ แล้วเหาะลอยมาอยู่ตรงหลังคาเรือนของเศรษฐี เมื่อเศรษฐีเห็นดังนั้นก็จึงหมอบกราบ นิมนต์ให้นั่งแล้วถวายบาตรบรรจุด้วยอาหารอันประณีตจนเต็ม พระมหาเถระรับแล้วจึงกลับวัดเวฬุวัน เมื่อพระบรมศาสดาทรงทราบก็ทรงดีเตียน แล้วทรงให้ทำลายบาตรไม้จันทน์บดให้เป็นผง ทำเป็นยาใส่ตา และทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้พระสาวกทำปาฏิหาริย์ต่อไป

เมื่อพวกเดียรถีย์ทราบความ จึงประกาศกับประชาชนว่า จะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระบรมศาสดา พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าว จึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาและกราบทูลว่า “ได้ยินว่า พระบรมศาสดาบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ แต่บัดนี้ พวกเดียรถีย์จะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระองค์ พระองค์จะทำฉันใด” ทรงตรัสตอบว่า “มหาบพิตร ตถาคตบัญญัติห้ามแต่สาวก แต่จะบัญญัติห้ามตนเองหาไม่ได้” พระราชาจึงทูลถามวันเวลาที่ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ทรงกล่าวว่า “แต่นี้ไปอีก ๔ เดือนถึงวันอาสาฬหบูชาจะมีเพ็ญเดือน ๘ ตถาคตจะกระทำปาฏิหาริย์ที่ใกล้กรุงสาวัตถี”

พวกเดียรถีย์ได้ติดตามพระบรมศาสดาเรื่อยมา จนวันหนึ่งพระบรมศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์แล้วเสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี พวกเดียรถีย์ที่ติดตามได้เรียไรเงินได้ถึงแสนกหาปณะ จึงได้นำเงินนั้นมาสร้างมณฑป และได้ประกาศว่าจะทำปาฏิหาริย์ในมณฑปนี้ ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเมื่อทรงทราบเช่นนั้น จึงมีพระดำริจะสร้างมณฑปถวายพระบรมศาสดาบ้าง แต่พระบรมศาสดาทรงห้ามไว้และตรัสว่าจะทรงทำปาฏิหาริย์ได้ต้นมะม่วง เมื่อพวกเดียรถีย์ทราบความจึงสั่งให้ศิษย์ของตนตัดต้นมะม่วงทั้งหลายภายในบริเวณ ๑ โยชน์มิให้เหลือ เว้นแต่ในพระราชอุทยานกรุงสาวัตถี

ครั้นถึงตอนเช้าของวันเพ็ญเดือน ๘ ขณะที่พระบรมศาสดากำลังเสด็จเข้าสู่พระนคร นายคันทะ คนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นมะม่วงสุกผลใหญ่ผลหนึ่ง จึงสอยเอามาหวังจะนำไปถวายพระราชบิดา แต่ได้พบพระบรมศาสดาเสียก่อนจึงนำเข้าไปถวายพระบรมศาสดา พระองค์ทรงรับแล้วประทับนั่ง พระอานนท์จึงทรงทำเป็นน้ำอัฐรูปานะถวายเมื่อเสวยแล้ว โปรดให้นายนายคันทะขุดดินแล้วเอาเมล็ดลงไปปลูก พระบรมศาสดาทรงล้างพระหัตถ์รดลงไป จนบังเกิดเป็นต้นมะม่วงสูง ๕๐ ศอก มีกิ่งแตกออกไป ๔ ทิศ และด้านบน มีนามว่า *คันทามพฤกษ์*

ถึงยามบ่าย พระบรมศาสดาทรงดำริว่าเวลานี้สมควรที่จะกระทำปาฏิหาริย์ได้แล้ว จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีประทับอยู่ที่หน้ามุข ขณะนั้นนางขรณีนันทมารดา จุลอนาถปิณฑิกคหบดี จิรสยามณเฑรี จุนทสามณเฑรี พระอุบลวรรณาเถรี พระโมคคัลลานะ และพระอสีติมหาสาวก ได้เข้ามารับอาสาจะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพวกเดียรฉัตร แต่พระบรมศาสดาทรงห้ามและตรัสว่า “*มิใช่วิสัยของสาวก*” แล้วทรงเข้าสู่จุดถกถนสมาบัติบังเกิด *ยมกปาฏิหาริย์* คือ ปาฏิหาริย์อันเป็นคู่ ๆ เฉพาะพระบรมศาสดาเท่านั้นที่สามารถทำได้ โดยมีเปลวไฟกับสายน้ำพุ่งออกจากส่วนต่าง ๆ พระวรกายพร้อมกันเป็นคู่ ๆ จากนั้นทรงเนรมิตพระพุทธานุภาพออกมาอีกพระองค์หนึ่งเหมือนกับพระองค์ไม่ผิดเพี้ยน ทรงให้พระพุทธานุภาพนั้นแสดงพระอาการต่าง ๆ สลับกันเอง ดังนี้

พระพุทธรเจ้า	พระพุทธานุภาพ
ยืน	จงกรม
จงกรม	ยืน
นั่งขัดสมาธิ	บรรทมสีหไสยาสน์
บรรทมสีหไสยาสน์	นั่งขัดสมาธิ

จากนั้นจึงเสด็จลงจากอากาศ ประทับนั่งที่รัตนบัลลังก์บนยอดมะม่วงท่ามกลางมหาชนทั้ง ๔ ทิศ และทรงแสดงพระธรรมเทศนาโดยสมควรแก่อัธยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ เมื่อจบพระธรรมเทศนามหาชนทั้งหลายก็บรรลุมรรคผล ส่วนเดียรฉัตรทั้งหลายก็หลีกหนีไปด้วยกลัวพระพุทธานุภาพและความอับอาย

จิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร
ศิลปะรัตนโกสินทร์ เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์

เสด็จไปทรงโปรดพระพุทธมารดา

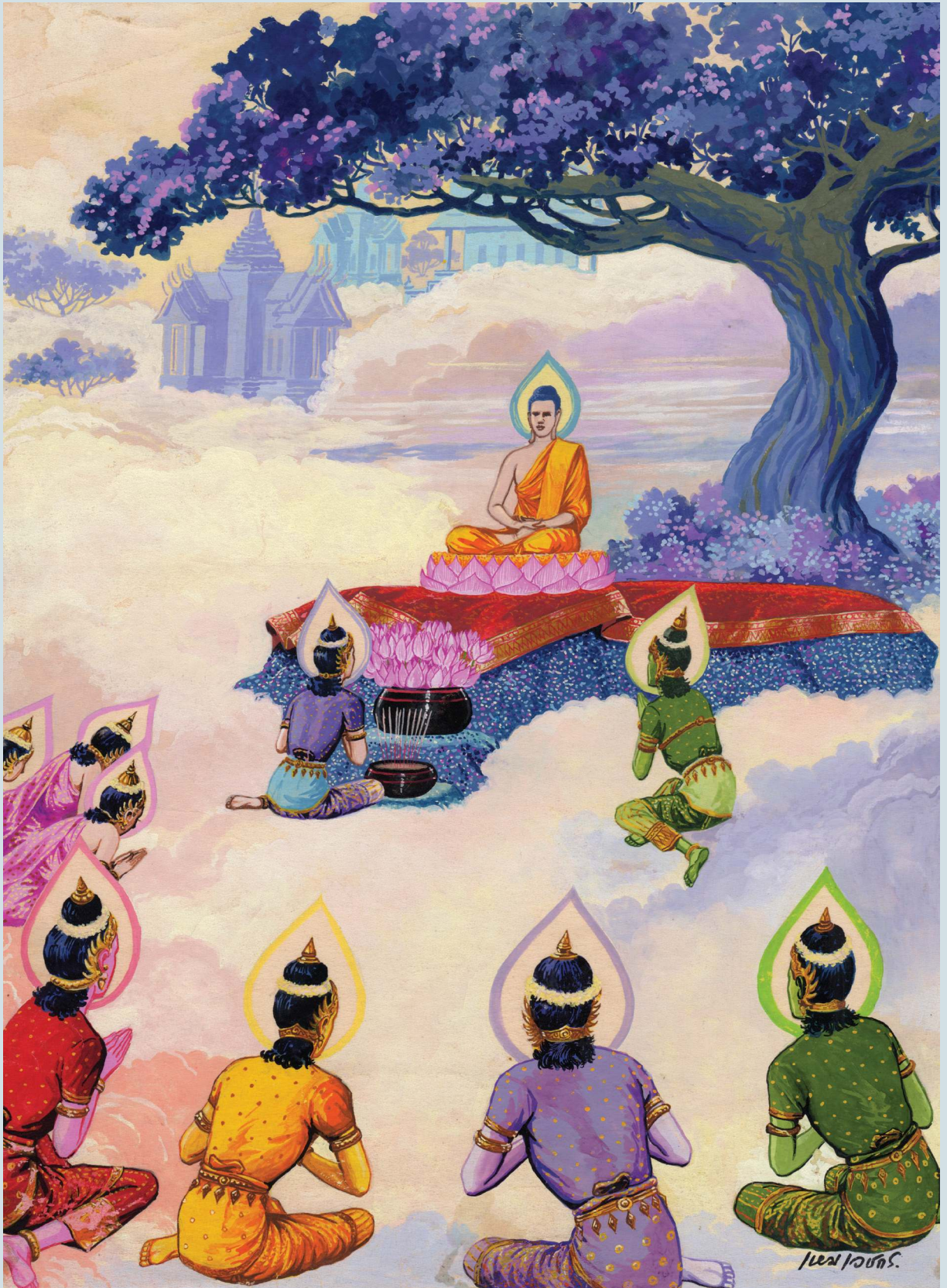
ภายหลังจากที่พระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้ว ทรงดำริว่าตามพุทธประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าในอดีตกาล เมื่อทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว ควรจะเสด็จไปทรงจำพรรษา ณ ที่ใด จึงทรงพิจารณาด้วยดีตั้งสัจฉญาณ ก็ทรงทราบว่าจะเสด็จไปทรงจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ แก่พระพุทธมารดาอันเป็นการสนองพระคุณแก่พระพุทธมารดา จึงเสด็จออกจากรัตนบัลลังก์ไปสู่พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ต้นปาริฉัตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระอินทร์ทรงประกาศให้เหล่าทวยเทพได้ทราบข่าวนี้ทั่วกัน เพื่อพากันมาสักการะพระบรมศาสดาแล้ว พระอินทร์จึงเสด็จไปเชิญพระสิริมหามายาเทวบุตรซึ่งขณะนั้นมาบังเกิดอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต ให้เสด็จลงไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และประทับนั่งทางเบื้องขวาพระบรมศาสดา

พระบรมศาสดาทรงดำริว่า “พระคุณแห่งมารดาที่ทำไว้แก่ตถาคตนี้ยิ่งใหญ่นักสุดที่จะคนานับได้ว่า กว้างหนาและลึกซึ้งปานใดและธรรมอันใดจึงจะสมควรที่จะทดแทนพระคุณได้ พระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกก็ยังน้อยนัก มิเท่าคุณแห่งพระมารดาเห็นควรแต่พระอภิธรรมปิฎกที่จะพอยกขึ้นซึ่งเท่ากันได้” ดำริดังนี้แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ อันได้แก่ อัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และมหาปฏิฐาน จนจบลง พระสิริมหามายาเทวบุตรพระพุทธมารดา ก็ทรงบรรลुโสดาปัตติผล

เสด็จลงจากดาวดึงส์

หลังจากพระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ และเสด็จไปทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดา ณ ดาวดึงส์เทวโลก เมื่อมหาชนทั้งหลายเห็นพระบรมศาสดาทรงหายไปก็รู้สึกโศกเศร้า จึงเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะว่าพระบรมศาสดาเสด็จไปสถิตอยู่ ณ ที่แห่งใด พระมหาเถระให้ไปเรียนถามพระอนูรุทธะ และได้รับคำตอบว่าเสด็จขึ้นไปทรงจำพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลก เพื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดา เมื่อครบไตรมาสแล้ว จะเสด็จลงมายังมนุษยโลกในวันมหาปวารณา

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเสด็จไปทรงโปรดพระพุทโธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ผลงานของอาจารย์แหม เวชกร

ชนทั้งหลายพากันเฝ้ารอพระบรมศาสดาเสด็จลงมาจากดาวดึงสเทวโลก ครั้นก่อนถึงวันออกพรรษา ๗ วัน ก็เข้าไปหาพระโมคคัลลานะเรียนถามกำหนดวันที่แน่นอน พระเถระจึงสำแดงฤทธิ์ขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วทูลถามพระบรมศาสดา ได้ความว่า ในวันมหาปวารณา พระบรมศาสดาจะลงจากเทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูกรุงสังกัสสะ พระมหาเถระก็กลับมาแจ้งแก่ประชาชน

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๑๑ หลังจากพระบรมศาสดาทรงปวารณาออกพรรษาแล้ว จึงตรัสแก่ท้าวสักกเทวราชว่าจะเสด็จกลับลงไปสู่มนุษย์โลกในวันรุ่งขึ้น ท้าวสักกเทวราช จึงเนรมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ คือ บันไดทองอยู่เบื้องขวาเป็นทางลงแห่งหมู่เทวดา บันไดเงิน อยู่เบื้องซ้ายเป็นทางลงแห่งหมู่พรหม และบันไดแก้วอยู่ตรงกลางเป็นที่เสด็จลงแห่งพระบรมศาสดา บันไดทั้งสามทอดจากยอดเขาพระสุเมรุอันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงสพิภพ จรดลงสู่พื้นโลก ณ ที่ใกล้กรุงสังกัสสะ

พระบรมศาสดาทรงแสดงปาฏิหาริย์บันดาลเปิดสวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก ให้ทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุต่างได้แลเห็นกัน แล้วเสด็จลงจากเทวโลก พร้อมด้วยทวยเทพตามมา ส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก ครั้นนั้นสรรพสัตว์ทั้งหลายซึ่งได้เห็นพระบรมศาสดาต่างปรารถนา พุทธภูมิทั้งสิ้น

เมื่อเสด็จลงจากเทวโลกถึงเชิงบันไดแล้ว พระสารีบุตรพร้อมภิกษุบริวารทั้ง ๕๐๐ รูป มารับเสด็จอยู่ ณ ที่นั้น ทรงแสดงพระธรรมเทศนา เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้ว ภิกษุ ๕๐๐ รูป สัทธิวาทริกแห่งพระสารีบุตรก็บรรลุนิพพานและประชาชนก็ได้ดวงตา เห็นธรรมเป็นจำนวนมาก

ประเด็นปาฏิหาริย์การเปิดโลก หรือ โลกวิวรรณ์ ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เป็นการเปิดโลกแห่งความเป็นจริง กล่าวคือ เปิดให้ สัตว์ทั้งปวงที่อยู่ในมิติเดียวกัน สามารถมองเห็นกันได้อย่างทั่วกัน เนื่องจาก ไม่ว่าจะ เป็นบุคคลวรรณะสูง กลาง หรือต่ำ ต่างหันมาบวชในพระพุทธานุศาสนากันอย่างแพร่หลาย เปรียบเสมือนว่าพระพุทธรูปองค์ทรงเปิดโลกให้สัตว์โลกทุกระดับมารวมกันและมองเห็นกัน เนื่องจากในอดีต คนวรรณะต่ำไม่มีสิทธิหรือโอกาสทางสังคมใด ๆ แม้กระทั่งสิทธิทางการศึกษาหรือโอกาสที่จะเป็นคนดี แต่พระพุทธานุศาสนาได้เปิดโอกาสให้ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ วรรณะใด ๆ มีความเท่าเทียมกัน สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนกัน ไม่ถือว่าคนวรรณะสูง มีสิทธิได้บรรลุธรรมมากกว่าคนวรรณะต่ำ ทั้งนี้ ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับการกระทำด้วยคุณธรรม เป็นสำคัญ อันเป็นเหตุให้สามารถบรรลุธรรมได้

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ แสดงภาพตอนพระพุทธองค์เสด็จลงจากเทวโลก
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

บทที่ ๕

ทรงโปรดพระโสณโกฬิวิสะและพระภิกษุปาละ

ทรงโปรดพระโสณโกฬิวิสะ

ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระบรมศาสดาประทับอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ มีชาวบ้านจำนวนมากเข้าไปเฝ้าฟังพระธรรมเทศนาเสมอ วันหนึ่งกุลบุตรจากตระกูลโกฬิวิสะผู้หนึ่งชื่อว่า โสณะ ได้เข้าไปเฝ้าและทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาก็ประทานพระอนุญาตให้อุปสมบท

ครั้นพระโสณโกฬิวิสะอุปสมบทแล้ว ได้ทำความเพียรเกินขนาด คือเดินจงกรมไม่หยุดจนเท้าแตก แต่ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ จึงดำริว่าแม้พยายามบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก ก็ไม่สามารถพ้นจากอภิสวากิเลสได้เช่นนี้ ผู้ลาสิกขาออกไปบริโภคสมบัติที่มีอยู่ในตระกูล และบำเพ็ญกุศลอย่างฆราวาสดีกว่า พระบรมศาสดาได้ทรงทราบวาพระโสณโกฬิวิสะดำรินั้น จึงเสด็จไปถึงที่อยู่ของพระโสณโกฬิวิสะแล้วทรงสนทนาด้วยและตรัสถามพระโสณโกฬิวิสะและดำรัสตอบโดยยกตัวอย่างการซึ่งสายพินว่า

พระบรมศาสดา : “โสณะ ครึ่งท่านยังเป็นคฤหัสถ์ ท่านเข้าใจเชี่ยวชาญในหลักการซึ่งสายพินหรือไม่”

พระโสณโกฬิวิสะ : “พระพุทธเจ้าข้า”

พระบรมศาสดา : “หากสายพินดิ่งเกินไปจะมีเสียงไพเราะหรือไม่”

พระโสณโกฬิวิสะ : “ไม่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระบรมศาสดา : “หากหย่อนเกินไปจะมีเสียงไพเราะหรือไม่”

พระโสณโกฬิวิสะ : “ไม่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระบรมศาสดา : “หากสายพินไม่ดิ่งนัก ไม่หย่อนนัก แต่ซึ่งอย่างพอดีจะมีเสียงไพเราะหรือไม่”

พระโสณโกฬิวิสะ : “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพพระโสนโกฬวิริยะตามเสด็จพระเจ้าพิมพิสารไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใสจึงทูลขออุปสมบทแล้วไปจำศีลในป่าช้า

หลังจากนั้นพระบรมศาสดาจึงทรงมีพุทธดำรัสต่อพระโสนะความว่า “โสนะ ความเพียรที่เกินไปนัก ก็ทำให้ฟุ้งซ่าน ที่ย่อหย่อนเกินไปก็ทำให้เกียจคร้าน ท่านจง ตั้งความเพียรแต่พอดี ศรัทธากับปัญญา ความเพียรกับสมาธิ ทั้งสองคุณนี้ควรมีให้พอดีกัน ตลอดไป” เมื่อพระบรมศาสดาได้ตรัสสอนพระโสนโกฬวิริยะแล้ว ก็เสด็จกลับ ส่วน พระโสนโกฬวิริยะนั้นได้ตั้งอยู่ในพระโอวาท โดยตั้งความเพียรแต่พอประมาณ ไม่ถึง ไม่หย่อน ในที่สุดได้เจริญวิปัสสนาจนบรรลुพระอรหัตตผล แล้วเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาและทูลว่า

“พระอรหันต์สิ้นอาสวกิเลสแล้ว ทำประโยชน์ของตนถึงที่สุดแล้ว มีคุณ ๖ สถาน คือ บรรพชาออกไปจากกาม อยู่ในที่สงัด ในความสำรวมไม่เบียดเบียน ในความสิ้นแห่ง ความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความไม่หลง

เพราะท่านไม่เห็น ว่า ตนยังมีกิจอื่นใดที่จำจะต้องทำ หรือจะต้องกลับสะสมทำอีก เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นแล้ว จึงเป็นผู้โน้มไปในบรรพชา

เพราะท่านสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้โน้มไปในที่สัจ

เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้โน้มไปในความสำรวม

เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว อารมณ์ทั้งหลายไม่สามารถครอบงำจิตของท่านได้ จึงไม่ถือมั่น ไม่อยาก และหลงมัวเมา”

เมื่อพระบรมศาสดาได้ทรงสดับแล้ว ทรงสรรเสริญและยกย่องว่าท่านเป็น เอตทัคคะ ยอดของภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร

ทรงโปรดพระรัฐपालะ

คราวหนึ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปในอุทลโกฏฐิตนิคม แคว้นกुरु พร้อมด้วย ภิกษุหมู่ใหญ่ มีพราหมณ์และคฤหบดีชาวอุทลโกฏฐิตนิคมทราบข่าวพระบรมศาสดาเสด็จ มาถึงแล้ว จึงพร้อมกันเข้าไปเฝ้าและฟังพระธรรมเทศนา เมื่อจบแล้ว เหล่าพราหมณ์และ คฤหบดีชาวนิคมนั้นตั้งใจที่จะละบาปบำเพ็ญบุญ

กฤบุตรผู้หนึ่งชื่อว่า รัฐपालะ เป็นบุตรแห่งหัวหน้าในนิคมนั้นได้นั่งฟังพระธรรม เทศนาอยู่ด้วย เกิดศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พอชาวนิคมนั้นกลับไปแล้ว จึงเข้าไปเฝ้า พระศาสดาทูลขออุปสมบท แต่เพราะยังไม่ได้ขออนุญาตจากบิดามารดา พระบรมศาสดา จึงยังไม่ประทานอุปสมบท

เมื่อรัฐपालะได้ฟังเช่นนั้น จึงกลับบ้านไปลาบิดามารดาเพื่อจะออกบวช บิดามารดาก็ไม่อนุญาต รัฐपालะพูดอ้อนวอนหลายครั้งก็ไม่เป็นผล ทำให้เกิดความเสียใจ ตรอมใจ นอนลงแล้วไม่ยอมลุกขึ้น อดข้าวปลาอาหาร ทรมานตนเพื่อหวังจะตายหรือได้บวช บิดามารดาเห็นดังนั้นก็ไม่สบายใจ จึงไปขอให้เหล่าสหายของรัฐपालะช่วยกันห้าม สหายเหล่านั้นไปช่วยพูดปลอบก็ไม่เป็นผล จึงคิดว่าถ้าหากรัฐपालะไม่ได้บวชก็จะ ตรอมใจตาย แต่ถ้าได้บวช บิดามารดาและเราจะได้เห็นเขาตามเวลาที่สมควร เพราะ ขึ้นชื่อว่าการบวชนี้ถือว่าเป็นการหนัก ผู้บวชจะต้องถือบาตรเดินเที่ยวบิณฑบาตทุกวัน ต้องประพฤติพรหมจรรย์ นอนเวลาเดียว กินเวลาเดียว และรัฐपालะนี้เคยอยู่สุขสบาย เป็นชาติชาวเมือง เมื่อไม่อาจประพฤติอย่างนั้นได้ ก็จะลาสิกขากลับมาที่นี้อีก คิดดังนั้น แล้วก็ไปช่วยพูดกับบิดามารดาของรัฐपालะเพื่อยอมให้บวช

เมื่อได้ฟังเช่นนั้น บิดามารดาของรัฐपालะจึงเห็นด้วย ยินยอมให้ลูกชายบวช รัฐपालะดีใจลุกขึ้นกลับมารับประทานอาหารจนร่างกายมีกำลังดังเดิม แล้วไปเฝ้า พระบรมศาสดา ซึ่งครั้งนี้พระบรมศาสดาประทานอนุญาตให้บวชได้

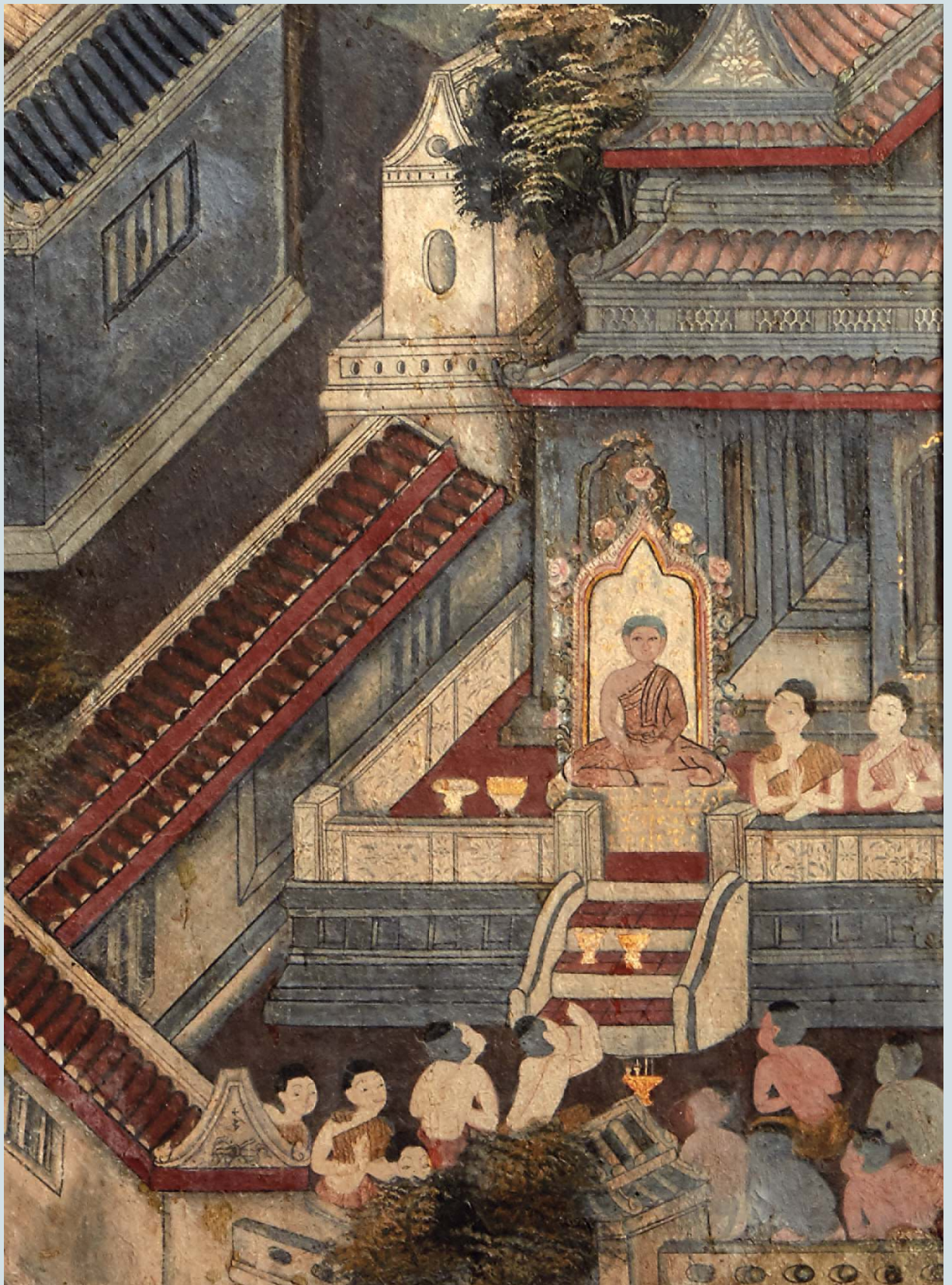
ครั้งนั้นพระรัฐपालะบวชได้ประมาณครึ่งเดือน พระบรมศาสดาเสด็จจากอุลลโกฏฐิตนิคม ไปประทับที่กรุงสาวัตถี พระรัฐपालะก็ติดตามเสด็จไปด้วย ท่านได้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและเจริญวิปัสสนา จนสำเร็จพระอรหัตตผล จากนั้นไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อทูลลากลับไปเยี่ยมบิดามารดา โดยออกจากกรุงสาวัตถี เทียวจาริกไปถึงอุลลโกฏฐิตนิคม ฟานักที่พระราชอุทยานมิคจिरวันของพระเจ้าโกรัพยะ แคว้นกुरु

ครั้นเวลาเช้า พระรัฐपालะเข้าไปบิดนบาศในนิคมนั้น บิดาของท่านอยู่ที่ศาลาใจกลางนิคม เห็นพระรัฐपालะและทราบที่ท่านจำบิดาไม่ได้ก็รู้สึกน้อยใจ จึงร้องว่า “สมณะหัวโล้นเหล่านี้ทีเดียวนะ บวชลูกคนเดียวซึ่งเป็นที่รักของเรา”

เมื่อพระรัฐपालะไปถึงเรือนบิดา จึงไม่ได้รับอะไรเลย นอกจากคำด่าว่า ขณะนั้นได้มีนางทาสของญาติท่านคนหนึ่ง กำลังจะทิ้งขนมมุดซึ่งค้างคืน พระรัฐपालะจึงพูดกับนางนั้นว่า “ถ้าของนี้มีอันจะต้องทิ้งเสียเป็นธรรมดา ท่านจงหลงในบาตรของเราเถิด” ฝ่ายนางทาสนั้นจำเสียงของพระรัฐपालะได้และเมื่อเทขนมมุดลงในบาตรก็จำลักษณะมือและเท้าของพระรัฐपालะได้ จึงไปบอกมารดาของพระรัฐपालะ เมื่อมารดาของพระรัฐपालะทราบเรื่อง มีความยินดีมากจนปล่อยนางทาสนั้นให้เป็นไท แล้วจึงไปบอกสามีให้ทราบ ทั้งสองรีบตามไปจนพบพระรัฐपालะนั่งฉันขนมมุดอยู่ จึงถามว่า “เหตุใดจึงฉันขนมมุด ไม่ยอมกลับไปเรือน” พระรัฐपालะตอบว่าท่านเป็นสมณะ ไม่มีเรือนเป็นของท่านได้ไปยังเรือนของบิดามารดามาแล้ว ไม่ได้รับอะไรเลยนอกจากคำด่า เมื่อบิดาขอให้ท่านกลับไปเรือนอีกครั้ง ท่านก็แจ้งว่า วันนี้ฉันภัตตาหารไปแล้ว บิดาจึงนิมนต์ท่านไปรับภัตตาหารที่เรือนในวันรุ่งขึ้น

ครั้นรุ่งขึ้น พระรัฐपालะไปถึงเรือนแล้ว บิดาก็นำเอาสมบัติซึ่งมีอยู่ในเรือน ออกล่อ แล้วอ้อนวอนให้ลาสิกขาออกมารับสมบัติ พระรัฐपालะกล่าวว่า “ท่านจงให้ทำถุญใหญ่ ๆ แล้วกรอกเงินทองนี้ให้เต็มบรรจุทุกกระถางไปถ่วงกลางแม่น้ำ เพราะความทุกข์กายทุกข์ใจซึ่งมีเงินทองเป็นเหตุ จักได้ไม่เกิดแก่ท่าน” บิดาได้ยินเช่นนั้นก็เสียใจ

ฝ่ายอดีตภรรยาของพระรัฐपालะ ก็เข้ามาจับที่เท้าพระรัฐपालะ แล้วถามว่า “นางฟ้าที่เป็นเหตุให้ท่านประพฤติพรหมจรรย์นั้นมีรูปร่างเช่นไร” ท่านตอบว่า “น้องหญิง เราไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพราะนางฟ้า” นางได้ยินสามีเรียกตนว่าน้องหญิงก็เสียใจ พระรัฐपालะจึงพูดกับบิดาว่า “คฤหบดีถ้าโกชนะจำจะต้องให้ ท่านจงให้เถิด อย่าเบียดเบียนเราให้ลำบากเลย” บิดาจึงถวายภัตตาหารอันประณีต เมื่อเสร็จกิจแล้วพระรัฐपालะก็กล่าวคาถาอนุโมทนา จากนั้นกลับไปพระราชอุทยานมิคจिरวัน

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพพระรัฐपालะกลับไปโปรดบิดามารดาและบริวาร

พระรัฐपालะแสดงธรรมเทศ ๔ ประการ

ฝ่ายพระเจ้าโกรัพยะ เสด็จไปประพาสพระราชาอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นพระรัฐपालะ ทรงจำได้ เพราะทรงรู้จักมาแต่เดิม เสด็จเข้าไปใกล้ตรัสปราศรัย แล้วประทับพระราชอาสน์ มีพระดำรัสตรัสถามพระรัฐपालะ และพระพระรัฐपालะได้ทูลตอบความว่า

พระเจ้าโกรัพยะ	พระรัฐपालะ
เหตุที่คนออกบวช คือ แก่ชรา เจ็บไข้ สิ้นโภคทรัพย์ หรือสิ้นญาติ แต่ท่านเองเป็นหนุ่ม มีความเจ็บไข้น้อย เป็นลูกแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้า ในสกุลโกฏฐิตินิคมนี้ ไม่มีความเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์ ชนในนิคมนี้เป็นญาติมิตรของท่าน โดยมาก เหตุใดท่านจึงได้ออกบวช	เหตุที่ทำให้พระบรมศาสดาเสด็จออกทรงผนวช เพราะทรงพิจารณา ๔ ข้อ คือ <ul style="list-style-type: none"> - โลกไม่ยั่งยืน - โลกไม่มีผู้ป้องกันตัวเรา - โลกไม่มีอะไรเป็นของเรา - โลกทำให้เราเป็นทาสตัณหา
โลกไม่ยั่งยืนหมายความว่าอะไร	มหาบพิตร เมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนมายุได้ ๒๐ ปี หรือ ๒๕ ปี ทรงทำสงครามเก่งหรือไม่
เก่งอย่างแน่นอน	เวลานี้ทรงทำสงครามได้หรือไม่
เดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าแก่เฒ่า มีร่างกายอ่อนกำลัง	พระบรมศาสดาทรงทราบอย่างนี้ จึงตรัสว่าโลกไม่ยั่งยืน
ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้านี้มีกองทัพสำหรับทำสงคราม แต่ท่านพูดว่าโลกไม่มีผู้ป้องกันเพราะอะไร	มหาบพิตรมีพระโรคประจำพระองค์บ้างหรือไม่
มีอยู่บางครั้ง ญาติมิตรต่างมายืนล้อมข้าพเจ้า ด้วยเข้าใจว่าข้าพเจ้าจักตาย	พระองค์เรียกให้พระญาติมิตรมาช่วยแบ่ง พระโรคนั้นไปได้หรือไม่
ไม่ได้	พระบรมศาสดาจึงทรงพิจารณาว่าชีวิตไม่มีผู้ป้องกัน
ข้าพเจ้ามีเงินทองเป็นอันมาก แต่ท่านพูดว่าโลกไม่มีอะไรเป็นของเราเพราะอะไร	ท่านจะเป็นผู้ครอบครองสมบัตินี้ไปตลอดกาลหรือไม่
ไม่ได้ วันหนึ่งก็จะมีผู้อื่นมาครอบครองสมบัตินี้แทนข้าพเจ้า	พระบรมศาสดาจึงทรงพิจารณาว่า ชีวิตไม่มีอะไรเป็นของเรา
เหตุใดท่านจึงพูดว่า โลกทำให้เราเป็นทาสตัณหา	มหาบพิตร พระองค์ทรงครองแคว้นแคว้นกูร์ อังกว่างใหญ่นี้หรือ
ใช่	ถ้ามีคนบอกว่าทางทิศตะวันออกมีเมืองใหญ่ มั่งคั่ง กว้างขวางอุดมสมบูรณ์มาก ท่านจะอย่างไร

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพประชาชนพากันนำภัตตาหารมาถวายพระรัฐपालะ

พระเจ้าโกรัพยะ	พระรัฐपालะ
ข้าพเจ้าจะไปตีเมืองนั้นมาครอบครอง	แล้วถ้ามีคนมาบอกอีกว่าทางทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ฝั่งทะเลปากโน้นมีเมืองใหญ่ มั่งคั่ง กว้างขวางอุดมสมบูรณ์มาก ท่านจะทำอย่างไร
ข้าพเจ้าจะไปตีเมืองนั้นมาครอบครองเช่นกัน	พระบรมศาสดาจึงทรงพิจารณาว่า โลกพร่องอยู่ เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหา

เมื่อพระรัฐपालะ ทูลเหตุที่ให้ตนออกบวชแก่พระเจ้าโกรัพยะอย่างนี้แล้ว ก็กลับมาอยู่ในสำนักของพระบรมศาสดา แต่เดิมท่านผู้นั้นเป็นผู้บวชด้วยศรัทธามาก และกว่าจะบวชได้ก็แสนจะลำบาก พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ ยอดของภิกษุ ผู้บวชด้วยศรัทธา

บทที่ ๖ ปรีนิพพาน

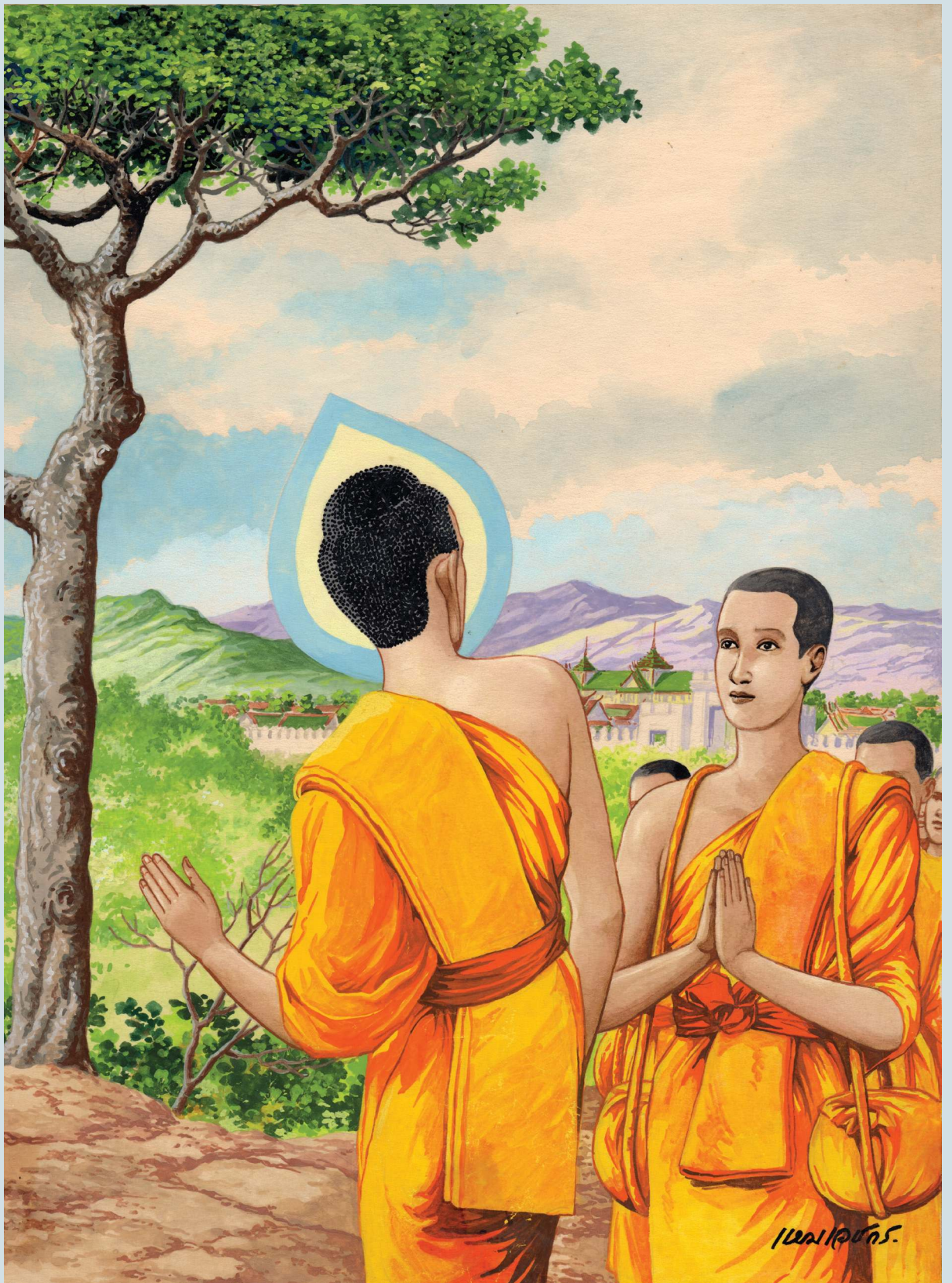

ประทับกรุงเวสาลีครั้งสุดท้าย

วันหนึ่ง พระอานนท์ได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดากราบทูลถึงพระอาการประชวร พระองค์ก็ตรัสว่า “อายุตถาคต ๘๐ ปีแล้ว เหมือนเกวียนเก่าที่ชำรุด เขาตามไว้ด้วยไม้ไฟ ล่วงเข้าสู่้วยชรา อาศัยสมาธิภาวนาก็พอพุงไปได้ เธอจงอาศัยตนเป็นที่พึ่งแห่งตนเถิด”

วันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาเสด็จเข้าไปทรงบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เมื่อทรงทำภัตกิจเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปกรุงเวสาลี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ประทับที่ภูฏาคารศาลา ป่ามทาวัน เมื่อเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีทรงทราบข่าวก็ดีพระทัย พวกนั้นมาถวายสักการะ สดับพระธรรมเทศนาและกราบทูลอาราธนาทรงรับอาหารบิณฑบาตในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น

พอรุ่งเช้า พระบรมศาสดาเสด็จไปทรงบิณฑบาตในพระราชานิเวศน์ ทรงทำภัตกิจเสร็จแล้วก็ทรงอนุโมทนา แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทรงหันพระวรกายกลับไปทอดพระเนตรกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้ายซึ่งเป็นพระอิริยาบถที่มีได้ทรงกระทำบ่อย ทรงดำริว่ามีเพียงเฉพาะพระองค์เท่านั้นที่จะทอดพระเนตรเห็นกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย แม้มหาชนทั่วไปก็มีอาจจะได้เห็นกรุงเวสาลีอีกด้วยเช่นกัน เพราะหลังจากพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว กองทัพของพระเจ้าอชาตศัตรูได้เข้ายึดกรุงเวสาลี เพราะกษัตริย์ลิจฉวีไม่ได้ตั้งมั่นในอธิปไตยธรรมที่พระบรมศาสดาได้เคยประทานสำหรับใช้ปกครองร่วมกัน การที่ทรงเฝ้าพระองค์ทอดพระเนตรเช่นนี้ เรียกว่า *นาคาวโลก* คือ การเหลียวมองแบบพญาช้าง จากนั้นเสด็จไปยังภูฏาคารศาลา ป่ามทาวัน

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงหันพระวรกายกลับไปทอดพระเนตรกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย
ผลงานของอาจารย์เฒ่า ไอศกรีม

ทรงทำนิมิตโอกาส

ครั้นถึงภูฏาคารศาลา ป่ามหาวันแล้ว จึงรับสั่งให้พระอานนท์ถือผ้าสีทณะ (ผ้าปูนั่งสำหรับภิกษุ) ตามเสด็จไปยังป่าवालเจตีย์ พระบรมศาสดาประทับลงเรียบริ้อยแล้ว ตรัสว่า “อานนท์ ถ้าบุคคลใดเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ พรารถนาจะดำรงอยู่ประมาณ กับหนึ่งหรือมากกว่านั้น ก็สามารถจะอยู่ได้”

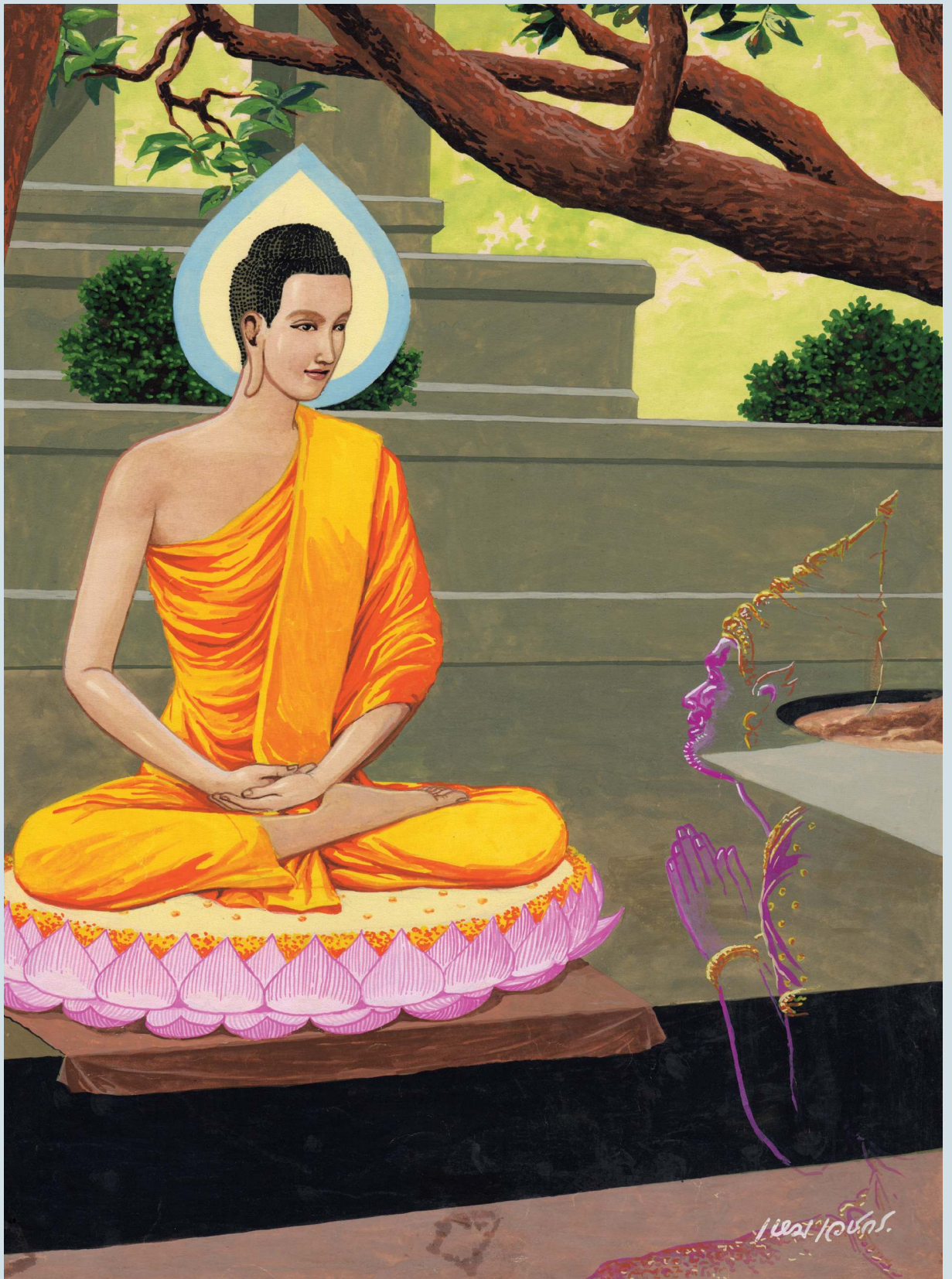
ตรัสย้ำเช่นนี้ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็ไม่สามารถเข้าพระทัยได้ว่า พระบรมศาสดามีพระประสงค์จะสื่อถึงอะไร จึงทรงนั่งอยู่ พระบรมศาสดาจึงตรัสให้พระอานนท์ หลีกออกไปจากบริเวณนั้น

คำว่า “กับ” ในพระพุทพจน์ดังกล่าว คนมักเข้าใจว่าหมายถึงมหา กับ หรือ กับใหญ่ คือ กาลกำหนดอายุของโลก อันหมายถึงสกลพิภพ อย่างไรก็ตาม กบในที่นี้ หมายถึงอายุกับ คือ กาลกำหนดอายุของมนุษย์หรือสัตว์จำพวกนั้น ๆ เช่น อายุกับของคนยุคนี้ ประมาณ ๑๐๐ ปี เป็นต้น โดยนัยนี้ ที่พระบรมศาสดาทรงปรารถนาเช่นนั้น จึงหมายถึงพระองค์ได้ ทรงเจริญอิทธิบาท ๔ ดีแล้ว หากทรงจำนงจะทรงพระชนม์อยู่จนครบกำหนดของอายุคน ในยุคนั้น คือ เต็ม ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่านั้น ก็ได้

ทรงปลงอายุสังขาร

เมื่อพระอานนท์ได้ทรงหลีกออกมาบริเวณที่พระบรมศาสดาประทับอยู่แล้ว พญามารได้เข้ามาเฝ้าเพื่อกราบทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระองค์ทรงรับอาราธนาว่า อีก ๓ เดือน จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

การปลงพระชนมายุสังขารนี้ ก่ออัศจรรย์ให้เกิดแผ่นดินไหว พระอานนท์ทรงสงสัย จึงเสด็จเข้าไปทูลถามสาเหตุ พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว มี ๘ ประการ บัดนี้ ตถาคตปลงอายุสังขารอีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน แผ่นดินจึงได้ไหว” พระอานนท์ทูลวิงวอนขอให้พระองค์ดำรงพระชนม์อยู่ต่อไปอีก พระบรมศาสดาทรงห้ามเสีย และตรัสว่า “พระองค์ทรงทำนิมิตโอกาสแก่พระอานนท์ถึง ๑๖ ตำบล คือ ในกรุงราชคฤห์ ๑๐ ตำบล ในกรุงเวสาลี ๖ ตำบล แต่พระอานนท์ไม่ทันทราบ”

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขาร
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ทรงบิณฑบาตครั้งสุดท้าย

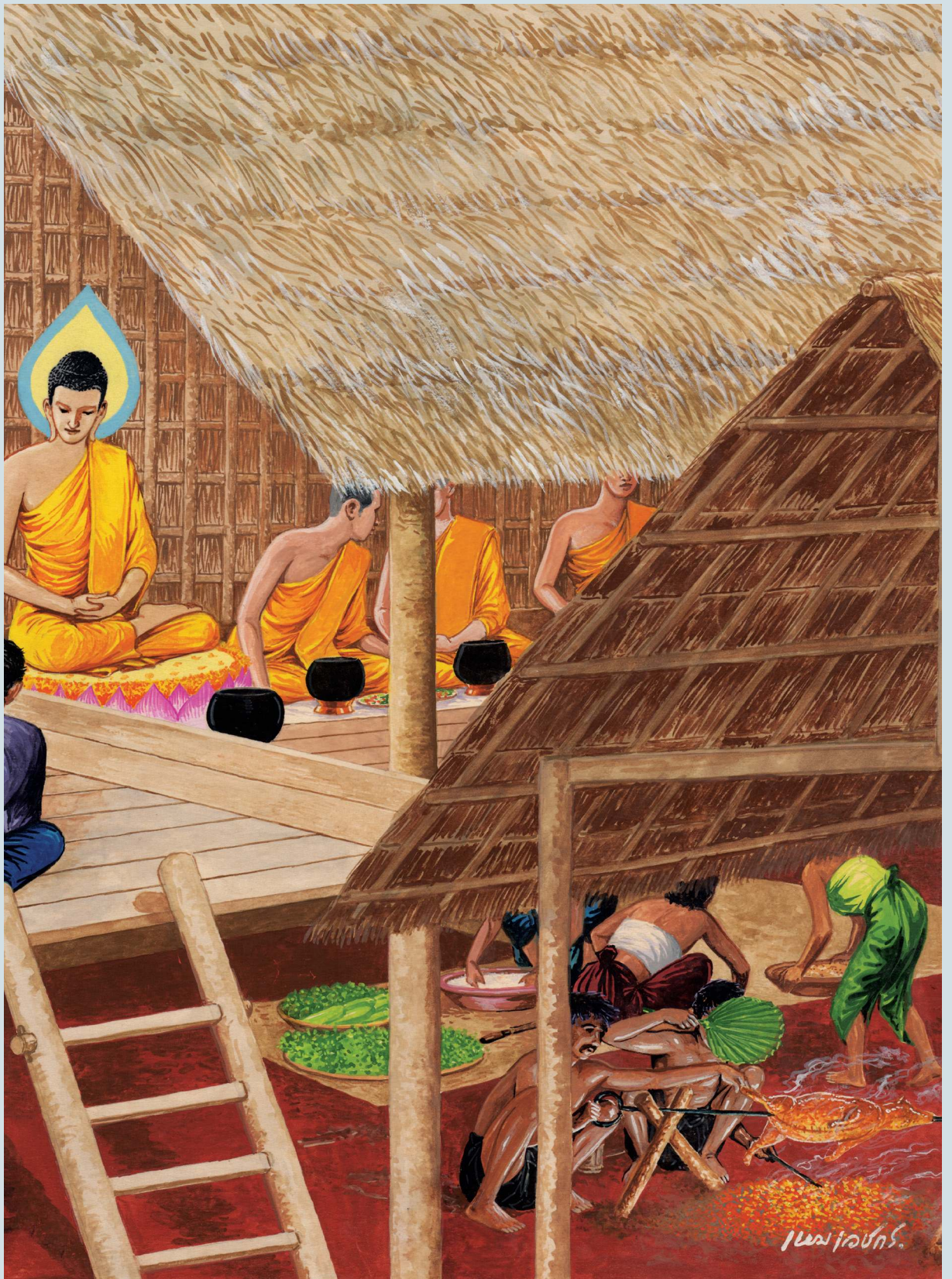
หลังจากนั้น พระบรมศาสดาตรัสสั่งให้พระอานนท์แจ้งให้เหล่าภิกษุออกเดินทางต่อไป เพื่อเสด็จไปยังบ้านภัณฑุคาม หัตถิคาม อัมพคาม ชัมพุกคาม โภคนคร และกรุงปาวา โดยลำดับ เมื่อเสด็จถึงปาวานครแล้ว ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร หรือนายจันทะ เมื่อนายจุนทะทราบข่าวก็มีความยินดี ออกไปเฝ้าและได้สดับพระธรรมเทศนา จนบรรลุโสดาปัตติผล กราบทูลนิมนต์ให้เสด็จไปรับบิณฑบาตที่บ้านในวันรุ่งขึ้น พร้อมกับภิกษุทั้งหลาย ในคืนวันนั้นนายจุนทะให้ตระเตรียมโภชนาหารอันประณีต พร้อมทั้งสุกรมัททวะอันมีรสโอชาไว้ถวาย

วันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาเสด็จไปบ้านของนายจุนทะ ตรัสให้นำสุกรมัททวะมาถวายแต่พระองค์แต่เพียงผู้เดียว ที่เหลือโปรดให้ชุดหลุมฝังเสียและให้ถวายภัตตาหารอย่างอื่นแต่พระสงฆ์ ครั้นทรงกระทำภัตกิจเสร็จ ทรงอนุโมทนาแล้วจึงเสด็จกลับ ในวันนั้นเอง พระบรมศาสดาประจวบด้วยพระโรคโลหิตพิษขึ้นทิกภาพธ (โรคท้องร่วง) เสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า แต่ก็แสดงพระประสงค์จะเสด็จไปยังกรุงกุสินารา

อนึ่ง ไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัดว่าสุกรมัททวะคืออาหารอะไร บ้างก็ว่าเป็นเนื้อสุกรอ่อน บ้างก็กล่าวว่าเป็นข้าวหุงด้วยนมวัว บ้างก็ว่าเป็นยารักษาโรค บ้างก็ว่าเป็นเห็ดชนิดหนึ่งที่สุกรชอบกิน บ้างก็ว่าเป็นยาขนานหนึ่งซึ่งชื่อว่าหมู และบ้างก็ว่าเป็นเนื้อหมูอ่อนที่บูดเสีย อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่พระบรมศาสดาทรงเจริญพระชนมายุมากแล้วในเวลานั้น และมีพระโรคเบียดเบียนอยู่ การเสวยสุกรมัททวะจึงอาจเป็นอันตรายเป็นเหตุให้พระโรคกำเริบในที่สุด

ทรงรับผ้าสังคิวรรณ

ในระหว่างที่เสด็จไปยังกรุงกุสินารานั้น พระบรมศาสดาทรงกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงแวะประทับพักไต้ร่มไม้ริมทาง ตรัสให้พระอานนท์นำน้ำมาถวาย ในขณะนั้น ปุกกุสะบุตรแห่งมัลลกษัตริย์เดินทางจากกรุงกุสินาราไปกรุงปาวาได้เห็นพระบรมศาสดา จึงเข้าไปเฝ้า ได้สดับสันติวิหารธรรมจึงเกิดความเลื่อมใส ถวายผ้าสังคิวรรณคู่หนึ่งแด่พระองค์ โปรดให้ถวายพระองค์ผืนหนึ่งและถวายพระอานนท์อีกผืนหนึ่ง เสร็จแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นอนุโมทนาอีกครั้งก่อนที่ปุกกุสะจะทูลลาไป

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงรับภัตตาหารจากนายจุนทะ
ผลงานของอาจารย์เนม เวกอร์

ผลแห่งการถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้า

เมื่อปุกกุสะจากไป พระอานนท์ได้ทรงนำผ้าสังคิวรรณเข้าไปถวาย พระบรมศาสดาทรงนุ่งผืนหนึ่งและห่มอีกผืนหนึ่ง เมื่อทรงผ้านี้แล้ว ปรากฏว่าพระฉวีเปล่งปลั่งดงามยิ่งนัก พระอานนท์จึงทูลชื่นชม พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า “ผิวกายของตถาคตดงามบริสุทธิ์ ๒ คราว คือ ในคืนตรัสรู้และในคืนที่จะปรินิพพาน” จากนั้นพระบรมศาสดาได้เสด็จต่อไปยังแม่น้ำกุกุธานี เสวยและทรงสนานพระวรกายตามพระอัธยาศัย จากนั้นประทับได้ร่มไม้แล้วตรัสสั่งให้พระจุนทะปูลาดสังฆาฏิถวาย เพื่อบรรทมระงับความลำบากพระวรกาย

ครั้นพระบรมศาสดาทรงหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่าอาจจะ มีผู้ตำหนินายจุนทะว่าภักตอาหารที่เขาถวายทำให้พระบรมศาสดาประชวร และเขาอาจจะ ไม่สบายใจ ทรงสรรเสริญว่า บิณฑบาตที่ท่ายถวายแด่พระพุทธเจ้าแล้ว จะมีอานิสงส์มากนั้น มีอยู่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่เสวยแล้วได้ตรัสรู้และครั้งที่เสวยแล้วปรินิพพาน

ทรงปรารภสักการบูชา

จากนั้นพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เสด็จข้ามแม่น้ำทีรัญญูวดีไป กรุงกุสินารา เข้าสู่ศาลาโนทยานแห่งมัลลกษัตริย์ โปรดให้พระอานนท์ปูลาดพระแท่นบรรทมถวาย ณ ระหว่างต้นรังคู่หนึ่ง แล้วเสด็จบรรทมสีหไสยาสน์ โดยมีได้คิดที่จะลุกขึ้นอีกครั้ง ต้นรังทั้งคู่ก็ผลิดอกบานเต็มต้นหล่นลงมายังพระพุทธศรีระ ดอกมณฑารพในสวรรค์ และทิพยสุคนธชาติก็ตกลงมาจากอากาศ พระองค์จึงทรงแสดงแก่พระอานนท์ว่า “การบูชาตถาคตด้วยอามิสบูชา แม้มากมายเช่นนี้ ก็ไม่ได้ชื่อว่าบูชาตถาคต ผู้ใดประพฤติปฏิบัติธรรม ผู้นั้นจึงได้ชื่อว่าบูชาตถาคต”

จากนั้นพระบรมศาสดาตรัสสั่งให้พระอุปัชฌายะที่ยืนถวายงานพักอยู่เฉพาะ พระพักตร์หลีกออกไป เพราะเทวดาทั้งปวงได้มาประชุมกันเป็นจำนวนมาก เพื่อเฝ้าพระบรมศาสดาเป็นครั้งสุดท้าย แต่พระอุปัชฌายะยืนบังเสีย ปวงเทวดาจึงพากันกล่าวโทษและเสียใจ เพราะไม่สามารถมองเห็นพระบรมศาสดาได้

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงรับผ้าสังคิวรรณ
ผลงานของอาจารย์เข็ม เวชกร

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

พระอานนทกราบทูลว่า “เมื่อก่อน พุทธบริษัททั้งหลายสามารถเดินทางมาเฝ้าพระบรมศาสดาได้ เมื่อเสด็จปรินิพพานไปแล้ว ผู้คนระลึกถึงพระองค์ ควรทำเช่นไร” พระบรมศาสดาตรัสว่า “พุทธบริษัทควรไปดู ไปเห็นสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา สถานที่ปรินิพพาน เพื่อให้เกิดสังเวช คือ ความสลดหดหู่ ช่วยให้เข้าใจในธรรมดาของชีวิตโดยทั่วกัน”

สังเวชนียสถาน คือ สถานที่ที่ทำให้เกิดความรู้สึกระลึกถึงพระพุทธองค์ ทำให้เกิดความชื่นชม เบิกบาน เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำความดี เมื่อได้ไปพบเห็น มี ๔ แห่ง ดังนี้

๑. สถานที่ประสูติ คือ สวนลุมพินี
๒. สถานที่ตรัสรู้ คือ พุทธคยา
๓. สถานที่ทรงแสดงพระปฐมเทศนา คือ สารนาถ
๔. สถานที่ปรินิพพาน คือ กุสินารา

ต่อมาพระอานนททูลถามวิธีปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระ พระบรมศาสดาทรงแสดงหลักกฏปาฐกบุคคล คือ บุคคลผู้ควรแก่การประดิษฐาน ในสถูป ๔ ประเภท คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธองค์โปรดให้จัดการกับพระพุทธสรีระเช่นเดียวกับที่จัดการพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยขโลมพระพุทธสรีระด้วยน้ำมัน ห่อด้วยผ้า สลับกันไป ๕๐๐ ชั้น แล้วเชิญประดิษฐานในหีบ จากนั้นจึงเชิญไปถวายพระเพลิง

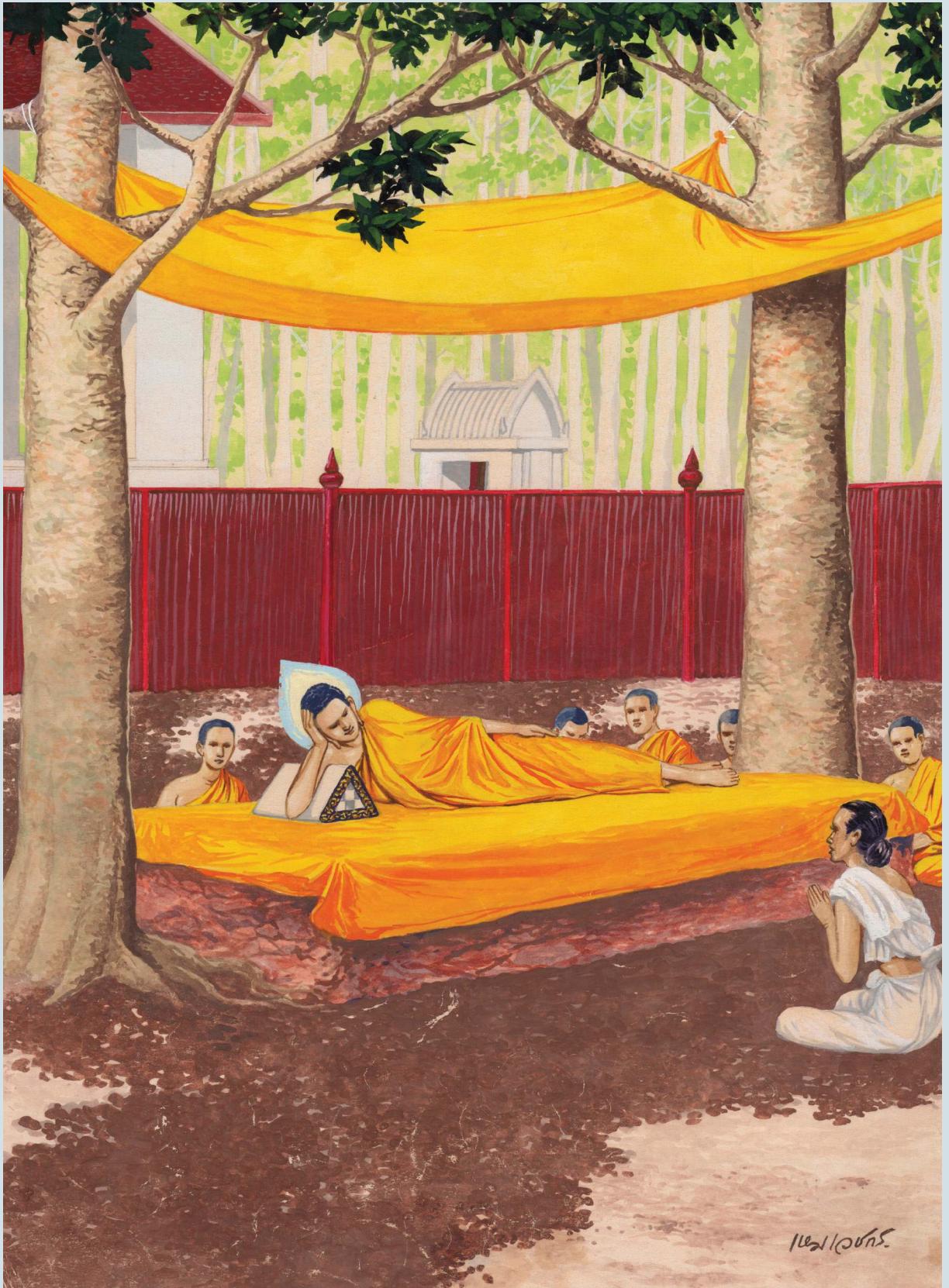
จากนั้น พระอานนทได้กราบทูลให้เสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงราชคฤห์ ไม่ควรปรินิพพานที่กรุงกุสินารา เพราะเป็นเมืองเล็ก พระบรมศาสดารับสั่งว่า “กุสินารานี้เคยเป็นมหานครราชธานีนามว่า กุสาวดี พระเจ้ามหาสุทศน์จักรพรรดิราชทรงครอบครอง มีประชาชนหนาแน่น สงบสุขสมบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่เคยขาดเสียง ๑๐ ประการ มีเสียงช้าง เป็นต้น ทั้งกลางวันกลางคืน” และมีรับสั่งให้พระอานนทเข้าไปบอกพวกมัลลกษัตริย์ให้ทราบ ว่า พระบรมศาสดาจะปรินิพพานในยามที่สุดแห่งราตรีนั้น เมื่อพวกมัลลหาราบได้พากันมาเฝ้า พระอานนทก็ทรงจัดให้เข้าเฝ้าเป็นสกุล ๆ เสร็จเรียบร้อยภายในปฐมยาม

สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ทรงแสดงพระปฐมเทศนา และปรินิพพาน

ทรงโปรดสุภัททปริพาชก

ครั้งนั้น สุภัททปริพาชกเข้าไปพบพระอานนท์ เพื่อขอโอกาสเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา แต่ก็ถูกพระอานนท์ทัดทาน เมื่อพระบรมศาสดาทรงทราบจึงประทานพระอนุญาต สุภัททะ ได้ทูลถามถึงครูทั้ง ๖ เป็นพระอรหันต์จริงหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า “อริยมรรค ๘ ประการ เป็นมรรคอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ สมณะ คือ ท่านผู้สงบระงับกิเลสได้ ก็มีอยู่เฉพาะในธรรมวินัยนี้ หากภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบในธรรมวินัยนี้ไซ้ร้ โลกนี้ จะไม่ถึงความว่างเปล่าจากพระอรหันต์” เมื่อตรัสจบแล้วสุภัททะมีความเลื่อมใสทูลขอ

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าปรุทานพระธรรมเทศนาโปรดสุภทัตปริพาชก
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

อุปสมบทแล้วหลีกออกจากหมู่ชน เพื่อบำเพ็ญสมณธรรม จนบรรลอรหัตต์ในราตรีวันนั้น
ถือได้ว่าเป็นปัจฉิมสาวก และเหตุการณ์นี้เป็นเครื่องยืนยันว่าพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญ
พระพุทธรกิจตลอดพระชนชีพ

โปรดให้ลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะ

พระอานนท์ทูลถามเรื่องพระฉันทะว่า เป็นคนถือตัวว่าเป็นข้าเก่า เป็นผู้ว่ายาก
สอนยาก ไม่ยอมรับโอวาทใคร ถ้าหากปรินิพพานแล้ว เกรงว่าจะเป็นผู้ว่ายากหนักขึ้น
เพราะมีผู้ใดต้องเกรงใจ คณะสงฆ์ควรปฏิบัติกับพระฉันทะเช่นไร ทรงแนะนำให้ลง
พรหมทัณฑ์ กล่าวคือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงให้โอวาท ไม่พึงสั่งสอน
ไม่พึงเจรจาใด ๆ ด้วยทั้งสิ้น เว้นแต่คำอันเป็นกิจธุระโดยเฉพาะ ต่อแต่นั้นประทานโอวาทว่า
“เมื่อตถาคตทรงปรินิพพานแล้ว เธอทั้งหลายไม่ควรตำราว่า บัดนี้ ศาสดาของเราไม่มีแท้จริง
วินัยที่เราบัญญัติแก่เธอทั้งหลายก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงแก่เธอทั้งหลายก็ดี เมื่อเราล่วงไป
แล้วธรรมและวินัยนั้นแลจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงม้ากัณฐกะ และนายฉันทะ มหาดเล็กของเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งในเวลาต่อมาได้อุปสมบทเป็นภิกษุ

ประทานพระปัจฉิมโอวาทและเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาตรัสเตือนว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์โดยความไม่ประมาทเถิด” หลังจากนั้นก็ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงทำปรินิพพานกรรมด้วยอนุปัพพวิหารธรรมทั้ง ๙ โดยอนุโลมและปฏิโลม เป็นลำดับ เมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรี วิสาขปุรณมี ขณะนั้นทั่วหมื่นโลกธาตุก็หวั่นไหวไปทั่วพื้นปฐพี

พระพุทธรูปสี่พระไม่เคลื่อนที่

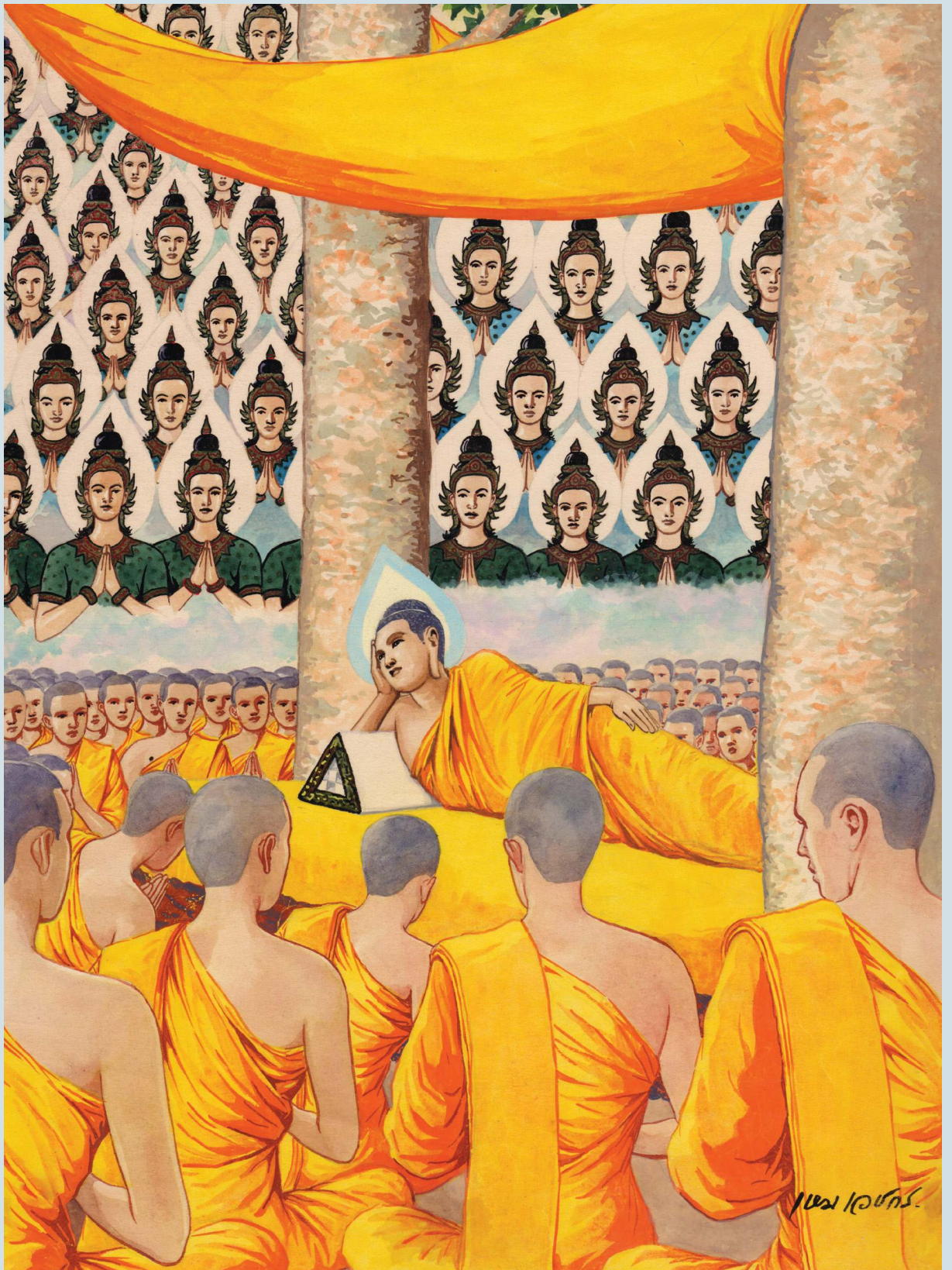
เมื่อมหาชนทั้งหลายทราบข่าว พระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ต่างเศร้าโศกเสียใจ พากันไปสักการะพระพุทธรูปสี่พระตลอด ๖ วัน

ครั้นในวันที่ ๗ เหล่ามัลลกษัตริย์อัญเชิญพระพุทธรูปสี่พระมุ่งไปทางทิศทักษิณ เพื่อถวายพระเพลิง ณ ภายนอกพระนคร แต่ก็ไม่สามารถขยับพระพุทธรูปสี่พระให้เคลื่อนไปได้ แม้เพียงเล็กน้อย จึงได้ทูลถามพระอนุรุธธนะจันทราว่า เหล่าเทวดาประสงค์จะให้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่พระเข้าสู่พระนครทางทิศอุดร ผ่านไปกลางพระนครแล้วอัญเชิญออกจากพระนครทางประตูทิศบูรพา และให้ถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธเจดีย์ เหล่ามัลลกษัตริย์ได้ปฏิบัติตามนั้น ก็สามารถเคลื่อนพระพุทธรูปสี่พระได้อย่างง่ายดาย ประชาชนต่างพากันสักการบูชา ตลอดทาง

ขณะนั้น นางมัลลิกาทราบข่าว ขบวนอัญเชิญพระพุทธรูปสี่พระจะเคลื่อนผ่านมาก็ดีใจ ดำริจะถวายเครื่องประดับอันมีชื่อว่า มหาลดาประสาธน์ เป็นอาภรณ์คลุมพระพุทธรูปสี่พระเป็นเครื่องบูชา ปรากฏว่าพระพุทธรูปสี่พระนั้นมีความงามยิ่งนัก

ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปสี่พระ

ครั้นอัญเชิญพระพุทธรูปสี่พระไปที่พระนครแล้ว ก็อัญเชิญออกจากพระนครทางประตูทิศบูรพาไปสู่มกุฏพันธเจดีย์ อันเป็นที่ตั้งพระจิตกาธานซึ่งทำด้วยไม้จันทน์หอม จากนั้นจัดการห่อพระพุทธรูปสี่พระด้วยทูลพัสดร์ ๕๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญประดิษฐานในหีบทองที่เต็มไปด้วยน้ำมันหอม ตามที่พระอานนท์ทรงแจ้งทุกประการ ก่อนจะอัญเชิญหีบทองนั้นขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานและสักการบูชา

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงปัจฉิมโอวาท
ผลงานของอาจารย์เฒ่า เวกกร

กษัตริย์มีลละทั้ง ๘ พระองค์ ช่วยกันถวายพระเพลิงพระพุทธรูป แต่ไม่สามารถจุดเพลิงให้ติดได้ จึงได้ทูลถามพระอนุรุธะ ท่านตรัสตอบว่า “เทวดาต้องการให้คอยพระมหากัสสปเถระ”

เวลานั้น พระมหากัสสปะพาภิกษุสงฆ์เดินทางจากกรุงปาวามายังกรุงกุสินารา เพื่อเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ครั้นได้เวลาเที่ยงจึงหยุดพักที่ริมไม้ริมทาง เห็นอาชีวกผู้หนึ่งเดินถือดอกมณฑารพกั้นศีรษะ เป็นที่น่าแปลกใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยดอกมณฑารพนี้เป็นดอกไม้สวรรค์ ไม่มีอยู่ในโลกมนุษย์ จะตกมาในเฉพาะเวลาอันสำคัญเท่านั้น พระมหากัสสปะจึงคาดเดาว่าพระบรมศาสดาได้เสด็จปรินิพพานแล้ว จึงลุกขึ้นเดินเข้าไปถามอาชีวกผู้นั้น ก็ได้ทราบว่าพระบรมศาสดาได้เสด็จปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน พวกภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นปุถุชนได้ฟังแล้วก็เศร้าโศก ส่วนที่พระภิกษุที่เป็นพระชินาสพ (พระอรหันต์) ก็ปลงธรรมสังเวช

ณ ที่นั้น ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งนามว่า สุภทัช หลุกขึ้นกล่าวว่า “ท่านทั้งหลายอย่าร้องไห้ไปเลย บัดนี้เราสบายแล้ว เมื่อพระองค์อยู่ย่อมจู้จี้ เบียดเบียนบังคับห้ามปรามพวกเราต่าง ๆ นานาว่า สิ่งนี้ควรสิ่งนี้ไม่ควร บัดนี้ พระองค์ปรินิพพานแล้วเราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำได้ตามชอบใจ” ฝ่ายพระมหากัสสปะได้ฟังก็สลดใจยิ่งว่า พระบรมศาสดาปรินิพพานได้เพียง ๗ วันเท่านั้น ก็เกิดอสังขิตใจไม่คิดถึงปานนี้ ภายภาคหน้าจะมีผู้ใดเคารพในธรรมวินัย จากนั้นท่านได้กล่าวปลอบประโลมภิกษุให้หายเศร้าโศก แล้วรีบเดินทางตรงไปมกุฏพันธเจดีย์

เมื่อพระมหากัสสปะและคณะสงฆ์ถึงมกุฏพันธเจดีย์แล้ว จึงทำจิวรเจี๋ยงบำประณมมือกระทำประทักษิณรอบพระจิตกาธาน ๓ รอบ น้อมนมัสการพระยุคลบาทกราบขอขมาโทษต่อพระบรมศาสดา เมื่อพระมหาเถระพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์กราบนมัสการเสร็จเรียบร้อยแล้ว เพลิงก็บันดาลเกิดขึ้นเองด้วยอำนาจของเทวดา พระเพลิงได้ลุกพวยพุ่งเผาพระพุทธรูปพร้อมทั้งผ้า ๕๐๐ ชั้น และหีบทอง แต่ยังมีสิ่งที่พระเพลิงมิได้เผาไหม้ด้วยอำนาจแห่งพระพุทธรูปฐาน คือ

๑. ผ้าห่มหุ้มพระบรมศพชั้นใน ๑ ผืนและชั้นนอก ๑ ผืน
๒. พระเขี้ยวแก้ว ๔ ชั้น
๓. พระรากขวัญ (กระดูกไหปลาร้า) ๒ ชั้น
๔. พระอุณหิส (กระดูก) ๑ ชั้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร แสดงภาพดอกมณฑารพ

อย่างไรก็ตาม ตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวว่า สิ่งที่พระเพลิงมิได้เผาไหม้ไป ได้แก่ พระอัฐิ พระเกศา พระโลมา พระทันตาและผ้าคู่หนึ่งที่ห่อพระบรมสารีริกธาตุ

แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

ครั้นเสร็จสิ้นการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว เหล่ามัลลกษัตริย์ทรงนำน้ำหอมมารดที่พระจิตกาธาน แล้วทรงเก็บพระบรมสารีริกธาตุไว้ในหีบทอง อัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ เบื้องบนพระราชบัลลังก์ภายใต้พระเศวตฉัตร ณ ท้องพระโรงส่วนภายในและภายนอกพระนครได้จัดมหรสพสมโภชตลอด ๗ วัน

ภาพพระพุทธรูปแสดงเหตุการณ์พระมหากัสสปะถวายสักการะพระพุทธรูป ประดิษฐานในพระวิหารคด
ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

ครั้งนั้น กษัตริย์และพราหมณ์ทั้ง ๗ พระนคร ได้แต่งราชทูตไปขอส่วนแบ่ง
พระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้บูชาที่พระนครของตน อันได้แก่

พระเจ้าอชาตศัตรู	กรุงราชคฤห์
พระเจ้าลิขณวี	กรุงเวสาลี
พระเจ้ามahanามะ	กรุงกบิลพัสดุ์
พระเจ้ากุสิยราช	กรุงอัลลกะปัปะ
พระเจ้าโกลิยะ	กรุงรามคาม
เจ้ามัลลราช	กรุงปาวา
มหาพราหมณ์	กรุงเวฏฐทีปกะ

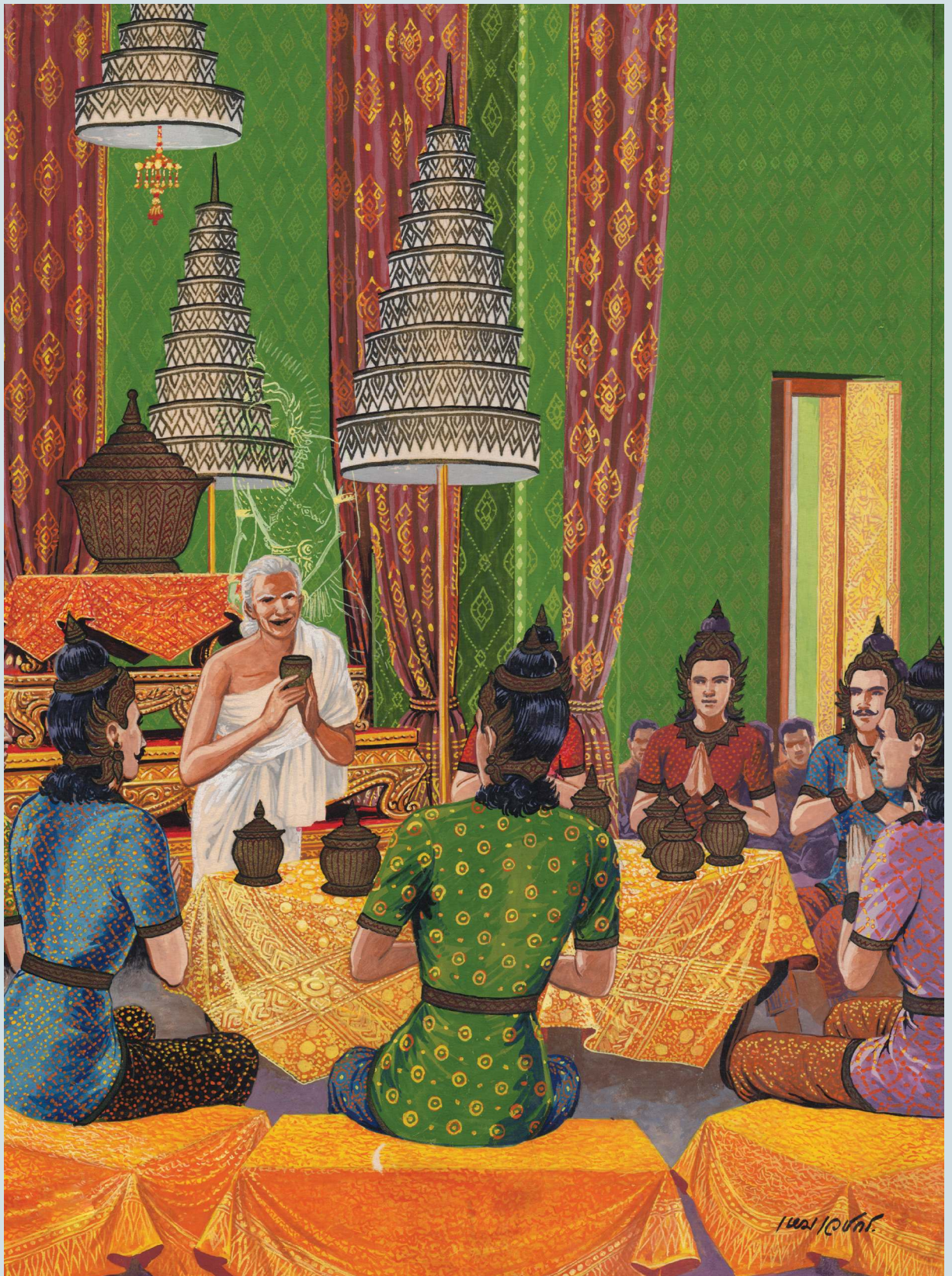
จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนพินิตถวายพระเพลิงพระพุทธศรีระ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

ทว่าเหล่ามัลลกษัตริย์แห่งกรุงกุสินาราไม่ยอมแบ่งให้กษัตริย์และพราหมณ์จากพระนครทั้ง ๗ จึงยกกองทัพบุกประชิดกรุงกุสินารา ฝ่ายโทณพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์สอนไตรเพทแก่กษัตริย์ทั้งหลาย เห็นเช่นนั้นก็ไม่สบายใจ จึงได้เกลี้ยกล่อมให้เหล่ากษัตริย์เลิกการประหัตประหาร เพราะแย่งพระบรมสารีริกธาตุกัน ขอให้มีความสามัคคีกัน และขอให้ทุกพระองค์มีส่วนร่วมได้พระบรมสารีริกธาตุเพื่ออัญเชิญไปสักการบูชาด้วยกัน

เมื่อเหล่ากษัตริย์ได้ฟังเช่นนั้นก็พอพระทัย จึงพร้อมกันขอให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุ มัลลกษัตริย์ก็ให้เปิดประตูเมืองและเชิญเสด็จเหล่ากษัตริย์เข้าสู่พระนคร เปิดทิวทองที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุให้ได้สักการะ ในขณะที่กษัตริย์ทุกพระองค์ถวายสักการะพระบรมสารีริกธาตุและเศร้าโศกเสียใจอยู่นั้น โทณพราหมณ์ได้แอบหยิบพระเขี้ยวแก้วส่วนบนขวาซ่อนไว้ในมวยผม แล้วจัดการตวงพระบรมสารีริกธาตุด้วยทะนานทอง แบ่งแก่กษัตริย์ ๗ พระนคร ได้พระนครละ ๒ ทะนานเท่า ๆ กันพอดี

ขณะที่โทณพราหมณ์กำลังตวงพระบรมสารีริกธาตุอยู่นั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบด้วยทิพยจักขูว่า โทณพราหมณ์แอบหยิบพระเขี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม ทรงตำริว่า ด้วยกำลังของโทณพราหมณ์ไม่สามารถจะทำได้สักการบูชาพระเขี้ยวแก้วให้สมพระเกียรติอันสูงได้ สมควรจะเชิญไปประดิษฐานยังเทวโลกให้เทวดาและพรหมทั้งหลายบูชา จากนั้นทรงแฝงพระวรกายเสด็จลงมาหยิบเอาพระเขี้ยวแก้วที่ซ่อนอยู่ในมวยผมโทณพราหมณ์ อัญเชิญไปบรรจุที่พระจุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อโทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุเสร็จแล้ว หาพระเขี้ยวแก้วที่ตนเองแอบซ่อนไว้ไม่พบ ก็รู้สึกเสียใจ จึงได้ขอทะนานทองคำที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุนำไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้สักการบูชาต่อไป

ภายหลังกษัตริย์แห่งกรุงโมริยะได้ทราบข่าว จึงได้ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ แต่มัลลกษัตริย์ทรงแจ้งว่าแบ่งกันไปหมดแล้ว ยังเหลือแต่พระพุทธรูปสร้างการทูตโมเรียนครจึงได้อัญเชิญพระพุทธรูปสร้างการกลับใจ เพื่อสร้างสถูปบรรจุไว้สักการบูชา ยังพระนครของตน

จิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
ผลงานของอาจารย์เหม เวชกร

มกุฏพันธเจดีย์ สถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ
ปัจจุบันคือตำบลกาเซีย รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย

พระเชี้ยวแก้ว

พระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปสร้างการของพระบรมศาสดาถูกแบ่งไปยังเมืองต่าง ๆ ส่วนพระเชี้ยวแก้วทั้ง ๔ องค์ ได้เชิญไปประดิษฐาน ณ สถานที่ต่าง ๆ ดังนี้

พระเชี้ยวแก้วองค์บนขวา ตำนานว่าประดิษฐาน ณ พระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระเชี้ยวแก้วองค์บนซ้าย ประดิษฐาน ณ แคว้นคันธาระ

พระเชี้ยวแก้วองค์ล่างขวา ประดิษฐาน ณ แคว้นกาลิงคะ ต่อมาย้ายไปประดิษฐาน ณ ลังกาทวีป

พระเชี้ยวแก้วองค์ล่างซ้าย ตำนานว่าประดิษฐาน ณ นาคพิภพ

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม กรุงเทพมหานคร
แสดงภาพพระอินทร์ทรงจำแลงพระองค์มาเชิญพระทันตธาตุ หรือพระเขี้ยวแก้ว
ออกจากมวยผมของโทณพราหมณ์ ไปประดิษฐานไว้บนดาวดึงส์สวรรค์

อันตรายาน ๕

มีความเชื่อกันว่า หลังจากพระบรมศาสดาได้เสด็จดับขันธปรินิพานแล้วพระพุทธศาสนาจะเสื่อมลงไปทีละน้อย เรียกว่า อันตรายาน หมายถึง การหายไป การเสื่อมสิ้นไป การสูญหายไป มี ๕ ประการ คือ

ปริยัติอันตรายาน คือ การเสื่อมสูญแห่งพระปริยัติหรือการเล่าเรียนพระไตรปิฎก

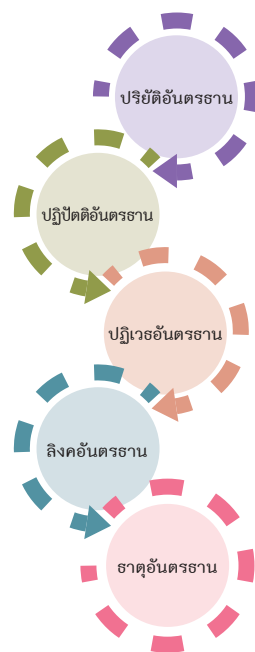
ปฏิบัติอันตรายาน คือ การเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ

ปฏิเวธอันตรายาน คือ การเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้มรรคผล

ลึงค์อันตรายาน คือ การเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ

ธาตุอันตรายาน คือ การเสื่อมสูญแห่งพระบรมธาตุ

จากรูปข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อไม่มีการศึกษาก็จะไม่มีการปฏิบัติ เมื่อไม่มีการปฏิบัติก็จะไม่มีการบรรลุธรรม เมื่อไม่มีการบรรลุธรรมก็จะไม่มีพระภิกษุสงฆ์ สุดท้ายแล้วก็จะเป็นการสูญสิ้นพระพุทธศาสนา จากนั้นพระบรมสารีริกธาตุจะค่อย ๆ หายไปจากโลกในที่สุด

ลำดับพรรษาอายุกาล

หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้และแสดงปฐมเทศนาแล้ว ก็ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา ๔๕ พรรษา สามารถสรุปโดยย่อ ดังนี้

พรรษาที่ ๑	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
กรุงพาราณสี
พรรษาที่ ๒ - ๔	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์
พรรษาที่ ๕	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน
กรุงเวสาลี
พรรษาที่ ๖	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่มกุฏบรพต
พรรษาที่ ๗	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่ดาวดึงส์เทวโลก
พรรษาที่ ๘	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่เกสกลาวัน ไกลกรุงสุมาเรศรี
แคว้นภัคคะ

ศิลาจารึกนครชุม อักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย สร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๑๙๐๐ โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทหรือลือไท) มีเนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวถึงอันตรายาน ๕ ด้วย

พรรษาที่ ๙	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี
พรรษาที่ ๑๐	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่ป่าตำบลปารีเลยยกะ ใกล้กรุงโกสัมพี
พรรษาที่ ๑๑	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่หมู่บ้านเอกนาลา
พรรษาที่ ๑๒	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่กรุงเวรัญชรา
พรรษาที่ ๑๓	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพต
พรรษาที่ ๑๔	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี
พรรษาที่ ๑๕	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์
พรรษาที่ ๑๖	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่กรุงอาฬวี
พรรษาที่ ๑๗	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์
พรรษาที่ ๑๘ - ๑๙	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่จาลิยบรรพต
พรรษาที่ ๒๐	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์
พรรษาที่ ๒๑ - ๔๔	เสด็จไปทรงจำพรรษาที่วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี และวัดบุพพาราม กรุงสาวัตถี สลับกัน

ภาคทาสนพิธี

บทที่ ๓

เทศกาลและประเพณีสำคัญ ทางพระพุทธศาสนา

เทศกาลตรุษสงกรานต์

ตรุษสงกรานต์ เป็นเทศกาลสิ้นปีเก่าขึ้นปีใหม่ของไทยตามประเพณีโบราณ ซึ่งตรงกับระยะเวลาอย่างเข้าฤดูร้อน ประชาชนเสริมกิจการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ว่างจากการทำไร่ไถนา จึงถือเอาระยะเวลานี้ ทำบุญใหญ่ และมีกิจกรรมสนุกสนานรื่นเริงกัน

วันตรุษ คือ วันสิ้นปี ตรงกับดิถีแรม ๑๕ ค่ำเดือน ๔ ถือตามจันทรคติ

วันสงกรานต์ เป็นวันขึ้นปีใหม่ ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ถือตามสุริยคติ

แม้ปัจจุบันสภาพสังคมจะเปลี่ยนไป แต่เทศกาลตรุษยังปรากฏกิจกรรมอยู่ใน บางท้องถิ่น ตามปกติมักจัดพิธีกัน ๓ วัน ตั้งแต่ดิถีแรม ๑๔ ค่ำเดือน ๔ ถึงดิถีขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ อย่างไรก็ตาม เมื่อแยกวันสิ้นปีเก่ากับวันขึ้นปีใหม่ออกจากกัน ประชาชนจึงมี ช่วงเวลาสำหรับทำบุญ และเล่นสนุกสนานรื่นเริง หรือเที่ยวเตร่พักผ่อนติดต่อกันหลายวัน อาจฉลองกันตั้งแต่วันตรุษ ไปจนถึงวันเปลี่ยนศักราชใหม่ในวันสงกรานต์

คำว่า สงกรานต์ เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า เคลื่อนย้าย หมายถึง การเคลื่อนย้าย ตำแหน่งของพระอาทิตย์ผ่านเข้าไปในจักรราศีใดราศีหนึ่ง ส่วนคำว่า จักรราศี นั้น คือ รูปวงกลมในท้องฟ้า ซึ่งสมมติว่าเป็นทางที่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดาวเคราะห์โคจร เวียนผ่านไป

จักรราศีนั้น แบ่งออกเป็น ๑๒ ราศี แต่ละราศีมีกลุ่มดาวเฉพาะ มนุษย์ต่าง มองเห็นเป็นรูปต่าง ๆ และเรียกชื่อกลุ่มดาวนั้น ๆ ไปตามรูปที่มองเห็น เช่น เป็นกลุ่มดาวแพะ (ราศีเมษ) กลุ่มดาววัว (ราศีพฤษภ) เป็นต้น เมื่อดวงอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีใด จะใช้เวลา

จนกว่าจะโคจรผ่านพื้นราศีนั้นไปสู่ราศีอื่น เป็นเวลาประมาณ ๑ เดือน เมื่อผ่านไปครบ ๑๒ ราศี นับโดยประมาณว่าเป็น ๑ ปี แต่ดาวต่าง ๆ ในกลุ่มของราศีทั้งหลายอาจจะอยู่คาบเกี่ยวหรือเหลื่อมล้ำกัน ทำให้การแบ่งเดือนจึงมีวันและเวลาไม่เท่ากัน วันและเวลาที่พระอาทิตย์ย้ายจากราศีหนึ่งไปสู่อีกราศีหนึ่ง เรียกว่า สงกรานต์เดือน แต่ในวันและเวลาที่พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ คือในเดือนเมษายน เรียกเป็นพิเศษว่า มหาสงกรานต์ เพราะเป็นวันย้ายปี คือ ย้ายจากปีเก่าสู่ปีใหม่

การที่ถือเอาวันมหาสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ คือ ตั้งต้นปีในวันที่ ๑๓ เมษายนนั้น มาจากประเพณีในอินเดียภาคเหนือ ซึ่งอยู่เหนือเขตร้อนขึ้นไป มีฤดูกาลไม่เหมือนกับของไทย คือ เมื่อพ้นจากฤดูหนาว จะเป็นฤดูร้อนหรือฤดูใบไม้ผลิ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ธรรมชาติและผู้คนสดชื่น แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน ด้วยได้ผ่านพ้นฤดูหนาวที่แสนจะยากเข็ญทรมาณ และเหี่ยวแห้งมาสู่ฤดูกาลที่อุ่นสบาย ต้นไม้ต่างผลิดอกสวยงาม แดกใบใหม่เขียวชอุ่ม ธรรมชาติก็ดูสดชื่น ผู้คนร่าเริงยินดีเหมือนได้ฟื้นคืนชีวิตใหม่ จึงถือเอาต้นฤดูใบไม้ผลิเป็นวันขึ้นปีใหม่ ในประเทศไทย แม้จะไม่มีฤดูร้อน แต่เทศกาลนี้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของชาวไทย ด้วยเป็นระยะเสร็จสิ้นฤดูทำงาน เป็นเวลาเหมาะที่จะพักผ่อนสนุกสนานร่าเริง

ตำนานสงกรานต์ และหลักคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเทศกาลตรุษสงกรานต์

ตำนานสงกรานต์กล่าวว่า มีมาณพผู้หนึ่งชื่อ ธรรมบาลกุมาร เป็นผู้มึสติปัญญาเฉลียวฉลาด ได้เรียนรู้แตกฉาน เจนจบในศิลปศาสตร์ ทำวทกบิลพรหมทราบกิตติศัพท์นั้น จึงมาทดสอบสติปัญญาของธรรมบาล ตั้งคำถามว่า “เวลาเช้า เวลากลางวัน และเวลาค่ำ สิริอยู่ที่ใด” การแพ้นะในการตอบคำถามนี้ ให้เอาศิระจะเป็นเดิมพัน แม้ทำวทกบิลพรหมจะให้เวลาถึง ๗ วัน แต่ธรรมบาลกุมารก็จับปัญญาที่จะหาคำตอบ จนท้อแท้ใจอาลัยชีวิต บังเอิญไปนอนใต้ต้นไม้ใหญ่ที่มีคูนกอินทรีผัวเมียอาศัยอยู่ ได้ยินคำตอบปัญหาจากนกอินทรีนั้น ซึ่งสนทนากันด้วยความหวังว่าจะได้กินศพของธรรมบาลกุมารในวันรุ่งขึ้น คำตอบนั้นมีอยู่ว่า “เวลาเช้า สิริหรือราศีอยู่ที่หน้า คนจึงล้างหน้า เวลากลางวัน อยู่ที่อก คนจึงประพรมอก เวลาค่ำ อยู่ที่เท้าคนจึงล้างเท้าก่อนเข้านอน” เมื่อได้คำตอบเช่นนี้ ผู้ที่เสียศิระจะจึงกลายเป็นฝ่ายทำวทกบิลพรหม

ทำวทกบิลพรหมรักษาปฎิญาณมั่นคงปฏิบัติตามสัญญาโดยเคร่งครัด แต่อย่างไรก็ตาม หากตัดพระเศียรทำวทกบิลพรหมแล้ว ปล่อยให้พระเศียรตกถึงแผ่นดิน ไฟจะไหม้โลก หากปล่อยให้ในอากาศ ฝนจะแล้ง หากทิ้งในมหาสมุทร น้ำจะแห้ง

ด้วยความกรุณาต่อชาวโลก ทำวาทบิลพรหมจึงตรัสสั่งให้พระธิดาทั้ง ๗ ให้นำพานมา รองรับพระเศียร และนำไปประดิษฐานไว้ที่เขากโรลาส เมื่อครบกำหนด ๓๖๕ วัน ตามสมมติ ว่าเป็น ๑ ปี ในวันสงกรานต์ พระธิดาทั้ง ๗ จะพลัดเวรกันมาอัญเชิญพระเศียรนั้น แห่รอบเขาพระสุเมรุแล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่เดิม ทำอย่างนี้หมุนเวียนกันไปคนละปี จนครบรอบพระธิดาทั้ง ๗ องค์

ตามตำนานนี้ แสดงให้เห็นคติอย่างหนึ่งว่า มนุษย์ทั้งหลายต่างถูกครอบงำด้วย อวิชชา เกิดมาดิ้นรนต่อสู้เพื่อชีวิตแล้วตายไป ไม่รู้ความจริงของธรรมชาติที่แวดล้อมตน ที่สุดแม้แต่ชีวิตของตนก็ไม่เข้าใจสภาวะที่แท้จริง ผู้ที่ไม่รู้แจ้งความจริงของธรรมชาติ ไม่รู้เท่าทันชีวิต ย่อมต้องเสียดีรชะ ปล่อยชีวิตถูกกลืนหายหมดไป แต่มนุษย์บางคน ถูกธรรมชาติบีบคั้นทำให้หวาดกลัว เป็นเหตุให้ศึกษาค้นคว้าแสวงสัจธรรม ใฝ่หาคำตอบ แก่ชีวิตของตน ผู้ที่ค้นคว้าหาคำตอบได้ เป็นผู้รู้เท่าทันชีวิต ย่อมกลับเป็นผู้มีชัยต่อธรรมชาติ เป็นผู้ที่ธรรมชาติยอมมอบชีวิตให้ เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่อย่างแท้จริง คัมภีร์กับการที่เกิดมา เมื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างแท้จริงแล้ว ย่อมไม่หวั้นต่อการเกิดการตาย อยากรู้ก็ตาม ความมีชัยต่อธรรมชาติในที่นี้ มิได้หมายเพียงการเอาชนะธรรมชาติภายนอกอย่างเดียว แต่หมายถึงการเอาชนะธรรมชาติภายในตนด้วย เป็นชัยชนะที่เกิดจากความรู้เท่าทัน สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย และรู้จักวางจิตใจอย่างถูกต้องต่อโลกและชีวิต

เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด คำว่า สงกรานต์ ยังให้ความหมายและแง่คิดได้หลายแง่ เช่น สงกรานต์เป็นเวลาที่ดีดวงอาทิตย์อยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร ประเทศที่อยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร จะมีอากาศร้อนที่สุดในรอบปี ในฤดูกาลที่ร้อนจัดเช่นนี้ คนจึงสนุกสนานรื่นเริงและแสดงความปรารถนาดีต่อกัน ด้วยการรดน้ำสาดน้ำ ช่วยดับความร้อนให้เกิดความชุ่มชื้นเยือกเย็น เป็นความสุขอย่างหนึ่ง เป็นต้น

อีกความหมายหนึ่ง สงกรานต์ หมายถึง การเคลื่อนย้ายพระอาทิตย์ เป็นการ ผ่านไปของกาลเวลา เมื่อสงกรานต์มาถึงครั้งหนึ่ง คือ เวลาผ่านไป ๑ ปี หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย ภาวะเช่นนี้ มองจากทางธรรม ย่อมเป็นเครื่องเตือนสติ ให้ได้นึกได้คิด ทบทวนความเป็นไปข้างหลัง และคิดตระเตรียมสิ่งที่หวังข้างหน้า สิ่งใด ผิดพลาดเป็นโอกาสที่จะละเลิก สิ่งใดดีงาม เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้า ควรจะไม่ประมาท เร่งชวนชวายทำให้จริงจังต่อไป

สงกรานต์ ยังแปลได้อีกว่า ก้าวไปดี หรือก้าวไปอย่างดี เป็นเครื่องสนับสนุนความหมายในทางที่ดีมากยิ่งขึ้น ดังคิดว่า สิ่งใดเป็นความผิดพลาดเสียหาย หรือผ่านพ้นไปแล้ว นอกจากละเลิกแล้ว ให้ลืม ให้ผ่านพ้นไป และก้าวไปสู่ที่ใหม่ ที่สดใสดีงาม อีกนัยหนึ่งหมายถึง การก้าวไปด้วยกัน หรือพร้อมกันก้าวไป แสดงให้เห็นถึงความสามัคคี หรือการกระทำของหมู่ชนสงกรานต์ จึงเป็นเวลา que ทุกคนจะร่วมใจกันแสดงความพร้อมเพรียงสามัคคีและน้ำใจไมตรี ช่วยกันทำกิจเพื่อส่วนรวม นำสังคมหรือชุมชนให้ก้าวไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง แสดงให้เห็นว่า ต้องก้าวไปรวมกัน ทำให้เข้าใจได้ว่าคนทั้งหลายแม้อยู่ต่างแห่งกัน เมื่อถึงเวลานี้ ต่างก้าวเข้าไปหากัน ไปรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนผนึกกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว เมื่อถึงคตินี้จากวันสงกรานต์ ผู้ที่มีเรื่องผิดพลาดพ้องพ้องใจกัน แดกแยกกระจัดกระจายกัน หรือผิดพลาดพลั้งเฟลต่อกัน เมื่อถึงวันสงกรานต์จึงลืมไม่พอใจนั้นเสีย ให้อภัย ทนมาปรองดองสามัคคีกัน ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นมั่นคงเป็นฐานที่จะให้หมู่คณะมีกำลังแข็งแรงยิ่งขึ้น

กิจกรรมในวันสงกรานต์

เทศกาลสงกรานต์ของไทย ตามปกติมี ๓ วัน คือ วันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ คือ วันต้น เป็น วันมหาสงกรานต์ นับเป็นวันขึ้นปีใหม่ วันที่ ๑๔ คือวันกลาง เป็น วันเนา คือ วันอยู่เฉย ๆ วาง ๆ มีแต่เล่นสนุก วันที่ ๑๕ คือวันสุดท้าย เป็น วันเถลิงศก หรือวันพระยาวัน คือ วันขึ้นศักราชใหม่ ในอดีต บางปีสงกรานต์มี ๔ วัน คือ วันที่ ๑๓ - ๑๖ เมษายน นอกจากวันต้นและวันสุดท้ายแล้ว วันเนาจะมี ๒ วัน ซึ่งจะพบได้ในปีที่พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษเป็นเวลาเลยเที่ยงคืนไปแล้ว

ก่อนถึงวันสงกรานต์ ๑ วันหรือวันที่ ๑๒ เมษายน เป็นวันเตรียมซื้อหาสิ่งของสำหรับทำบุญในวันมหาสงกรานต์ หรือเรียกกันทั่วไปว่า วันจ่าย ผู้คนต่างเตรียมเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายใหม่ ๆ ไว้แจก และทำขนมสำหรับนำไปทำบุญถวายพระและแจกแก่ผู้นับถือหรือเพื่อนบ้าน เป็นการแสดงไมตรีจิตต่อกัน ทางฝ่ายวัดก่อนวันสงกรานต์ พระ เณร และศิษย์ก็จะช่วยกันทำความสะอาดเป็นพิเศษ ตระเตรียมสถานที่ไว้ให้ชาวบ้านมาทำบุญโดยสะดวก

วันมหาสงกรานต์ คือ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันต้นของปีใหม่ ถือว่าเป็นวันสำคัญ มีการทำบุญกันทั่วไปเป็นงานใหญ่ เริ่มตั้งแต่เช้ามืด ชาวบ้านต่างพากันจัดเตรียมอาหารเพื่อไปตักบาตรถวายพระ แต่งกายด้วยเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มใหม่ที่เตรียมหาไว้ นำอาหารเครื่องไทยธรรมไปวัด มีหน้าตาสดชื่นแจ่มใสเบิกบานใจ

เมื่อถึงวัดแล้ว จึงเริ่มพิธีทำบุญตักบาตรกลางลานวัด เลี้ยงพระฉันเช้าที่ศาลาการเปรียญ หรือปราสาทที่สร้างขึ้นสำหรับงาน เมื่อพระฉันเสร็จและอนุโมทนาแล้ว จึงกลับบ้าน ต่อจากนั้น คนหนุ่มสาวจะมีกิจกรรมสนุกสนาน เช่น เล่นว่าเพลงพิชฎาน คือ อธิษฐานเกี่ยวกับเนื้อคู่ หรือคู่รักกันเล่นพวงมาลัย ชักเย่อ มอญซ่อนผ้า เป็นต้น ครั้นถึงตอนเย็น หลังรับประทานอาหารแล้ว จะมีการเล่นรวมใหญ่ที่ลานของหมู่บ้าน เรียกว่า *เล่นนักชดถุกษ์สงกรานต์* เล่นจนค่ำ บางทีเล่นต่อถึงกลางคืน การเล่นมีหลายอย่าง เช่น เล่นรำหมู่ เล่นเพลง ดงลำไยแก้กัน ระบายบ้านไร่เข้าแม่ศรี หนูผี ลิงลม นางดั่ง เป็นต้น เล่นกันนาน ๓ วันบ้าง ๗ วันบ้าง หรือ ๑๕ วัน เพราะถ้าฝนยังไม่ตก เริ่มทำนาอย่างไม่ได้ ก็จะเล่นสนุกกันไปก่อน วันมหาสงกรานต์ หรือวันที่ ๑๓ เมษายนนี้ ทางภาคเหนือเรียกว่า *วันสังขารล่อง* ชาวบ้านจะปิดกวาดทำความสะอาดบ้านเรือนและซักฟอกเสื้อผ้าเป็นการกำจัดสิ่งไม่ดีให้หมดไป เป็นมงคลสำหรับปีใหม่นอกจากนี้ ในสมัยก่อนยังมีการยิงปืนอีกด้วย เพื่อขับไล่ผีร้าย หรือเสนียดให้หายสูญไป

วันเนา คือ วันที่ ๑๔ เมษายน และ*วันเถลิงศก* หรือ*วันพระยาวัน* คือ วันที่ ๑๕ เมษายน จะมีการทำบุญตักบาตร และการเล่นสนุกสนานต่อจากวันก่อนหน้า เฉพาะ*วันเนา* ทางเมืองเหนือเรียกว่า *วันเนา* เป็นวันพักผ่อนอยู่บ้าน ไม่ไปที่ใด มีแต่การหุงหาอาหาร จัดสำรับเตรียมไว้สำหรับไปทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษในวันพระยาวันในวันรุ่งขึ้น และแจกอาหารให้แก่ญาติมิตร มีการขนทรายจากแม่น้ำไปก่อพระเจดีย์ทรายในวัด และเริ่มเล่นสาดน้ำกันในขณะที่กำลังขนทรายเข้าวัด

กิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นลักษณะพิเศษของวันสงกรานต์ นอกจากการทำบุญตักบาตร และการเล่นสนุกสนานต่าง ๆ ได้แก่ การก่อพระเจดีย์ทราย การปล่อยสัตว์ การบั้งสุกุลธัญ การรดน้ำดำหัว และสงรงน้ำพระ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การก่อพระเจดีย์ทราย มักทำที่วัดในวันสงกรานต์ แต่ไม่มีกำหนดตายตัว อาจทำที่หาดทรายบ้าง ที่กลางลานบ้านบ้าง ที่ก่อในวัดก็เป็นการช่วยขนทรายเข้าวัด ได้ทั้งทำบุญ และสร้างความสนุกสนานไปพร้อมกัน

การปล่อยสัตว์ โดยมากเป็นการปล่อยปลา ทำกันระหว่างสงกรานต์ได้ทั้ง ๓ วัน ในหมู่บ้านคนเชื่อมอญ มีประเพณีแห่ปลาไปปล่อยกันอย่างสนุกสนาน การทำบุญปล่อยปลานี้ สันนิษฐานว่า เป็นการช่วยปลาที่ตกค้ำอยู่ในแอ่งในหนองที่น้ำกำลังแห้งงวดในฤดูร้อน ให้รอดมีชีวิตสืบพันธุ์อยู่ได้ต่อไป

การบังสกุลอัฐิญาติผู้ใหญ่หรือบรรพบุรุษ จะทำในวันสงกรานต์วันใดก็ได้ แต่โดยมากทำกันในวันเดียวกับวันที่ทรงน้ำพระ ถ้าเก็บอัฐิไว้ที่บ้าน ก็จะนำอัฐิไปรวมกันที่วัด โดยมากทำพิธีที่ศาลาการเปรียญที่เลี้ยงพระ เป็นการทำบุญรวมญาติ นิมนต์พระสงฆ์ทั้งวัดให้สวดมาติกาบังสกุลอัฐิ เป็นการทำบุญอุทิศกุศลแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นการแสดงความระลึกถึงท่านเหล่านี้ ในโอกาสอันถือกันว่าสำคัญและเป็นสิริมงคล เท่ากับให้ท่านได้มีส่วนร่วมในความสุขสดชื่นกับลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ และเป็นการแสดงความกตัญญูต่อกัน ถ้าอัฐิของท่านบรรจุไว้ในเจดีย์หรือที่แห่งอื่นในวัด ก็นิมนต์พระไปบังสกุล ณ ที่ตรงนั้น

การทรงน้ำพระ ตามปกติทำในวันสุดท้ายของสงกรานต์ เป็นพิธีท้ายสุดแต่เดิมนั้น ชาวบ้านไม่นิยมตั้งพระพุทธรูปไว้ในบ้านเรือน เพราะถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชาอย่างสูง เมื่อพระพุทธรูปมีอยู่แต่ที่วัด การไปทรงน้ำพระพุทธรูปดูจะยังมีความหมายสำคัญมากขึ้น พิธีการทรงน้ำพระนั้น ประกอบด้วย การนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาแล้วเอาน้ำอบประพรมที่องค์พระพอบเป็นพิธี บางแห่งอัญเชิญพระพุทธรูปออกมาจากโบสถ์หรือวิหาร มาตั้งในสถานที่ซึ่งจัดไว้เป็นพิเศษให้ประชาชนได้ทรงน้ำ บางแห่งจัดทำเป็นรางท่อน้ำให้ประชาชนเทน้ำสรงลงไปในราง ปล่อยให้ไหลไปตกที่ประพุทธรูปหรือพระธาตุ ซึ่งตั้งอยู่ที่ตรงปากท่อ ส่วนการทรงน้ำพระสงฆ์ อาจสรงเฉพาะเจ้าอาวาสสรงอย่างอาบน้ำให้ หรือเทน้ำอบน้ำหอมรดลงที่มือ ให้น้ำไหลลงไปในขันที่ตั้งรองไว้ บางแห่งทำเป็นรางหรือท่อไหลมาสรงอย่างเดียวกับสรงพระพุทธรูป เมื่อสรงน้ำพระสงฆ์เสร็จแล้ว พระสงฆ์จะครองไตรจีวรชุดใหม่ที่ชาวบ้านจัดถวาย จากนั้นขึ้นธรรมาสน์เทศนาธรรมและอวยพรปีใหม่ เมื่อเสร็จสิ้นจากพิธีสรงน้ำพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าอาวาสแล้ว จึงไปสรงน้ำพระสงฆ์อื่น ๆ ที่ตนรู้จักหรือนับถือ แต่ทั่วไปในบัดนี้ นิยมจัดสรงน้ำพระสงฆ์ทั้งวัดพร้อมในคราวเดียวกัน เมื่อสรงน้ำพระสงฆ์เสร็จแล้ว ก็เล่นสนุกสนานกันเองต่อไป

การรดน้ำผู้ใหญ่ บางแห่งนัดทุกคนให้มาประชุมพร้อมกัน ณ ที่ซึ่งจัดไว้ในวัด นิมนต์พระมาให้ศีลแล้ว เริ่มพิธีรดน้ำ คืออาบน้ำให้ แล้วเอาผ้าถุงหอมใหม่ให้เปลี่ยนพร้อมทั้งมีดอกไม้ธูปเทียนเป็นเครื่องสักการะ แต่ที่ทำกันทั่วไป คือ ไปขอรดน้ำผู้ใหญ่ที่ตนคุ้นเคยหรือเคารพนับถือ แล้วท่านจึงให้ศีลให้พรเพื่อความสุขปีใหม่ ทั้งนี้ผู้ใหญ่ในที่นี้ถือกันว่าควรมีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป เพราะถือว่ามีอายุฉิบมบูรณ์พร้อม ส่วนการดำหัว เป็นประเพณีของทางเมืองเหนือ คือการไปรดน้ำผู้ใหญ่ในวันพระยวัน ได้แก่ ในวันเถลิงศกหรือวันที่ ๑๕ เมษายน นำดอกไม้ธูปเทียน และผ้าใหม่สำหรับพลัดไปพร้อมกับหมากพลูและน้ำส้มป่อยสำหรับใช้แทนสบู่และน้ำอบ เมื่อผู้ใหญ่รับเครื่องดำหัวแล้ว เอาน้ำส้มป่อยและน้ำอบประพรมบนศีรษะ แล้วให้ศีลให้พรตามธรรมเนียม

พุทธศาสนิกชนถวายน้ำสงกรานต์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องเทศกาลตรุษสงกรานต์

ปัจจุบันพิธีส่วนนี้มักทำกันรวบรัดตามสมัยนิยม คือ จัดพิธีสงฆ์พระพุทธรูป และพระสงฆ์หมัดทั้งวัดพร้อมในคราวเดียวในวันใดวันหนึ่ง (นิยมทำในวันที่ ๑๓) และเล่นสาดน้ำกัน เสร็จแล้วจึงกลับบ้าน นำน้ำอบไทยไปรดน้ำญาติผู้ใหญ่หรือท่านที่ตนเคารพนับถือตามบ้านต่าง ๆ และรับศีลรับพรจากท่าน เพื่อความสุขสวัสดิ์สืบต่อไป

พิธีถวายผ้ากฐิน

กฐิน คือ การทำสังฆกรรมอย่างหนึ่งตามพุทธานุญาตมีกำหนดระหว่างดิถีแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงดิถีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เท่านั้น ต่อมาได้กำหนดเป็นหนึ่งในประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่สืบทอดมาตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เรียกอย่างทั่วไปว่า ทอดกฐิน

คำว่า กฐิน เป็นภาษาบาลี ตามศัพท์แปลว่า ไม้สะดึง คือ ไม้สำหรับชิงเพื่อตัดเย็บจีวร เนื่องจากสมัยก่อนการเย็บผ้านั้นไม่ได้มีเครื่องมืออำนวยความสะดวกแบบปัจจุบัน อีกทั้งการเย็บผ้าหลาย ๆ ชิ้นต่อกันนั้นค่อนข้างลำบาก จึงต้องอาศัยไม้สะดึงช่วยในการชิงผ้าให้ตึง เพื่อให้สามารถเย็บผ้าได้สะดวกขึ้น ดังนั้น ผ้าที่เย็บโดยอาศัยไม้สะดึงนี้ จึงเรียกว่า ผ้ากฐิน แม้ในปัจจุบันจะมีผ้าตัดเย็บสำเร็จรูป โดยไม่ต้องอาศัยไม้สะดึงแล้วก็ตาม

นอกจากนี้ กฐิน ยังหมายถึง ผ้าพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษาครบ ๓ เดือนตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กำหนดอย่างเคร่งครัด

แต่เดิม กฐินนั้นเป็นกิจเฉพาะของสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ต้องไปหาผ้ามาจากสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของด้วยวิธีบังสุกุล โดยนำผ้านั้นมาเย็บย้อมใช้สอยเอง ต่อมาพุทธศาสนิกชนมีจิตศรัทธานำผ้ามาถวาย พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตผ้าที่พุทธศาสนิกชนนำมาถวายและให้กรานเป็นกฐินได้ เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนได้บำเพ็ญกุศลการทอดกฐินสืบมา

มูลเหตุของการทอดกฐิน

ในพระวินัยปิฎก กฐินชั้นชุกกะ ได้อธิบายไว้ว่า สมัยหนึ่งพระภิกษุชาวปาฐา ๓๐ รูป ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี เมื่อถึงกรุงสาเกต ห่างจากกรุงสาวัตถี ๖ โยชน์ จนจนถึงวันเข้าพรรษาจะเดินทางต่อไปก็ไม่มีทันกาล จึงต้องจำพรรษาที่กรุงสาเกตระหว่างจำพรรษา จึงได้ร้อนใจที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพิจารณาออกพรรษาแล้ว จึงรีบเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทันที ขณะนั้นฝนยังตกชุกอยู่ พื้นดินเต็มไปด้วยดินเลน ทำให้จีวรเประอะเปื้อน เมื่อมาถึงกรุงสาวัตถี ได้เข้าเฝ้า

ผ้าองค์กฐิน แวดล้อมด้วยบริวารกฐิน

พระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์ตรัสถามถึงการเดินทางและความยากลำบากอื่น ๆ ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบถึงความกระวนกระวายจะมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์และรีบเดินทางมาจนจิวรเประอะเปื้อนไปด้วยโคลนตม พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นเป็นเหตุและมีพุทธานุญาตให้มีการถวายผ้ากฐินแก่พระสงฆ์นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นบุคคลแรกในพระพุทธศาสนา ขอรับเป็นผู้ถวายผ้ากฐินแด่พระภิกษุชาวเมืองปาฐาทั้ง ๓๐ รูปเหล่านั้น

ความเป็นมาของประเพณีการทอดกฐิน

พุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกระดับ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ถือกันว่าการถวายผ้ากฐินหรือทอดกฐิน เป็นงานบุญงานกุศลยิ่งใหญ่ มีอานิสงส์มาก ทั้งเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง จึงได้

จัดพิธีถวายผ้ากฐินเป็นงานใหญ่ทั้งพิธีหลวงและพิธีราษฎร์ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังความในศิลาจารึกว่า “คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบ่าวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๋ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริวารกฐินโอยทานแล้ปีแล้ญบิลาัน ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพูน เมื่อจักเข้ามาเวียง เรียงกันแต่อรัญญิกพูนทำหัวลานด่าบงด่ากลอง ด้วยเสียงพาทย์เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลวง เทียรยอมคนเสียดกันเข้ามาดูท่านเผาเทียนเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ดังจักแตก”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ประเพณีการทอดกฐินนี้ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมามิได้ขาดจนถึงปัจจุบัน นอกจากมีผ้าเป็นองค์กฐินแล้ว ยังมีข้าวของเครื่องใช้ปัจจัย ๔ เป็นบริวารกฐินอีกด้วย

ประเภทของกฐิน

กฐิน แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ กฐินหลวง คือ กฐินที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปถวายด้วยพระองค์เอง หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่ผู้ขอรับพระราชทานนำไปทอด ณ พระอารามหลวงต่าง ๆ ทั่วประเทศ และกฐินราษฎร์ คือ กฐินผู้มีจิตศรัทธานำไปทอด ณ วัดราษฎร์

กฐินหลวง

กฐินหลวง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ กฐินหลวงกำหนดเป็นงานพระราชพิธีกฐินต้น และกฐินพระราชทาน

กฐินหลวงกำหนดเป็นงานพระราชพิธี หมายถึง พระกฐินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดด้วยพระองค์เอง หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนพระองค์นำไปทอดตามพระอารามหลวงสำคัญทั้ง ๑๘ พระอาราม ได้แก่ พระอารามในกรุงเทพมหานคร คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรสาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดบวรนิเวศวิหาร วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดราชาธิวาส วัดเทพศิรินทราวาส วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และวัดโสมนัสวิหาร ในต่างจังหวัด ได้แก่ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี วัดสุวรรณดาราราม จังหวัด

พระนครศรีอยุธยา วัดนิเวศธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดพระปฐมเจดีย์
จังหวัดนครปฐม และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

การเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ถือเป็นพระราชภารกิจสำคัญของ
พระมหากษัตริย์ ซึ่งในปีหนึ่ง ๆ เมื่อถึงเทศกาลออกพรรษาแล้วราษฎรจะพากันไปทอดกฐิน
ตามวัดต่าง ๆ พระมหากษัตริย์จะต้องเสด็จฯ ไปถวายผ้าพระกฐินที่วัดด้วยเช่นกัน
เรียกกันว่า พระอารามหลวง แต่ได้ส่งวอนพระอารามหลวงไว้สำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จ
พระราชดำเนินไปถวายด้วยพระองค์เอง จำนวน ๑๘ พระอาราม ดังปรากฏชื่อข้างต้น

การถวายผ้าพระกฐินทั้ง ๑๘ พระอารามนี้ พระมหากษัตริย์มิได้เสด็จพระราชดำเนิน
ไปถวายผ้าพระกฐินทุกพระอาราม จะเสด็จพระราชดำเนินไปถวายเพียงบางพระอาราม
เท่านั้น ส่วนพระอารามที่เหลือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์
เสด็จแทนพระองค์ หรือให้องคมนตรีนำไปถวายตามพระอารามดังกล่าว

การเตรียมงานพระกฐินหลวงนั้น สำนักพระราชวังจะออกหมายกำหนดการ
แจ้งให้ทราบล่วงหน้าว่า พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐิน ณ
พระอารามใด วัน เวลาใด สมัยก่อนกำหนดวันดีถีแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นวันแรกในการ
เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐิน แม้ปัจจุบันก็ยังถือปฏิบัติอยู่ เพื่อให้ทางวัดเตรียม
การรับเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน พร้อมวางปฏิทินมณฑลพระสงฆ์ ในวัดนั้น ๆ
ลงอนุโมทนาถ้อยด้วย และในหมายกำหนดการนั้น ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ผู้แทนพระองค์ไปปฏิบัติราชการแทน จะแจ้งนามผู้แทนพระองค์ด้วย รวมถึงการแต่งกาย
ของเจ้าหน้าที่ส่วนงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีดังกล่าว

การเสด็จพระราชดำเนินทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐินแต่ละ
พระอาราม จะมีกิจกรรมแตกต่างกันออกไป บางพระอารามมีพิธีสดับปกรณ์
บางพระอารามมีพิธีพระราชทานของที่ระลึกให้แก่ผู้ร่วมโดยเสด็จพระราชกุศล
บางพระอารามเสด็จพระราชดำเนินทางรถยนต์ เรียกว่า สดลมารค บางพระอาราม
เสด็จพระราชดำเนินทางเรือ เรียกว่า ชลมารค ทั้งนี้ เนื่องด้วยพระราชประเพณีที่ปฏิบัติ
สืบต่อกันมาในพระอารามนั้น ๆ

ระเบียบพิธีถวายผ้าพระกฐินหลวง เริ่มจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินถึงพระอารามหลวง จะเสด็จเข้าสู่พระอุโบสถ ทรงรับผ้าพระกฐิน
จากเจ้าพนักงานศุภรัต จากนั้นทรงอุ้มประคองผ้าพระกฐินไปวางบนพานแว่นฟ้าซึ่งตั้งอยู่
ด้านหน้าพระสงฆ์รูปที่ ๒ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการพระรัตนตรัย จากนั้นเจ้าพนักงาน

ภูษามาลาเข้ารับพระราชทานผ้าห่มพระประธาน ลำดับต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงอุมประคองผ้าพระกฐิน ประนมพระหัตถ์หันไปทางพระประธานในพระอุโบสถ ทรงว่านโม ๓ จบ หันมาทางชุมนุมสงฆ์ ทรงกล่าวถวายผ้าพระกฐินจบแล้ว ทรงวาง ผ้าพระกฐินบนพานแว่นฟ้า ทรงยกพระเศียรรูปที่ ๒ ต่อด้วยพานเทียนพระปาติโมกข์ เสด็จไปประทับพระราชอาสน์ พระสงฆ์เริ่มทำสังฆกรรม อปโลกนัยกผ้าให้พระภิกษุ รูปใดรูปหนึ่งเป็นองค์ครองผ้าพระกฐิน พระภิกษุผู้ได้รับเป็นองค์ครองผ้าพระกฐิน ลงไป ครองผ้าพระกฐิน จากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปทรงพระเคนเครื่องบริวาร พระกฐินแก่ประธานสงฆ์ แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับพระราชอาสน์ เจ้าหน้าที่เชิญพระแต่น้ำเข้าไปถวายเพื่อทรงกรวดน้ำ พระสงฆ์ตั้งพัดยศถวายอนุโมทนา ในกรณีที่สมเด็จพระสังฆราชเป็นเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุตจะใช้พัดงาแฉกพิเศษประดับพลอย ในการถวายอนุโมทนาและถวายอดิเรกแทน เมื่อถวายอดิเรกจบแล้ว ทรงกราบพระประธาน ทรงลาประธานสงฆ์ เสด็จพระราชดำเนินกลับ เป็นอันเสร็จพิธี

เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงมีพระประสงค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นกรณีพิเศษ เพื่อพระราชทานกุศลอุทิศแด่พระราชาอุปยาจารย์ จึงจัดพิธีสดับปกรณ์ เกิดขึ้น ปัจจุบันมีเพียง ๓ พระอาราม คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดบวรนิเวศวิหาร และวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ในการประกอบพิธีดังกล่าวจะทำหลังถวายผ้าพระกฐิน เสร็จ สำหรับวัดบวรนิเวศวิหารและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระสงฆ์ที่จะสดับ ปกรณ์จะลงไปครองผ้าพร้อมกับองค์ครองกฐิน ส่วนวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม แต่เดิมประกอบพิธีสดับปกรณ์ในพระวิหาร ต่อมาเห็นว่าเป็นการไม่สะดวก จึงอัญเชิญ พระอัฐิสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ประกอบพิธีในพระอุโบสถแทน ส่วนพิธีพระราชทานของที่ระลึกแก่ผู้บริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล สุดแต่พระอารามใด จะจัดให้มี ต้องกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเป็นการล่วงหน้า เมื่อถึงวันเสด็จพระราชดำเนิน ถวายผ้าพระกฐิน จะเชิญผู้ให้การอุปถัมภ์วัดเข้ารับพระราชทานของที่ระลึก ภายหลังการ ถวายผ้าพระกฐินเรียบร้อยแล้ว

กฐินต้น หมายถึง พระกฐินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ไปถวายเป็นการส่วนพระองค์ ณ วัดราษฎร์ ตามพระราชอัธยาศัย ส่วนใหญ่เป็นวัดในพื้นที่ ต่างจังหวัดที่ประชาชนเลื่อมใส และไม่เคยเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินมาก่อน เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้นที่ไม่ค่อยมีโอกาสได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ได้มีโอกาส เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิดด้วย

กฐินต้น เริ่มมีชื่อเรียกตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานชัด ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีการเสด็จประพาสอย่างหนึ่ง เรียกว่าเสด็จประพาสต้น เช่น การเสด็จประพาสหัวเมือง พุทธศักราช ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแบบง่าย ๆ พอพระราชหฤทัยจะประทับที่ใด ก็ประทับ ณ ที่นั้น ทางหัวเมืองไม่ต้องเตรียมสถานที่ประทับไว้ หรือในคราวนั้น มีรับสั่งให้จัดหาเรือมาดมาเพิ่มอีกลำหนึ่งแจวตามเรือพระที่นั่ง และประทับในเรือนั้น เพื่อมิให้ใครรู้จักพระองค์ เรือมาดลำนั้นเรียกว่าเรือต้น ด้วยเหตุนี้การเรียกชื่อพระกฐินที่เสด็จ ไปถวายเป็นการส่วนพระองค์ว่าพระกฐินต้น จึงน่าจะเป็นการเรียกกันโดยเทียบเคียงจากเหตุดังกล่าว ส่วนระเบียบพิธีถวายพระกฐินต้นมีวิธีปฏิบัติในการถวายเหมือนกับพิธีถวายผ้าพระกฐินหลวง เพียงแต่วัดจะเสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินนั้นมีใช้วัดหลวง และมีได้เสด็จไปอย่างเป็นทางการหรืออย่างเป็นทางการพระราชพิธี แต่เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์

กฐินพระราชทาน หมายถึง กฐินทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแก่หน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ องค์กร สมาคม มูลนิธิ หรือเอกชน นำไปทอด ณ พระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักร โดยขอรับพระราชทานผ่านกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เมื่อถึงเขตกฐินกาลแล้ว กรมการศาสนาจะรวบรวมบัญชีรายนามผู้ได้รับพระราชทานผ้าพระกฐินนำไปถวายพระสงฆ์ ณ พระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักรนั้น นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทขอพระราชทานถวายพระราชกุศลในการถวายผ้าพระกฐินประจำปีต่อไป

พระกฐินพระราชทาน ถวายได้เฉพาะวัดที่เป็นพระอารามหลวงทั่วประเทศ การขอรับพระราชทานและการดำเนินการต่าง ๆ จะอยู่ในความรับผิดชอบของกรมศาสนา เช่น การรับจอง การจัดหาผ้าพระกฐินและเครื่องบริวาร การทำบัญชีรายนามผู้ขอรับพระราชทาน การทำบัญชีเงินทอดกฐิน การกราบทูลถวายพระราชกุศล เป็นต้น รวมถึงงานธุรการต่าง ๆ พระกฐินพระราชทานนี้ ทางกรมการศาสนาจะจัดเครื่องพระกฐินมอบแก่ผู้ขอรับพระราชทาน ๑ ชุด ต่อ ๑ พระอาราม เมื่อรับไปแล้ว เจ้าภาพอาจจัดหาบริวารพระกฐินอื่น ๆ เพิ่มเติมอีกก็ได้ แต่ไม่นิยมให้จัดหาในลักษณะการเรียไร สำหรับกำหนดวันเวลาในการไปทอดผ้าพระกฐิน มักกำหนดหลังให้มีขึ้นหลังวันเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินของพระมหากษัตริย์ไปแล้วอย่างน้อย ๑ วัน

ระเบียบพิธีถวายกฐินพระราชทานนั้น เมื่อถึงเวลาตามกำหนด ประธานในพิธีเดินทางถึงพระอุโบสถเข้าไปยังโต๊ะวางผ้าพระกฐิน ทำความเคารพพระบรมฉายาลักษณ์หรือพระบรมสาทิสลักษณ์ เปิดกรวยดอกไม้แล้วทำความเคารพอีกครั้งหนึ่ง ยกผ้าไตร

อุ้มขึ้นประคอง แล้วเดินเข้าสู่พระอุโบสถ วางผ้าพระกฐินบนพานแว่นฟ้า หน้าพระสงฆ์ รูปที่ ๒ ประธานในพิธีรับเทียนชนวน จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย แล้วเดินมายังโต๊ะวางผ้าพระกฐิน ทียบผ้าห่มพระประธานมอบให้ไวยาวัจกร ต่อมาประธานในพิธีอุ้มประคองผ้าพระกฐิน ประนมมือหันไปทางพระประธาน ว่านโม ๓ จบ หันมาทางชุมนุมสงฆ์ กล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน จบแล้ววางผ้าพระกฐินบนพานแว่นฟ้า ประเคนพระสงฆ์รูปที่ ๒ ต่อด้วยพานเทียนพระปาติโมกข์ ไปนั่ง ณ สถานที่จัดเตรียมไว้ พระสงฆ์กระทำอปโลกนกรรม และญัตติทุติยกรรม จากนั้นองค์ครองกฐินลงไปครองผ้าใหม่และกลับมานั่งบนอาสน์สงฆ์ จากนั้นประธานในพิธีรับบริวารพระกฐินถวายองค์ครองกฐิน ผู้มาร่วมพิธีถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ครบทุกรูป จากนั้น พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานกรวดน้ำถวายเป็นพระราชกุศล พระสงฆ์ถวายอดิเรก ขณะพระสงฆ์ถวายอดิเรก ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนไม่ต้องประนมมือ เพราะการถวายอดิเรกเป็นการถวายพระพรแต่พระมหากษัตริย์และพระราชินีโดยเฉพาะ เมื่อพระสงฆ์รูปที่ ๒ รับ ภวตุ สพุพมงคล จึงประนมมือรับพรต่อไป จบแล้วประธานในพิธีกราบพระประธานในพระอุโบสถ กราบลาพระสงฆ์ เป็นอันเสร็จพิธี

นอกจากกฐินพระราชทานดังกล่าวแล้ว ในปัจจุบันมีกฐินพระราชทานที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นกรณีพิเศษ เพิ่มขึ้นอีก ๒ ประเภท คือ

๑) กฐินพระราชทานแก่วัดไทยในต่างประเทศ คือ กฐินที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่วัดไทยในต่างประเทศเป็นประจำตลอดไป โดยเจ้าภาพไม่ต้องทำเรื่องกราบทูลขอพระราชทานทุกปีเหมือนกฐินพระราชทานสำหรับพระอารามหลวงในประเทศ กรมการศาสนาจะเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาผ้าไตรพระราชทาน มอบแก่เจ้าภาพกฐินเพื่อดำเนินการถวายตามวัดได้รับพระราชทานต่อไป

๒) กฐินที่พระบรมวงศานุวงศ์พระราชทานหรือประทานแก่ผู้ขอรับไปทอดตามวัดราษฎร์ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร ปัจจุบันจะมีผู้ขอรับพระราชทานหรือขอรับประทานไปทอดหลายวัด เป็นการเพิ่มพูนพระราชกุศลโดยยิ่งขึ้นไป

ระเบียบพิธีถวายผ้าพระกฐินทั้ง ๒ ประเภทดังกล่าว ปฏิบัติเช่นเดียวกับการทอดกฐินพระราชทานและสามารถปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมแก่สถานที่และโอกาสโดยอนุโลม

กฐินราษฎร์

กฐินราษฎร์ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ มหากฐิน และจุลกฐิน

มหากฐิน เป็นกฐินส่วนบุคคลที่เจ้าภาพซึ่งเป็นคหบดี มีศรัทธาออกทุนทรัพย์ของตนและครอบครัวเป็นหลักในการทอดกฐิน นิยมเรียกสั้น ๆ ว่า กฐิน แต่ถ้าผู้มีจิตศรัทธาหลายคนร่วมกันออกทุนทรัพย์และร่วมกันทอดกฐิน เรียกว่า กฐินสามัคคี

การทำบุญกฐินก่อให้เกิดอานิสงส์ทั้งแก่ผู้ทอดและพระสงฆ์ สำหรับพระสงฆ์นั้น จะได้รับอานิสงส์ตามพระวินัยว่า พระภิกษุผู้ที่ได้กรานกฐินแล้ว ย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ

๑) ภิกษุสามารถเดินทางกลับบ้านได้โดยไม่ต้องบอกพระอุปัชฌาย์ หรือ เจ้าอาวาสก่อน

๒) สามารถเที่ยวจาริก (เดินทางเพื่อศาสนกิจ) โดยไม่ต้องเอาจีวรไปครบสำหรับ

๓) สามารถล้อมวงฉันภัตตาหารเป็นหมู่คณะได้

๔) สามารถเก็บจีวรไว้ใช้ได้ตามความปรารถนา

๕) ไตรจีวร ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว เครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่อได้รับถวายแล้ว สามารถเก็บไว้ได้เอง โดยไม่ต้องเป็นของส่วนกลาง

สำหรับเจ้าภาพทอดกฐินเชื่อกันว่าได้บุญมาก เพราะในปีหนึ่งทำได้เพียงครั้งเดียว ในระยะเวลาที่กำหนดเท่านั้น เป็นผลให้เจ้าภาพมีจิตใจแจ่มใสอิมในบุญกุศล นอกจากนี้ ยังสามารถขจัดความโลภในใจทางอ้อมอีกด้วย

หลังจากทอดกฐินเสร็จแล้ว เจ้าภาพนิยมปักธงรูปจระเข้ไว้ตามวัด เพื่อเป็น เครื่องหมายให้รู้ว่า วัดนี้มีผู้มาทอดกฐินแล้ว การปักธงรูปจระเข้เป็นสัญลักษณ์ในเทศกาล ทอดกฐิน มีตำนานเล่าขานไว้ ๒ ทางด้วยกัน

ตำนานที่ ๑ คือ ในสมัยก่อน การเดินทางต้องอาศัยดูดาวเป็นสำคัญ เช่น ยกทัพตอนใกล้รุ่ง ต้องดูดาวจระเข้ขึ้นตอนใกล้รุ่ง การทอดกฐินก็เช่นกันบางครั้งไป ทอดตามวัดไกลบ้าน ต้องเดินทางไกล ดังนั้น การดูเวลาในสมัยก่อนต้องอาศัยดูดาว พอดาวจระเข้ปรากฏบนฟ้าก็เริ่มเคลื่อนองค์กฐิน พอไปถึงวัดท้องฟ้าก็จะสว่างพอดี ต่อมาเมื่อคิดทำธงในงานกฐิน ขึ้นต้นคงทำธงทิวประดับให้งาม ภายหลังใช้เป็นเครื่องหมาย ทอดกฐิน จึงทำเป็นธงรูปจระเข้ขึ้น

ตำนานที่ ๒ กล่าวว่า ในการแห่กฐินทางเรือของอุบาสกคนหนึ่ง ได้มีจระเข้ ตัวหนึ่งอยากได้บุญร่วมกฐินด้วย จึงว่ายน้ำตามเรือไปด้วย แต่ยังไม่ทันถึงวัดก็หมดกำลัง ก่อน ทำให้ว่ายน้ำตามต่อไปไม่ไหว จึงร้องบอกอุบาสกว่าตนไม่สามารถว่ายน้ำไปร่วม การกุศลต่อไปได้ ช่วยเขียนรูปของตนเป็นสักขีพยานว่า ตนนั้นได้ไปร่วมการกุศลด้วย อุบาสกคนนั้นจึงได้เขียนรูปจระเข้ยกเป็นธงขึ้นในวัดเป็นครั้งแรก ภายหลังมีการทำธงรูป จระเข้ปักในงานกฐินสืบต่อกันมา

จุลกฐิน เป็นกฐินอย่างหนึ่ง ต่างจากกฐินทั่วไป กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่เก็บฝ้าย มาปั่นทอเป็นผืนกะดัดเย็บย้อมทำเป็นผ้ากฐินให้เสร็จในวันเดียว จุลกฐิน จึงหมายถึง ผ้าทำสำเร็จมาจากสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบางท้องถิ่นเรียกว่า กฐินแล่น แปลว่ารีบด่วน เพราะจุลกฐินต้องเร่งทำให้เสร็จภายในวันนั้น มักทำในระยะจวนหมดเขตการทอดกฐิน เช่น ในดิถีขึ้น ๑๔ ค่ำ หรือดิถี ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีกฐินอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า กฐินโจร เป็นกฐินที่พุทธศาสนิกชน ทำขึ้น ในวันใกล้จะหมดเขตกฐินกาล ราวดิถีขึ้น ๑๔ ค่ำ หรือดิถี ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ด้วยการ สืบหาวัดยังไม่ได้รับการทอดกฐิน และจัดหาผ้ากฐินไปทอด เรียกว่า กฐินตก กฐินตกค้าง หรือกฐินโจร เพราะเป็นวัดตกค้างที่ไม่มีผู้ใดมาทอดกฐิน ตามปกติการทอดกฐินนั้นจะต้อง บอกกล่าวพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นให้ทราบล่วงหน้า เพื่อที่จะได้เตรียมการต้อนรับและ เพื่อมิให้มีการทอดกฐินซ้ำ แต่กฐินโจรไม่มีการบอกล่วงหน้า จู่ ๆ ก็นำไปทอดเลย เป็นการ จูโจมไม่ให้พระสงฆ์รู้ล่วงหน้า เหมือนการปล้นของโจร ส่วนวิธีการทอดนั้น เหมือนการ ทอดกฐินทั่วไป

สำหรับการเตรียมงานทอดกฐินราษฎร์นั้น เมื่อเจ้าภาพมีจิตศรัทธาจะทอดกฐิน เบื้องต้นควรจองกฐินก่อน โดยแจ้งความประสงค์ให้วัดทราบว่าจะมาทอดกฐินวัดนี้ การจองกฐินควรทำหนังสือเป็นหลักฐาน แต่ถ้าเจ้าภาพกับทางวัดคุ้นเคยกัน จะจอง ด้วยวาจาก็ย่อมได้ พร้อมนัดวันเวลาทำพิธีทอดกฐิน โดยทำป้ายติดประกาศไว้หน้าวัดให้ พุทธศาสนิกชนรับทราบ จากนั้นจัดเตรียมไตรจีวรเป็นผ้ากฐินให้ถูกต้องตามประเภท ของวัด คือ มหานิกายหรือธรรมยุต เพราะวัดธรรมยุตใช้ผ้าไตร ๒ ชั้น และจัดเตรียม บริวารกฐินตามความศรัทธา ก่อนวันทอดกฐินจะมีพิธีฉลององค์กฐินและมหรสพสมโภช ด้วยก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเจ้าภาพเป็นสำคัญ

ครั้นถึงกำหนดวันทอดกฐิน เจ้าภาพพร้อมญาติมิตรและผู้เข้าร่วมพิธี นำผ้ากฐิน และบริวารกฐินไปจัดตั้ง ณ สถานที่ตามกำหนด เช่น อุโบสถ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น จากนั้น อาราธนาพระสงฆ์นั่งประจำอาสนะ ประธานหรือเจ้าภาพจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พิธีกรนำบูชาพระรัตนตรัยอาราธนาศีล รับศีล ถวายผ้าห่มพระประธานโดยมอบให้ ไวยาวัจกรนำไปห่มพระประธาน ต่อจากนั้นประธานหรือพิธีกรกล่าวนำถวายกฐิน ประธาน ยกผ้ากฐินประเคนพระสงฆ์รูปที่ ๒ ประเคนเทียนพระปาติโมกข์ (ถ้ามี) ต่อมา พระสงฆ์ประกอบพิธีกรานกฐิน คือ อปโลกน่องค์ครองกฐินฉลองศรัทธาเจ้าภาพ เสร็จแล้ว

พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

องค์ครองออกไปครองผ้ากฐิน กลับมานั่งตามเดิม ก่อนประธานจะประเคนบริวารกฐิน แต่องค์ครองกฐิน พระสงฆ์อนุโมทนา กรวดน้ำรับพร เป็นอันเสร็จพิธี

คำถวายผ้ากฐิน มี ๒ แบบ ได้แก่

แบบที่ ๑

กล่าววโม ๓ จบ

อิมิ ภนเต สปริวาริ, กฉินฉิวรทุสสั, สงฆสส, โอนินชยาม, สาธุ โน ภนเต, สงโฆ,
อิมิ, สปริวาริ, กฉินฉิวรทุสสั, ปฏิกคณหาตุ, ปฏิกคเหตุวา จ,
อิมินา ทุสเสน, กฉินิ, อตถรตุ, อมหากิ, ทิฆรตติ, ทิตาย, สุขายฯ

คำแปล

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าเพื่อกฐิน พร้อมทั้ง
บริวารนี้ แต่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์โปรดรับผ้ากฐิน พร้อมทั้งบริวารนี้
ของข้าพเจ้าทั้งหลาย ครั้นรับแล้วโปรดกรานกฐินด้วยผ้านี้เพื่อประโยชน์
เพื่อความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนาน เทอญ.

แบบที่ ๒

กล่าววโม ๓ จบ

อิมิ, สปริวาริ, กฉินฉิวรทุสสั, สงฆสส, โอนินชยามฯ (กล่าว ๓ จบ)

คำแปล

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าเพื่อกฐิน พร้อมทั้งบริวารนี้ แต่พระสงฆ์.

พิธีถวายผ้าป่า

ผ้าป่า คือ ผ้าที่ทากถวายต่อจากเทศกาลกฐิน นับเข้าในจำพวกผ้าบังสุกุล
ในภาษาบาลีไม่มีคำว่า ผ้าป่า มีแต่คำว่า บังสุกุล ที่แปลว่า ผ้าคลุกฝุ่น หมายถึง ผ้าเก่า
ที่เจ้าของทอดทิ้งไว้ตามที่ต่าง ๆ เช่น ทางเดิน ตลาด หรือในป่าช้า เป็นต้น แม้ว่าที่มีคนนำมา
ทอดตรงหน้าพระสงฆ์ก็ถือว่าเป็นผ้าบังสุกุลหรือผ้าป่าได้เช่นกัน

ในสมัยพุทธกาลตอนต้น พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับจีวร
ที่ชาวบ้านถวาย ทรงอนุญาตให้แต่ภิกษุสงฆ์แสวงหาผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ บ้างเป็น
ผ้าห่อซากศพตามป่าช้า หรือเศษผ้าเล็ก ๆ น้อย ๆ นำมาซักและปะติดปะติดต่อกันเป็นจีวร
สำหรับนุ่งห่ม ผ้าเช่นนี้พระพุทธรองค์ทรงตรัสว่า *อติเรกลาภิ* แปลว่า เป็นลาภอันเหลือเพื่อ
กล่าวคือ เป็นของหาง่าย พระพุทธรองค์ได้ตรัสไว้ในอนุศาสน์ข้อที่ ๒ ว่า *ปงสุกุลจีวร นิสสาย*

พิธีถวายผ้าป่า ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

ปพพชา ตตถเต ยาวชีวฺสูตฺสาโท กรณียเ แปลว่า การบวชอาศัยผ้าบังสุกุล พึงทำความอุตสาหะ ในสิ่งนั้นจนตลอดชีวิต พุทธศาสนิกชนในสมัยนั้น เห็นความลำบากของพระภิกษุในเรื่องนี้ จึงประสงค์จะบำเพ็ญกุศลโดยไม่ขัดต่อพระพุทธรูป จึงจัดหาผ้าอันควรแก่สมณบริโศคนำไปทิ้งตามสถานที่ต่าง ๆ โดยมากตามป่าหรือป่าช้า เพื่อให้เป็นผ้าบังสุกุลตามพระพุทธรูป

พิธีทอดผ้าป่าในประเทศไทย ปฏิบัติกันหลายแบบ ไม่จำกัดช่วงเวลาเหมือนพิธีถวายผ้ากฐิน เดิมการทอดผ้าป่าไม่มีพิธีการชัดเจน ผู้มีจิตศรัทธาพึงจัดสิ่งของอันควรแก่สมณบริโศค บรรจุในภาชนะต่าง ๆ และปักกิ่งไม้ตรงกลาง แขนงผ้าผืนหนึ่งพาดกิ่งไม้ไว้สมมติเป็นผ้าป่า ตั้งตามทางพระบิณฑบาตหรือเดินผ่านไปมา หรือนำไปตั้งใกล้วัด ทำสังฆญาณให้พระสงฆ์รู้ว่ามิใช่ผู้นำผ้าป่ามาถวาย เมื่อพระสงฆ์พิจารณาแล้วก็นำไปใช้สอยถือว่าสำเร็จเป็นผ้าป่าทันที

คำถวายผ้าป่า

อิมานิ มยํ ภนฺเต, ปัสสูกจิวรานิ, ภิกขุสงฺฆสฺส, โอนฺชยาม, สาธุ
 โน ภนฺเต, ภิกขุสงฺโฆ, อิมานิ, ปัสสูกจิวรานิ, สปริวารานิ, ปฏิกุณฺหาตุ,
 อมหากํ, ทีฆรตฺตํ, หิตาย สุขายฯ

คำแปล

ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายผ้าบังสุกุลจีวร
 แต่พระภิกษุสงฆ์ขอพระภิกษุสงฆ์ โปรดรับผ้าบังสุกุลจีวร พร้อมทั้งบริวาร
 ทั้งหมดเหล่านี้ ของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุข
 แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน เทอญ.

พิธีลอยกระทงตามประเพณี

การลอยกระทงเป็นประเพณีมีมาแต่โบราณ เชื่อถือตามคติทางพระพุทธศาสนา
 ว่า มีวิตุลประสงค์เพื่อบูชารอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานาใน
 ชมพูทวีป อีกนัยหนึ่งเพื่อขอขมาพระแม่คงคา ที่ได้อาศัยในการดำรงชีพ เป็นการแสดงความ
 ความกตัญญูตเวที

ในคัมภีร์อรรถกถาปุณฺณินฺวาทสูตฺร กล่าวว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำ
 นัมมทานา พญานัมมทานาคราชทูลอาราธนาให้เสด็จไปสู่ภาคพิภพด้วยความศรัทธาเลื่อมใส
 เพื่อถวายสักการบูชา พระพุทธองค์จึงเสด็จไปทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพญานาคราช
 พร้อมบริวาร ขณะเสด็จกลับพญานัมมทานาคราชได้กราบทูลขอสิ่งระลึกอย่างใดอย่างหนึ่ง
 เพื่อเป็นอนุสาวรีย์สำหรับบูชาสักการะในกาลต่อไป พระพุทธองค์ทรงประดิษฐานรอย
 ฝ่าพระบาทไว้ ณ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานานั้น ให้เป็นที่สักการบูชาของพญานัมมทานาคราช
 และบริวาร

ในปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงกันว่าการลอยกระทงของไทยเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อใด
 ที่ใด หนังสือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งแต่งขึ้นในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์อ้างว่า
 ประเพณีนี้เริ่มต้นมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ส่วนหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน
 พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงกล่าวถึงพิธีลอยกระทง
 ตามประเพณีไว้ว่าทำกันมาตลอดช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
เล่าเรื่องเทศกาลลอยกระทงตามประเพณี

บทที่ ๓/ พิธีสำคัญทางพระพุทธศาสนา

พิธีบรรพชาสามเณร

บรรพชา แปลว่า การละเว้นความชั่ว หรือ สิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ในที่นี้หมายถึงการบวชเป็นสามเณร หรือเรียกสั้น ๆ ว่า บวชเณร การบรรพชาสามเณรครั้งแรกมีตั้งแต่สมัยพุทธกาล สามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา คือ สามเณรราหุล พระโอรสของพระบรมศาสดา โดยมีพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ ในกาลต่อมาได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ทรงได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางการศึกษา

ปัจจุบันผู้ที่จะบรรพชาสามเณรได้นั้น จะต้องมียุค ๗ ปีขึ้นไป และจะต้องขอบรรพชาต่อพระอุปัชฌาย์ การบวชนั้นเป็นวิธีที่เรียกว่า *ติสรณคฺคณุปสัมปทา* หรือการรับไตรสรณคณณ์ โดยสามเณรนั้นจะต้องรักษาศีลทั้ง ๑๐ ข้อมิให้ต่างพร้อย

การบรรพชาในแต่ละยุคสมัย มีวัตถุประสงค์ในการบวชแตกต่างกันไป ตามวัฒนธรรมประเพณีของสังคมในยุคนั้น ๆ สรุปได้ดังนี้

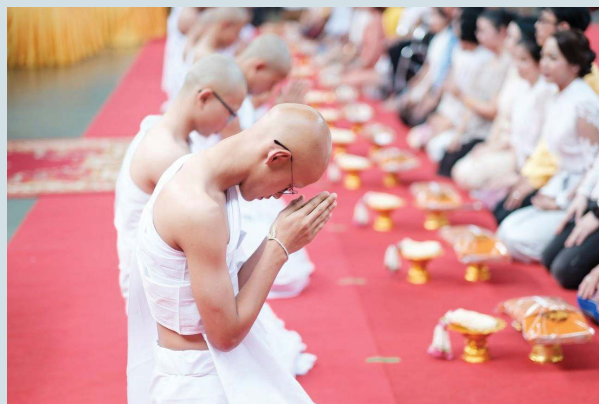
สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ โปรดฯ ให้พระราชโอรสและพระโอรสของพระองค์บรรพชาเป็นสามเณร และเมื่อเจริญพระชนม์ขึ้นจะโปรดฯ ให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ เพื่อศึกษาพระธรรมวินัย ให้มีพระทัยแนบแน่นมั่นคงต่อพระศาสนาจนมีผู้นิยมและนำมาปฏิบัติตาม พระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์มีพระราชศรัทธา ทรงดำรงตนอยู่ในสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นต้น

จิตรกรรมสีอะคริลิก เล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนเจ้าชายราหุลทรงบรรพชาสามเณร
ซึ่งนับว่าทรงเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา
จัดแสดง ณ มูลนิธิอเนกศาสดา (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ จังหวัดชลบุรี
ผลงานอาจารย์ค่านวน ชานันโท

ในอดีต วัดถือว่าเป็นศูนย์กลางการศึกษาหลายแขนง เพราะยังไม่มีโรงเรียนแบบในปัจจุบัน มีพระภิกษุเป็นผู้สอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ดังนั้น ผู้คนจึงมักส่งกุลบุตรมาขอบรรพชาเป็นสามเณร หรือเป็นศิษย์วัด เพื่อศึกษาศิลปวิทยาต่าง ๆ ในยุคต่อมา เมื่อมีการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี รวมถึงแผนกสามัญศึกษาขึ้นในวัด เป็นเหตุให้ประชาชนในต่างจังหวัด นิยมให้บุตรหลานของตนบรรพชาเป็นสามเณรและเข้ารับการศึกษาจำนวนมาก เพราะมีค่าใช้จ่ายน้อย ผู้ที่เข้ามาศึกษาตามระบบนี้เมื่อลาสิกขาแล้ว มักจะได้เข้ารับราชการ

ในปัจจุบัน เมื่อการศึกษากระจายไปทั่วภูมิภาคและหลายช่องทาง ทำให้ผู้ที่บวชสามเณรเพื่อศึกษาพระปริยัติธรรมเช่นในอดีตลดจำนวนลง คงเหลือแต่การบวชตามประเพณีเท่านั้น

กิจกรรมบรรพชาสามเณรฤดูร้อน
ของโรงเรียนวัดราชพิศ กรุงเทพมหานคร

การบวชเป็นสามเณรระยะสั้น ช่วงปิดภาคเรียนในฤดูร้อน เรียกว่า *บวชเณรภาคฤดูร้อน* มีกำหนดระยะเวลาตามแต่ทางวัดจะกำหนด เพื่อให้เด็กได้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ โดยมาศึกษาพระศาสนาทั้งปริยัติและปฏิบัติ มีพระภิกษุหรือวิทยากรผู้ชำนาญการเป็นผู้สอน อีกทั้งยังเป็นการปลูกฝังให้เด็กนับถือและเข้าถึงพระพุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย เพื่อจะได้เป็นคนดีมีศีลธรรม ไม่เป็นปัญหาของสังคม การบวชเป็นสามเณรด้วยวิธีนี้ได้รับความนิยมและจัดบวชกันทั่วประเทศ

การบวชอีกวิธีหนึ่งมักได้รับความนิยมด้วยเช่นกัน คือ *การบวชหน้าไฟ* เป็นการบวชเป็นสามเณรในพิธีฌาปนกิจศพหรือพระราชทานเพลิงศพของบุพการี เพื่อแสดงถึงความกตัญญูตเวทียและเป็นการอุทิศบุญกุศลแก่ผู้วายชนม์

การเตรียมบรรพชาสามเณร

กุลบุตรผู้ปรารถนาจะบวชเป็นสามเณร ในเบื้องต้นควรให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองพาไปมอบตัวต่อเจ้าอาวาสหรือพระอุปัชฌาย์ในวัดต้องการจะอยู่อาศัย เพื่อให้ตรวจดูคุณสมบัติและกำหนดวันบวชให้ จากนั้นผู้ขอบวชต้องท่องคำขอบรรพชาและศีล ๑๐ ข้อ ให้ถูกต้องและคล่องแคล่ว และฝึกหัดกิริยามารยาท เช่น การกราบ การไหว้ เป็นต้น ให้ถูกต้อง

สิ่งต้องจัดเตรียมในพิธีบรรพชา ประกอบด้วยสิ่งจำเป็นตามข้อกำหนดในพระวินัย ได้แก่

- ๑) ดอกไม้ ธูป เทียน สำหรับบูชาพระรัตนตรัย
- ๒) ดอกไม้ ธูป เทียน หรือธูปเทียนแพ สำหรับถวายพระอุปัชฌาย์
- ๓) ไตรจีวรสำหรับสามเณร ประกอบด้วย จีวร สบง อังสะ ประคด ผ้ารัดอก
- ๔) บาตร พร้อมฝาบาตรและเชิงรอง
- ๕) ของใช้อื่น ๆ เช่น ย่าม ผ้าเช็ดตัว รองเท้า สบู่ ยาสีฟัน เสื้อ หมอน มุ้ง เป็นต้น

กรณีทางวัดจัดพิธีบรรพชาหมู่ เช่น การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นต้น ทางวัดจะจัดเตรียมสิ่งของจำเป็นไว้ให้ เพียงแต่ผู้ปกครองนำบุตรหลานไปสมัครบวชเท่านั้น

ระเบียบพิธีบรรพชาสามเณร

ก่อนถึงเวลา ผู้ขอบรรพชาควรปลงผม โกนขนคิ้ว โกนหนวดให้เรียบร้อย เมื่อถึงเวลา บรรพชา ผู้ขอบรรพชาจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย และเข้าไปรับผ้าไตรจากบิดามารดา หรือผู้ปกครอง จากนั้นจึงเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ ถวายเครื่องสักการะแด่พระอุปัชฌาย์ ผู้ขอบรรพชาอุ้มผ้าไตรระหว่างแขน ประนมมือและกล่าวคำขอบรรพชา พระอุปัชฌาย์ รับผ้าไตรไปถือไว้ ให้โอวาท และสอนตัจปัญจกัมมัฏฐานโดยอนุโลมและปฏิโลม เสร็จแล้ว มอบผ้าไตรให้ผู้ขอบรรพชาครองผ้า เมื่อผู้ขอบรรพชาครองผ้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว กลับเข้ามา หาพระอุปัชฌาย์และเปล่งวาจาขอสรณคัมภ์และศีล ๑๐ พระอุปัชฌาย์ว่านโม ๓ จบ ต่อด้วยสรณคัมภ์และศีล ๑๐ ผู้ขอบรรพชาเปล่งวาจาตามไปทุกบท จบแล้วกราบพระอุปัชฌาย์ ๓ ครั้ง เป็นอันเสร็จพิธี

ศีล ๑๐ ข้อของสามเณร

สามเณร แปลว่า เหล่ากของสมณะ จัดเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ต้องรักษาศีล ๑๐ ข้อ ได้แก่

- ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เว้นจากการลักขโมย
- ๓) เว้นจากการเสพกาม
- ๔) เว้นจากการพูดโกหก พูดคำหยาบ พูดยุยงให้เขาแตกกัน และพูดเรื่องไร้สาระ
- ๕) เว้นจากการดื่มสุราเมรัยและของมึนเมาต่าง ๆ
- ๖) เว้นจากการฉันอาหารในเวลาวิกาล
- ๗) เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่น
- ๘) เว้นจากการตกแต่งร่างกาย ทัดทรงดอกไม้ และลูบไล้ด้วยของหอม
- ๙) เว้นจากการนั่งนอนบนเตียงฟูกตั้งสูงใหญ่
- ๑๐) เว้นจากการรับเงินและทอง รวมทั้งของมีค่าอื่น ๆ

ถ้าสามเณรทำผิดศีลทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เรียกว่า *ศีลขาด* หมายถึง ขาดจากความเป็นสามเณร แต่สามเณรสามารถสมาทานศีล ๑๐ ข้อนั้นอีกได้ เรียกว่า *ต่อศีล* นอกจากนั้นสามเณรยังต้องศึกษาและปฏิบัติตามเสขिवัตร ๗๕ ข้อ เช่นเดียวกับพระภิกษุ เพื่อฝึกกิริยามารยาทให้เรียบร้อยเป็นที่เจริญศรัทธาเกิดความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น

พิธีบรรพชาสามเณร ณ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

พิธีอุปสมบทพระภิกษุ

การอุปสมบท คือ การบวชกุลบุตรเป็นพระภิกษุ เรียกให้เต็มรูปแบบของพิธีบวชว่า พิธีบรรพชาอุปสมบท เพราะผู้บวชเป็นพระภิกษุ ต้องผ่านการบวชเป็นสามเณรในเบื้องต้นก่อน คำว่า อุปสมบท มาจากคำว่า อุปสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อม ผู้จะอุปสมบทต้องมีคุณสมบัติพร้อมสมบูรณ์ เช่น เป็นผู้ชายมีอายุครบ ๒๐ ปี ได้รับอนุญาตจากบิดามารดา มีอัฐบริวารครบ ไม่มีบรรพชาโทษ หรือข้อห้ามในการอุปสมบท เช่น เป็นโรคเรื้อรัง มีหนี้สินติดตัวเป็นข้าราชการ หรือยังมิได้รับอนุญาตให้ลาบวช เป็นต้น

การเตรียมตัวอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เหมือนการเตรียมตัวบรรพชาเป็นสามเณร ดังที่กล่าวมาข้างต้น แต่เดิมผู้ขออุปสมบทต้องไปอยู่วัด ประมาณ ๑๕ วัน ถึง ๑ เดือน เพื่อฝึกท่องคัมภีร์ขานนาค นอกจากนี้ ยังต้องท่องบทสวดมนต์อื่น ๆ ซึ่งจำเป็นต้องใช้หลังจากอุปสมบทด้วย แต่ปัจจุบันการปฏิบัติเช่นนี้ไม่เป็นที่นิยม ผู้ขออุปสมบทส่วนมากมักฝึกท่องขานนาคกันเอง เมื่อใกล้ถึงวันบวชจึงไปฝึกซ้อมต่อหน้าพระอุปัชฌาย์หรือผู้ได้รับมอบหมาย อย่างไรก็ตาม ผู้บวชต้องท่องขานนาคจนจำได้ และกล่าวคำขอบรรพชาอุปสมบทได้ถูกต้องชัดเจนด้วยตนเอง

วัตถุประสงค์ของการบรรพชาและอุปสมบทมีมาแต่โบราณ คือเพื่อเป็นทายาททางพระศาสนา ได้เล่าเรียนศึกษาและปฏิบัติธรรม ตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ เผยแผ่พระศาสนา รักษาประเพณีอันดีงามของชาวพุทธ อีกทั้งยังเป็นการต่ออายุพระศาสนาให้คงอยู่สืบไป

สิ่งต้องจัดเตรียมในพิธีอุปสมบทประกอบด้วยสิ่งจำเป็นตามข้อกำหนดในพระวินัย ได้แก่ อัฐบริวาร และเครื่องใช้สอยสำหรับพระบวชใหม่ คือ

- ๑) ไตรครอง ประกอบด้วย สังฆาฏิ จีวร สบง ประคด อังสะ ผ้ารัดอก
- ๒) บาตร พร้อมฝาบาตร
- ๓) มีดโกน
- ๔) เข็มเย็บผ้าพร้อมด้ายเย็บผ้า
- ๕) ทมกรก หรือ ที่กรองน้ำ
- ๖) ของใช้อื่น ๆ ตามความเหมาะสม

พุทธศาสนิกชนถืออัฐบริขารก่อนเข้าพระอุโบสถในพิธีอุปสมบท

ว่าด้วยเรื่องของนาค

นาค แปลว่า ผู้ประเสริฐ หรือ ผู้ไม่กลับมาสู่ความชั่ว หมายถึง มีจิตศรัทธาบวช ตั้งใจละความไม่ดีต่าง ๆ ที่เคยทำมาแล้ว และจะไม่ทวนกลับมาทำสิ่งนั้นอีก ที่มาของนาค นั้นมีเรื่องเล่าดังนี้

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ได้มีพญานาคตนหนึ่ง จำแลงกายเป็นชายหนุ่มมาฟังพระธรรมเทศนาด้วยและเกิดเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุ จึงเข้าไปหาพระสงฆ์เพื่อขอบวชพระ พระสงฆ์ไม่ทราบว่ามีพญานาคจำแลงมาจึงบวชให้ เมื่อท่านบวชแล้วได้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเหมือนพระสงฆ์รูปอื่น ๆ ต่อมาวันหนึ่งพระภิกษุนาคจำแลงนั้นเพลอนอนหลับไป และกลายร่างกลับเป็นพญานาคตามเดิม พระภิกษุรูปหนึ่งมาเห็นเข้าก็ตกใจกลัว จึงได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ให้ทรงทราบ พระองค์สั่งให้ตรัสเรียกพระภิกษุนาคจำแลงนั้นมา ตรัสบอกว่า “สัตว์ดิรัจฉาน ไม่สามารถอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาได้” พญานาคจึงสละเพศพระภิกษุ แต่ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงทูลขอพรว่า “ภายนอกหน้า ถ้าถูกลบุดร

มีครัทธาขอभवพระให้เรียกผู้นั้นว่า นาค” พระพุทธองค์ประทานพรนั้น คำว่า นาค จึงเป็นคำเรียกผู้ขอบรรพชาอุปสมบทมาจนบัดนี้

เรื่องเล่าดังกล่าวนี้นักวิชาการหลายท่าน เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น ได้สะท้อนให้เห็นแนวความคิดการเหยียดชาวมลัทธิว่าไม่ใช่คน ผ่านนิทานห้ามพญานาคบวช ความตอนหนึ่งว่า “ปัญหาอยู่ที่ไม่ใช่พระคู่สวดไม่รู้หรือดูไม่ออกว่า สิ่งที่ยืนอยู่เบื้องหน้า ตนนั้นเป็นตัวแมงกะแท้วหรือเป็นคน หากความเป็นจริงอยู่ที่ว่า สังคมอินเดียยุคนั้น มีการเหยียดหยามคนบางเผ่าที่ระดับสังคมล้าหลังให้กลายเป็นผี เป็นสิ่งค้างป้างชะนี เป็นสัตว์ เป็นยักษ์ ไม่ยอมรับเป็นคนหรือมนุษย์”

สุจิตต์ วงษ์เทศ ให้ความเห็นว่า นาค ก็คือคนพื้นเมือง กล่าวคือ ชาวอินเดียที่เอา ศาสนาเข้ามาเผยแผ่ให้ชาวสุวรรณภูมิ เรียกคนพื้นเมืองด้วยคำอารยันว่า นาค หมายถึง เปลือย หรือ แก้วฟ้า เพราะเห็นคนพื้นเมืองมีเครื่องนุ่งห่มน้อยชิ้นจนเกือบเปลือยเปล่า เหมือนงูเงี้ยวที่เป็นสัตว์ร้ายทั่วไป การเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าไปสู่คนพื้นเมือง ท้องถิ่นต่าง ๆ ย่อมยากลำบากและเกิดการขัดแย้งมากมาย เพราะระบบความเชื่อฝังเดิม ยังแข็งแรง แล้วยังมีปัญหาการสื่อสารด้วยภาษาที่ต่างกันด้วย เป็นเหตุให้สำนึกของคน แต่ก่อนบันทึกเหตุการณ์ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาทรงธรรมานาค และปราบนาคตามท้องถิ่น หลายท้องที่ จนบรรดานาคทั้งหลายยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา แล้วน้อมรับทำหน้าที่ ปกป้องพิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาสืบมา เมื่อคนพื้นเมืองผู้เลื่อมใสออกบวชเป็นภิกษุ จึงเกิดประเพณีบวชนาคอย่างพื้นเมืองขึ้นมา เช่น มีการทำขวัญนาค เป็นต้น ซึ่งไม่มีใน พุทธบัญญัติและไม่เคยมีในอินเดีย แสดงว่าระบบความเชื่อของพื้นเมืองยังมีอิทธิพลจน พุทธศาสนาต้องยอมรับเข้ามาผสมผสานในพิธีกรรมของพุทธศาสนา

อนึ่ง ในพิธีอุปสมบทนั้น จะมีพิธีวันทาเสมานำนาคเข้าโบสถ์ คือ เมื่อแห่นาค เวียนประทักษิณอุโบสถครบ ๓ รอบแล้ว นาคก่อนเข้าอุโบสถ ต้องวันทาเสมาก่อน โดยนั่งคุกเข่าหน้าเสมาด้านหน้าอุโบสถ ประนมมือถือดอกไม้ธูปเทียนและกล่าวคำ วันทาเสมา การวันทาเสมานั้นเป็นการแสดงความเคารพต่อสถานที่อันเป็นปูชนียสถาน เพื่อขอขมาโทษต่อพระรัตนตรัยหรือสถานที่นั้น หากตนเคยทำผิดหรือล่วงเกิน ทั้งเจตนา และไม่เจตนา เพราะนาคต้องอาศัยสถานที่นั้นประกอบพิธีอุปสมบท

ระเบียบพิธีอุปสมบทพระภิกษุ

เมื่อกุลบุตรได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว จากนั้นสามเณรรับบาตรจากบิดามารดา อุ้มเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ วางบาตรไว้ข้างตัวด้านซ้าย รับเครื่องสักการะถวายแด่พระอุปัชฌาย์ หรือนั่งคุกเข่าตามวิธีการบวชแบบเอสาหัม หรืออุกาส กล่าวคำขอนิสสัย คือ การขออยู่เป็นศิษย์ของท่าน ต่อด้วยคำฝากตัวต่อพระอุปัชฌาย์ ซึ่งมีความหมายว่า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป พระอุปัชฌาย์เป็นภาระของพระบวชใหม่ในการปรนนิบัติ แม้พระบวชใหม่ก็เป็นภาระของพระอุปัชฌาย์ในการอบรมสั่งสอน

พระอุปัชฌาย์จะบอกฉายานามของท่าน คือ ชื่อในทางพระพุทธศาสนา บอกฉายานามของสามเณร เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *อุปสัมปทาเปกษะ* คือ ตั้งชื่อให้ใหม่เมื่อเข้ามาบวชในพระศาสนา บอกชื่อปริหารสำคัญ ๔ อย่าง คือ บาตร สังฆาฏิ จีวร และสบง จบแล้วพระสงฆ์นำสายบาตรคล้องตัวสามเณร บอกให้สามเณรออกไปยืนนอกที่ประชุมสงฆ์

พระคู้สวด หรือมีชื่อเรียกตามวิธีอุปสมบทว่า *พระกรรมวาจาจารย์* และ *พระอนุสาวนาจารย์* สำหรับพระกรรมวาจาจารย์ มักจะมีพรรษามากกว่าพระอนุสาวนาจารย์ ทั้ง ๒ รูปจะสวดสมมติตนแล้วออกไปสวดชกถามอันตรายกธรรม คือ สิ่งเป็นข้อห้ามในการอุปสมบทถามนามพระอุปัชฌาย์ และนามผู้ขอบวช เบื้องหน้าอุปสัมปทาเปกษะ จบแล้วกลับเข้ามาสวดเรียกอุปสัมปทาเปกษะ กลับเข้ามาอยู่ที่ประชุมสงฆ์ จากนั้นเปล่งวาจาขออุปสมบท ๓ จบ ต่อหน้าพระสงฆ์ทุกรูป

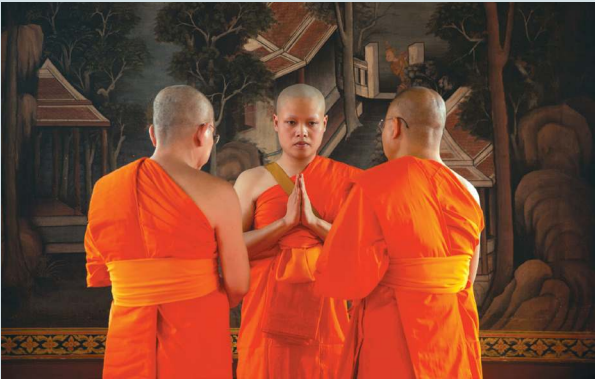
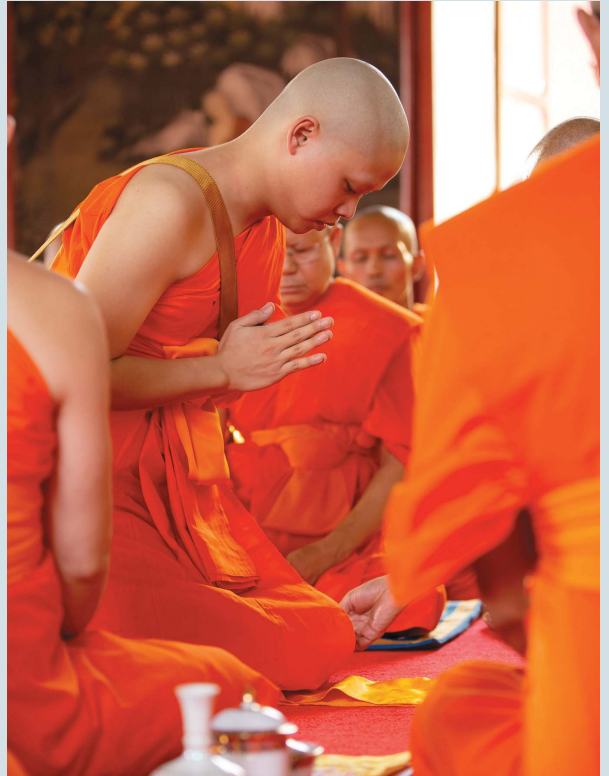
ลำดับนั้น พระอุปัชฌาย์เผด็จสงฆ์ให้รับรู้การเข้ามาขออุปสมบทของอุปสัมปทาเปกษะ พระคู้สวดสมมติตนสอบถามอันตรายกธรรม ถามฉายาพระอุปัชฌาย์ ถามฉายาอุปสัมปทาเปกษะต่อหน้าสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง จากนั้นผู้ขอบวชนั่งฟังการสวดญัตติจุดตุตถกรรมวาจาอุปสมบทไปจนจบ นับจากนี้ไปถือได้ว่าผู้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ ทรงศีล ๒๒๗ ข้อตามพระวินัย โดยไม่ต้องต่อศีลใหม่เหมือนศีลของสามเณร วิธีอุปสมบทนี้ เรียกว่า *ญัตติจุดตุตถกรรมอุปสัมปทา* ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสารีบุตร เป็นพระอุปัชฌาย์องค์แรก ประกอบพิธีอุปสมบทราธพราหมณ์เป็นพระภิกษุรูปแรกด้วยวิธีอุปสมบทนี้

เมื่อเสร็จการสวดญัตติจุดตุตถกรรมวาจาแล้ว ฟังพระอุปัชฌาย์บอกอนุศาสน์ คือ คำสอนการปฏิบัติตนในเบื้องต้น ๘ ประการ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. นิสสัย ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ได้แก่ อาหารบิณฑบาต ผ้าบังสุกุล สำหรับนุ่งห่ม เสนาสนะสำหรับอยู่อาศัย และยารักษาโรค

๒. อกรณียกิจ ข้อห้ามไม่ให้ พระภิกษุกระทำ รูปใดขึ้นกระทำลงไป ต้องขาดจากความเป็นภิกษุทันทีจะกลับมาบวชอีกไม่ได้ ได้แก่ เสพเมถุน ฆ่าคนตายโดยเจตนา ลักขโมยทรัพย์ของคนอื่น และพูดवादคุณวิเศษไม่มีในตนเพื่อหลอกลวงคนอื่นหวังจะได้ลาภสักการะ

เมื่อพระอุปัชฌาย์บอกอนุศาสน์จบ เจ้าภาพถวายไทยธรรมแต่พระสงฆ์ พระสงฆ์อนุโมทนา พระบวชใหม่และเจ้าภาพกรวดน้ำรับพร จบแล้วเป็นอันเสร็จพิธี

พิธีอุปสมบทพระภิกษุ
ณ วัดเทวราชกุญชร
กรุงเทพมหานคร

บรรณานุกรม

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. ห้องสมุดดิจิทัลลวชิรญาณ. <https://vajirayana.org/พระราชพิธีสิบสองเดือน>
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (๒๕๖๑, ๒๕ พฤษภาคม). ธรรมลีลา: พระนางสังขมิตตาจากอินเดียสู่ศรีลังกา. *มติชนสุดสัปดาห์* (ฉบับวันที่ ๑๘-๒๔ พฤษภาคม ๒๕๖๑), www.matichonweekly.com/column/article_104016
- ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง. (๒๕๕๒). *พระนิพนธ์ต่างเรื่อง*. กราฟิกอาร์ตพรีนติ้ง.
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์. (๒๕๔๓). พุทธศาสนากับสิทธิสตรี. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, ๑๙-๒๐(๑), ๑๐๑-๑๓๒.
- ทองย้อย แสงสินชัย. (๒๕๕๘). *ทอดกฐินให้ถูกวิธี* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). สหธรรมิก. ธรรมสภา. (๒๕๕๕). *๔๐ ภิภุณี พระอรหันต์*. ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- บรรจง ชุตินฺธโร และคณะ. (ม.ป.ป.). *คู่มือธรรมศึกษา ชั้นตรี*. เลียงเชียงจงเจริญ.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๔๓). *พุทธประวัติ* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). สหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (ม.ป.ป.). *ตอบ ดร. มาร์ติน: พุทธวินัยถึงภิกษุณี*. วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/565
- พระราชรัชมงคลเมธี (เจียร เขมาจาโร). (๒๕๕๓). *ภาษาวัด* (พิมพ์ครั้งที่ ๓). เอส.ซี.พรีนธ์แอนด์แพค.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ศิริวัฒนาอินเตอร์พรีนธ์.
- เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำหรับทำวาศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับพระหอสมุดวชิรญาณ* (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตศุภกิจ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจนากร พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาสังวาล รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๕๗). (๒๔๕๗). ห้องสมุดดิจิทัลลวชิรญาณ. <https://vajirayana.org/เรื่องนางนพมาศ-หรือ-ตำหรับทำวาศรีจุฬาลักษณ์-ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ>

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๕๔). *พุทธานุพุทธประวัติ* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๑). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๕๔). *อนุพุทธประวัติ* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๓). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๕๖). *พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมโพธิกาล* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๙). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมชาย สุวรรณโปดก (เจตสิก). (๒๕๕๐). *พระศรีอารีย์ จอมศาสดาโลกอนาคต* (พิมพ์ครั้งที่ ๗). ห้างหุ้นส่วน ภาพพิมพ์ จำกัด.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๖๐). *๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า* (พิมพ์ครั้งที่ ๗). ปริมา พับลิชชิง.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๑). *ตอบ ดร.มาร์ติน: ดลทินอริยชน สตรีหลุดพ้น ขึ้นเหนือมหาพรหม* (พิมพ์ครั้งที่ ๒). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). ผลิตัมม์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *วันสำคัญของชาวพุทธไทย* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๖). https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/581

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสนมหาเถร). (๒๕๕๔). *บันทึกของศุภาสินี* (พิมพ์ถวายเป็นปฏิการะในงานฉลองอายุวัฒนมงคล ๗ รอบนักษัตร สมเด็จพระมหามุนีวงศ์ (อมพโร) เจ้าอาวาสวัดราชบพิธสถิต มหาสีมาราม). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สา ปุสฺสเทโว). (๒๕๕๔). *พุทธประวัติ เล่ม ๓* (พิมพ์ครั้งที่ ๔๗). โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม. (๒๕๖๐). *คู่มือพระสังฆาธิการ (พ.ศ. ๒๕๖๐)*. สำนักงาน พระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

สำนักเลขาธิการมหาเถรสมาคม. (๒๕๖๐, ๑๔ กุมภาพันธ์). *มติมหาเถรสมาคมที่ ๕๑๒/๒๕๕๕*. มหาเถรสมาคม. <http://www.mahathera.onab.go.th/index.php?url=mati&id=558>

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๙, ๑๘ กรกฎาคม). *นาคไม่ใช่คน พุทธปะทะผี แล้วต่อรอง ในพิธี* บวชนาค. *มติชนออนไลน์*, https://www.matichon.co.th/columnists/news_216181

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๙, ๒๔ ตุลาคม). “นาค” คือคนพื้นเมือง. *มติชนสุดสัปดาห์*, https://www.matichonweekly.com/culture/article_12532

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (๒๕๖๐). *พระไตรปิฎกฉบับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ ๒) ฉบับวาระ ๑๐๐ ปี ชาตกาล อาจารย์สุชีพ ปุณฺณานุภาพ พุทธศักราช ๒๕๖๐. โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร โพธิ์นันทะ. (๒๕๖๒). *ตอบปัญหาร้อยแปด* (พิมพ์ครั้งที่ ๔) พิมพ์ในโอกาส ๓๒ ปี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. สาละพิมพ์การ.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๔๔). *บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์*. หอรัตนชัยการพิมพ์.

វិទ្យាគណិត

บทที่ ๑

กรรมบถ

บทนำ

องค์ความรู้ศาสนศาสตร์แบ่งลัทธิศาสนาในโลกนี้ออกเป็น ๒ หมวดใหญ่ หมวดแรก คือ ศาสนาที่บูชาเทพเจ้า ถือว่ามีผู้เป็นใหญ่คือพระเป็นเจ้า เป็นผู้สร้างสรรคโลก และชีวิต บันดาลเหตุการณ์ร้ายดีให้แก่คน สามารถแบ่งย่อยตามลักษณะของเทพเจ้าที่บูชา เช่น ประเภทเอกเทวนิยม (Monotheism) หรือบูชาเทพเจ้าองค์เดียว เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม หรือประเภทพหุเทวนิยม (Polytheism) หรือบูชาเทพเจ้าหลายองค์ เช่น ศาสนากรีก ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นต้น และอีกหมวด คือ อเทวนิยม (Atheism) ศาสนาที่ไม่บูชาพระผู้เป็นเจ้า หรือไม่ได้ถือว่าพระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลก หรือให้คุณให้โทษแก่ชีวิตได้ เช่น พระพุทธศาสนา เป็นต้น

หากจะจำแนกพระพุทธศาสนาให้ละเอียดลึกซึ้งกว่านั้น จะสามารถจำแนกได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาฝ่ายกรรมนิยมก็ย่อมได้ เพราะหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ถือว่า กรรมหรือการกระทำของตนนั้นเป็นปัจจัยหรือเป็นเหตุที่จะทำให้ตนประสบผลต่าง ๆ ทั้งทางดีหรือทางร้าย ดังจะเห็นได้ว่า ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนานั้น สัทธา ๔ มีถึง ๓ ข้อที่เกี่ยวข้องกับกรรม ดังนี้

๑. *กัมมสัทธา* หรือ *เชื่อในกรรม* คือ เชื่อว่าการกระทำที่มีเจตนา ย่อมเป็นการกระทำที่สำเร็จ สิ่งที่ตั้งใจทำแล้วไม่เป็นกรรมนั้นไม่มี

๒. *วิบากสัทธา* หรือ *เชื่อในผลของกรรม* คือ ทำกรรมใดแล้วย่อมต้องได้รับผล

๓. *กัมมัฏสกตาสัทธา* หรือ *เชื่อว่าสัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของตน* ประกอบกรรมใดไว้ด้วยตนเอง ย่อมเป็นผู้ได้รับผลแห่งกรรมนั้นเอง ในแง่นี้รวมถึง การเกิด ซาติภพ และการเสวยวิบากที่ให้ผลไปในอนาคตด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาฝ่ายกรรมนิยม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อในกฎของกรรม ไม่ว่าสัตว์เดียรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม ย่อมตกอยู่ใต้อำนาจกรรมทั้งสิ้น เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาจึงมุ่งหลุดพ้นจากวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิดที่เป็นผลมาจากกรรม สู่สภาวะที่พ้นจากบ่วงกรรมหรือพระนิพพาน ดังนั้น เรื่องกรรมจึงเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนทุกคนควรศึกษา เพื่อขัดเกลาพัฒนาตนเองให้พ้นจากวิบัติทั้ง ๓ ได้แก่ สีสวิบัติ จิตตวิบัติ และทิวฐิวิบัติ ซึ่งทำให้ไปเกิดในทุกคติ และให้บริบูรณ์ด้วยสมบัติทั้ง ได้แก่ สีสสมบัติ จิตตสมบัติ และทิวฐิสมบัติ ซึ่งทำให้ไปเกิดในสุคติอันทุกคนต่างปรารถนา เส้นทางแห่งกรรมอันจะนำเราไปสู่สุคติหรือสุคตินั้น เรียกว่า *กรรมบถ*

คำว่า *กรรมบถ* มาจากภาษาบาลี แยกออกเป็น ๒ คำ คือ *กรรม* แปลว่าการกระทำ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งอาจแบ่งอย่างง่ายที่สุดได้เป็น ความดีหรือความชั่ว ส่วนคำว่า *บถ* แปลว่า ทางหรือเส้นทางให้ดำเนินไป เมื่อรวมคำทั้ง ๒ เข้าด้วยกันว่า *กรรมบถ* จึงแปลว่า ทางแห่งกรรม หมายความว่า วิธีทำกรรม เป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ หากเป็นวิธีทำกรรมฝ่ายชั่ว จะเรียกว่า *อกุศลกรรมบถ* วิธีทำกรรมฝ่ายดี เรียกว่า *กุศลกรรมบถ*

ไตรทวาร

ในทางพระพุทธศาสนา แยกองค์ประกอบของมนุษย์ออกเป็น ๓ ส่วนตามช่องทางที่อาจกระทำกรรมได้ ได้แก่ ทางกาย เรียกว่า *กายทวาร* ทางวาจา เรียกว่า *วจิตทวาร* และทางใจ เรียกว่า *มโนทวาร* รวมทวารทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า *ไตรทวาร* การที่ใช้คำว่าทวาร อันอาจหมายถึงประตูนั้น มุ่งหมายให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้สามารถกำหนดให้ปิด คือ ละเว้นกระทำ สงบปาก และทำจิตให้ระงับได้ หรือกำหนดให้เปิด คือ ลงมือทำดี พุดในสิ่งที่ดี และตั้งจิตขบถก็ย่อมได้ ทางทั้ง ๓ หรือประตูทั้ง ๓ นี้จึงเป็นหนทางในการกระทำกรรม

ดังที่ทราบแล้วว่า กรรม หรือ การกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ สามารถจัดลงใน ๓ ประเภทนี้ได้ทั้งสิ้น รวมถึงกรรมบถด้วย แม้ว่าจะมีเครื่องมือพิจารณาจัดประเภทกรรมออกเป็น ๓ ทางข้างต้น แต่ในความเป็นจริงนั้น กรรมบางชนิดอาจยากต่อการตัดสินว่าเป็นกรรมประเภทใด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กายกรรม แม้ความหมายโดยทั่วไปจะเน้นที่การกระทำ คือแปลว่า กรรมที่
โดยทั่วไปทำด้วยกาย แต่ในความเป็นจริง อาจใช้วาจาทำก็สำเร็จเป็นกายกรรมได้ เช่น
การฆ่าสัตว์ กล่าวคือ การกระทำความผิดนี้โดยตรง คือ ลงมือปลงชีวิตโดยการฟันหรือแทง
เป็นต้น แต่ในบางกรณี สามารถทำกายกรรมโดยอ้อมด้วยวาจาได้ เช่น มิได้ลงมือเอง
แต่ใช้คำพูดสั่งการให้คนอื่นฆ่า เป็นต้น การพูดสั่งให้ฆ่าเช่นนี้ จัดเป็นความผิดทางกายกรรม

วจีกรรมก็เช่นเดียวกัน เช่น การพูดเท็จ พูดส่อเสียด เป็นต้น โดยทั่วไปใช้ปากพูด
เป็นวาจา นับเป็นวจีกรรมโดยตรง แต่การเขียนโกหกใส่ความ ประชดประชันบุคคลที่สาม
ให้ผู้อื่นอ่าน แม้กริยาการจรดปากกาเขียนจะใช้กายก็ตาม ย่อมนับเป็นความผิดทางวจีกรรม

โดยสรุป ในกรณีที่คลุมเครือนั้น หากต้องพิจารณาตัดสินว่าเป็นกรรมทางใด
พึงพิจารณาว่า

หากกรรมใด สำเร็จผลได้ด้วยตนเองใช้กายทำ หรือต้องมีผู้อื่นใช้กายทำ จัดเป็น
กายกรรม

หากกรรมใด สำเร็จผลลงด้วยภาษาและการสื่อสาร กรรมนั้นเป็น*วจีกรรม*

หากกรรมใด นึกคิดด้วยใจ แม้อยู่ภายในใจ กรรมนั้นเป็น*มโนกรรม*

ในขณะที่การกระทำบางอย่างเป็นการกระทำต่อเนื่องหรือกลุ่มกริยา เช่น
ต้องคิดด้วย พูดด้วย หรือใช้กำลังกายด้วย ให้พิจารณาว่ากรรมนั้นสำเร็จสมบูรณ์ด้วยทวารใด
พึงถือว่าเป็นกรรมในทวารนั้น เช่น การฆ่าคนโดยวางแผนและจ้างวาน แม้จะต้อง
ใช้ใจคิดวางแผน ต้องพูดสั่งจ้างวาน แต่กรรมนั้นจะสำเร็จสมบูรณ์ได้ต้องมีคนใช้ร่างกาย
ลงมือฆ่า ลำพังการพูดสั่งเฉย ๆ คิดแผนเฉย ๆ นั้น ไม่ทำให้เขาตายได้ ฉะนั้น การฆ่าจึงเป็น
กายกรรม แม้ว่าในการฆ่านั้น จะต้องใช้ความคิด ใช้คำพูด ก็ไม่นับเป็นวจีกรรมหรือ
มโนกรรมขึ้นมาได้ เพราะถึงจุดสำเร็จสมบูรณ์แห่งกรรมนั้นเป็นเกณฑ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม
จะเห็นจากการพิเคราะห์กรรมโดยละเอียดเช่นนี้ว่า มโนทวาร หรือใจนั้นสำคัญมาก
เป็นพื้นฐานของกรรมอื่น เป็นตัวการหรือเหตุของกรรมอื่นต่อไป กล่าวคือ จะกระทำได้
หรือจะพูดได้ ต้องผ่านความคิดก่อนเป็นอันดับแรก

การศึกษาเรื่องกรรมบถ ผู้ศึกษาต้องยึดมั่นในศรัทธา ๔ หรือ สัทธา ๔ ดังได้
กล่าวมาแล้ว เพราะกรรมทั้งปวงนั้น เกิดจากตัวเราทั้งสิ้น กรรมจะแบ่งเป็นที่ชนิดก็ตาม
ล้วนแต่อาศัยตัวเราเป็นผู้ประพฤติทำกรรมให้เกิดขึ้น หากตัวเราไม่มี กรรมก็ไม่มี

และถ้ามีตัวเราแล้ว จะละเว้นจากการทำกรรมเสียก็มีได้ และเมื่อทำกรรมแล้ว จะละเว้นไม่รับผลทั้งผลดีและผลชั่ว ก็เป็นไปไม่ได้ ดังนั้นการศึกษากกรรมบถนั้น ไม่เพียงแต่ให้รู้ประเภทแบ่งแยกได้ แต่มุ่งหมายให้ย้อนกลับมาพัฒนาและปรับปรุงตนเอง ดังจะได้ฟังศึกษาต่อไป

ประเภทของกรรมบถ

กรรมบถมี ๒ ประเภท ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และกุศลกรรมบถ ๑๐ มีหัวข้อโดยสังเขปดังนี้

อกุศลกรรมบถ ๑๐	กุศลกรรมบถ ๑๐
<p>กายกรรม ๓</p> <p>๑. ปาณาติบาต ขำ</p> <p>๒. อทินนาทาน ลักขโมย</p> <p>๓. กาเมสุมิฉาจาร ล่วงประเวณี</p>	<p>กายกรรม ๓</p> <p>๑. ปาณาติปาตา เวรมณี จตเว็นการขำ</p> <p>๒. อทินนาทานา เวรมณี จตเว็นการลักขโมย</p> <p>๓. กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี จตเว็นการล่วงประเวณี</p>
<p>วจีกรรม ๔</p> <p>๑. มุสาวาท พุดเท็จ</p> <p>๒. ปิสฺสุนวาท พุดส่อเสียด</p> <p>๓. ผรุสวาท พุดคำหยาบ</p> <p>๔. สัมผัสปลลาปะ พุดเพื่อเจ้อ</p>	<p>วจีกรรม ๔</p> <p>๑. มุสาวาทา เวรมณี จตเว็นพุดเท็จ</p> <p>๒. ปิสฺสุนวาทาย เวรมณี จตเว็นพุดส่อเสียด</p> <p>๓. ผรุสวาย วาทาย เวรมณี จตเว็นพุดคำหยาบ</p> <p>๔. สัมผัสปลลาปา เวรมณี จตเว็นพุดเพื่อเจ้อ</p>
<p>มโนกรรม ๓</p> <p>๑. อภิชณา เฟงเล็งทรพย์ผู้อื่น</p> <p>๒. พยาบาท ปองร้ายเขา</p> <p>๓. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม</p>	<p>มโนกรรม ๓</p> <p>๑. อนภิชณา ไม่เฟงเล็งทรพย์ผู้อื่น</p> <p>๒. อัพยาบาทะ ไม่ปองร้ายเขา</p> <p>๓. สัมมาทิฏฐิ ไม่เห็นผิดจากคลองธรรม</p>

อกุศลกรรมบถ ๑๐ เรียกอีกนัยหนึ่งว่า *ทฺวจริต* ๑๐ จำแนกเป็นกายทฺวจริต ๓ วจีทฺวจริต ๔ มโนทฺวจริต ๓ ส่วนกุศลกรรมบถ ๑๐ เรียกอีกนัยหนึ่งว่า *สุจริต* ๑๐ ก็ได้ จำแนกเป็นกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓ ตรงกับอกุศลกรรมบถทุกอย่าง

ศีล ๕ กับกรรมบถ

แม้ว่าพุทธศาสนิกชนจะคุ้นเคยกับศีล ๕ อยู่แล้ว แต่ในที่นี้จะยกเปรียบเทียบให้เข้าใจได้โดยง่าย ดังนี้

ศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี งดเว้นจากการฆ่า

ศีลข้อที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี งดเว้นจากการลักขโมย

ศีลข้อที่ ๓ กาเมสุ มิจฉารานา เวรมณี งดเว้นจากการประพฤติดลวงประเวณี

ศีลข้อที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี งดเว้นจากการกล่าวเท็จ

ศีลข้อที่ ๕ สุราเมรัยมัชฌมาทัญญูนา เวรมณี งดเว้นจากการดื่มสุราเมรัย
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกัน ข้องดเว้นทางกายในศีล ๕ กับกรรมบถ มีจำนวนเท่ากันและหัวข้อเหมือนกัน ส่วนทางวาจา ศีล ๕ กล่าวถึงเฉพาะการเว้นพูดเท็จ ส่วนผู้ปฏิบัติกุศลกรรมบถ ต้องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ พูดส่อเสียด และพูดเพ้อเจ้อด้วย นอกจากนั้น ศีล ๕ ยังมีได้กล่าวถึงการงดเว้นความชั่วทางใจ แตกต่างจากกรรมบถ ซึ่งถือว่ามีโนกรรมเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นสาเหตุทำให้คนประพฤติดลวงอกุศลกรรมบถอื่น ๆ ต่อไปได้ ถ้าเราไม่รักษามโนกรรมให้ดี กรรมบถอื่น ๆ ทั้งกายและวาจาย่อมอาจจะรักษาไว้ไม่ได้ด้วย แต่ถ้าควบคุมมโนกรรมได้เป็นรากฐานย่อมสามารถประพฤติกุศลกรรมบถข้ออื่น ๆ ได้ง่าย

ในทางกลับกัน กรรมบถไม่มีข้อห้ามเรื่องดื่มสุราเมรัย อาจทำให้เป็นที่เข้าใจว่า ผู้ประพฤติดลวงอกุศลกรรมบถสามารถดื่มเหล้าได้ การตีความเช่นนี้เป็นความเข้าใจผิด เหตุที่มีได้บรรจุกฎห้ามดื่มสุราอยู่ในกรรมบถ เนื่องจากว่า โดยตัวกิริยาการดื่มสุราเมรัยนั้น มิได้เป็นอกุศลในตนเอง แต่เป็นประตูเปิดไปสู่ความประมาท หรือเป็นเหตุให้ตั้งอยู่ในความประมาท อันอาจทำให้เกิดอกุศลอื่น ๆ ต่อไปได้โดยง่าย ประการต่อมา เจตนาของศีล ๕ กับเจตนาของกุศลกรรมบถนี้แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่มิได้ขัดแย้งกัน ศีล แปลว่า ความปรกติ การรักษาศีล ๕ นั้น จึงมุ่งหมายว่า ปกติของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน ย่อมละเว้นจากการกระทำผิด ๕ ข้อนี้ ดังนั้นการรักษาศีล ๕ จึงเป็นพื้นฐาน เป็นขั้นต่ำสำหรับการได้มาตรฐานมนุษย์ปรกติ ส่วนกุศลกรรมบถนั้น ซื่อป่งซื่ออยู่แล้วว่าความประพฤติดลวงอันเป็นกุศล กระทำแล้วได้บุญกุศล ซึ่งเป็นขั้นที่ประณีตขึ้นของการระมัดระวังและลงมือปฏิบัติ เช่น การมุ่งความบริสุทธิ์สะอาดแห่งจิต อันเป็นของต้องฝึกฝนอบรมมเปาะทั้งสติและทิวฐิด้วย เป็นต้น

เจตนาทั้ง ๒ อย่างนี้ แม้จะมีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่มีส่วนต่างที่สำคัญ คือ การรักษาศีล ๕ เป็นละเว้นจากการทำชั่ว เพราะศีล ๕ ช่วยกำกับอยู่ในลักษณะข้อห้าม จึงเกิดการปฏิบัติที่ถูกต้องเพราะเหตุว่ามีเครื่องมือคอยกำกับอยู่ แต่การประพฤติตามกุศลกรรมบถ ละเว้นจากอกุศลกรรมบถ มิได้เกิดจากข้อห้ามเป็นเครื่องกำกับ แต่เอาความบริสุทธิ์ของจิตและการตั้งปรารถนาเป็นสำคัญ ประพฤติกุศลกรรมบถ เพราะเข้าใจในความดีและปรารถนากุศล งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ เพราะเข้าใจว่าเป็นความเศร้าหมองควรรังเกียจ ทำแล้วจะเป็นอกุศล การเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้เห็นได้ว่าทั้งศีล ๕ และกรรมบถนั้นแตกต่างกัน แต่มิได้ขัดแย้งกัน และหากพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วน จะพบว่ากรรมบถประณีตและสูงกว่าศีล ๕

บทที่ ๒

กายกรรม ๓

กรรมที่เกิดผลขึ้นด้วยวิธีการทางกาย หรือ กายกรรม ถ้าเป็นการทำอกุศลกรรม หรือทำบาปทางกาย เรียกว่า กายทุจริต จำแนกไว้ ๓ อย่าง คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการผิดประเวณี ส่วนการทำกุศลกรรมหรือความดีทางกาย เรียกว่า กายสุจริต มี ๓ อย่าง ในทางตรงกันข้าม คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการผิดประเวณี

สำนวนไทยมีคำว่า รู้ดีรู้ชั่ว หมายถึงจำแนกแยกแยะถูกผิดได้ เป็นของคู่กัน เพราะใช้เทียบเคียงกัน เข้าใจว่าอย่างไรดีอย่างไรชอบ ทางตรงข้ามก็เป็นทางไม่ควรปฏิบัติ เข้าใจว่าอย่างไรชั่วอย่างไรบาป ทางตรงข้ามคือความดีอันควรดำเนิน ดังนั้น ในที่นี้ จะยกการทำบาปทางกายขึ้นอธิบายก่อน ส่วนการทำความดีทางกาย พึงเทียบเคียง ตรงกันข้าม โดยจะกล่าวรวมกันไปทั้งกุศลกรรมบถและอกุศลกรรมบถ

ปาณาติบาต

โรงเรียนส่วนใหญ่สอนให้นักเรียนแผ่เมตตาตั้งแต่วัยเด็ก ผู้ศึกษาอาจจำประโยคได้ว่า

“สัพเพ สัตตา สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น...”

แม้ถ้อยคำนี้จะบ่งชี้ว่าสัตว์ทั้งปวงเวียนว่ายในสังสารหรือสังสารวัฏ และเกิดมาแล้ว จะต้องประสบชราพยาธิมรณะทุกรูปทุกนามก็ตาม แต่ต้นทางนั้น สิ่งที่สัตว์ทั้งปวงจะมี คือชีวิต คือชาติ ที่แปลว่าการเกิดมา ดังนั้น วิสัยสัตว์ทั่วไปที่ยังไม่แลเห็นทุกข์ภัยของการเกิดมาและพากเพียรที่จะหลีกเลี่ยงหนีการเกิด จึงมีความรักความห่วงแทนในชีวิตของตนด้วยกัน ทั้งหมดทั้งสิ้น หากท่านทั้งหลายรักชีวิตของตน พึงพอใจในอัฐภาพคือการมีชีวิต ประารถนา

จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ไม่ต้องการประสบความสำเร็จ และยอมไม่ยอมให้ใครมาทำร้ายเบียดเบียนชีวิตเรา สัตว์ทั้งปวงก็ย่อมจะรู้สึกเช่นเดียวกันดังนั้น ดังนั้น ปาณาติบาตาวรรณณี เว้นการฆ่าสัตว์ จึงเป็นกุศลปฏิบัติประการหนึ่ง

คำว่า ปาณะ นี้ แปลว่า ผู้มีปราณ หมายถึง ผู้มีลมหายใจ ได้แก่ สัตว์ทั้งปวง ตั้งแต่สัตว์ดิรัจฉานทุกชนิดประเภท แม้แต่สัตว์เลื้อยคลานที่เราอาจนึกถึงจริงๆ รวมไปถึง ยุง แมลงสาบ หนู ต่างไม่ได้มีข้อยกเว้นทั้งสิ้น การทำลายหรือปลงชีวิตสัตว์ล้วนเป็นอกุศลกรรม รวมถึงสัตว์ประเสริฐ คือ มนุษย์ เพราะมีลมหายใจเหมือนกัน ในที่นี้ควรกล่าวตัวอย่างให้เห็นด้วยว่า ศัพท์โบราณนั้นเรียกพระพุทธเจ้าก่อนการตรัสรู้ ว่า พระมหาสัตว์ และเรียกมนุษย์ที่มีโพธิญาณรอการตรัสรู้ ว่า พระโพธิสัตว์ ดังนั้นจึงต้องสรุปให้ชัดว่า คำว่าสัตว์ทั้งปวงนั้นหมายความรวมถึงมนุษย์ด้วย สิ่งใดไม่มีปราณ ไม่มีลมหายใจไม่นับเข้าในเกณฑ์นี้ ดังนั้น คนโบราณจึงแปลคำว่า ปาณาติบาต ว่า ฆ่าสัตว์

ส่วนคำว่า *วรรณณี* หมายถึง เจตนา คือความตั้งใจเป็นเครื่องกำจัดเวร แสดงให้เห็นว่า การฆ่าสัตว์หรือการทำผิดศีลล่วงอกุศลกรรมข้ออื่น ๆ เป็นการก่อเวร คือสร้างเวรสร้างกรรมให้แก่ตนเอง ทำให้ตัวผู้ก่อนนั้น ได้รับผลจากเวรที่ตนก่อขึ้นแน่นอน เช่น การฆ่า เป็นต้น มิใช่เพียงกระทำเฉย ๆ มีผลให้ผู้ถูกฆ่าสิ้นไร้ชีวิตแล้วจบกันไป เวรที่ก่อขึ้นนั้นจะเป็นเวรติดตัวผู้ฆ่า ยังส่งผลกระทบแก่ผู้ทำไปจนกว่าจะสิ้นกรรม

องค์ประกอบของปาณาติบาต

การฆ่านั้น มิได้มุ่งเพียงทำให้ตายเท่านั้น ปาณาติบาตประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการ จึงจะสำเร็จเป็นกรรม ได้แก่

๑. สัตว์นั้นมีชีวิต
๒. ผู้ประกอบกรรมตระหนักรู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต
๓. มีจิตคิดจะฆ่าให้ตาย
๔. พยายามฆ่าสัตว์นั้น
๕. สัตว์นั้นถึงแก่ความตายด้วยความพยายามนั้น

การทำบาปที่เข้าลักษณะ ๕ ประการนี้ เรียกว่า ปาณาติบาต คือ การฆ่าสิ่งมีชีวิตให้ตายก่อนจะหมดอายุขัยตามเหตุของตัวเอง จะฆ่าด้วยตนเอง หรือใช้ให้คนอื่นฆ่าก็ตาม ผู้กระทำได้ล่วงอกุศลกรรมข้อปาณาติบาตแล้ว แต่ถ้าไม่ครบองค์ประกอบจะต้องพิจารณาเป็นรายกรณีไป ในบางกรณีอกุศลของปาณาติบาตอาจมีน้อยลง เช่น ทำให้สัตว์ตาย

โดยไม่ได้ตั้งใจ ไม่มีเจตนา หรือไม่มีความพยายามลงมือ ฯลฯ เช่น ทำงานอยู่ในที่สูง และทำอุปกรณ์เครื่องใช้หล่นลงมากระแทกศีรษะคนที่อยู่ด้านล่างถึงแก่ความตาย อย่างนี้ปราศจากจิตอุกศลที่จะฆ่า ไม่ครอบงำประกอบปาณาติบาต แต่จะเป็นการประมาท และมีผลบาปอกุศล เพียงแต่น้อยลงไป จะน้อยเพียงใดย่อมต้องพิจารณาข้อเท็จจริงต่อไปอีก เรื่องนี้ในทางโลก ระบบกฎหมายของฝ่ายบ้านเมืองมีหลักการพิจารณาเรื่องการตั้งใจฆ่า การพยายามฆ่า การทำโดยประมาท การขาดองค์ประกอบ ฯลฯ อยู่เช่นเดียวกัน

วิธีพิจารณาโทษของปาณาติบาต

เมื่ออกุศลกรรมสำเร็จในข้อปาณาติบาต จะพิจารณาต่อไปว่าเกิดบาปอกุศลขึ้นมากหรือน้อย มีโทษหนักหรือเบา ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังนี้

๑. สัตว์นั้นทรงคุณมากหรือน้อย ตามความเป็นจริงแล้วสัตว์ที่ไม่ทรงคุณนั้น ไม่มีอยู่ในโลก เพียงแต่สัตว์เดียรัจฉานมีคุณตามวิสัยที่ธรรมชาติสร้างสรรค์ แต่มนุษย์ย่อมอยู่ในวิสัยที่จะสร้างคุณทรงคุณได้มากกว่า และในบรรดามนุษย์ด้วยกัน ผู้ทรงบริสุทธิ์ศีล และพากเพียรอบรมจนสิ้นกระแสกิเลสย่อมมีคุณมาก ดังนั้น การปลงชีวิตพระอรหันต์ ย่อมมีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน หรือการฆ่าสัตว์ที่ตนเลี้ยงดูไว้ช่วยเหลือในงานการ เช่น ควาย ย่อมมีโทษมากกว่าการฆ่าสัตว์ดุร้ายที่จะก่อภัยแก่ตน เช่น เสือ เป็นต้น

๒. ขนาดกายของสัตว์ ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์เล็ก

๓. ผู้ฆ่าใช้ความพยายามมากหรือน้อย หากใช้ความพยายามมาก ย่อมมีโทษมาก หากใช้ความพยายามน้อย จะมีโทษน้อย เช่น ทำให้ลำบากด้วยการทุบตี ทรมานให้บอบช้ำ หรือทำให้เกิดทุกข์เวทนาแสนสาหัส จนกว่าจะตาย เป็นต้น มีโทษมาก

๔. ผู้ฆ่ามีเจตนาฆ่าเพียงใด เช่น ฆ่าด้วยโทสะหรือความเกลียดชัง เป็นต้น จะมีโทษมากกว่าฆ่าเพื่อป้องกันตัว กล่าวคือ ถ้าเจตนาในการฆ่าเป็นเจตนาที่รุนแรงกว่า ย่อมมีโทษมาก

การจำแนกโทษของการฆ่า เพื่อให้พิจารณาในรายละเอียดได้แจ่มชัดขึ้นเท่านั้น มิใช่เพื่อให้คิดว่า ถ้าจะต้องฆ่า การเลือกฆ่าที่มีโทษน้อยกว่า เป็นผลดีกว่า ซึ่งไม่ถูกต้อง กรรมใดขึ้นชื่อว่ากรรมนั้น นับเป็นอกุศลกรรมมีโทษมาก การหลงผิดคิดว่าเลือกฆ่าที่มีโทษน้อย ย่อมดีกว่า เสมือนเป็นการบอกว่ารกขุมแรก ๆ น่าจะดีกว่าอเวจีมหานรก ฉันทิก็ฉันทันนั้น หน้าที่ของชาวพุทธ คือ ศึกษาและปฏิบัติเพื่อหลีกเลี่ยงอกุศลกรรมทั้งปวงจึงจะถูกต้อง

ผลกรรมที่เกิดจากปาณาติบาต

พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในทุจจริตวิปากสูตรว่าปาณาติบาตทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อชดใช้กรรมหมดแล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ใหม่ เศษกรรมยังจะตามให้ผล ทำให้เป็นคนอายุสั้น บางคนตายตั้งแต่อยู่ในครรภ์ ไม่ทันจะได้ลืมตาดูโลก บางคนเมื่อคลอดจากครรภ์ มีชีวิตอยู่ได้ไม่นานก็ตาย หรือหากมีชีวิตอยู่จะมีสุขภาพไม่แข็งแรง ต้องพบกับโรคภัยรุมเร้า ถูกฆ่าหรือฆ่าตัวตาย ทำให้เสียชีวิตก่อนวัยอันควร

ดังนั้น ปาณาติบาต จึงเป็นกรรมชั่ว ผู้กระทำปาณาติบาต ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ถ้าตั้งใจดเว้น ก็ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ย่อมได้รับผลบุญตรงข้ามกับการทำปาณาติบาต คือเป็นผู้เจริญด้วยอายุ ปราศจากโรคภัย

อทินนาทาน

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่มีมนุษย์ต่างจากสัตว์ คือ สัตว์มีพฤติกรรมตามแรงกระตุ้นของสัญชาตญาณ เช่น เมื่อหิวก็ออกล่าแย่งชิง แต่มิใช่เพื่อสะสมให้พอกพูน ส่วนมนุษย์นั้นเป็นสัตว์จำพวกเดียวที่มีระบบความคิดมีจิตใจที่ซับซ้อน มีการสะสมเพิ่มพูนเรียกเป็นทรัพย์ เป็นความมั่งคั่ง ทั้งนี้เพื่อแลกเปลี่ยน ซื้อหา หรือสร้างสรรค์ให้อำนวยความสะดวกสบายในชีวิต เพื่อฐานะของตนในสังคม และเพื่อส่งเสริมฐานะของสถาบันทางสังคมที่ตนเกี่ยวข้อง เช่น ความมั่งคั่งของครอบครัววงศ์ตระกูล เป็นต้น

ดังนั้นมนุษย์ปุถุชนโดยทั่วไป จึงแสวงหาทรัพย์สำหรับหล่อเลี้ยงชีพ แม้จะได้มาด้วยความเหน็ดเหนื่อยเพียงใด ย่อมพยายามดิ้นรนหาทรัพย์ไม่เกียจคร้าน ทรัพย์ที่ได้มานั้นไม่ว่าจะมากหรือน้อย ล้วนเป็นของรักของหวงเพราะต้องชวนขวยหามาทั้งสิ้น ไม่ต้องการให้ใครมาฉกฉวยแย่งชิงไป ผู้อื่นก็ไม่ต้องการให้ใครไปแย่งชิงจากเขาเช่นเดียวกัน กุศลกรรมบถข้อถัดไปจึงมีว่า *อทินนาทานา เวรมณี* เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้

คำว่า *ถือเอา* หมายถึง ถือเอาด้วยการขโมย จงใจพราง หรือถือเอาอย่างโจรส่วนคำว่า *สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้* คือ สิ่งของที่เจ้าของมิได้ยินยอมให้ มิได้ยื่นให้ มิได้บอกให้ หรือมิได้ให้ด้วยกิริยาใด ๆ หรือเรียกว่า *การลักทรัพย์* ได้แก่ โจรกรรมโดยตรง การเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรม และการกระทำอันเป็นฉ้อโกงโจรกรรม

โจรกรรม มีหมายควมรวมลักษณะการลักทรัพย์ ๑๔ วิธี ได้แก่ ลักขโมย ฉกฉวย กรรโชก ปล้น ตู้อ่างกรรมสิทธิ์ ฉ้อโกง หลอกเพื่อถือเอา ลวงเอาไป ปลอมแปลง ตระบัดไม่ทำตามข้อตกลง เบียดบังเอาไป ลักลอบ สับเปลี่ยน และยกยอก

การเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรม หมายถึง การแสวงหาทรัพย์หรือได้มาซึ่งทรัพย์ ด้วยวิธีอันไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่ถึงกับใช้วิธีโจรกรรมเอาโดยตรง เช่น การรับซื้อของโจร การปกลอกคนอื่น การรับสินบน เป็นต้น

ฉาษาโจรกรรม ฉาษาแปลว่า เงา หมายถึง อาการอันเป็นเงาของโจรกรรม ตัดสินไม่ได้ชัดว่าผิดในฐานโจรกรรม แต่ว่าทำให้มัวหมอง เช่น ผลาญคร่ำทำลายทรัพย์คนอื่น หรือการเห็นของวางไว้อยู่ เช่น เห็นบัวอยู่กลางบึงสาธารณะ ก็หยิบฉวยเด็ดไปด้วยวิสาสะ มิได้เป็นองค์ประกอบของลักทรัพย์เพราะเข้าใจว่าเป็นของไม่มีเจ้าของ เป็นต้น

สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ นั้น มีหลายลักษณะ ได้แก่

๑. เป็นของมีเจ้าของถือสิทธิ์ครอบครองโดยตรง ทั้งสิริวิญญานทรัพย์ (ทรัพย์ที่มีวิญญาน) เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น และอวิญญานทรัพย์ (ทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาน) เช่น ที่ดิน บ้าน รถยนต์ เป็นต้น

๒. เป็นของที่ไม่มีเจ้าของถือสิทธิ์หวงกัน ไม่ใช่ของผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ อาจเป็นเพราะเจ้าของสละความเป็นเจ้าของแล้ว แต่อาจมีผู้ดูแลรักษา เช่น ของเช่นไหว้ตามศาลของบูชาพระตามวัด เป็นต้น

๓. เป็นของสาธารณะ เป็นของส่วนรวม มิได้มีใครเป็นเจ้าของโดยเฉพาะ แต่เป็นของชุมชน ของราชการ หรือของสงฆ์ ของนั้นมีผู้ดูแลตามกฎหมายบ้าง ตามธรรมเนียมบ้าง

สิ่งของตามประเภทเหล่านี้ ถือว่ามีเจ้าของทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อม เมื่อเจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการใด ๆ ใครถือเอาไป ชื่อว่า ลักทรัพย์

องค์ประกอบของอทินนาทาน

อทินนาทาน ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมบถ ได้แก่

๑. ของนั้นมีเจ้าของอยู่
๒. ผู้ลักตระหนักรู้ว่าของนั้นมีเจ้าของ
๓. มีจิตคิดจะลักของนั้น

๔. พยายามลักขงนั้นไป

๕. ลักขงมาได้ด้วยความพยายามนั้น

การลักทรัพย์ที่เข้าลักษณะ ๕ ประการนี้ เรียกว่า อทินนาทาน จะลักด้วยตนเอง หรือใช้ให้คนอื่นลัก ผู้กระทำมีโทษฐานทำอทินนาทาน ในกรณีที่ไม่ครอบงำครอบงาย่อมไม่สำเร็จเป็นอทินนาทาน แต่ว่าศีลอาจต่างพร้อยลงไป ยังมีวิบากโทษอกุศลเพียงแต่เบาลงมา แต่ความสำคัญอยู่ที่เจตนา หากไม่มีเจตนา เช่น ถือเอาโดยวิสาสะ ไม่ได้คิดลักขโมย เป็นต้น อาจทำให้เจ้าของไม่พอใจอยู่บ้าง จะเป็นเพียงฉายาโจรกรรมไม่ถึงกับเป็นโจรกรรมโดยตรง แต่เมื่อพิจารณาถึงเจตนารมณ์ของกุศลกรรมขอละเว้นจากการลักทรัพย์นั้น ย่อมสำคัญอยู่ที่การพึงพอใจในสิ่งที่ตนมีตามสิทธิ์ อันเป็นความสำรวมในอัตภาพแห่งตน สละความปรารถนาในทรัพย์คนอื่น ซึ่งในแง่หนึ่งก็คือการลดละความเห็นแก่ตนเองและ ความเห็นแก่ได้ ดังนั้น แม้เป็นสิ่งที่ไม่ครอบงำครอบงายทั้ง ๕ ไม่เป็นอทินนาทาน แต่เป็นการอยากได้อย่างมีในทรัพย์อันตนไม่พึงมีเจ้าของเขาไม่ยกให้ ก็ไม่ควรทำ

วิธีพิจารณาโทษของอทินนาทาน

อทินนาทาน บาบมาก บาบน้อย มีโทษหนัก หรือโทษเบา ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

๑. คุณค่าหรือความสำคัญของทรัพย์หรือสิ่งของที่ลักนั้น ถ้าขงนั้นมีความสำคัญต่อเจ้าของ เมื่อถูกลักไป ทำให้เจ้าของเดือดร้อน หรือเป็นของส่วนรวม เมื่อถูกลักไป ทำให้ส่วนรวมเสียหาย ทำให้คนจำนวนมากเดือดร้อน ย่อมมีโทษมาก ในแง่นี้ จึงไม่ใช่คุณค่าในเชิงมูลค่าราคาหรือความประณีตงดงามเท่านั้น แต่รวมถึงความสำคัญต่อจิตใจ หรือสิ่งที่คนยึดเหนี่ยวเคารพนับถือ ย่อมรวมอยู่ในนัยยะนี้ด้วย

๒. คุณความดีของเจ้าของทรัพย์นั้น หากเจ้าของทรัพย์นั้นเป็นผู้ทรงคุณธรรม หรือมีพระคุณสูงต่อตัวผู้ลัก เช่น ลักทรัพย์พระสงฆ์ ครู อาจารย์ บิดา มารดา เป็นต้น ย่อมมีโทษมาก

๓. ผู้ลักใช้ความพยายามมากหรือน้อย หากใช้ความพยายามมาก ย่อมมีโทษมาก หากใช้ความพยายามน้อย ย่อมมีโทษน้อย เช่น การทุจริตคอร์รัปชันด้วยวิธีพลิกแพลง ซับซ้อน ทำเป็นขบวนการลับลวงซ่อนเร้น เป็นต้น ย่อมมีโทษมาก

ผลกรรมที่เกิดจากอทินนาทาน

สำหรับผู้ทำอทินนาทานนั้น แม้ว่าจะได้สิ่งของทรัพย์สินผลประโยชน์ที่ลักมา ทำให้ร่ำรวยสุขสบายขึ้นชั่วคราวหรืออย่างไรก็ตาม แต่ทรัพย์นั้นเป็นทรัพย์ทุจริต

ความสุขนั้นย่อมเป็นความสุขที่ร้อนรุ่ม เพราะยอมตระหนักตัวดีว่าได้มาโดยมิชอบ คอยระแวงว่าผลกรรมเฉพาะหน้าชาตินี้จะตามทันเมื่อใด เช่น ตำรวจเจ้าหน้าที่อาจติดตามเจอ เป็นต้น ย่อมไม่พ้นผลกรรมไปได้ โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยีพัฒนาก้าวหน้า อทินนาทานอาจย้อนกลับมาให้ผลได้โดยง่ายในระยะเวลาไม่นาน

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ผู้ทำอทินนาทานนั้นเมื่อตายไป จะไปเกิดในอบายภูมิ เมื่อชดใช้กรรมหมดแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ใหม่ เศษกรรมยังจะตามให้ผล ทำให้เป็นคนยากจน ขัดสนขิ้นแค้น แม้เกิดมามีเงินทอง ก็จะพินาศไปด้วยภัยต่าง ๆ ไม่ตั้งมั่นอยู่ได้ เพราะอำนาจกรรมนั้น

ดังนั้น อทินนาทาน จึงเป็นกรรมชั่ว ผู้กระทำอทินนาทาน ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ถ้าตั้งใจดีวัน ก็ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ย่อมได้รับผลบุญตรงข้ามกับการทำอทินนาทาน คือบังเกิดในสุคติภูมิ ในภพชาติต่อไปจะเป็นผู้มั่งมีเงินทอง หรืออย่างน้อยก็รักษาเงินทองให้มั่นคงพอกพูนอยู่ได้

กาเมสุมิฉฉาจาร

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และสังคมพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ คือ ครอบครัวเหยาเรือนของตน มนุษย์จึงมีความรักใคร่ห่วงใยในคู่ครองและครอบครัวของตนเอง พรารถนาจะร่วมชีวิตอย่างอบอุ่น สืบวงศ์สกุลกันต่อไปด้วยความผาสุก ถ้าใครมาละเมิด ทำผิดประเวณี หรือประทุษร้ายในสามี ภรรยา บุตรหรือธิดาของตน ย่อมทำให้ความมั่นคงผาสุกของสถาบันครอบครัวอันเป็นพื้นฐานความสุขและชีวิตนั้นคลอนแคลนหรือพังทลายไป ดังนั้นจึงเกิดกุศลกรรมบถข้อที่ว่า *กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี* การเว้นจากการประพฤติดิพิศในกาม

คำว่า *กาเมสุ* มาจากคำว่า *กาม* หมายถึง การประพฤติในเมถุนธรรม กล่าวคือ *สทธารสันโดษ* ความยินดีพอใจในภรรยาของตน นับเป็นพรหมจรรย์ประเภทหนึ่งด้วย ในทางกลับกัน การประพฤติดิพิศเมถุน คือ *ปรทธารคมนะ* หรือ *ปรททาทิกกรรม* การละเมิดในภรรยาของผู้อื่น หรือเป็นชู้ ส่วนคำว่า *เมถุน* แปลว่า กรรมคือการกระทำของคนมีคู่ หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์กัน คำว่า *มิฉฉาจาร* แปลว่า ประพฤติดิพิศ *กาเมสุมิฉฉาจาร* จึงหมายถึง ความประพฤติดิพิศในเรื่องกาม การละเมิดทางเพศกับหญิงหรือชายต้องห้าม เป็นการประพฤติดิพิศในกามหรือทำผิดประเวณีทั้งสิ้น

หญิงชายต้องห้ามในข้อทำผิดประเวณี มี ๓ จำพวก ได้แก่ ภรรยาสามีของผู้อื่น หญิงชายอยู่ในความปกครองของผู้อื่น และหญิงชายมีจารีตรักษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ภรรยาสามีของผู้อื่น ได้แก่ หญิงชายที่ยังแต่งงานอยู่ หญิงชายที่แม้ไม่ได้แต่งงาน แต่อยู่กินด้วยกันอย่างเปิดเผย (ในทางกฎหมายเรียกว่า อยู่กินกันฉันท์สามีภรรยา) หญิงชายรับเงินทองเขาแล้วยอมเป็นภรรยาสามีเขา และหญิงชายที่เขาเลี้ยงไว้เป็นภรรยาสามี

๒. หญิงชายอยู่ในความปกครองของผู้อื่น ได้แก่ หญิงชายอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ญาติ หรือบุคคลผู้รับอุปการะ รวมถึงหญิงชายที่รับหมั้นกันแล้ว คู่หมั้นปกครองดูแลแทนมารดาบิดา เมื่อถอนหมั้นกันแล้ว ก็ตกอยู่ในความดูแลของมารดาบิดาเหมือนเดิม

๓. หญิงชายมีจารีตรักษา ได้แก่ หญิงชายที่เป็นเทือกเถาเหล่ากอของตัวเอง เช่น บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด ลูก หลาน เหลน เป็นต้น หญิงชายที่เป็นนักบวช เช่น พระภิกษุ สามเณร แม่ชี เป็นต้น และหญิงชายที่กฎหมายบ้านเมืองห้ามไว้ เช่น เด็กซึ่งยังไม่บรรลุนิติภาวะ คนพิการหรือทุพพลภาพ

หญิงชายต้องห้ามเหล่านี้ จะสมัครใจหรือไม่ก็ตาม ใครละเมิดมีเพศสัมพันธ์ด้วยถือว่า ประพฤติผิดในกามหรือทำผิดประเวณีทั้งสิ้น

องค์ประกอบของกาเมสุมิจฉาจาร

กาเมสุมิจฉาจาร ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมบถ ได้แก่

๑. บุคคลต้องห้ามมิให้เกี่ยวข้อง
๒. มีจิตคิดจะเสพกับบุคคลนั้น
๓. มีความพยายามในการเสพ
๔. ให้อวัยวะเพศถึงกัน

ผู้จะทำผิดประเวณีนี้ได้ ต้องมีการสมยอม จึงจะครบองค์ประกอบ หากไม่สมยอม เช่น ถูกกระทำชำเรา เป็นต้น ก็เป็นกาเมสุมิจฉาจารฝ่ายเดียวของผู้ข่มขืน ฝ่ายที่ถูกกระทำชำเราไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจาร เพราะแม้ให้อวัยวะเพศถึงกัน แต่ไม่มีความจงใจและความพยายามในการเสพ

วิธีพิจารณาโทษของกาเมสุมิจฉาจาร

กาเมสุมิจฉาจาร จะมีบาปมากหรือน้อย มีโทษหนักหรือเบา พิจารณาจากปัจจัยต่อไปนี้

๑. ผู้ถูกละเมิดเป็นผู้มีคุณธรรมหรือเป็นผู้มีพระคุณ เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ ผู้ใดละเมิด เป็นต้น ย่อมมีโทษมาก

๒. ผู้กระทำผิดใช้ความพยายามมากหรือน้อย หากใช้ความพยายามมาก ย่อมมีโทษมาก หากใช้ความพยายามน้อย ย่อมมีโทษน้อย เช่น การข่มขืนใจ เป็นต้น มีโทษมาก

๓. ผู้ทำผิดมีกิเลสร้อนแรง เป็นคนราคะจัด คอยหาช่องบังใจให้ชายอื่นหญิงอื่น ที่มีใช้คู่ครองของตัวเอง ไม่คำนึงถึงความผิดชอบชั่วดี หมกหมุ่นแต่เรื่องกามตลอดเวลา จะมีโทษมาก

ผลกระทบที่เกิดจากกาเมสุมิจฉาจาร

การทำผิดกาเมสุมิจฉาจารมีโทษทั้งทางโลกและทางธรรม ในทางโลกนั้น ถ้าล่วงประเวณีผู้ไม่บรรลุนิติภาวะ ย่อมมีโทษทัณฑ์ตามกฎหมาย แต่ต่อให้ล่วงประเวณีในผู้บรรลุนิติภาวะ ก็มีโทษทางกรรมที่ให้ผลทันทีในชีวิตนี้ เพราะขั้นต้นสุดจะไม่สุขสบายใจ ต้องคอยปิดบังซ่อนเร้น เมื่อความจริงเปิดเผย จะต้องเดือดร้อนใจ มีปากเสียง ทำยที่สุด อาจต้องหย่าร้าง ครอบครัวเหี่ยวเฉาเงินพังทลาย ซ้ำยังทำให้บุตรธิดาสาแหรกขาดมีปมติดในจิตใจ เป็นกรรมสืบเนื่องต่อไป

ผู้ประพฤติกาเมสุมิจฉาจารทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ ในชาติภพต่อไปเศษกรรมยังจะตามให้ผล เป็นคนมีศัตรูคู่อริมาก จิตใจหมกหมุ่นแต่เรื่องเพศ คู่ครองประพฤตินอกใจ

ดังนั้น กาเมสุมิจฉาจาร จึงเป็นกรรมชั่ว ผู้กระทำกาเมสุมิจฉาจาร ได้ชื่อว่า ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ถ้าตั้งใจดเว้น ก็ได้ชื่อว่า ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ย่อมได้รับผลบุญตรงข้ามกับการทำกาเมสุมิจฉาจาร

บทที่ ๓ วจีกรรม ๔

กรรมที่เกิดผลสำเร็จได้ด้วยวาจา เรียกว่า วจีกรรม ถ้าเป็นการทำอกุศลกรรม หรือทำบาปทางวาจา เรียกว่า วจีทุจริต กำหนดไว้ ๔ อย่าง คือ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพื่อเจ้อ ส่วนการทำกุศลกรรมหรือความดีทางวาจา เรียกว่า วจีสุจริต กำหนดไว้ ๔ อย่าง แต่ตรงกันข้าม คือ เว้นการพูดเท็จ เว้นการพูดส่อเสียด เว้นการพูดคำหยาบ เว้นการพูดเพื่อเจ้อไร้สาระ

ในบทนี้จะอธิบายความดั่งเช่นในบทกายกรรม จะยกการทำบาปทางวาจาขึ้น อธิบายก่อน ส่วนการทำความดีทางวาจา พึงเทียบเคียงตรงกันข้าม

มุสาวาท

ความสัตย์ ความจริง เป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของความไว้นื้อเชื่อใจ และความ มั่นใจในการลงมือทำการอื่นใดต่อไป ย่อมตั้งอยู่บนความเชื่อว่าข้อมูลความรู้ความจริงที่ ทราบและเป็นฐานให้ตัดสินใจนั้น เป็นความจริง ไม่เป็นคำลวง เพราะหากหลงเชื่อลงมือทำ ตามคำโกหกแล้ว อาจไม่ใช่เพียงสร้างความเจ็บช้ำน้ำใจเท่านั้น แต่ยังก่อความเสียหายใน ทรัพย์สินหรือชีวิต ตัวอย่างที่ชัดเจนของคำกล่าวข้างต้นคือ คนสองคนที่มีธุรกรรมสำคัญ ต่อกัน จึงจัดทำลายลักษณ์อักษรไว้เป็นเครื่องยืนยันผูกมัดความสัตย์และความจริงนั้น ไม่ให้เกิดความเสียหายระหว่างกันในภายหลัง และเอกสารสัญญาบันทึกความสัตย์ความจริง ระหว่างกันนั้น กฎหมายบ้านเมืองก็ยอมรับบังคับให้โทษทัณฑ์กันได้ด้วย สิ่งนี้ตัวอย่าง ความสำคัญและอำนาจของความสัตย์ ความจริง

เมื่อความสัตย์ ความจริง เป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินชีวิตเพียงนี้ มนุษย์ย่อมไม่ปรารถนาให้ใครมาโกหกหลอกลวง อันจะสร้างความเสียหายทางใจกายหรือทรัพย์สินแก่ตน จึงเกิดกุศโลบายบอชว่า *มุสาวาทา เวรมณี* เว้นจากการพูดเท็จ

คำว่า *มุสาวาท* คือ พูดเท็จ หรือมีเจตนาแสดงความเท็จด้วยการพูดให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด และมีใช้เฉพาะทางวาจาอย่างเดียว แม้จะไม่พูดด้วยปาก แต่แสดงออกทางกายให้เขาเข้าใจผิด ก็เป็นมุสาวาทเหมือนกัน จะเป็นการพูดด้วยตนเอง หรือใช้ให้คนอื่นพูดก็ตาม ความสำคัญของมุสาวาท คือ *สื่อสารให้เข้าใจและรับรู้สิ่งอันเป็นเท็จ จะสื่อสารด้วยเสียง กิริยากาย หรือเอกสาร* เช่น เขียนเรื่องโกหก เขียนจดหมายโกหก เขียนบัตรสนเท่ห์ ประกาศข่าวเท็จทางวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น ตลอดถึงแก๊งค์มือไปทักทายทักที่ผิด ก็จัดเป็นมุสาวาท นอกจากนี้ หากมีบุคคลที่สองได้รับฟัง ได้รู้แล้ว แม้ว่าเขาจะเชื่อหรือไม่ก็ตาม ถือเป็นมุสาทั้งสิ้น วิธีมุสาในศีลข้อ ๔ จำแนกไว้ ๗ วิธี ได้แก่ ปด ทนสาบาน ทำเล่ห์กระเท่ มายา ทำเลส เสริมความ และอำความ

พุทธศาสนภษิตในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ธรรมบท มีว่า *นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตฺโน* แปลว่า *คนชอบพูดเท็จ จะไม่ทำความชั่ว ไม่มี* หมายถึงว่า การพูดเท็จนั้นย่อมเป็นประตูเปิดสู่การทำชั่วแน่นอน ด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ *ความเหลวไหล ความเห็นผิด และความพลัดกันของกรรม* อธิบายได้ละเอียดดังนี้

ประการแรก *ความเหลวไหล* เหตุที่เรียกเช่นนี้ เพราะการพูดโกหกนั้นได้ทำลายคุณภาพของจิตทุกครั้งทีโกหก คุณภาพที่ว่าก็คือ *สัจจะ* อันหมายถึง ความมั่นคง ความแน่นอน ความตรงของจิต สัจจะนี้เอง ทำให้จิตใจของเรามุ่งต่อความดีอยู่ทุกวัน จิตที่มีสัจจะตั้งมั่นอยู่นั้น จะมีคุณสมบัติพิเศษ คือเชื่อตรงต่อความดีได้อย่างเข้มแข็งไม่หวั่นไหว ไม่มีความลังเลที่จะทำชั่วแล่นเข้ามาในกระแสความคิดเลย การพูดเท็จแต่ละครั้ง จึงเป็นการละลายสัจจะภายในจิตลงไป อากาการที่เกิดขึ้นแทนก็คือความเหลวไหล ไม่สามารถตั้งมั่นในความดีได้มั่นคง เหมือนเหล็กแข็งที่ถูกเผาหลายครั้ง กลับกลายเป็นเหล็กอ่อน ความตั้งมั่นแห่งสัจจะที่ถูกทำลายแล้ว ย่อมไหลเลเหลวไหล คิดดีได้สักพักก็แล่นไปคิดชั่วแทรกได้ เพราะไม่ได้มั่นคงในความดีเสียแล้ว

ประการที่สอง คือ *ความเห็นผิด* หรือที่พูดกันเป็นสำนวนว่า เห็นผิดเป็นชอบ ตรงกันข้ามกับความเห็นชอบความรู้อชอบ หมายถึง ความรู้ในสิ่งทีชอบประกอบด้วยธรรม แยกแยะความดีว่าเป็นความดี ความชั่วว่าเป็นความชั่วได้ ในแง่นี้การโกหกที่ทำลาย

คุณภาพสัจจะ คือ ทำลายความตั้งมั่นในความคิดของจิตดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ย่อมทำให้เกิดความรู้สึกทำนองว่า ถึงจะใช้วิธีหลีกเลี่ยงความจริงบ้าง พุดความไม่จริงบ้าง ก็สามารถรอดตัว สามารถสำเร็จผลได้ ทำให้จิตเริ่มสั่นคลอนว่า วิธีการที่โกหกนั้นก็ เป็นวิธีการที่ดี กระทบได้หรือสมควรทำ ดังนี้ย่อมเป็นการเห็นผิดเป็นชอบไปเสียแล้ว นำไปสู่การเกลียดความจริง ไม่กล้าเผชิญกับความจริง และเมื่อหลอกลวงจิตใจตนจนคุ้นเคย กับความโกหกแล้ว มักจะกระหึ่ม ถือว่าตนเก่งกาจ สามารถลวงคนอื่นได้ไม่มีใครรู้ แท้จริงแล้ว เป็นการลวงตัวเองมากที่สุด เพราะทำให้รู้ผิดเห็นผิดขั้นปรมาตม์ เป็นผู้เชื่อ ในอำนาจความเท็จ หวังพึ่งอำนาจคำเท็จ คิดล่วงหน้าไปแล้วว่าจะประดิษฐ์คำเท็จอื่น ๆ อย่างไม่รู้เพื่อให้สำเร็จผล ตกอยู่ในอำนาจความเท็จที่ตนมุ่งสร้างขึ้นมาลวงผู้อื่น

ประการที่สาม *ความผลักดันของกรรม* หมายความว่า คนโกหกเป็นคนมีความผิด ติดตัว อย่างน้อยที่สุดก็คือ เขาเองได้ทำความผิดต่อตัวเอง คือ ผิดที่โกหกคนอื่น ตาม ธรรมดาสามัญแห่งจิตย่อมขึ้นชักชวนให้ต้องโกหกเรื่องต่อ ๆ มา ทั้งนี้เพื่อปิดปิดข้อความ เท็จนั้นให้แนบเนียนไม่แพร่งพราย เจกเช่นคนที่ทำความผิดแล้ว มักจะทำความผิดอื่น ๆ อีกตามมา เพื่อปกปิดความผิดของตน

ด้วยเหตุผล ๓ ประการดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า คนพุดเท็จ ย่อมเป็นการสร้าง เหตุการณ์ขึ้นมาบังคับตนเอง ให้ต้องทำความชั่วอื่น ๆ ตามมา สมดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “คนชอบพุดเท็จ จะไม่ทำความชั่ว ไม่มี”

องค์ประกอบของมุสาวาท

มุสาวาทประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมบถ ได้แก่

๑. เรื่องนั้นไม่เป็นความจริง
๒. มีจิตคิดจะพุดเรื่องไม่จริง
๓. พุดเรื่องไม่จริงนั้นออกไป
๔. มีผู้ฟังรับรู้ตามที่พุดนั้น

วิธีพิจารณาโทษของมุสาวาท

โทษของมุสาวาท พิจารณาจากปัจจัยต่อไปนี้

๑. เกิดความเสียหายขึ้นมาน้อยเพียงใดจากผลการโกหกนั้น เช่น เป็นความเสียหายต่อส่วนรวม ทำให้ส่วนรวมเสียประโยชน์ คนทั่วไปได้รับความเดือดร้อนจาก คำโกหกนั้น เป็นต้น ย่อมมีโทษมาก

๒. คุณความดีหรือพระคุณของผู้ที่ถูกโกหก หากเป็นผู้มีคุณธรรมหรือเป็นบุพพการีของตนเอง เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ เป็นต้น ผู้ใดโกหกย่อมมีโทษมาก

๓. คนพูดเท็จนั้นอยู่ในสถานะใด เช่น คฤหัสถ์โกหกในกรณีทั่วไป เป็นต้น อาจมีโทษน้อย แต่ถ้าเป็นพยานที่สาบานแล้วว่า จะกล่าวคำสัตย์ รู้ว่าผลคำพูดตนมีส่วนให้คุณให้โทษคนอื่น แต่ยังให้การเท็จ ย่อมมีโทษมาก หรือสมณะบรรพชิตพูดโกหกด้วยความคะนองปาก ย่อมมีโทษน้อย แต่ถ้าพูดอวดอ้างคุณพิเศษที่ไม่มีอยู่ในตน เรียกว่า อุตตริมนุษยธรรม อันจะทำให้คนสำคัญผิดศรัทธาประพุดิตตามข้อธรรมที่บิดเบี้ยว และเป็นที่ตั้งของลาภสักการะ จะมีโทษมาก

โทษและผลกรรมที่เกิดจากมุสาวาท

การพูดเท็จหรือมุสาวาทนั้น นอกจากจะเป็นการผิดศีลแล้ว ยังมีโทษอีกมากในส่วนตนเองนั้น ก็เป็นการชักนำความชั่วประเภทอื่นผูกพันตามมาอีกเป็นอันมาก เพราะนอกจากทำให้จิตใจคลายจากความตั้งมั่นเห็นชอบไปแล้ว ยังต้องปิดบังความลวงที่ตนสร้างไว้เป็นปมแรก ในแง่นี้ผู้กล่าวมุสาวาทย่อมไม่สามารถรักษาจิตให้บริสุทธิ์หรือแม้แต่สบายใจได้เลย ย่อมระแวงระวังว่า รุ่งนกล้วผลความลวงจะเปิดเผย และต้องคิดเพื่อไปถึงการปิดบังให้แนบเนียนอยู่เสมอ ผลต่อผู้อื่นในกรณีมุสาวาทนั้น เมื่อปรากฏต่อคนอื่นว่าลวงย่อมปราศจากความไว้นื้อเชื่อใจ เสียมิตร เสียโภคทรัพย์ หรืออาจสูญเสียสถานะการงานต่อไปอีกเป็นอันมาก ท้ายสุดคือผลต่อส่วนรวม หากความลวงนั้นก่อผลเสียต่อสาธารณะย่อมส่งผลเป็นโทษต่อผู้บริสุทธิ์ให้ได้รับผลกระทบอีกมาก กรรมมุสาวาทจะทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ ในชาติภพต่อไป เศษกรรมยังจะตามให้ผล ทำให้ต้องถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่จริงอยู่เสมอ

ดังนั้น มุสาวาท จึงเป็นกรรมชั่ว ผู้พูดมุสาวาทได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ถ้าตั้งใจดเว้นจะได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ย่อมได้รับคุณและผลบุญตรงข้ามกับมุสาวาท

ปิสฺณาวาจา

การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะ เช่นการทำงานร่วมกัน สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่ควรระวังคือคำพูด ตรงตามภาษิตที่ว่า “อยู่ท่ามกลางหมู่มิตรระวังคำพูด” โดยเฉพาะคำส่อเสียด เพราะสามารถทำให้เกิดความแตกร้างไม่พอใจกัน อาจถึงทะเลาะเบาะแว้งจนอยู่ด้วยกัน

ไม่ได้ เมื่อระวังคำพูดส่อเสียด ความสามัคคีปรองดองของหมู่คณะก็จะตั้งอยู่รักษาอยู่ได้ ดังที่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงยกธรรมภาษิตนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) ขึ้นอ้างในพระโอวาทอยู่เนือง ๆ ว่า **สพเพสฺสํ สัมภูตานิ สามัคคี วุฑฺฒิ สาธิกา** แปลว่า *ความสามัคคีของชนผู้อยู่รวมเป็นหมู่ ย่อมเป็นเครื่องทำให้หมู่นั้นนั้นเจริญ* ดังนั้น กุศลกรรมบถชื่อว่า **ปิสุณาย วาจา ย เวรมณี** เว้นการพูดส่อเสียด จึงอาศัยตนเองให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมเสียก่อน เห็นประโยชน์ของการรักษาสามัคคีของหมู่คณะ

ปิสุณาวาจา หรือการพูดส่อเสียด หมายถึง การพูดยุยง การพูดให้ร้าย หรือพูดให้คนแตกร้างกัน เช่น การเอาเนื้อความที่คุยกับคนหนึ่งไปบอกอีกคนหนึ่ง เป็นต้น หรือแม้แต่พูดนินทาว่าร้ายถึงบุคคลที่สาม ทั้งนี้ต้องวินิจฉัยด้วยเจตนาของผู้พูดการพูดที่เป็นปิสุณาวาจา มีเจตนาหลักแบ่งเป็น ๒ ทาง คือ *มุ่งให้เขาแตกกัน* หรือ *มุ่งให้เขารักตัวผู้พูด*

เจตนาประการแรก *การมุ่งให้เขาแตกกัน* เช่น ตามธรรมดาของปุถุชนคนทั่วไปย่อมต้องมีอารมณ์ขึ้น ๆ ลง ๆ รักใคร่บ้างชังบ้าง ในขณะที่ชังกันหรืออารมณ์ขุ่นมัวอาจจะเพลอบ่นว่าพูดถึงในเชิงตำหนินินทา หรือในปกติวิสัยการทำงานผู้เป็นนายหรือมีอำนาจตรวจสอบดูแล ย่อมต้องวิพากษ์วิจารณ์คุณภาพและความบกพร่องไปตามปกติการทำงาน เป็นต้น ทั้งสองเหตุการณ์นี้หากมีคนตั้งอยู่ในอกุศลจิต เอาเนื้อความที่พูดถึงในเชิงลบหรือเป็นโทษ ไปบอกเจ้าตัวผู้ถูกว่าร้ายถูกวิพากษ์ เจ้าตัวผู้ได้รับคำว่าร้ายคำวิพากษ์อาจกินแค้นแกล้งใจ หรือมีอารมณ์โทษเข้าครอบงำ จนถึงโกรธกันแตกหักกัน การพูดเก็บเนื้อความไปบอกอันอาจคาดหมายได้ว่าเขาจะต้องไม่พอใจกันนั้น เป็นการพูดส่อเสียด

ส่วนอีกประเภทหนึ่ง คือ *การมุ่งให้เขารักตัวผู้พูด* มิได้สนใจในสาระสำคัญว่า เขาจะแตกกันหรือไม่ เพียงแต่เก็บความไปบอกอีกฝ่าย เพราะหวังว่าเขาจะเห็นประโยชน์เห็นบุญคุณ เพื่อให้เขารักตัว หรือเพื่อจะเอาหน้า การกระทำเช่นนี้ตั้งอยู่ในสามัคคีเภทหรือทำให้แตกสามัคคีกัน เพราะมุ่งทำให้เกิดฝักฝ่าย การทำให้คนรักด้วยวิธีนี้ย่อมทำให้เกิดพวกเราและพวกเขาขึ้นอย่างไม่ต้องสงสัย

ส่วนการพูดตามหน้าที่ฐานะนั้น ไม่เป็นการพูดส่อเสียด เช่น ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ สอดส่องดูแลความปกติสุขของบ้านเมือง รายงานว่าอาจมีคนคิดร้ายขึ้นได้ เพื่อให้ทางการระมัดระวัง เป็นต้น ดังนี้ไม่เป็นการพูดส่อเสียด หรือแม้แต่เป็นพนักงานของบริษัทไปรายงานนายด้วยความสุจริตให้รับทราบสถานการณ์ด้วยเจตนาเป็นห่วงองค์กร ก็ไม่เป็น

การพูดส่อเสียด ดังนั้นจุดสำคัญที่สุดคือ เจตนาทุจริต ต้องเป็นการพูดด้วยเจตนาหวังผล ให้แตกหัก หรือให้เป็นที่ยังเกลียด จึงจะจัดเป็นการพูดส่อเสียด

ส่วนการยุยง คือ กระพือ แทรกแซงทำให้เรื่องร้ายแรงขึ้น เปรียบได้กับกองไฟ ถ้าเอาน้ำราด ก็อาจดับลงได้ แต่ถ้าเอาฟัดช่วยฟัดโหมให้มีอากาศมาก ๆ ไฟก็จะยิ่งลุกโชน รวมถึงการให้ร้ายลับหลัง จัดเป็นปิสุนาวาจา คำส่อเสียดทั้งสิ้น

องค์ประกอบของปิสุนาวาจา

ปิสุนาวาจาประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมบถ ดังนี้

๑. มีบุคคลอื่นที่ต้องการให้แตกแยกกัน หมายความว่า จะต้องอย่างน้อยสองคนขึ้นไป นอกจากตัวผู้จะพูดส่อเสียด

๒. ตั้งใจและจงใจจะพูดให้เขาแตกแยกกัน

๓. พยายามลงมือพูดให้เขาแตกแยก

๔. เกิดความแตกแยกกันเพราะผลจากคำพูดส่อเสียดนั้น

วิธีพิจารณาโทษของปิสุนาวาจา

ปิสุนาวาจา จะมีโทษหนัก หรือโทษเบา ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑. คุณความดีของคนถูกทำลายความสามัคคี ถ้าเป็นผู้มีคุณ ผู้ทรงธรรม แล้วถูกส่อเสียดให้แตกสามัคคี ย่อมทำให้ผู้พูดมีโทษมาก

๒. คนเหล่านั้นแตกแยกกันร้ายแรงเพียงใด ก่อมลพิษโทษเป็นภัยเสียหายต่องานการหรือถึงขนาดสู้รบใช้กำลังประหัตประหารกัน ย่อมมีโทษมาก

๓. คนพูดมีกิเลสรุนแรงในใจ ประพฤติปิสุนาวาจาด้วยจิตใจมุ่งร้ายรุนแรง ย่อมมีโทษมาก

ผลกรรมที่เกิดจากปิสุนาวาจา

การพูดส่อเสียดหรือปิสุนาวาเจานั้น นอกจากจะก่อโทษแก่ผู้อื่นแล้ว ยังก่อโทษต่อตนเองด้วย ในขั้นต้นนั้น จิตของตนที่เห็นดีเห็นงามกับการแตกสามัคคีนั้นก็เห็นจิตปราศจากเมตตากรุณา สามารถคิดแผนการอันมีโทษมีบาป เพื่อต่อ ยอดการส่อเสียดที่ตนทำไว้ให้บังเกิดผลยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในแง่นี้ผู้กล่าวส่อเสียดย่อมไม่สามารถรักษาความปกติทางจิตได้ จะต้องคอยระวังระวางหรือเข้าหน้าคนไม่ติด และหากความพยายามจะส่อเสียดนั้นเกิดปรากฏแก่หมู่คณะ ย่อมจะเสียมิตรและถึงอาจถูกขับออกจากหมู่คณะ

กรรมปิสุณาวาท ทำให้เมื่อสิ้นอัฐตภาพแล้ว ไปเกิดในอบายภูมิ เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ใหม่ เศษกรรมยังจะตามให้ผล ให้ต้องมีเรื่องแตกร้างจากมิตรสหาย ทะเลาะเบาะแว้งกับผู้อื่นอยู่เสมอ

พรุสวาจา

โคลงโลกนิติบทหนึ่ง มีว่า

อ่อนหวานมานมิตรล้น	เหลือหลาย
หยาบปมี้เกลอกราย	เคลื่อนไคล
ดุจดวงศศิฉาย	ดาวดาษ ประดับนา
สุริยส่องดาราไร	เพื่อร้อนแรงแสง

คำประพันธ์บทข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภาษาคือเครื่องมือสื่อสารพื้นฐานในชีวิตมนุษย์ มนุษย์จะใช้ชีวิตในสังคมต้องอาศัยคำพูดอยู่เสมอ คำพูดที่ไพเราะหรืออย่างน้อยไม่ระคายหู ย่อมเป็นที่ชอบใจ ได้ฟังแล้วสบายใจ แต่คำพูดหยาบคาย ถ้าไม่ระคายหูก็รู้สึกแสบเผ่า ฟังแล้วเร่าร้อนไม่สบายกายใจ ดุจดั่งที่โคลงโลกนิติข้างต้นเปรียบเทียบว่าคนพูดหยาบเพื่อนฝูงย่อมออกห่าง เหมือนดวงอาทิตย์ที่แผดแสงร้อนแรงจนดวงดาวหายไปใน สอดคล้องกับกุศลกรรมบถข้อที่ว่า *พรุสวาย วาจาย เวรมณี* เว้นจากการพูดคำหยาบ

พรุสวาจา แปลว่า คำหยาบ หมายความว่า ใช้คำหยาบด่าทอหรือพูดถ้อยคำสาปแช่งต่าง ๆ ให้คนอื่นเศร้าใจ เสียใจ เดือดร้อนใจ โดยใช้วาจาพูดออกมา หรือเขียนเป็นตัวอักษรสื่อความหมาย นับเป็นพรุสวาจาทั้งสิ้น ในทางกลับกัน คำพูดจะเป็นพรุสวาจาหรือไม่ สำคัญที่ความคิดอันเป็นต้นทาง คำพูดเปล่งออกจากความคิดหยาบเท่านั้น จะเป็นพรุสวาจา

ความคิดของคนเรา มีอยู่ประเภทหนึ่งที่เป็นความคิดหยาบ มีลักษณะมุ่งทำลายและมุ่งเบียดบังให้เขาเสียความสุขสำราญ ความคิดอย่างนี้ เรียกว่า ความคิดหยาบซึ่งไม่ใช่แค่หยาบโลนชกมก แต่หมายถึงมีจิตหยาบซ้ำ ถ้าเราแสดงพฤติกรรมอะไรออกมาจากความคิดนั้น พฤติกรรมนั้นก็หยาบไปด้วย แสดงออกทางกิริยาท่าทาง ก็เป็นกิริยาหยาบแสดงออกทางคำพูด ก็เป็นวาจาหยาบ คนใจหยาบแล้ว ทำอะไรก็ออกมาหยาบซ้ำ

ของหยาบ ๆ เมื่อไปสัมผัสกับสิ่งใด จะทำลายสิ่งนั้น กระดาศทรายที่หยาบมาก เอาไว้ภูของแข็งมากให้สึกหรอได้ ตะไบก็เช่นกัน เสื่อหยาบปูนอนไม่สบายตัว อาหารหยาบ

รับประทานแล้วย่อยได้ยาก ความหยาบเป็นปฏิปักษ์ต่อสิ่งที่ละเอียดอยู่ในตัว คำพูดหยาบ ๆ เช่นเดียวกัน เมื่อกระทบผู้ใดเข้า จะทำให้ระคายหูระคายใจ ไม่มีความสุข แม้ว่าคำหยาบ ไม่อาจทำให้คนฟังถึงแก่ความตายได้จริง แต่ก็ เป็นเครื่องทิ่มแทงใจหรือเสียดสีได้ ด้วยเหตุนี้ ผู้มีจิตหยาบจึงมักเลือกใช้วาจาหยาบขึ้นเป็นอาวุธในเบื้องต้นสำหรับทิ่มแทงคนที่ตนไม่ชอบ เพราะคนสามารถเตือนร้อนใจกินไม่ได้นอนไม่หลับ ผู้มีจิตหยาบจะรู้สึกสะใจในความ พยายามท่านั้น อาวุธประเภทนี้เรียกว่า *อาวุธปาก* ภาษาบาลีใช้คำว่า *มุขสัตติ* แปลว่า หอก (ที่ออกจาก) ปาก คนประเภทนี้ จึงอาจเรียกว่า *คนปากหอก*

ลักษณะของพรสุวาท

คำหยาบแสดงออกมาในรูปต่าง ๆ หลายอย่างด้วยกัน มีทั้งชนิดหยาบอยู่ใน คำนั้นเอง และมีทั้งชนิดหยาบอยู่ในความหมาย กล่าวคือ คำพูดบางคำ ถ้าพิจารณาที่ ตัวอักษรไม่มีสิ่งใดที่แสดงว่าหยาบเลย แต่โดยความหมายแล้ว มุ่งทำให้คนฟังระคายใจ ก็จัดเป็นคำหยาบ ดังนั้นลักษณะของคำหยาบ คือ *คำด่า คำประชด คำกระทบ คำแค้น* *คำสบถ* และ*คำแสดใจอื่น ๆ* ดังนี้

๑. *คำด่า* โดยความเข้าใจปกติ คำด่า คือ คำพูดร้ายให้เขาเสียหายหรือกระทบใจ แต่ในที่นี้ ขออธิบายเพื่อให้เข้าใจถึงแก่นของกิริยาด่า คือ การพูดกดขี่เขาให้ต่ำกว่าที่เขา เป็นจริง เช่น เขาเป็นคนแต่ว่ากล่าวเขาเป็นสัตว์ประเภทต่าง ๆ เป็นต้น วิธีด่านั้น ยิ่งกด ลงต่ำมากเท่าไร ก็ยิ่งเสียหายหรือเจ็บใจมากเท่านั้น เช่น เขาเป็นอธิบดีว่าเขาทำงาน เหมือนภารโรง เป็นต้น

๒. *คำประชด* ในทางกลับกันกับคำด่า แก่นของการประชด คือ พูดโดยเปรียบเปรย ให้สูงขึ้นเกินกว่าที่เขาเป็นจริง เช่น เขาเป็นลูกคน ประชดว่าเขาเป็นลูกเทวดา เป็นต้น ดังนั้น คำภาษาปากในกลุ่มหนึ่ง เช่น ลูกเทวดา พ่อมหาเศรษฐี แม่ผู้ดีแปดสาแทรก เป็นต้น เหล่านี้เป็นคำประชด ทั้งนี้อาจเกิดข้อสงสัยว่า พูดยกยอเหตุไรจึงไม่พอใจ ก็เพราะการ ประชดนั้นมุ่งหมายให้สูงจนเกินไป จนสามารถรู้แสบใจได้ว่าไม่ใช่ความจริง คำพูดประเภทนี้ จึงสามารถสื่อเจตนาได้ว่ามุ่งร้าย

๓. *คำกระทบ* บางคราวเรียกโดยสำนวนภาษาไทยว่า กระทบกระเทียบเปรียบเปรย ความตั้งใจคือมุ่งทำให้จิตใจเขาเจ็บปวด แต่ไม่ใช่ถ้อยคำว่ากล่าวตรง ๆ ใช้วิธีพูดเปรียบ เช่น เรียกกระทบคนสูงโย่งว่าเสาไฟฟ้า พูดถึงคนที่มีผมน้อยก็พูดถึงแสงจ้ำ พูดถึงอะไรสั้น ๆ เตียน ๆ ไส ๆ หรือพูดถึงจำนวนตัวเลขที่ใกล้หลักล้าน เป็นต้น เรียกว่า พูดกระทบ เป็นการ

ใช้อุปมาอุปไมยและสัญลักษณ์ในทางภาษามาเป็นสื่อในการพูดร้าย ดังนั้น การพูดกระทบ ถ้าแปลความหมายนัยตรงจะไม่มีนัยใดว่ามุ่งร้าย แต่ถ้าเข้าใจความหมายนัยประหวัด คือ ความมุ่งหมายและนัยยะเบื้องหลังถ้อยคำ ก็จะรู้สึกเจ็บปวดเดือดร้อน

แม้จะพูดด้วยคำหวานคำสุภาพ แต่มุ่งเปรียบเปรยกระทบเขา ก็จัดเข้าประเภท คำกระทบนี้ด้วย อนึ่ง ผู้ฟังจะรู้สึกมากหรือน้อย เป็นเพื่อนฝูงหยอกล้อกันเล่นก็ตาม ถ้าจิตเขาถูกกระทบแม้เพียงขีดเคืองขึ้นมาบ้าง ก็เป็นการกระทบ

๔. *คำแดกดัน* ไม่จำเป็นต้องเป็นคำหยาบคาย สามารถเป็นคำธรรมดาก็ได้ แต่ผู้พูด พูดด้วยเจตนาจะกระทบกระเทียบให้คนฟังเกิดความรู้สึกไม่ดีหรือไม่สบายใจ เช่น เวลาทำงานไม่เห็นจริงจังเหมือนไปเที่ยวเลย เป็นต้น คำพูดแดกดันไม่สามารถยกตัวอย่าง มาแสดงให้ครอบคลุมได้ เพราะคำพูดธรรมดาทั่วไปก็นำมาใช้พูดแดกดันได้เพียงแต่ผู้พูดมี เจตนาจะแดกดัน รวมถึงคำพูดที่โดยเนื้อหาแล้วไม่มีความหมายในเชิงบวกหรือลบ แต่เมื่อ ประกอบกับกิริยาอื่น เช่น พูดกระแทกเสียง หรือเบ้าปาก เป็นต้น อาจเป็นการแดกดันได้

๕. *คำสบถ* หรือบางที่เรียกว่า สบถสาบาน ได้แก่ คำแข่งชกหักกระดุกให้ประสบเคราะห์ร้ายทุกข์ภัยหรือมีอันเป็นไปต่าง ๆ คำสบถสาบานนี้ บางทีผู้พูดก็สบถตัวเองเพื่อให้ อีกฝ่ายหนึ่งมั่นใจก็ยอมได้ เช่น ยืนยันความจริง ถ้าไม่จริงให้ตายโหงเลย เป็นต้น

คำพูด ๕ ประเภทเหล่านี้ เรียกว่า คำหยาบ ซึ่งมีได้หมายถึงคำหยาบคายไม่ ไพเราะเสนาะหู แต่ถ้าจะเรียกให้ยาวขึ้นควรเรียกว่า คำที่ออกมาจากจิตหยาบร้าย ดังนั้น คำหยาบ จึงต้องมุ่งดูเจตนาของผู้พูดเป็นเกณฑ์ คำพูดที่ออกมาจากจิตหยาบร้ายเจตนา หยาบร้าย ย่อมถือเป็นคำหยาบ ในความหมายของอนุสสรณมถนี ในทางกลับกัน คำหยาบคายบางกรณี ถ้าพูดด้วยเจตนาไม่หยาบร้าย เช่น เป็นคำติดปากพูดกันในวงเพื่อนฝูง เป็นต้น ก็อาจไม่ใช่คำหยาบในความหมายนี้ อีกประการหนึ่ง คำบางคำนั้น ถ้าใช้ในเขตเมือง อาจถือว่าเป็นคำหยาบคาย แต่ไปใช้ในบางท้องถิ่นก็เป็นภาษาปกติไม่หยาบคาย ดังนั้น ก็ต้องดูเจตนาอีกเช่นเดียวกันว่ารับรู้เงื่อนไขความหยาบคายเหล่านี้แล้วเจตนาพูดให้เกิด ผลกระทบจิตใจในเชิงร้าย จึงจะเป็นคำหยาบในอนุสสรณมถ

๖. *คำแสดงใจอื่น ๆ* เช่น *คำหยาบโลน* คือ คำพูดให้ฟังดูสองแง่สองง่าม เช่น บ่งไปถึงอวัยวะในที่ลับที่ควรสงวนปกปิด หรือบ่งชี้ถึงการร่วมเพศ เป็นต้น ซึ่งอาจมิได้ มุ่งไปสู่การมีเพศสัมพันธ์กันตรง ๆ แต่บางครั้งมุ่งเอาความสนุกครื้นเครง อย่างที่เรียกว่า ตลกโปกฮา คำหยาบโลนนี้ สุภาพชนไม่นิยมพูดโดยเปิดเผย แม้จำเป็นจะต้องพูดถึง

ก็เลยใช้คำสุภาพที่พอเข้าใจความหมายกัน แต่ถ้ามีใจไม่ประณีตพอก็พูดอย่างไม่กระดากปาก เรียกว่า พูดหยาบโลน

นอกจากนั้นยังมี*คำอาฆาต* เป็นคำพูดแสดงความพยาบาท คือการผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น อาจจะเป็นคำหยาบคาย เช่น ถ้ามีครึ่งหน้าจะตามไปฆ่ามัน หรือเป็นคำที่ไม่หยาบคายก็ได้ เช่น ไร่รอที่เราค่อยเอาคืนก็ยังไม่สาย เป็นต้น ซึ่งอาจจะพูดไปด้วยโทสะในขณะนั้น ต่อมาได้ทำจริงก็ได้ และ*คำตั่ว* คือ การนำเอาของตั่ว ๆ มาสร้างความหมายในทางการพูด เช่น พูดถึงเท้า ก็เลือกใช้คำว่า สันดิน เพื่อกระตุ้นอารมณ์ให้รู้สึกมากกว่าปกติ เป็นต้น ถ้านำมาใช้ด้วยจิตเจตนาประสงค์ร้ายก็สามารถระคายใจผู้ฟังได้

องค์ประกอบของพรุสวาจา

พรุสวาจา ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมบถ ดังนี้

๑. มีผู้ที่ถูกให้ได้ยินวาจาหยาบร้าย
๒. ผู้พูดวาจาหยาบร้ายนั้นมีจิตหยาบร้าย หรือเจตนามุ่งร้าย
๓. ได้พูดคำหยาบร้ายนั้นออกไป

การพูดคำหยาบตามความหมายของอกุศลกรรมบถนั้นผู้ฟังจะเข้าใจตามที่พูดหรือไม่ ไม่ใช่เรื่องสำคัญ ความสำคัญอยู่ที่คนพูด คำหยาบร้ายเกิดจากความคิดหยาบร้ายด้วยอำนาจของเจตนามุ่งประทุษร้ายด้วยคำพูด จึงปล่อยคำพูดหยาบร้ายออกมา ซึ่งความคิดหยาบร้ายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นบาปอยู่ในตัว ดังนั้น พรุสวาจา จึงมีองค์ประกอบการทำ ความผิดเพียง ๓ ข้อ ต่างจากมุสวาทและปิสฺณวาจา

วิธีพิจารณาโทษของพรุสวาจา

พรุสวาจา จะมีโทษหนักหรือเบา ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังต่อไปนี้

๑. พรุสวาจานั้นเป็นกรรมบถ หมายความว่า มิใช่เพียงคำหยาบคายติดปากเล่นหัว แต่ออกมาด้วยเจตนาหยาบร้าย มุ่งผลให้คำนั้นไปกระทบส่งผลในทางร้ายครบองค์ประกอบของพรุสวาทที่เป็นอกุศลกรรมบถ
๒. ผู้ถูกพรุสวาทนั้นเป็นผู้ทรงธรรมหรือผู้มีคุณ
๓. คนที่พูดพรุสวาทนั้นมีจิตหยาบร้ายหรือกิเลสครอบงำรุนแรง

ผลกรรมที่เกิดจากพรุสวาจา

วาจาและภาษานั้นเป็นของแปลก สามารถคุ้นเคย เคยชิน ใช้คล่องขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนเรียนภาษาต่างประเทศ หากฝึกฝนอยู่เสมอสม่ำเสมอก็จะฟังพูดอ่านและเขียนคล่องขึ้น เป็นธรรมชาติขึ้น วาจาสุภาพเรียบร้อยและพรุสวาจาก็เช่นกัน เมื่อฝึกพูดให้ติดคำต่ำว่าไอ้ ว่าอี นำหน้าประโยค ก็ยอมพูดคำต่ำเหล่านี้คล่องแคล่วและเคยชิน เมื่อใช้พรุสวาท ย่อมทำให้จิตเคลื่อนไปจากความสุภาพเรียบร้อย เห็นว่าการด่าทอ ประชดประชัน กระทบกระเทียบ สบตาสบตา เป็นของปกติ ทำได้ไม่แปลกอะไร ทำให้จิตเกิดความหยาบกระด้างขึ้น ่อื้อต่อการมีเจตนาร้ายโดยเห็นว่าได้ผิดแปลกอะไรได้ต่อไป ส่วนผลเสียในทางโลก คือ ย่อมไม่เข้ากับสังคมที่มีเกียรติ และทำให้ตัวเองถูกดูถูกโดยไม่จำเป็น ดังที่โคลงโลกนิติกล่าวสอนว่า

“...มารยาทส่อสันดาน ชาติเชื้อ
โฉดฉลาดเพราะคำขาน ควรทราบ...”

สัมผัปปลาปะ

คำพูดนั้นเน้นการใช้ประโยชน์เพื่อสื่อสารความหมายระหว่างมนุษย์ เมื่อพิจารณา ลึกซึ่งจะพบว่า คำพูดที่เปล่งออกมาจากปากเรา สามารถส่งผลทั้งกับตัวเราเองและต่อผู้อื่น ทำให้เกิดคุณ เกิดโทษ คำพูดและวาจาจึงสำคัญมาก แต่จะสำเร็จประโยชน์ได้ คือ ต้องพูดแต่พอดีและถูกเวลาถูกที่ ดังนั้น การพูดพล่าม พูดเพื่อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ จึงไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ จึงเกิดกุศลกรรมบถชื่อว่า *สมผัปปลาปะ เวรมณี* เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ

สัมผัปปลาปะ แปลว่า พูดเพื่อเจ้อ ในขั้นต้น ต้องรู้จักกิริยาของคนที่จะเพื่อ คนที่พูดออกมาในขณะที่กำลังหลับสนิท เรียกว่า ละเมอเพื่อพก หรือคนป่วยมีอาการของโรค มากจนถึงกับเพื่อ คำพูดที่ออกมาในขณะที่นั้น ผู้พูดมิได้มีสติสัมปชัญญะตั้งใจพูด หรือจดจำสิ่งที่ตนพูดไม่ได้เลย การพูดเพื่อจึงจัดเป็นกรรมไม่ได้ เพราะปราศจากเจตนา โดยสิ้นเชิง ส่วนสัมผัปปลาปะหรือการพูดเพื่อเจ้อนั้น ได้แก่ พูดเหลวไหล พูดพล่อย ๆ พูดไม่มีประโยชน์ ซึ่งจะยกตัวอย่างได้โดยยาก เพราะสัมผัปปลาปะมิได้กำหนดด้วยถ้อยคำสำนวน แต่กำหนดด้วยเจตนา เจตนาของคนพูดเพื่อเจ้อนั้น คือ ไม่มุ่งประโยชน์อะไรเลย

ตามธรรมดาของการพูด แม้พูดทางไม่ดี คนพูดก็ย่อมหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พูดเท็จ หวังผลคือให้คนหลงเชื่อ พูดส่อเสียด หวังผลคือให้คนเขาแตกกันหรือ

ให้รักตัว พุดหยาบคาย หวังผลคือให้คนฟังระคายหู เป็นต้น แต่พูดเพื่อเจ้อ ผู้พูดมิได้หวังผลสิ่งใดเลย แม้กรณีนี้จะแสดงว่าการพูดเช่นนี้มีใช้การพูดในทางร้าย แต่แท้จริงแล้วการไม่มุ่งประโยชน์อะไรเลยนั้น สามารถไม่พูดเลยก็ได้ ยังรักษาภริยาแห่งการไม่มุ่งผลอะไรได้ดีกว่าด้วย

องค์ประกอบของสัมผัสปลाप

สัมผัสปลापประกอบด้วยองค์ ๒ จึงจะสำเร็จเป็นกรรมได้แก่ จงใจจะพูดเรื่องเพื่อเจ้อ และได้พูดเรื่องเพื่อเจ้อนั้นออกไป การพูดเรื่องเพื่อเจ้อนั้น ไม่จำเป็นต้องมีผู้ฟัง เพราะคนพูดมิได้หวังผลสิ่งใด ความสำคัญอยู่ที่เจตนา คือ เจตนาของคนพูดเพื่อเจ้อนั้นไม่มุ่งประโยชน์อะไรเลย เพียงแต่ต้องการพูดเรื่องเหลวไหลไร้สาระเท่านั้น ดังนั้น การพูดกับดวงดาวท้องฟ้าก็อนุโลมอยู่ในสัมผัสปลापด้วย ถ้าแค่พูดเล่นเพื่อเจ้อไปเฉย ๆ หากมิได้มุ่งหวังผลอะไรเลย (แต่ถ้าเฆยหน้ามองฟ้าพูดให้กำลังใจตนเอง ก็จะไม่เป็นสัมผัสปลाप)

วิธีพิจารณาโทษของสัมผัสปลाप

สัมผัสปลाप จะมีโทษมากขึ้น หากเป็นกรณีดังต่อไปนี้

๑. พูดเรื่องเพื่อเจ้อจนเคยชิน ในกาลเทศะอันใดก็พูดเพื่อเจ้ออยู่เสมอ
๒. มีคนได้ยินได้ฟังแล้ว หลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง เกิดความเสียหายประการอื่นต่อไปได้อีกมาก
๓. คนพูดมีกิเลสรุนแรง ซึ่งน่าจะหมายถึงมีโมหะ มีความหลงมัวเมามาก ทำให้พูดเพื่อเจ้อเป็นนิสัย

ผลกระทบที่เกิดจากสัมผัสปลाप

สัมผัสปลाप เมื่อประพตติดเป็นนิสัย ย่อมทำให้ผู้คนเกิดความหน่ายรำคาญ ไม่อยากฟังไม่ตั้งใจฟัง หมดความเชื่อถือในคำพูด เมื่อปราศจากความเชื่อดังนี้แล้ว จะทำอะไรให้ประสบความสำเร็จย่อมเป็นไปได้โดยยาก

อุกศลกรรมบถทางวาจาทั้ง ๔ ประการดังกล่าว มีลักษณะทำลาย ทำให้เสียหายซึ่งประโยชน์ตนและผู้อื่น สามารถสรุปเปรียบเทียบให้เกิดความเข้าใจชัดได้ดังนี้

วจีกรรม	ทำลายตนเอง	ทำลายผู้อื่น
๑. พุดเท็จ	ทำลายสัจจะ ทำลายความตั้งมั่น ในความดีในใจ	ทำลายประโยชน์ให้เสียหาย
๒. พุดส่อเสียด	ทำลายเกียรติ ทำลายความสง่า ความกล้าในใจที่จะเข้าร่วมกลุ่มร่วมสังคม	ทำลายสามัคคี
๓. พุดคำหยาบ	ทำลายความประณีตแห่งจิตทำให้ใจ หยาบร้าย	ทำลายความสุขความสงบ ของใจ
๔. พุดเพ้อเจ้อ	ทำลายสติปัญญา เสียเวลา	ทำลายเวลาและงาน

ในทางกลับกัน กุศลกรรมบถทางวาจาวาจาดีนั้นสามารถสร้างประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น วาจาที่เปล่งออกไปนั้นกลับช่วยให้จิตใจของตนตั้งมั่นและดำเนินไปในทางที่ดียิ่งขึ้นได้ วาจาสุภาสิตที่คนอื่นได้สดับแล้ว อาจสร้างแรงบันดาลใจ กระตุ้นความคิด จึ่งก่อประโยชน์ให้แก่สังคมได้อีกมาก

บทที่ ๔ มโนกรรม ๓

กรรมที่เกิดหรือสำเร็จทางมโนทวาร คือ ทางใจ มีชื่อว่า มโนกรรม ได้แก่ ความคิดภายในจิตของตนเอง ดังนั้น กรรมหรือการกระทำทั้งปวงที่มนุษย์กระทำลง ย่อมประมวลลงใน ๓ ประเภทนี้เท่านั้น คือ ใช้กายลงมือทำ ใช้ปากพูด และใช้ใจคิด

หากจะเรียงลำดับแล้ว ใจที่คิดนั่นเอง เป็นรากฐานนำมาก่อนอย่างอื่น เพราะ ก่อนกายลงมือทำก็ต้องคิด ก่อนปากพูดก็ต้องคิด ในบทที่ ๒ กายกรรม และบทที่ ๓ วาจกรรม เราจะเห็นชัดเจนว่า “เจตนาเป็นของสำคัญที่สุดในทางพระพุทธศาสนา เจตนาคือเครื่องตัดสินผิดถูกของกรรม” ดังนั้น แม้จะยังเป็นเพียงแต่คิดไว้ในใจ ยังไม่กระทำออกมาทางกายหรือวาจา ก็สามารถก่อกุศลและอกุศลได้แล้ว ใจที่ตั้งไว้ชอย่อมนำไปสู่การพูดดีทำดีต่อไปได้อีกมาก ใจที่ตั้งไว้ผิด คิดในทางที่ผิด มีจิตหยาบร้าย ย่อมนำไปสู่การพูดที่ผิดการกระทำที่ผิดได้อีกมากเช่นกัน

ในบรรดาทวารหรือประตูที่สามารถใช้ประกอบกรรมได้นั้น กายทวารก็ปรากฏให้คนอื่นเห็นภายนอก วาจทวารก็ปรากฏในรูปของเสียงหรือภาษาเป็นของที่สื่อออกมาภายนอกได้ มีแต่ มโน หรือใจเท่านั้น ที่เป็นทวารชั้นใน ไม่ปรากฏแก่ผู้อื่น ดังนั้น กรรมที่สำเร็จด้วยมโนทวาร หรือประตูใจ เปิดปิด กระทำและสำเร็จ ภายในความนึกคิดด้วยตัวของเราเองเท่านั้น

มโนกรรมที่เป็นอกุศลกรรมหรือมโนทุจริต กำหนดไว้ ๓ อย่าง ได้แก่ อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ ส่วนมโนกรรมที่เป็นกุศลกรรมหรือมโนสุจริต กำหนดไว้ ๓ อย่าง คู่กัน ได้แก่ อนภิชฌา อพยาบาท และสัมมาทิฏฐิ การจัดกลุ่มเช่นนี้ถือเอาอกุศลมูล ซึ่งก็คือกิเลส ๓ ประเภท ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเครื่องจำแนกมโนกรรม

อกุศลมนोरกรรม	→	อภิชฌา	พยาบาท	มิจฉาทิฎฐิ
อกุศลมูล	→	โลภะ	โทสะ	โมหะ
กุศลมนोरกรรม	→	อนภิชฌา	อพยาบาท	สัมมาทิฎฐิ
กุศลมูล	→	อโลภะ	อโทสะ	อโมหะ

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การทำบาปทางใจสืบเนื่องมาจากอกุศลมูล ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ และโมหะ เป็น ๓ รากเหง้า เปรียบเหมือนหัวหน่อของพืช เช่น ถ้าเรานำ หัวหอม ๓ หัวแยกฝังลงในดิน ก็จะมีงอกขึ้นมาเป็น ๓ กอ เท่าจำนวนหัวที่ปลูก เป็นต้น มโนกรรมแบบนี้ก็เช่นเดียวกัน อภิชฌา มีรากเหง้า คือ โลภะ หรือความโลภ จึงมองเล็งในทรัพย์สินคนอื่น พยาบาท มีรากเหง้า คือโทสะ หรือความโกรธ จึงผูกพยาบาทเขา มิจฉาทิฎฐิ มีรากเหง้า คือ โมหะ เพราะหลงไม่รู้จริง จึงเกิดความเห็นผิด

อภิชฌา

อภิชฌา แปลว่า ความเพ่งเล็ง หมายความว่า จ้องจะเอาทรัพย์ของคนอื่นมาเป็นของตนโดยทางทุจริต เป็นกรรมที่กระทำด้วยใจ สืบเนื่องต่อยอดมาจากโลภะ

โลภะ คือ ความอยากมียากได้ในทางทุจริต เกิดจากความไม่พอใจในสิ่งที่ตนมีตนได้ เป็นการพูดถึงความอยากมีในภาพรวมหรือโดยฐานของนิสัย และจะรอแสวงหาหรือสั่งสมโดยวิธีสุจริตก็ไม่ทันใจ ในจิตจึงคิดเลือกวิธีทุจริตเพราะว่าง่ายกว่า เร็วกว่า ชั้นนี้เป็นโลภะ ถ้าโลภะพอกพูนถึงขนาดอดรนทนไม่ได้ ถึงคราวใกล้จะต้องทำจริง เริ่มมองเพ่งเล็งว่า คนนี้รายน่าจะปล้น บ้านนี้รายน่าจะโจรกรรม จิตเกิดเพ่งเล็งเฉพาะลงไปถึงทรัพย์อันเจาะจงซึ่งรู้แน่แท้ว่ามีเจ้าของถือครอง จิตเช่นนี้เป็นอกุศลกรรมต่อยอดขึ้นไปกว่าชั้นโลภะปกติแล้ว เรียกว่า อภิชฌา

สถานการณ์ต่อไปนี้จะทำให้เข้าใจความหมายของคำดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้น บุรุษผู้หนึ่งอยากได้สมุนไพรมานำใช้สอย จึงเดินลัดเลาะแนวหมู่บ้าน ด้วยตั้งใจว่าหากเจอบ้านใครมี จะแอบเด็ดมาใช้สอย เจ้าของคงไม่ทราบหรือไม่ถือสา ปรากฏว่าไปเจอสมุนไพรมานำอยู่ในเขตรั้วบ้านหลังหนึ่ง จึงตัดสินใจเข้าไปแอบเด็ดมา พฤติการณ์ของบุรุษผู้นี้แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ ตอนเดินหาสมุนไพรมานำเพราะอยากได้ เทียบเคียงกับ โลภะ ซึ่งเป็นจิตอยากได้โดยทุจริต เป็นการทั่วไป และตอนที่หมายตาสมุนไพรมานำในรั้วบ้านคนอื่น เปรียบกับ อภิชฌา เพราะ

เมื่อตัดสินใจเฟ่งเล็งจะเอาของจากบ้านคนอื่นแล้ว ก่อนที่จะลงมือทำอกุศลกรรมด้วยกาย ในขณะที่จิตนั้น ดวงจิตทั้งหมดจะจดจ่อกับการอยากได้ เพราะทั้งรู้ตัวว่าละเมิดของที่มีเจ้าของ ต้องระวางการถูกจับได้ ต้องใช้สติปัญญาความเพียรความรวดเร็วเข้าขโมย อภิขญา จึงเป็นความอยากมีอยากได้เช่นเดียวกันกับโลภะ แต่รุนแรงกว่า เจาะจงกว่า เพลิดเพลินมากกว่า และเข้าใจถึงการลงมือกระทำอกุศลกรรมทางกายได้ต่อไป

ผู้ที่เห็นทรัพย์ซึ่งควรแก่การลุ่มหลงมาวางล่อลวงใจอยู่ตรงหน้า เช่น เพื่อนเป็น เศรษฐีเอาสร้อยคอไข่มุกน้ำเอกมาทอดให้ดู แล้วผู้นั้นยังไม่เกิดจิตอยากมีอยากได้ขึ้น รู้ว่าทรัพย์นั้นมีเจ้าของแล้ว จิตละเสียซึ่งความคิดอยากมีอยากได้อยากช่วงชิงเอามาโดยทุจริต เป็นต้น เรียกว่า อนภิขญา ไม่คิดละโมภเฟ่งเล็งอยากได้ของใครโดยทุจริต

ดังนั้นความเฟ่งเล็งที่เป็นอภิขณานั้น ต้องเป็นไปตามอำนาจของโลภะเท่านั้น คือ เฟ่งเล็งจะทุจริต ถ้าเฟ่งเล็งด้วยอำนาจอย่างอื่นที่สุจริต ไม่ใช่อภิขญา เช่น เห็นของคนอื่น สวย ๆ เป็นที่ถูกใจแล้ว หมายถึงอยากได้ แต่ตั้งใจจะขอซื้อเอา หรือเอ่ยปากขอ เป็นต้น ไม่ใช่อภิขญา

ส่วนความหมายในภาษาไทยของคำว่า เฟ่งเล็ง ที่หมายถึง การจ้องโทษ เฟ่งมองความผิดคนอื่น เพื่อจับผิดเขา ก็ไม่ใช่อภิขญาในความหมายของอกุศลกรรมบถ

ความเฟ่งเล็งทรัพย์คนอื่นโดยจิตทุจริตนี้ กฎหมายฝ่ายบ้านเมืองยังไม่ถือโทษ ความผิด เช่น คิดจะลักทรัพย์นั้นไม่ผิดกฎหมาย ต้องลงมือลักแล้วจึงผิดกฎหมาย เทียบเคียงได้กับศีล คือต้องลงมือลักทรัพย์แล้วจึงจะขาดจากศีล แต่อกุศลกรรมบถเป็นชั้น ประณีตขึ้นกว่าศีลตั้งได้กล่าวมาแล้ว และมุ่งให้คนประพฤติสุจริตในไตรทวาร รวมถึงให้ความสำคัญกับกรรมที่ประพฤติทางใจ เพราะจะนำไปสู่ความชั่วร้ายบาปกรรมอื่น ได้อีกมาก จึงจำแนกโดยละเอียดว่า จิตที่เฟ่งเล็งทรัพย์ผู้อื่นนั้น สำเร็จเป็นกรรมแล้ว แม้แต่ทำทางใจ

องค์ประกอบของอภิขญา

อภิขญาจะสำเร็จเป็นกรรม ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ ได้แก่

๑. ของนั้นเป็นของคนอื่น และตระหนักรู้ความจริงนั้นอยู่แล้ว
๒. มีจิตคิดอยากได้เอามาเป็นของตัวเองโดยทางทุจริต

วิธีพิจารณาโทษของอกิขณา

อกิขณา จะมีโทษหนักขึ้นตามปัจจัยดังต่อไปนี้

๑. ของที่เพ่งเล็งอยากได้โดยทุจริตนั้นมีค่ามาก จะเป็นมูลค่า หรือคุณค่าก็ได้
๒. เจ้าของทรัพย์นั้นเป็นผู้ทรงธรรมหรือผู้มีคุณ
๓. คนอยากได้มีกิเลสหรือโลภะครอบงำอย่างรุนแรง

ผลกรรมที่เกิดจากอกิขณา

จิตที่เกิดอกิขณาแล้ว ย่อมเสียหายต่อความตั้งมั่นในความดีแห่งจิตของตน และจิตที่เสียหายไปแล้วย่อมสามารถเสียหายได้มากยิ่งขึ้น ความโลภและอกิขณานั้น ไม่ใช่ของที่นึกอยากได้คนเดียวครั้งเดียวแล้วจบ ถ้าไม่ถูกแก้ไขย่อมคิดอยากได้เรื่อยไป นำจิตให้ไปสู่การคิดเรื่องไม่ดีอื่น ๆ ได้ จนถึงขั้นลงมือทำต่อไป

วิบากของอกิขณาจะทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ และเศษกรรมจะทำให้เป็นคนขัดสน ทรัพย์สมบัติ และตั้งมั่นอยู่ในโภคทรัพย์ ตำแหน่งฐานะ และคุณความดีได้ไม่นาน มีเหตุให้เสื่อมทรามตกต่ำลงไป

อำนาจของอกิขณาเมื่อเกิดขึ้นในจิตใจแล้ว สามารถผลักดันให้คนทำอกุศลกรรมได้ถึง ๖ ประการ ดังนี้

๑. อทินนาทาน การลักขโมย
๒. กาเมสุมิจณาจาร การทำผิดประเวณี
๓. มุสาวาท การพูดโกหก
๔. ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียดทำให้คนแตกแยกกัน
๕. สัมผัสปลापปะ การพูดเพื่อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ
๖. มิจฉาทิฏฐิ ยึดถือในสิ่งผิดคิดว่าเป็นสิ่งถูก

จะเห็นได้ว่า แม้เกิดขึ้นภายในจิต แต่อกิขณาสามารถส่งผลร้ายต่อเนื่องไปสู่เรื่องอื่นได้มาก ผู้ฝึกฝนจิตต้องตั้งมั่นว่า จะไม่มองเพ่งเล็งประสงค์ทรัพย์ของใครอย่างทุจริต จึงเป็นกุศลกรรมมกที่มีคุณมาก เพราะปิดประตูไปสู่บาปกรรมอื่นได้อีกมาก

พยาบาท

คำว่า พยาบาท หมายถึง ความผูกใจเจ็บ อาฆาต คิดจะแก้แค้นปองร้าย เป็นกรรมที่สำเร็จด้วยมโนทวารคือทางใจ ต่อเนื่องมาจากโทสะ ตรงกันข้ามกับอพยาบาท ไม่คิดปองร้ายใคร

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า โทสะ คือ ความโกรธเกลียด ความคิดประทุษร้าย ตรงข้ามกับ เมตตา คือความปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี ดังนั้น โทสะ จึงเป็นอาการแห่งใจโดยทั่วไป หรืออาจเรียกว่าเป็นพินิสัย เช่น เป็นผู้ที่ขัดเคืองอะไรได้ง่าย ใครมาทำอะไรกระทบกระทั่งแม้เพียงเล็กน้อยก็ถือโทษ มักโกรธ เป็นโทสะ เป็นต้น

เมื่อมีโทสะเป็นพื้นแล้ว หากมีผู้มาทำให้ขัดเคือง หรือแม้แต่เป็นฝ่ายประสงค์ร้าย ประทุษร้ายต่อเราก่อน จะเกิดความรู้สึกนึกแค้นอยากจะทำอะไรก็ได้ให้สมความโกรธ แต่ยังไม่สบช่องจะเอาคืน จึงผูกใจเจ็บแค้นไว้ว่า จะแก้แค้นในภายหลัง ความผูกใจที่จะแก้แค้นนี้ เรียกว่า พยาบาท ดังนั้น พยาบาทจึงเป็นสิ่งที่ต่อยอดเจาะจงขึ้นกว่าโทสะ มีเหตุอันตนถูกกระทบเกิดแล้ว และคิดแก้แค้นเอาคืนอันเนื่องมาจากที่ถูกกระทบนั้นเป็นการเฉพาะเจาะจง

สถานการณ์ต่อไปนี้จะทำให้เข้าใจความหมายของคำดังกล่าวได้ดียิ่งขึ้น กล่าวคือ เด็กชายคนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธ ตนเองวิ่งเล่นกลางสนามแล้วสะดุดหกล้มเองเพราะก้อนหิน เกิดอารมณ์ฉุนเฉียวปึงปึงขึ้นมา เช่นนี้ยังเป็นโทสะ คือเป็นผู้มักโกรธ แต่ถ้าเมื่อตอนหกล้มนั้น เพื่อนฝูงหัวเราะเยาะ เกิดจิตอับอายและแค้นเคือง ตั้งใจจะแก้แค้นเพื่อแก้แค้นทดแทน วางแผนว่าตอนเช้าเรียนในห้องแล้วเพื่อนเดินผ่าน จะเอาขาไปชดให้หกล้มบ้าง จิตเช่นนี้พัฒนาขึ้นมากกว่าโทสะ กลายเป็นพยาบาท

ลักษณะที่จะเป็นความพยาบาทได้ จะต้องผูกใจมาจากความโกรธและมุ่งทำความเสียหายแก่คนอื่นเท่านั้น เอาความโกรธและมุ่งประทุษร้ายไม่ว่าโดยกายวาจาใจ เป็นเครื่องวัดเจตนาของพยาบาท ดังนั้น หากเด็กนักเรียนในปกครองกระทำความผิดครูประจำชั้นรับทราบในวันนี้แล้วตั้งใจว่าพรุ่งนี้จะลงโทษให้หลาบจำ ความผูกใจหมายใจในลักษณะนี้ไม่ใช่พยาบาท เพราะไม่ได้มีฐานจากโทสะแต่เป็นฐานจากเมตตา หวังจะให้เป็นคนดี และโทษทัณฑ์ที่จะลงโทษนั้น ก็ไม่ได้มุ่งประทุษร้ายแต่มุ่งความเจริญของเด็กให้กลับตัว เช่นเดียวกันกับการตั้งใจหรือหมายใจจะลงโทษของเจ้าพนักงานตำรวจ

อัยการ ผู้พิพากษา ตามกฎหมายบ้านเมือง เพื่อควบคุมความสงบเรียบร้อยของสังคม ก็มีใช้พยาบาล

เหตุที่นิยมใช้กิริยา “ผูก” กับคำว่าพยาบาล อาฆาต และเวร แต่ไม่ใช้กิริยาว่า “ทำ” เช่น ไม่เรียกว่า ทำพยาบาล แม้ในภาษาบาลีก็ใช้ว่า “อาฆาต พนฺธิตฺวา” ซึ่งแปลว่า ผูก เหมือนกัน เป็นต้นนั้น เพราะกรรมเหล่านี้ไม่ใช่ของที่มุ่งกระทำตอบได้ในทันที แต่ผูกความแค้นนั้นไว้ แม้เวลาล่วงเลยไปแล้ว ความแค้นนั้นก็ยังคงอยู่ จะทำตามเป้าหมาย แก้แค้นทดแทนต่อไป จึงขึ้นชื่อว่า ผูกไว้ คำว่า ผูกพยาบาล หรือ ผูกใจเจ็บนั้น มีข้อความน่าสนใจว่า ผูกกับอะไร ผูกอย่างไร คำว่า ผูก แปลว่า ทำให้มาเกี่ยวพันหรือติดกัน เช่น ผูกม้าไว้กับเสา เป็นต้น ส่วนผูกพยาบาลนั้น เทียบเคียงได้ว่า ใจของตนนั้นเองเป็น เชือก ผูกตนเองมัดเข้าไว้กับความเสียหาย คำว่า พยา แปลว่า ความเสียหาย ปาท แปลว่า การดำเนินไป ฉะนั้น พยาบาท จึงแปลว่า ดำเนินไปสู่ความเสียหาย

คนเราเมื่อมีโทษพลุ่งพล่านขึ้นมา ความโกรธนั้นจะมีมากจนบดบังปัญญาด้วย และเมื่อคิดจะแก้แค้นนั้น โทษจะเสริมแรงแค้นในใจ ว่าเราจะได้กระทำให้คนที่เราโกรธ เดือดร้อนเสียหาย แต่ที่จริงนั้นก็กลับกันตรงข้าม คือเมื่อเราโกรธ ตนเองจะร้อนรุ่ม เดือดร้อนใจไม่เป็นสุข เมื่อไปถึงขั้นผูกพยาบาลแล้ว ความมุ่งร้ายเขาอาจทำให้เสียสติปัญญา เสียการงาน ฝ่ำรวันแก้แค้น และเปิดช่องให้คุณธรรมอื่นเสียหาย ความเมตตากรุณา ความกตัญญู ไปจนถึงคุณสมบัติในทางโลก มิตรภาพ ภารตภาพ เป้าหมายในชีวิต เสียหายพังทลายไป เพราะเหตุจุ่มอยู่กับความคิดจะแก้แค้น ปราชญ์ท่านจึงกล่าวว่า โทษและพยาบาลนั้น เผลอหลายตัวเราเองมากที่สุด สร้างทุกข์ และลงโทษตัวเราเองมากที่สุด หาใช่คนที่เราผูกพยาบาลไม่ ดังนั้น จึงแปลคำว่า พยาบาท ว่า “โทษคือเครื่องทำความพินาศ (ให้แก่ตนเอง)”

ความพยาบาลที่เราผูกไว้นั้น ย่อมปิดกั้นความดีที่จะเข้ามาสู่ตัวเรา ทั้งที่เราจะ แสดงออกไปภายนอก เปรียบเหมือนปิดประตูความดี กั้นทั้งความดีใหม่ความดีเก่า เครื่องกั้นนี้ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า นีวรณ มีอยู่ ๕ ประการ ได้แก่ กามฉันทะ ความยินดีในกาม, พยาบาท ปองร้าย, ถีนมิทธะ ง่วงเหงาหาวนอน, อุทธัจจกุกกุจจะ ฟุ้งซ่าน รำคาญ, วิจิกิจฉา ลังเลใจ ซึ่งรวมถึงพยาบาลด้วย

คำว่า กั้นความดีใหม่นั้น หมายความว่า ถ้าพยาบาลเกิดขึ้นในใจแล้ว ใจเราจะ เหมือนอยู่ในสภาพพิการหรือซำรุด ไม่พร้อมจะสดับหรือรับคุณความดี เหมือนตัวเราเป็นไข้ ไม่พร้อมจะรับรสอาหารอันอร่อย เช่น ขณะนั่งเรียน นักศึกษาถูกเพื่อนด่าทอแล้ว

ผูกพยาบาทไว้ จิตใจไม่ปลอดโปร่ง ไม่สนใจที่จะเรียน ถ้าอาจารย์มอบหมายงานกลุ่ม อธิบายความสำคัญของความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจ คำสอนและข้อธรรมนั้นก็ไม้อาจซึมซับเข้าไป ในใจผู้ผูกพยาบาทได้ เป็นการปิดกั้นความดีเข้าสู่ตัวเรา เป็นต้น

คำว่า กั้นความดีเท่านั้น หมายความว่า ถ้าพยาบาทเกิดขึ้นในใจแล้ว คือ การจะแสดงความดีในตัวเราออกไป เช่น เดิมเป็นผู้มีเมตตาจิต แสดงออกทางมนุษยสัมพันธ์ที่ดี แต่ถ้าใจผูกพยาบาทแล้ว อยากรว่าแต่ทำดีกับคนที่เราแค้น แต่ทำดีต่อเพื่อนคนอื่นที่อยู่แวดล้อม ก็อาจทำได้ยาก หรืออาจผลอกระแทกแตกดันระบายอารมณ์ใส่คนที่ไม่ทราบเรื่องด้วย เป็นการปิดกั้นความดีให้ออกจากตัวเรา เป็นต้น

ความดีนั้นเป็นของรับเพิ่มมาและพัฒนาให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ ทั้งยังบำเพ็ญแผ่ความดีในตัวออกไปเป็นประโยชน์แก่คนอื่นได้ด้วย ความพยาบาทนั้นเป็นนิรันดร์ เครื่องปิดกั้นคุณสมบัติและคุณประโยชน์ของความดีทั้งสองทาง

อีกประการหนึ่ง พยาบาท ยังจัดเป็น ๑ ในอุปกิเลส ๑๖ ประเภท อุปกิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง หมายความว่า สิ่งที่เราเข้าไปทำให้ใจเกิดความมัวหมอง ไม่แจ่มใส ใจมีสภาพเสื่อมทรามลง หรืออาจเรียกว่า ทำให้ใจเกิดความไม่สะอาดบริสุทธิ์ ความเศร้าหมองแห่งจิตนี้ บางคนอาจจะคิดว่า เป็นของอยู่ในใจใครเล่าจะไปรู้ แต่อันที่จริง จิตเป็นทวารเริ่มต้นของทุกอย่าง จิตที่เสื่อมทรามแล้วนำพามาซึ่งความคิด คำพูด และการกระทำที่เสื่อมทรามอื่น ๆ ตามมาได้อีกเป็นอันมาก

องค์ประกอบของพยาบาท

พยาบาทที่เป็นอกุศลกรรมบถนี้ ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ

๑. มีผู้ที่เราพยาบาท องค์ประกอบข้อนี้เขียนสั้น ๆ แต่มีเงื่อนไขหลายประการ โดยสังเขป คือ มีผู้ก่อเวรต่อเรา เราเกิดโทสะ แล้วคิดผูกใจเจ็บต่อเวรนั้น จึงเรียกว่า มีผู้ที่เราพยาบาท

๒. คิดจะให้คนนั้นเกิดความเสียหาย คือ ผลจากการผูกใจเจ็บ ผูกพยาบาท ต้องสำเร็จที่คิดจะแก้แค้นกระทำทดแทน

วิธีพิจารณาโทษของพยาบาท

พยาบาท จะมีโทษหนัก ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑. ผู้ถูกพยาบาทนั้นเป็นผู้ทรงธรรม หรือผู้มีคุณ
๒. คนผูกพยาบาทมีกิเลสรุนแรง

ผลกรรมที่เกิดจากพยาบาท

พยาบาทซึ่งมีฐานมาจากโทสะนั้น เป็นเครื่องแผดเผาตัวผู้ผูกพยาบาท ยิ่งผูกจิตแค้นไว้นาน ยิ่งเผาผลาญทำลายตัวเองเพียงนั้น ทั้งยังเป็นนิรันดร เครื่องกั้นตนเองจากความดี และเป็นอุปกิเลส เครื่องทำให้จิตเศร้าหมอง ดังนั้นพยาบาทจึงเป็นสิ่งที่มิโทษมากโดยตรงต่อตนเอง คัมภีร์อธิบายว่า พยาบาทจะทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ และเศษกรรมที่ตามให้ผล จะทำให้เป็นคนมีอายุสั้น มีโรคภัยเบียดเบียน มีวิพพวรรณหยาบกร้าน

ความพยาบาทเกิดขึ้นในใจของผู้ใดแล้ว อำนาจของโทสะจะผลักดันให้สามารถทำบาปหรืออกุศลกรรมบถต่อไปได้ถึง ๖ อย่าง คือ

๑. ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน การลักขโมย
๓. มุสาวาท การพูดโกหก
๔. ปิสุณวจา การพูดส่อเสียดทำให้คนแตกแยกกัน
๕. ผรุสวจา การพูดคำหยาบ
๖. สัมผัสปลลาปะ การพูดเพื่อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ

พยาบาท จึงเป็นอกุศลกรรมบถ ถ้าสามารถทำให้ปล่อยแค้นแม้สิ่งใดมากระทบมากกระทำต่อเรา ยับยั้งโทสะได้ ไม่คิดพยาบาทปองร้ายแค้นแค้น ได้ชื่อว่า อพยาบาท เป็นกุศลกรรมบถ แม้แต่ใจที่ผูกพยาบาทแล้ว ก็ยังสามารถสำรวจตรวจทาน เอาเมตตาเข้าระงับ เป็นต้นว่าคิดว่าสัตว์ทุกรูปทุกนามมีกรรมเป็นของตน ใครก่อเวรใดไว้ ย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้นอยู่แล้ว เราไม่จำเป็นต้องเอาจิตเราเองไปผูกไว้ให้หนักให้หมอง การปลดเปลื้องการผูกพันจิตตนกับโทสะได้ คือการแก้พยาบาทได้นั้น ต้องตัวเราเองเท่านั้นจะปลดได้ เป็นสุขแท้และเป็นบุญแท้

มิจฉาทิฏฐิ

คำว่า ทิฏฐิ หรือ ทิฐิ แปลว่า ความเห็น หมายถึง ลักษณะของจิตที่ตัดสินลงไปว่าเป็นอย่างนั้นหรืออย่างนี้ ความหมายดังกล่าวแตกต่างจากคำว่า ทิฐิ ในความหมายของภาษาปัจจุบัน ซึ่งตรงกับคำว่า ego ในภาษาอังกฤษ กล่าวคือ ความอวดดีถือดี ความถือตัวทะนงตน ซึ่งเป็นโทษสมบัติอันมีเฉพาะในบางบุคคล แต่ทิฏฐิ ในทางพระพุทธศาสนา เป็นของอันมีอยู่ทั่วในทุกตัวตน เพราะเมื่อมีความคิด ย่อมมีความเห็น

เมื่อจิตคิดและตกลงใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ อย่างไม่รู้ก็เรียกว่ามีทิวฐิเมื่อนั้น คำว่า ทิวฐิ จึงมีความหมายเป็นกลาง ไม่ได้หมายถึงด้านดีหรือด้านร้าย

ทิวฐิแบ่งออกเป็น *มิจฉาทิวฐิ* คือ ความเห็นที่ผิด และ *สัมมาทิวฐิ* คือ ความเห็นถูก ความเห็นชอบ ทิวฐิทั้ง ๒ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้หลายแห่ง ความหมายตื้นลึกต่างกัน ในบทนี้จะอธิบายเฉพาะทิวฐิในกรรมบถเท่านั้น และเพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในการอ่านตำราทางพระพุทธศาสนาต่อยอดต่อไป พึงเข้าใจว่าในหลายคราว หากตำรากล่าวถึง ทิวฐิ จะมุ่งหมายถึง มิจฉาทิวฐิ

ความเห็นที่เป็นทิวฐิตามความหมายในกรรมบถนี้ ซึ่งจะจำแนกออกเป็น มิจฉาทิวฐิและสัมมาทิวฐิ ต้องเป็นความเห็นเกี่ยวกับทำนองคลองธรรม คือกฎเกณฑ์แห่งความประพฤติทางกาย วาจา ใจเท่านั้น ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องอื่นไม่เป็นทิวฐิตามความหมายนี้ เช่น ความเห็นในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ (Criticism) คือ มีความเห็นผิดในเรื่องข้อเท็จจริงทางวิชาการ เป็นต้น ไม่เป็นทิวฐิ และไม่เป็นมิจฉาทิวฐิ อาจต้องเรียกว่าคิดผิด หรือความเข้าใจผิดในเรื่องทางโลกเท่านั้น

ความเห็นที่เป็นมิจฉาทิวฐิ

เมื่อกล่าวถึงความเห็นถูกเห็นชอบและความเห็นผิดนั้น จะจำแนกแยกได้อย่างไร ถืออะไรเป็นเกณฑ์เป็นเครื่องตัดสิน คำตอบโดยสรุปกล่าวได้ว่า ถือทำนองคลองธรรมเป็นเครื่องตัดสิน

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณสังวร ทรงบรรยายธรรมอบรมจิตไว้สรุปความได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายสัมมาทิวฐิ ความเห็นชอบไว้ว่า คือความรู้ในอริยสัจ ๔ รู้จักความทุกข์ รู้จักเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ต่อมาเมื่อพระสารีบุตรอธิบายลงรายละเอียดเพิ่มขึ้น ในสัมมาทิวฐิสูตาท่านอธิบายว่าสัมมาทิวฐิ คือ ความรู้จักว่าอะไรเป็นกุศล และรู้จักมูลเหตุของกุศล รวมถึงความรู้จักว่าอะไรเป็นอกุศล และรู้จักมูลเหตุของอกุศล กุศลและอกุศลที่พระสารีบุตรอธิบายนั้นจำแนกกาย วาจา ใจ เช่นเดียวกับที่การอธิบายในกรรมบถนี้

โดยนัยนี้ มิจฉาทิวฐิ หรือความเห็นที่ผิดไปจากคลองธรรม ก็เป็นในทางตรงกันข้าม ความไม่รู้จักไม่เข้าใจไม่ตระหนักว่าสิ่งใดเป็นทุกข์ การมีความทุกข์แล้วไม่เข้าใจบ่อเกิดของทุกข์ การมีความทุกข์แล้วไม่รู้จักความดับทุกข์ และไม่รู้จักวิธีการปฏิบัติไปให้ถึงทางดับทุกข์ ตลอดจนไม่เข้าใจกุศล ไม่เข้าใจอกุศล รวมถึงการไม่เข้าใจเหตุแห่งกุศลอกุศลด้วย

การไม่รู้จักรุกฏลอกกุศล เช่น เห็นว่าจะทำอะไรก็ไม่เป็นบาปจะอย่างไรก็ไม่เป็นบุญ ไม่มีผลของบาปบุญ ไม่มีกรรมดีกรรมชั่ว ผลของกรรมดีกรรมชั่ว เป็นต้น ต่อไปนี้เป็นตารางเทียบเคียงกับกรรมบถ ๑๐ ที่ศึกษากันมานี้ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น

สัมมาทิฐิ เห็นถูกคลองธรรม	มิจฉาทิฐิ เห็นผิดคลองธรรม
การฆ่า เป็นบาปอกุศล	การฆ่าไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่ายุงมากัดย่อมควรตบ ไม่ผิด)
การลักขโมย เป็นบาปอกุศล	การลักขโมยไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าที่ใครที่มัน)
การล่วงประเวณี เป็นบาปอกุศล	การล่วงประเวณี ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าเพศสัมพันธ์เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ควรสนองไปตามธรรมชาติ ไม่ต้องควบคุม)
การพูดเท็จ เป็นบาปอกุศล	การพูดเท็จ ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าเพื่อประโยชน์ของอะไรบางอย่าง อาจยอมพูดเท็จได้ ไม่ผิด)
การพูดส่อเสียด เป็นบาปอกุศล	การพูดส่อเสียด ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าคนเกลียดกันไม่ควรดีกันการเอาข้อมูลไปบอกอีกฝ่าย ไม่ผิด)
การพูดคำหยาบร้าย เป็นบาปอกุศล	การพูดคำหยาบร้าย ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าการด่าทอให้ร้ายกันบ้าง เป็นปกติมนุษย์ ไม่ควรถือสา)
การพูดเพื่อเจ้า เป็นบาปอกุศล	การพูดเพื่อเจ้า ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าเป็นโทษสมบัติ เท่านั้น ไม่ถึงผิด)
การเพ่งเล็งทรัพย์ผู้อื่น เป็นบาปอกุศล	การเพ่งเล็งทรัพย์ผู้อื่น ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่าจิตอธิณายากได้นั้นเกิดขึ้นได้ ไม่ผิด)
การพยาบาทปองร้ายเขา เป็นบาปอกุศล	การพยาบาทปองร้ายเขา ไม่เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่า บุญคุณต้องทดแทน แค้นต้องชำระกลายเป็นเห็นว่าคดีนี้คือคุณธรรม)
การเห็นผิดจากคลองธรรม เป็นบาปอกุศล	การเห็นผิดจากคลองธรรม เป็นบาปอกุศล (เช่น เห็นว่า ความเห็นก็คือความเชื่อ ใครเลือกจะเชื่อเช่นใดก็ได้ ไม่ผิด)

ส่วนการไม่เข้าใจเหตุแห่งกุศลอกุศล เช่น เห็นว่า โลกะ ความโลภ โทสะ ความโกรธ โมหะ ความหลง เป็นปกติของมนุษย์ มีแล้วไม่ผิด ไม่เห็นโทษของการมีกิเลส อันเป็นอกุศลมูล หรือยิ่งกว่านั้นไม่เข้าใจด้วยว่า ความโลภเป็นบ่อเกิดของการลักทรัพย์ การเพ่งเล็งทรัพย์คนอื่น เป็นต้น

เหตุใดมิจฉาทิฏฐิจึงเป็นกรรม

มิจฉาทิฏฐิ เป็นอาการภายในจิต เกิดขึ้นต่อเนื่องจากโมหะ กล่าวคือ เริ่มจากความไม่รู้ ไปสู่การมีความคิดเห็นผิด ๆ มิจฉาทิฏฐิ แม้ว่าจะเป็นเพียงความเห็น ก็ถูกจัดเป็นกรรมบถ เพราะทิฏฐิ คือความเห็นรากฐานที่ใช้จำแนกแยกแยะเรื่องดีเรื่องไม่ดีนั้น เป็นต้นทางของทุกอย่างทั้งความคิด วาจา และความประพฤติฐานความเห็นผิดไปเสียแล้ว ปล່อยให้ความคิดไม่ดี อกุศลกรรมบถทางมโนทวาร วจิตวาร กายทวาร เกิดขึ้นตามมาได้ทั้งหมด นอกจากนั้นแล้ว ยังปิดช่องทางกุศล แม้ลงมือทำสิ่งที่ดี แต่ทำไปโดยไม่เห็นค่าไม่เชื่อถือ ความดีนั้นก็ไม่ใช่สำเร็จเป็นกุศล

ด้วยเหตุดังนี้ อาจกล่าวได้ด้วยว่า มิจฉาทิฏฐินั้นมีโทษมาก หากเกิดขึ้นแล้ว สามารถเป็นต้นทางของอกุศลกรรมบถทั้งหมดได้ต่อไป เป็นการยืนยันหลักในพระพุทธศาสนาว่า เจตนาความคิดภายในใจนั้นเอง สำคัญยิ่งกว่าสิ่งใด และเป็นตัวแปรตัดสินดีร้ายบาปบุญที่ได้กระทำลงไปด้วย

องค์ประกอบของมิจฉาทิฏฐิ

มิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ จึงจะสำเร็จเป็นกรรม คือ

๑. เรื่องนั้นผิดจากคลองธรรม
๒. มีความเห็นว่าเรื่องนั้นเป็นความจริงความดีชอบด้วยคลองธรรม

วิธีพิจารณาโทษของมิจฉาทิฏฐิ

มิจฉาทิฏฐิ จะมีบาปมาก ในกรณีดังต่อไปนี้

๑. มีความเห็นผิดจนเคยชิน
๒. มีความเห็นผิดประเภทที่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งประกอบด้วย
 - อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเองเป็นเอง ไม่เชื่อในเหตุ
 - นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้น ไม่ใช่ผลอันเนื่องมาจากเหตุ ไม่มีโลกนี้โลกหน้า ฯลฯ
 - อกริยทิฏฐิ เห็นว่าการกระทำใด ๆ ไม่เชื่อว่าเป็นอันกระทำ ผลบาปบุญไม่มีแก่ผู้ทำ

โดยนัยของคัมภีร์นั้น นียตมิจฉาทิฏฐิ มีโทษมากกว่าอนันตริยกรรม เพราะอนันตริยกรรมยังพอกำหนดเวลาอันยาวนานนั้นได้ แต่ผู้มีนียตมิจฉาทิฏฐิ จะไม่มีวันหลุดจากสังสารวัฏได้เลย ต้องวนเวียนก่อกรรมใช้กรรมตลอดไป คิดเกี่ยวกับนียตมิจฉาทิฏฐินี้ ยิ่งตอกย้ำว่า ในทางพระพุทธศาสนานั้น ทิฏฐิความเห็นสำคัญมากเพียงใด ถ้าทำผิดไป โดยรู้ว่าผิดเพียงแต่ซิ่นทำ แม้เป็นอนันตริยกรรมยังเป็นของที่ชดใช้ได้หมด แต่ถ้ามีความเห็นผิดแล้วจะไม่สามารถแก้ไขอะไรได้เลย

ผลกระทบเกิดจากมิจฉาทิฏฐิ

มิจฉาทิฏฐิเป็นต้นทางของอกุศลกรรมบถ บาบโทษทั้งปวงในชีวิตนี้และชีวิตหน้า และถ้ามีความเห็นผิดไปจากอริยสัจ ๔ และสัทธา ๔ แล้ว บาบโทษนั้นเกิดขึ้นได้ร่ำไปในทุกภพชาติไม่สิ้นกาล ไม่สามารถบรรลुरुธรรม คือเห็นชอบหรือเข้าใจความจริงได้เลย

จะเห็นได้ว่า การทำบาปหรืออกุศลกรรมบถ มีผลต่อผู้ทำทั้งปัจจุบันและอนาคต ผลในปัจจุบันก็คือ ในขณะที่ทำบาปอยู่นั้น ย่อมเกิดความเดือดเนื้อร้อนใจเป็นที่สุด และยังทุกข์มากกว่านั้นอีก เมื่อบาปจะยังส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ เกิดกรรมแล้วจะหนีพ้นวิบากเป็นไม่มี เศษกรรมยังจะตามส่งผลได้ในอนาคต

ส่วนการทำบุญหรือกุศลกรรมบถ ผลของบุญทำให้เกิดความสุขใจแก่ผู้ทำทั้ง ๓ กาล คือ ก่อนทำ ขณะทำ ทำเสร็จแล้ว บุญจะส่งผลให้ไปเกิดในสุคติภูมิ และเช่นเดียวกับบาป กรรมดีนั้นส่งผลต่อไปในอนาคตกาล ที่สำคัญที่สุดคือ ย่อมเป็นเชื่อเป็นต้นทางแห่งการสั่งสมบุญบารมีสติปัญญาไปสู่การบรรลุมรรคผล กระทำที่สุตแห่งทุกข์ให้แจ้ง เป็นผู้สิ้นจากทุกข์ได้ในที่สุด

จะเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมก็ตาม ผู้ศีกษาย่อมเข้าใจกรรมบถ คือทางไปของกรรมแล้ว จึงเหลือแต่เพียงว่า ในชีวิตที่เป็นของของเราเองนี้เราจะเลือกทำกรรมเป็นแบบใด สมดังบทนิพนธ์ของพระศาสนโศภณ (แจ่ม จตตสฺสฺสโล) วัดมกุฏกษัตริยารามที่ว่า

“รักษาตัวกลัวกรรมอย่าทำชั่ว จะหมองมัวหม่นไหม้ไปเมื่อถึง
จงเลือกทำแต่กรรมที่ดีดี จะได้มีความสุขทุกเวลา”

บรรณานุกรม

ปิ่น มุกทุกันต์. (๒๕๓๕). *พุทธศาสตร์ ภาค ๒*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช). (๒๕๕๘). *ศีล ๕ รักษาโลก*. อมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง.

พระศาสนโศภณ (แจ่ม จตตสลลเถร). (ม.ป.ป.). *อุทานธรรม*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์
ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๘). ผลิตภัณ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พจนานุกรมพุทธศาสน์
ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ ๓๐). ผลิตภัณ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๙). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย
(พิมพ์ครั้งที่ ๔๓)*. ผลิตภัณ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (๒๕๖๒). *เชื่อกกรรม-รู้กรรม-แก้กรรม
(พิมพ์ครั้งที่ ๔๙)*. พิมพ์สวย.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (๒๕๕๔). *วรรณคดีวิจักขณ์ ชั้นมัธยมศึกษา
ปีที่ ๑*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการและสวัสดิภาพครูและบุคลากร
ทางการศึกษา.

สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง. (๒๕๕๐). *คู่มือหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก*. โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๖/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา
ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

ในการประชุมคณะผู้บริหารสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ครั้งที่ ๑/๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ที่ประชุมได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษา เพื่อเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา ซึ่งได้จัดพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้วรวมจำนวนหนึ่งล้านเล่ม และเพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่ประชุมได้มีมติให้ตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา ฉบับปรับปรุง ปีพุทธศักราช ๒๕๕๗ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

๑. พระเทพมหาเจติยาจารย์	วัดพระปฐมเจดีย์	ประธานกรรมการ
๒. พระราชบัณฑิต	วัดธาตุทอง	รองประธานกรรมการ
๓. พระราชพิพัฒน์โกศล	วัดแก้วตมฺถร	กรรมการ
๔. พระราชสุนันต์มุนี	วัดบรมนิวาส	กรรมการ
๕. พระสุธีรัตนภรณ์	วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๖. พระศรีวิภัททิยบดี	วัดชนะสงคราม	กรรมการ
๗. พระมหาสิริชัย สุขฉาโณ	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรรมการและเลขานุการ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรวงศ์)

แม่กองธรรมสนามหลวง

คำสั่งแม่กองธรรมสนามหลวง

ที่ ๙/๒๕๖๓

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษาฝ่ายคฤหัสถ์
ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ในการที่สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง ได้พิจารณาเรื่องการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาเป็นอุปกรณ์การเรียนการสอนในสถานศึกษา เพื่อให้หนังสือหลักสูตรมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เหมาะสม สอดคล้องกับสถานะและวัยของนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป จึงแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจชำระหลักสูตรธรรมศึกษา มีรายนามดังนี้

ธรรมศึกษาชั้นตรี

๑. นายเชียรดนัย เสริมบุญไพศาล	วิชาเบญจศีลและเบญจธรรม
๒. นายปิยะวัฒน์ เฉลิมวุฒิกุล	วิชาธรรมวิภาค
๓. นายวัลลภ รุจิขจร	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ธรรมศึกษาชั้นโท

๑. นายระวี สัจจโสภณ	วิชาธรรมวิภาค
๒. นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ
๓. นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี	วิชาอุโบสถศีล

ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑. นายปกรัฐ กนกรนาพร	วิชากรรมบถ
๒. นายศิริรัช ศรีชุมแสง	วิชาธรรมวิจารณ์
๓. นายอภิรักษ์ นามวิชา	วิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะเสร็จการ

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๓

(สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า)

แม่กองธรรมสนามหลวง

รายนามผู้ประเมินหนังสือธรรมศึกษา ชั้นเอก
ระดับอุดมศึกษาและประชาชนทั่วไป

ดร.เจริญศรี ท่วมสุข

ดร. ชัชวาล อัจฉมากุล

นายอุประจิตร์ รามทรัพย์

นางสาวจงกลกร เลือดทหาร

นายธีรุตม์ ผ่องบุรุษ

นักวิชาการอิสระ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา

วชิราวุธวิทยาลัย

โรงเรียนเบญจมราชาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

โรงเรียนท่าเรือ “นิตยานุกุล”

คณะผู้จัดทำ

คณะที่ปรึกษา

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อัครราชูปถัมภ์)
พระเทพมหาเจติยาจารย์ (ปญญาสิริ)
พระเทพเจติยาจารย์ (กิตติยุดโต)
พระราชพิพัฒน์โกศล (ปริยตติธารีย์)
พระราชสุนันต์มุนี (อดุลกานโม)
ดร.สมใจ วิเศษทักษิณ

กองบรรณาธิการ

พระราชบัณฑิต (ปสิทธิโก)	พระสุธีรัตนภรณ์ (อธิจิตโต)
พระศรีภักทียบดี (จิตสาโร)	พระมหาสิริชัย สุขวาโน
นายสิริวิทย์ เอี่ยมสุดใจ	อาจารย์ ดร.เธียรดนัย เสริมบุญไพศาล
นายปกรัฐ กนกนาพร	อาจารย์ ศิริธัช ศิริชุมแสง
นายอภิรักษ์ นามวิชา	นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

หน่วยงานและบุคคลที่อนุเคราะห์ภาพประกอบ

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรุงเทพมหานคร
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรุงเทพมหานคร
กรมศิลปากร	กระทรวงวัฒนธรรม
มูลนิธิธอเนกกุศลศาลา (วิหารเซียน) ในพระสังฆราชูปถัมภ์ ชลบุรี	
พระพรหมวชิรมุนี (จิตตคุดโต)	วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
พระราชวิสุทธิกวี (ปภาตโน)	วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช
พระมหาแก้วปนาท กิตติภทโท	วัดเทพศิลา กรุงเทพมหานคร
พระมหาสิริชัย สุขวาโน	วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

พระมหาธนพล กุศลภูจายี
พระกำแพง จานพโล
นายนิติชาญ นียมาคม
นายพิชัย ยินดีน้อย
นายวิศรุต จงผดุงสัตย์
นายพสธร ศรีชัยยงพานิช

วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
นายอรรถนิติ กุศลกำพุสิริ
นายรัชตะ จิตตโรภาส
นายอนาวิล วิภาสวัตดี

ผู้จัดทำคำบรรยายภาพประกอบ

นายสิรวีย์ เอี่ยมสุดใจ
นายอภิรักษ์ นามวิชา
นายทศพล ตั้งจิตสามัคคี

ผู้ประสานงาน

พระวชิรธรรมเมธี (อารยธมโม)
พระครูปลัดสุวัฒนธรรมคุณ (จานจินโต)
พระมหาสุวรรณ กุศลจิตโต
พระครูสังฆวิชัย (ปญฺญาวโร)
พระมหาอรรถสิทธิ์ อคฺคสิทธิ
พระมหายุทธนา อธิยุโท
นางสาวนลินทิพย์ ศรีวงศ์เสียง
ดร.อรุสา บรรณกิจไศภน
รองศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิที
นายแพทย์ณัฐ ไกรภัสสรพงษ์
นายวัลลภ รุจิขจร
นายอนาวิล วิภาสวัตดี
นายระดมโชค ปวงบุผา
นายพุฒิกร บุญเต็ม
นายเศรษฐพงศ์ ปันทุยากร
นายบัญญัติ รัตนศรีสมบูรณ์

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

ผู้จัดทำศิลปกรรม

นางสาวสุนทรี รมณียกุล

